

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

Társadalmi és kulturális integráció

**Roma vallásosság
Spanyolországban és Romániában**

**Kisebbségi magyar közösségek
társadalomszerkezete**

2008/4

SZERKESZTŐSÉG

Bárdi Nándor
Erdősi Péter
Fedinec Csilla
Kántor Zoltán
Kovács Éva
Papp Z. Attila
Szerbhorváth György

MTA ENKI 1014 Budapest, Országház u. 30. III. 9.

Tel.: (00 36 1) 224 6796 (kedd és csütörtök)

Fax: (00 36 1) 224 6793

E-mail: regio@chello.hu

LAPUNKAT TÁMOGATTA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Felelős kiadó: Fejős Zoltán főigazgató.

Tördelés és sokszorosítás: Kalonda Bt.

© Néprajzi Múzeum, 2007

ISSN 0865-557X

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom. 19. évfolyam, 2008. 4. szám

MINERVA

- THOMAS HYLLAND ERIKSEN
A társadalmi és a kulturális integráció komplexitása 3

ROMA VALLÁSOSSÁG

- PALOMA GAY Y BLASCO
Cigány/roma diaszpóra 25

- SORIN GOG
Roma áttérések: pünkösdzizmus és az identitás új narratívái 50

KISEBBSÉGI TÁRSADALOMSZERKEZET

- GYURGYÍK LÁSZLÓ
A szlovákiai magyarok társadalomszerkezete a 90-es években 77

- BADIS RÓBERT
A vajdasági magyar népesség társadalmi szerkezete
két népszámlálás tükrében 1991, 2002 102

- PAPP Z. ATTILA
Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak
alakulása 1992–2002 között 155

SZEMLE

- DEMMEI JÓZSEF
Mozdulatlan határátlépés.
Rudolf Kučera: Közép-Európa története
egy cseh politológus szemével 231
- KÖNCZEI CSILLA
A kiaknázatlan téma: a szekusdosszié.
Máthé János: Magyarhermány kronológiája (1944–1964). 237
- SZERBHORVÁTH GYÖRGY
Eltévedtek.
Hajnal Virág – Papp Richárd: Közelből is távol –
Magyar világok a Vajdaságban. 243
- SIPOS GÉZA
Az összedobottól a tartalommenedzsmenig.
A MTA társadalomtudományi intézeteinek honlapjairól 254

THOMAS HYLLAND ERIKSEN

A társadalmi és a kulturális integráció komplexitása*

Néhány elemzési dimenzió

Habár a komplexitás¹ kifejezés gyakran előkerül a migráció-ról és az etnicitásról szóló vitákban, illetve a migráció és az etnicitás kutatása során, ritkán vetik alá mélyebb elemzésnek. Ellentétben a kultúrával, amely általában alapos elemzés tárgyát képezi. A jelen cikk, amely inkább elméleti, semmint empirikus jellegű, két célt tűz ki maga elé: különbséget szeretne tenni a komplexitás különböző jelentései között, valamint meg kívánja mutatni, hogy a komplexitás, amely látszólag homályos terminus, hogyan operacionalizálható a többség és a kisebbség mai viszonyát vizsgáló kutatásokban. A szerző a többdimenziós megközelítés szükségessége mellett érvel, és különbséget tesz a többségi és a kisebbségi perspektíva, az integráció/szegregáció kikényszerített és önként választott folyamatai, valamint a társadalmi és a kulturális dimenziók között. Csupán akkor lehetséges megfelelőképpen árnyalt, vagyis komplex leírást megalkotni, ha ezen összes dimenziót és azok kölcsönös kapcsolatait is figyelembe vesszük.

* A tanulmány *Complexity in social and cultural integration: Some analytical dimensions* címen, az *Ethnic and Racial Studies*-ban (Vol. 30. N° 6. november 2007 pp. 1055–1069.) jelent meg.

¹ Tekintélyes szociológiai irodalom foglalkozik a komplexitás kérdéskörével, amelynek nagy része Niklas Luhmann munkásságához kapcsolódik. Erre most nem térek ki, mivel a jelen cikk érvelése szempontjából nem releváns. Hasonló okokból, a fizikai világra vonatkozó komplexitáselméletet sem tárgyalom itt.

A komplexitás különböző értelmezései

Hannerz 1992-es, a jelen írás címével majdnem megegyező című könyvében nem törekszik a kulturális komplexitás meghatározására – „ez intellektuálisan nagyjából annyira vonzó feladat lenne, mint a »rendtelenség szócé» (Hannerz 1992, 6. o.), hanem ehelyett eszközként használja arra, hogy olyasmiként beszéljen a kultúráról, amit nem lehet „valamiféle egyetlen lényeggel” jellemezni (uo.). Hannerz ezt követően a kultúra három dimenzióját különbözteti meg: a eszméket és a gondolkodás módozatait, externalizációjuk formáit (nyilvános kommunikációjukat), valamint társadalmi disztribúciójukat. Ezen a módon egyszerre lehet tanulmányozni mind a szimbolikus világot, mind annak társadalmi megfelelőit. Ez a könyv, Hannerz antropológiai témájú munkáinak többségéhez hasonlóan, *a diverzitás megszerveződésére* helyezi a fő hangsúlyt, és nem *az uniformitás reprodukciójára* (Anthony Wallace terminusai), és a kulturális antropológia klasszikus megközelítésmódjai ellen érvel, amelyek szerint a kultúráknak koherenseknek kell lenniük, vagy – mint például Edward Sapir esetében – különbség van a valódi és a hamis kultúra között, és ebben a szembeállításban az utóbbi felszínebb és kevésbé integrált, mint az előbbi. Hannerz elemzésében a mai kulturális folyamatok „mozgásban lévő, kölcsönös egymásba fonódása” (167. o.) egyetlen ponton sem eredményez semmi olyasmit, amiről azt mondhatnánk, hogy állandó formával rendelkezik. Hannerz egy későbbi tanulmányában (Hannerz 1996), amelyben baráti bírálattal illeti Gellnert (Gellner 1983), amellet érvel, hogy a huszadik század végén a globalizáció centrifugális és heterogenizáló, az ipari társadalom nacionalizmusával összefüggésbe hozott homogenizáló folyamatokkal szemben ható erői léptek működésbe. Amíg korábban Gellner metaforikusan arról beszélt, hogy a bécsi művész, Oskar Kokoschka (1886–1980) komplex, színes mozaikjait hogyan váltották fel az olasz Amedeo Modigliani (1884–1920) nyugodt, egyszínű felületei, addig Hannerz szerint Kokoschka világa kapott még egy esélyt a globális korszak sokirányú folyamatai, mozgásai, egymásmellettségei és kreolizációs tendenciái révén.

Sok más antropológus is hozzászólt a komplexitás kérdésköréhez (például a „plurális társadalmak” iskolája, vö. Smith 1965, valamint a manchesteri iskola, vö. Gluckman 1964), azonban kevesen kísérelték meg, hogy a komplexitás fogalmát megpróbálják operacionalizálni. Fredrik Barth volt az egyik, aki erre mégis vállalkozott, és az egyik tanulmá-

nyában (Barth 1972) a társadalmak olyan generatív modelljére tett javaslatot, amely a társadalmi feladatelosztás és a társadalmi státusz komplexitásának mértékén alapszik. Azonban Barth különösen a későbbi, Ománról (1983) és Baliról (1989, 1993) szóló munkáiban törekszik annak meghatározására, vajon a különböző kulturális „folyamok” (Barth 1989, 131. o.), amelyek hatással vannak a kulturális univerzumokra és életvilágokra, illetve egybekeverednek ezekben, hogyan viszonyulnak egymáshoz. Bali esetében Barth öt ilyen „folyamot” azonosít: a bali hinduizmust, az iszlámot, a bali Aga kultúrát (a hindu bevándorlás előtti, bennszülött falvak), a politika és az oktatás modern szegmensét, valamint „a társadalmi viszonyoknak a boszorkányság köré szerveződő konstrukcióját”; ez utóbbi a többi tradíciótól vagy „folyamtól” meglehetősen elkülönülten fejt ki a hatását (Barth 1989, 131 o.). Barth, miközben hangsúlyozza, hogy ezt a fajta kulturális komplexitást nem szabad valamifajta egéssé egészzé gyúrni a „baliságról” szóló állítások révén, emellett mégis elismeri, hogy vannak olyan gondolkodásbeli és viselkedési minták, amelyek Bali legtöbb lakójára jellemzőek. Mindazonáltal Barth sem az 1993-as, Baliról szóló monográfiájában (amely a pluralitás generatív modelljét tartalmazza), sem a Baliról szóló cikkeiben nem elemzi a hibriditást: a „folyamokat” egymáshoz való viszonyukban mutatja be, miközben figyelmen kívül hagyja a keveredésüket.

A szociológus David Byrne 1998-as munkájában, amelyben a komplexitás fogalmának a társadalomtudományokban való használatával foglalkozik, hasonló, de azért nem teljesen azonos módon a monokauzális magyarázatok korlátozott jellegére hívta fel a figyelmet. Byrne a fizika káosz- és komplexitáselméletét kívánja bevezetni a társadalomtudományokba, és különböző példák által igyekszik bemutatni, hogy „a kis dolgok hogyan idéznek elő nagy különbségeket, miközben nagyszámú tényező van egyszerre működésben” (18. o.; lásd még Thrift 1999; Urry 2003). Byrne azzal, hogy az olyan fogalmakat, mint például az attraktor², a bifurkáció és a fraktálok, a társadalomtudományok egyes területeire alkalmazza, jó szolgálatot tesz a komplexitáselmélet alkalmazhatóságának az *urban studies* területén. Byrne, felismerve, hogy egy olyan

² Az attraktorok fogalmát Byrne a káoszelméletből vette át. A káoszelméletből jól ismert „pillangóhatásról” van szó, azaz arról a jelenségről, hogy a kezdeti feltételek csekély megváltoztatása is hatalmas eltéréseket eredményezhet az időjárásban. Az Edward Norton Lorenz által leírt attraktor a pillangóhatást leíró bonyolult matematikai rendszer. (ford. megj.)

betegség, mint a tbc, több okozati tényező kölcsönhatásának az eredménye – a táplálkozás, a lakáskörülmények, az etnikai és az osztályviszonyok mind szerepet játszanak itt –, érvelését úgy folytatja, hogy túl kell lépni azon, hogy pusztán a komplex ok-okozati viszonyokat vizsgáljuk, és inkább a különböző rendszerszintek interakciójára kell helyezni a hangsúlyt. A tbc így „a viszonylag egyenlőtlen szerkezetű társadalmak attraktor állapotára jellemző járvány” (118. o.), ami azt jelenti, hogy a várostervezést, a jóléti rendszereket vagy azok hiányát, valamint a társadalom teljes osztálystruktúráját figyelembe kell venni, és az egyszerű determinizmus nem elégséges magyarázat; ez az a terület, ahol az attraktor fogalma nagy segítségünkre lehet.

Még sok mindenre kitérhetnénk itt a komplexitás szociológiájának Byrne által javasolt nagyívű programja kapcsán, ami azonban a leginkább figyelemre méltó, az az, hogy Byrne, a kvantitatív társadalomtudós, felismeri a kutató analitikai apparátusának fontosságát a megfigyelés szempontjából (ami egy posztpozitivisták álláspont), és nem csupán a nagyszámú, kisebb vagy nagyobb jelentőségű ok-okozati tényező interakciójának megértését tűzte ki célul, hanem a rendszerszintek egymáshoz való viszonyának megértését is. Eközben egy olyan módszertani programot javasol, amely szinte majdnem pontosan megfelel a kvalitatív jellegű kutatások során, elsősorban az antropológiában megfogalmazott kutatási stratégiáknak (lásd lentebb a 3. pontot).

A komplexitás három fajtája

A társadalomtudományokban a komplexitást legalább háromféle különböző módon lehet leírni.

1. A komplexitás mint kölcsönösen egymásra ható, nagyszámú kapcsolat

Ez a a metodológiai individualizmuson alapuló szemlélet úgy tartja, hogy az egész *elvben* leírható az egyes részek dinamikájának eredőjeként, és az egyes részek tulajdonságai és interakciói levezethetők az egészből. A Barth által kifejlesztett generatív modellek (Barth 1966) beleillenek ebbe a leírásba, ahogyan a később az általa a társadalmi státuszok komp-

lexitásán alapuló társadalmakról felállított részleges tipológia is (Barth 1972); ez utóbbi társadalmak sora az „elementáristól” (bandák) a „reproduktív” (ilyen az ausztráliai) és az „összetett” társadalmakon át (ilyen az indiai) a „szerződéses” társadalmakig (ilyen a modern ipari társadalom) terjed, ahol a kölcsönösen meghatározott társadalmi státuszok kombinációinak száma majdnem végtelen. Itt kell megjegyeznünk, hogy a kölcsönösen meghatározott társadalmi státuszok számának növekedése nagyobb komplexitást eredményez, mint amit önmagában az újabb státuszok száma alapján várnánk. Így például, amikor a feleségemnek és nekem még nem volt gyermekünk, a családuknak csupán egyetlen kapcsolatból állt. Amikor megszületett az első gyerekünk, a családtagok száma eggyel nőtt, viszont a kapcsolatoké kettővel. A második gyermekünk megszületésével a családtagok száma megint csak eggyel nőtt, viszont a kapcsolatok száma háromról hatra emelkedett.

A pillangóhatás, vagyis amikor egy folyamat során a kezdeti szakaszban bekövetkező kis változások hatalmas eltéréseket eredményeznek a későbbiekben, szintén ebbe a kategóriába tartoznak, ahol az alkotóelemek nem csupán ismertek, hanem a viszonylagos kölcsönös egymásra hatásuk megmérhető, legalábbis elméletileg.

2. A komplexitás mint az emberi világok szükségszerű tulajdonsága

Talán leginkább a tortahasonlat képes megvilágítani a dolgot. Az összetevőket ismerhetjük, ha ismerjük a receptet, azonban a késztermék (az egész) nem lehet sületlen, és az összetevőkre sem következtethetünk mindig önmagából a tortából: a tényezők különböző kombinációi azonos eredményre vezethetnek. A komplexitásról és a káoszról szóló szakirodalomban tipikus példaként a tőzsde és földünk időjárása szokott szerepelni, amelyeket, ahogyan gyakran hangoztatják, csupán saját maguk által lehet szimulálni. A komplexitásnak ez a fajtája Jorge Luis Borges egyik igen rövid, a *Tudomány pontosságáról* című elbeszélését juttatja eszünkbe (Borges 1999 [1946]). Ebben Borges, kitalált forrásra hivatkozva, egy olyan birodalmat ír le, ahol

a Kartográfia Tudománya olyan Tökéletességet ért el, hogy egyetlen Provincia térképe betöltött egy Várost, a Birodalom térképe pedig egy egész Provinciát. Idővel azonban ezeket a Hatalmas Térképeket nem

találták kielégítőnek, és a Kartográfusok Kamarája akkora Térképet készített a Birodalomról, amekkora maga a Birodalom volt, és azzal pontról pontra egybeesett.³

Hogy röviden visszatérjünk a tortahasonlathoz, itt kell megemlítenünk, hogy Brian Morris (Morris 1994) az egyén antropológiájáról írott könyvében azt tárgyalja, mi is kell az ember létrehozásához. A szerző a tortasütéshez hasonlítja a dolgot, és négy tényezőcsoportot sorol fel: a recept (DNS), alapanyagok (a *szóma*, vagyis a testet alkotó anyagok), a sütő (a környezet, a társadalmi és a nem társadalmi egyaránt ideértve), valamint az, aki a sütést végzi (az emberi szubjektivitás). Ebből következik, hogy minden olyan próbálkozás, amely az emberi lényegét vagy társadalmi vagy genetikai erőkre kívánja visszavezetni, kudarcra van ítélve.

3. A komplexitás mint annak az eredménye, ahogyan a világot szemléljük

A főáramlathoz tartozó tudományos szemléletmódoktól eltérően, amelyeket az analitikus jelleg és az a törekvés jellemez, hogy a maguk izoláltságában szemléljék az entitásokat annak érdekében, hogy észrevehessék a gondosan körülírt dolgok és folyamatok viszonylagos jelentőségét, az a szemlélet, amely kimondottan tárgya belső komplexitásának leírására és nem pedig a feltárására törekszik, soha nem fog megelégedni egy olyan magyarázattal, amely mindent egyetlen tényezőre próbál visszavezetni, hanem mindig újabb erők jelenléte után fog kutatni, és újabb nézőpontokat szeretne találni. Az így létrejövő leírás gazdag, nem pedig takarékos szeretne lenni. A komplexitás így egy, a képzelőerőre támaszkodó, kreatív folyamat eredményeként áll elő, mivel a kutató tisztában van azzal, hogy az adott jelenség „teljes leírása” nem lehetséges.

Alapvetően a komplexitás fogalmának ezt a harmadik jelentését fogom az alábbiakban tárgyalni. Használatának jó példája az, ahogyan Edgar Morin tárgyalja az áldozat témáját (Morin 2001, 37. o. skk.). Míg „az áldozat valódi természetéről” számos elegáns darwinista, struk-

³ Abban a Lewis Carrol-elbeszélésben, amelyet ez a történet ihletett (*Sylvie és Bruno*), a polgárok végül félreteszik az „egy mérföld az egy mérföldhöz” léptékű térképet, és helyette magát az országot kezdik térképként használni, megjegyezve, hogy „ez majdnem olyan jól funkcionál”.

turál-funkcionalista, strukturalista és kulturalista leírás áll rendelkezésünkre, Morin nem kevesebb, mint hét különböző aspektust különböztet meg az áldozat jelentésében:

- i. az áldozat enyhíti a szorongást és a bizonytalanságot az isteneknek tett felajánlás révén;
- ii. megerősíti az ugyanazon istenek rettentő elvárásainak való engedelmességet;
- iii. reciprocitásra utal (szimbolikus szinten) más csoportok vonatkozásában;
- iv. egyenértékű a halál regeneratív erejének mágikus felhasználásával;
- v. a gonoszt, megtisztító jelleggel, átviszi a kiűzési áldozatra;
- vi. az erőszakot biztonságos és ellenőrzött módon kanalizálja; továbbá
- vii. megerősíti a közösség egységét.

Morin szerint a fentebb felsorolt „jelentésszintek” egyikét sem lehet visszavezetni a másikra. Más szavakkal, a komplexitás nem csupán sokszorosán nagyobb az egyszerű ok-okozati magyarázatok esetében feltételezettnél, hanem más nagyságrendű is. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a monokauzális vagy a redukcionista magyarázatok szükségszerűen tévesek, sem nem azt, hogy haszontalanok, csupán azt, hogy amennyiben meg akarunk érteni egy jelenséget, az egytényezős magyarázat legfeljebb kiindulási alap lehet. Ezért van az, hogy a mai antropológusok, akik nagyon is buzgón gyakorolják a komplexitás erényét, amikor szembetalálkoznak a közgazdászok, materialisták és darwinisták erőteljesen és gyakran elegánsan megfogalmazott redukcionista megfogalmazásaival, hajlamosak felkiáltani, hogy „ez azért jóval komplikáltabb annál!”

Azonban ennél többre van szükség. Közelebbről kell meghatározniunk, hogy „a dolgok milyen módon komplexebbek”, mint ahogyan azt általában feltételezik, és ez milyen következményekkel jár a kutatásra vonatkozóan; ez nagyon fontos akkor, amikor a kutatás a társadalmi integráció már másra vissza nem vezethető, komplex kérdéseit vizsgálja a sokrétű és gyakran turbulens társadalmakban.

Komplexitás a társadalmi és kulturális integrációban

A csoportidentitások kontextusában a komplexitás e felfogásának legfontosabb következménye nem csupán az, hogy mindegyikünk „több társadalmi státusszal” rendelkezik, és ezáltal különböző csoportokhoz tartozik (ez triviális tény, amelyet azonban nem lehet elégszer elismertelni), hanem az is, hogy különböző alapokra és elvekre támaszkodva különböző csoportok vagy kollektivitások konstituálhatók. Így az etnikai és kulturális diverzitás azon kutatói, akik mindkét lóra megtették a tétjeiket – vagyis a leírás fukarságára és gazdagságára –, írásaikban gyakran ingadoznak aközött, hogy vizsgálódási területüket etnikai és vallási csoportok szerint tagolják, illetve éppen hogy tagadják vagy legalábbis relativizálják az etnikai és vallási különbségek jelentőségét. A csoportok egy bizonyos nézőpontból léteznek, viszont egy más nézőpontból eltűnnek. A társadalmi élet komplexitását elfogadó nézőpontból mindkét leírás lehet egyszerre igaz, azonban nem szabad kizárólag az egyikre vagy a másikra támaszkodni. Ahogyan Gregory Bateson *Mind and Nature* című munkájának híres fejezetcíme hirdeti (Bateson 1979, 67. o.): „Két leírás jobb, mint egy”.

Mindezek után itt az ideje, hogy rátérjünk a mai nyugat-európai társadalmakat jellemző etnikai és kulturális komplexitás lényegi kérdéseinek tárgyalására. Ezt a komplexitást gyakran magyarázzák a tudományos viták és kutatások során, azonban alig elemezték konceptuális szinten. Ez komoly hiányosság, hiszen a tudományos és a nem tudományos viták jó része az „integráció” fogalma körül forog. A „kisebbségeknek”, ahogyan azt gyakran hallgatólagosan feltételezik, „integrálódniuk” kell a befogadó társadalomba, saját maguk és az egész társadalom érdekében. Azonban, mivel nagyon jelentős különbségek vannak aközött, ahogyan az egyes bevándorlók, az egyes bevándorló etnikai és vallási csoportok, illetve a többséghez tartozó egyének, csoportok és a tágabb társadalom adaptációja zajlik, némi tisztázásra van szükség. Miről is van szó egészen pontosan, amikor a „kulturális komplexitás” fogalmát emlegetjük?

Válaszként általában valami olyasmi szokott elhangzani, amiben szerepel a multietnikus társadalmakra történő hivatkozás, majd gyorsan előkerül az az igencsak akut probléma, amit eredetileg a „plurális társadalom” problémájaként fogalmaztak meg (Furnivall 1948, Smith 1965): az embereknek kulturális szinten mennyi közös elemmel kell rendelkezniük ahhoz, hogy még meg tudják őrizni a szolidaritás érzését, a törvény

előtti egyenlőséget és az egyenlő esélyek megfelelő szintjét, amely lojalitásuk fenntartásának feltételét jelenti?

Hogy még pontosabban fogalmazzuk meg a kérdést: *melyek a társadalmi kizárás (exclusion) és befogadás (inclusion) kritériumai egy adott társadalmi környezetben?* Ezt a kérdést, amely a komplexitást előfeltételnek tekinti és nem válaszol, kezdetben két társadalmi szinten és két analitikai nézőpontból kell feltenni.

Először is, azt kell megkérdeznünk, hogy a kizárás milyen formái vannak gyakorlatban a tágabb társadalomban, és melyek a befogadás előfeltételei. Vajon másként kezelik-e a kisebbségeket, diszkriminálják-e őket a bürokráciánk, nyelvünk, vallásuk stb. alapján, és vajon a kizárás első sorban a munkaerőpiacon, a lakáspiacon, az oktatási rendszerben vagy másutt jön-e létre. (Vajon a probléma az iszlám és a Nyugat ellentétéből fakad-e vagy a szegregált munkaerőpiacból?)

És megfordítva, azt is szükséges vizsgálni, melyek a kisebbségbe történő befogadás kritériumai. Ki a kisebbség tagja és milyen alapon; vajon lehetséges-e csoporttagságot cserélni vagy teljesen megszabadulni tőle, és milyen erőforrások járnak vele együtt?

E kérdések segítségével választ kaphatunk arra, hogy a kisebbségek tagjai milyen mértékben képesek kielégíteni szükségleteiknek egy bizonyos vagy akár nagy részét is a saját közösségükön belül – anélkül tehát, hogy teljesen „integrálódniuk kellene” –, másrészt, a többség-kisebbség határvonal mennyire szilárd vagy mennyire hasonlít inkább egy félig átjárható membránhoz.

A kérdés ilyen felvetéséből az integráció két szintje következik: a társadalom (*Gesellschaft*) és a közösség (*Gemeinschaft*) szintje. Az ember teljes jogú tagja lehet bármelyiknek, anélkül, hogy eközben a szó valódi értelmében a másikhoz tartozna. Egy Oslóban élő transznacionális szómáliai család tagjait kiterjedt kapcsolatok fűzhetik az Európa más részein és Szomáliában élő más szómáliaiakhoz, a kölcsönösség (reciprocitás) és a gazdasági segítségnyújtás, a vallási tevékenység és más hasonló kapcsolatok szálai köthetik őket össze, anélkül, hogy eközben legalább elemi szinten beszélnek azon társadalom (*Gesellschaft*) nyelvét, amelyben élnek.⁴

⁴ A transznacionalizmussal és a nemzetállam deterritorializációjával/kiszervezésével kapcsolatos kérdéseket, bármennyire is nagy jelentőségűek, a jelen tanulmányban nem érintettem, mivel a területi értelemben felfogott államban jelenlévő komplexitásformák modelljeinek megalkotását helyeztem a középpontba (a mai migráns transznacionalizmus naprakész tárgyalását lásd Vertovec 2004).

És megfordítva, valaki lehet a társadalom, a *Gesellschaft* tökéletesen funkcionáló tagja, vagyis adófizető, törvénytisztelő szavazópolgár, anélkül, hogy közben bárkit is ismerne.

A következő, a fentebbiekből logikusan következő kérdéscsoport azokhoz a csoportidentitásokhoz kapcsolódik, amelyek társadalmi és csoportszinten jelennek meg a befogadással és a kizárással összefüggésben. Azokról a csoporttípusokról, amelyek stabilan fennállnak, elmondható, hogy működképesnek kell bizonyulniuk, és emellett vagy hasznosnak kell lenniük a tagok, illetve legalábbis bizonyos tagok számára (például a csoport vezetői számára), vagy a tágabb társadalomnak kell kikényszerítenie a létüket. Az osztályalapon történő szerveződést általában – és minden bizonnyal helyesen –, a tagok által választottként és a tagok számára hasznosként fogják fel, függetlenül attól, hogy a kétkezi dolgozó emberek szakszervezeteiről vagy informális elitszervezetekről van-e szó. Az etnikai vagy vallási alapú szerveződési formákat, jöjjenek létre formális vagy informális alapon, jóval nehezebb osztályozni. Ezek lehetnek kikényszerítettek (mint például Dél-Afrikában az apartheid idején, vagy akár a nyugati társadalmakban a multikulturalizmus iránti pozitív attitűdök megléte mellett), de létrejöhetnek olyan kedvező helyzetek hatására is, amikor az etnikai vagy vallási szolidaritás erőforrásokat képes kanalizálni a csoport irányába vagy a csoporton belül. Az etnikai elitek esetében (Chua 2003; lásd még Cohen 1999, a libanoni és kínai diaszpóráról szóló 4. fejezetet) a szoros etnikai csoportképződés előnyeit nem nehéz észrevenni; azonban még a viszonylagosan alulprivilegizált csoportok tagjai is, összetett motívumok által vezetettve, ideértve az önbecsülést is, választhatják az etnikai alapú csoporttagságot. Ez a helyzet az észak-skandináviai számik esetében is, habár sok olyan számi is van, illetve olyan ember, aki a maga számára választhatott volna számi identitást is, akiknek a szemében a csoporttagság más fajtái (regionális, nemi, osztály, foglalkozási) fontosabbak az etnikai identitásnál.

Szociológiai alapigazság, hogy a társadalmi csoportok különbözőképpen zártak vagy nyitottak, és hogy a csoportkohézió foka csoportonként különböző. Egyetlen csoport vagy kollektívum sem teljesen zárt, ahogyan egyetlen csoport sem teljesen nyitott; egy komplex társadalomban egyetlen csoport sem nyújtja a tagjainak mindazon dolgok összességét, amire szükségük van, azonban éppolyan igaz az is, hogy nincs olyan csoport, amelyik semmit se kínálna a tagjainak. Ám fontos megérte-

nünk, vajon egyes csoportok vagy más kollektivitásformák miért nyitot-
tabbak és hajlamosabbak új tagokat felvenni, mint mások.

Kulturális és társadalmi dimenziók

A fentebbi gondolatmenetből az következik, hogy a belső és a külső kényszerítő erőket egyszerre kell figyelembe vennünk, ha meg szeretnénk érteni a többség-kisebbség viszonyának dinamikáját, azt, vajon miért jönnek létre egyes csoportok, míg mások nem, és vajon a kisebbségek számára milyen lehetőségek állnak nyitva a tágabb társadalom életében való részvételre. Itt kell megjegyeznünk, hogy nem feltétlenül áll a kisebbségek érdekében az, hogy „integrálódjanak”. Vannak olyanok, amelyek a lehetséges legnagyobb autonómiát választják, míg mások transznacionális hálózatok segítségével boldogulnak, miközben az a nemzetállam, amelyben élnek, alapvetően érdektelen a számukra.

Sőt mi több, emellett egy egyszerű különbségtételt javaslok a befogadás és a kizárás választott és kikényszerített folyamatai között. Természetesen, a való életben ez mindig is egy vitatható különbségtétel marad: teljes bizonyosság soha sem nyerhető a kérdésben, ennek ellenére a kérdést fel lehet és fel is kell tenni. Vajon miért van az – hogy egy elkoptatott példát hozzak fel –, hogy olyan sok muzulmán nő visel hidzsábot, vagyis az iszlám vallási előírásoknak megfelelő ruházatot az új évezred első éveiben? Ha megkérdezzük őket, egyesek azt fogják felelni, azért teszik, hogy biztosítsák a szabadságukat a megfelelésre irányuló külső nyomásgyakorlással szemben. Mások azt, hogy az apjuk vagy a férjük mondta nekik, hogy tegyenek így. Megint mások egyszerűen azt fogják válaszolni, hogy ez egy vallási kötelezettség, amelynek különösebb kérdészködés nélkül vetik alá magukat. A többség domináns perspektívájából nézve a dolgot, a *közösség* az, amely a hidzsábot előírja női tagjai számára, és a *nők mint individuumok* nem rendelkeznek a választás szabadságával. Egyes társadalmi elemzők úgy érvelhetnek, hogy a helyzet éppen fordított, a többség kényszeríti rá a hidzsábot a kisebbségi muzulmán nőkre azáltal, hogy a muzulmánokat nem fogadja be a saját *Gesellschaft*-jába egyenlő partnerekként, amivel identitáspolitikai ellenreakciót vált ki. Ezeket a nézőpontokat mind figyelembe kell venni a hidzsábviselés jelenségének komplex leírásakor.

A kikényszerített–választott szembeállítás szükséges analitikai eszköz ugyan, azonban mégiscsak modell, amelyet nem szabad összetéveszteni a valósággal.

Eddig különbséget tettem a *kisebbség* és a *többség* nézőpontja (megengedve a belső diverzitást), valamint a *kikényszerített* és *választott* folyamatok között.

Egy további különbségtételt is kell tennünk, amelyet általában figyelmen kívül szoktak hagyni: ez a *kulturális* aspektusokat választja el a *társadalmiaktól*. A kulturálison a kölcsönös érthetőség és a közös referenciák szimbolikus univerzumait értem, míg a társadalmi a tevékenységekre, státuszokra (szerepekre) és intézményekre utal. Egyik tanulmányomban, amely Mauritius és Trinidad etnikai viszonyairól szól, úgy érveltem, hogy nagyon is lehetséges egy olyan társadalmat elképzelni, ahol a kulturális kohézió szintje magas (az emberek „ugyanazt a nyelvet beszélik”), azonban az etnikai szegregációé is, és hogy a valóságban ez a két szigetállam bizonyos vonatkozásokban, ha nem is mindenben, meglehetősen jól megfelel ennek a leírásnak (Eriksen 1992). A fiatal V. S. Naipaul írta keserűen szülőföldjéről, Trinidadról, hogy „Trinidad első pillantásra, faji sokszínűsége miatt, meglehetősen komplexnek tűnhet, azonban mindazok számára, akik egy kicsit is közelebről ismerik, egy egyszerű gyarmati, kispolgári, maradi társadalom” (Naipaul 1979 [1958]).

Az ilyen jellegű társadalom társadalmilag komplex abban az értelemben, hogy egy sor jól körülhatárolható, többé-kevésbé endogám csoport, valamint ezek rendellenes permutációi alkotják („kevert” származású emberek, gyakran egyenesen „kevert” identitással), azonban kulturális szempontból egyszerű abban az értelemben, hogy nemigen találjuk meg benne a különböző értékrendek és eltérő kozmológiák széles skáláját. Naipaul szemében egész Trinidadot alapvetően a kispolgári moralitás hatotta át. Bárhogyan legyen is – véleményem szerint egyébként Naipaul alábecsüli Trinidad kulturális komplexitását –, a fontos itt az, hogy egy ilyen társadalom, amelyben a társadalmi diverzitás kulturális uniformitással párosul, teljességgel elképzelhető. Ez megfordítva is igaz: olyan társadalom is elképzelhető, amelyet jelentős kulturális sokféleség, emellett azonban nagyfokú társadalmi kohézió is jellemez. A nyugat-európai társadalmak többségének esetében például jól láthatóan ez a helyzet, ezekben ugyanis a vallás és a szexualitás iránti attitűdök, illetve a vallás és a szexualitás gyakorlata hatalmas mértékben szóródik, a társadalmi integráció foka a *Gesellschaft* szintjén ugyanakkor konzisztensen magas.

Természetesen a vita nem áll itt meg, még akkor sem, ha megmaradunk a modellek szintjén. Ugyanis lehetséges, hogy valaki bizonyos vonatkozásokban társadalmilag integrált, míg másokban nem: az Oslóban élő pakisztáni bevándorlók gyermekei például integrálódtak a norvégiai oktatási rendszerbe, azonban komoly problémákkal kénytelenek szembenézni, amikor a későbbiekben munkát szeretnének találni.

Annak érdekében, hogy árnyaltabb képet kapjunk a társadalmi és a kulturális nyitottságról és zártságról, nézzük az alábbi modellt (1. táblázat). Sietek gyorsan megjegyezni, hogy a táblázat példái csupán utalások, és további jelentős komplexitást eredményezhetne, ha valaki valóságként fogná fel őket. Csak úgy, minden további magyarázat nélkül azt állítani, hogy Franciaország „társadalmilag nyitott”, meglehetősen bizarrnak hangzik a 2005 novemberi zavargások óta.

1. ábra. A nyitottság és a zártság két dimenziója

	<i>társadalmilag nyitott</i>	<i>társadalmilag zárt</i>
<i>kulturálisan nyitott</i>	Nyugati individualizmus Melanézia	Elit kisebbségek Németország
<i>kulturálisan zárt</i>	Térítő vallások Franciaország	Szekták Etnikai csoportok az apartheid idején

Amiről itt szó van, az egyszerűen az, hogy a francia állampolgárság megszerzése viszonylag könnyű; a francia társadalom a formális inklúzió szintjén nyitott. Franciaországot „kulturálisan zártnak” jellemezni szintén túlzott leegyszerűsítés, ami az elit Bourdieu által olyan jól leírt kulturális hegemoniájára utal, valamint a nyelv purista ideológiájára. A táblázat célja az, hogy absztrakt módon mondjon valamit az inklúzió és a kizárás eltérő logikájáról. A térítő vallások (nevezetesen a kereszténység és az iszlám) társadalmilag nyitottak abban az értelemben, hogy elméletileg bárki csatlakozhat hozzájuk; kulturálisan azonban zártak abból a szempontból, hogy nem teszik lehetővé szent szövegeik hibridizációját, és nem ismerik el, hogy a konkurens szent szövegek egyenlő státusszal

rendelkeznének. Ehhez hasonlóan a vallási és politikai szekták mind kulturálisan, mind társadalmilag lehetnek zártak, egyes esetekben kooptáló jellegűek, vagyis a tagság megszerzése rendkívül nehéz lehet. Amikor a táblázatban Németországot kulturálisan nyitottként, azonban társadalmilag zártként jellemeztük, ezzel ugyanazokra a dimenziókra kívántam utalni, mint Franciaország esetében, csupán ellentétes értékekkel. A melanéziai társadalmak pedig arról ismertek az antropológusok számára, hogy kulturálisan szinkretikusak, társadalmilag pedig olyan mértékben alkalmazkodóak, hogy megfelelő körülmények között, ideiglenes jelleggel még az odalátogató antropológusokat is befogadják a rokonsági hálózatba. Az elit kisebbségek esetében meglehetősen jelentős kulturális rugalmasságról beszélhetünk, amely abban nyilvánul meg, hogy elsajátítják a helyi nyelvet és szokásokat, miközben szinte majdnem minden esetben endogámia jellemzi őket.

Az apartheid idején létezett etnikai csoportok és a nyugati individualizmus ellentétpárt képeznek mindkét dimenzió mentén, az egyik zárt–zárt, a másik pedig nyitott–nyitott. A különböző fajokhoz tartozók közötti házasságok illegálisak voltak az apartheid időszakában, és az etnikai csoportokat aktívan ösztönözték arra (bizonyos esetekben kényszerítették is őket), hogy féltékenyen őrizték kultúrájuk határait. Ami a nyugati individualizmust illeti, legfontosabb érték a szabadon cselekvő egyén, és bárki, aki elfogadja a személyiség e sajátos felfogását, szabadon csatlakozhat (habár itt azt is fel lehet hozni, hogy mivel ez a személyiségfelfogás kizárja a közösséget, nem igazán van mihez csatlakozni). A belépés ugyan nincs ingyen, azonban ameddig ez az individualista személyiségfelfogás van érvényben, a nagyfokú kulturális sokféleséggel való kompatibilitás biztosított, többek között ideértve a permutációkat is. Ebből következően teljesen világos, miért jóval könnyebb a nyugat-európai többségek számára elfogadni a bevándorlók ételeit és zenéjét, mint családsszerveződései formáikat és nemi szerepeiket.

Nem nehéz észrevenni, hogy a fentebbi négyosztatú táblázat, függetlenül azoktól az empirikus bonyodalmaktól, amelyek egy tüzetesebb vizsgálatot követően azonnal felmerülnek, meglehetősen leegyszerűsítő. Nem tesz különbséget ugyanis a többségi és a kisebbségi nézőpont között, és azt sem részletezi, hogy a kulturális és a társadalmi folyamat mely aspektusait veszi figyelembe. Ezenfelül a táblázat még csak meg sem kísérel utalni arra, hol születnek a döntések, és kik hozzák meg azokat, vagy ki szabja meg a diskurzus feltételeit.

Most nézzünk egy másik, összetettebb táblázatot, amely különbséget tesz a társadalmi és kulturális nyitottság, illetve zártság, továbbá aközött, amit kikényszerítettként, és aközött, amit választottként érzékelnek. Ez a táblázat csupán a többségi nézőpontot jeleníti meg.

2. táblázat. Tipikus többségi elképzelések a kisebbségekkel kapcsolatos kérdésekről

Társadalmi		Kulturális		
	Választott	Kikényszerített	Választott	Kikényszerített
<i>nyitott</i>	Nagyvonalú bevándorlási politika	A bevándorlók eláraszthatják az országot	Tartalmasabbá tévő szinkretizmus és stimulumuláló impulzusok	Amerikanizálódás Iszlamizálódás
<i>zárt</i>	A jóléti állam megmentése a bevándorlás korlátozása révén	Represszív nacionalista politika	A kulturális örökség megőrzése	Cenzúra Konformizmus Kulturális nacionalizmus

A 2. táblázat, amely kétszer annyi cellát tartalmaz, mint az első, nem kétszer, hanem jóval összetettebb, mivel dinamikus kapcsolatokat feltételez az összes lehetséges álláspont és a nézetek számos lehetséges kombinációja között. Így például, bármely nyugat-európai társadalomban szükségszerűen vannak olyanok, akik a kulturális nyitottság és a társadalmi zártság mellett állnak ki, vagyis azt mondják, hogy engedjük be a zenéjüket, ételeiket és filmjeiket az országba, azonban az embereket tartjuk távol. Az ezzel ellentétes hozzáállás is teljesen működőképes (és általában a francia közfelfogással azonosítják): engedjük be az embereket, viszont asszimiláljuk őket. A 2005-ös zavargások csúcspontján Chirac elnök, „a problémás elővárosok gyermekeihez” intézve üzenetét, azt mondta, hogy „nem számít, hogy mi a származásotok, ti a Köztársaság fiai és lányai vagytok” (*Le Monde*, 2005. november 15.), amivel Franciaországot egy nem etnikai alapú nemzetként definiálta.

A táblázatban vannak olyan cellák, amelyek az állami politikával kapcsolatos egyetértést fejezik ki, és vannak olyanok, amelyek az azzal szemben álló véleményt. Azok, akik a dolgok jelenlegi állapotát az emberek

által választottnak tekintik, azok hajlamosak arra, hogy az állam politikáját a demokratikus akarat megnyilvánulásának lássák; azok viszont, akik a változásokat kikényszerítettnek ítélik, hajlamosak arra, hogy az államot a nép ellenségének tekintsék. Mind a nyolc álláspont és ezek különböző kombinációi általánosan elterjedtek, és empirikusan kimutathatóak a legtöbb nyugat-európai országban, ami azt mutatja, hogy a komplexitást a kutatás premisszájának kell tekinteni, és nem az eredményének.

Ha a második táblázat sablonját a kisebbségek tagjai körében tipikusnak mondható vagy elterjedt attitűdökre alkalmazzuk, akkor az eredmény valami olyasmi lesz, mint amit a 3. táblázat mutat.

Bárki, aki például meg kívánja érteni a társadalmi nyugtalanság okait vagy a különböző kisebbségi csoportok körében tapasztalható eltérő munkanélküliségi mutatókat, jól teszi, ha tanulmányozza az alábbi lehetőségek közötti összefüggéseket.

3. táblázat. A kisebbségek tipikus elképzelései a tágabb társadalomban elfoglalt helyükről

<i>Társadalmi</i>		<i>Kulturális</i>		
	<i>Választott</i>	<i>Kikényszerített</i>	<i>Választott</i>	<i>Kikényszerített</i>
<i>nyitott</i>	Lehetővé teszik gyermekeik számára a helyiekkel való házassó- dást	Kikényszerített „integráció”	Tartalmasabbá tévő szinkretizmus és stimuláló impulzusok	Arra kényszerítik őket, hogy pl. nyelvtanfolyamra járjanak; nyomást gyakorolnak rájuk, hogy adják fel hagyományos családi értékeiket
<i>zárt</i>	Fenntartják a hagyományos társadalmi struktúra, rokonsági rendszer, hálózatok stb. működését	A nyilvánosság terei el vannak zárva előlük a rasszizmus/diszkrimináció miatt	A kulturális örökség megőrzése	Konformizmus Autoriter közösségi vezetés A nyitottság hiánya a többségi társadalomban

Azzal, hogy csupán a 2. és a 3. táblázatban megjelenő percepciókat vettem figyelembe, elkerültem, hogy rá kelljen kérdeznem a mögöttes okokra; azonban valamely felmerülő empirikus kérdésre adandó átfogó válasznak ezeket figyelembe kell vennie: így például az iskolai eredményeket, a nyelvi készségeket, az álláskeresési mintákat, a nemi szerepeket, a transznacionális kapcsolatokat stb. Az attitűdök nem önmagukban álló tényezők, ezért további magyarázatra szorulnak; ami érdekes itt, az az, ahogyan a 2. táblázat is mutatja, hogy különböző nézetkombinációk lehetségesek. Lehet, hogy valaki pozitívan viseltetik a kulturális integráció iránt, azonban emellett a társadalmi különállást választja (tipikusnak mondható választás bizonyos elit kisebbségek esetében); vagy – s a Nyugat-Európában élő bevándorlók körében jól láthatóan ez az általánosabb hozzáállás – pozitív viszonyulás tapasztalható a társadalmi integráció iránt (munkavállalás, oktatás, egyenlő politikai jogok), azonban kritikus attitűd mutatkozik a kulturális integrációval szemben (amit az erkölcsi hanyatlással, az önzéssel kapcsolnak össze).

A 2. és a 3. táblázat cellái közötti nyilvánvaló különbség abban áll, hogy az utóbbi celláinak tartalma felváltva tanúskodik az állami (külső) és közösségi (belső) folyamatokról. Általánosan fogalmazva, a kikényszerítettként érzékelt folyamatokat az állammal/a tágabb társadalommal hozzák összefüggésbe, azonban az utolsó cella azt mutatja, hogy a kényszer nagyon is jelen lehet magán a közösségen belül is. Egy részletesebben kidolgozott modellben, a „társadalmi, zárt, kikényszerített” cellában ott szereplnének további tényezőként a személyes szabadságot otthon, a négy fal között korlátozó magatartásformák is.

Egy ilyen jellegű fogalmi kerettel azután továbbléphetünk, és meghatározhatjuk a választott társadalom vagy közösség alapvető jellegzetességeit. Az ilyen jellegű előfeltevésekből táplálkozó kutatás (2., 3. és 4. táblázat) egyaránt lehet kvantitatív és kvalitatív is. A kvantitatív projekt az ok-okozati összefüggéseket vizsgálhatná (tipikus hipotézisek lehetnének például, hogy a befogadó munkaerőpiac ösztönzi a versengő individualizmust a kisebbségek körében; vagy hogy az asszimilációt célzó külső nyomás erősíti a kisebbségek önizolációját és kulturális konzervativizmusát).

A kvalitatív projekt pedig kísérletet tehetne arra, hogy leírja a kisebbségek és a többségi társadalmak által belakott életvilágokat, majd ezeket a szubjektíven átélt életvilágokat megkísérelhetné összekapcsolni a társadalom (*Gesellschaft*) és a közösség (*Gemeinschaft*) objektív jellemzőivel.

A szóban forgó kérdések egy lehetséges kiegészítő perspektívája ehelyett a tényezőket belsőkre és külsőkre osztaná fel, valahogy így:

4. táblázat. A kisebbségek integrációjának külső és belső tényezői

<i>Kulturálisan</i>		<i>Társadalmilag</i>	
<i>nyitott</i>		<i>zárt</i>	
<i>Belső tényezők</i>	A mobilitásra irányuló ambíciók Elit státusz	Vallási buzgalom Kulturális vagyon	Versengő individualizmus Meritokrácia
<i>Külső tényezők</i>	A tömegkultúra és az állam nyomása	Stigmatizáló ideológia Diszkrimináció	Befogadó munkaerőpiac
			Hierarchia A nemek közötti egyenlőtlenség Elit státusz
			Szegregált munkaerő- és lakáspiac

Záró gondolatok

A jelen cikkben, mely nem kíván egy rövid vázlatnál többet nyújtani, arra kívántam rámutatni, hogy ha azt akarjuk, hogy a kisebbség és a többség viszonyának tanulmányozása előrelépjen, akkor olyan kutatási metodológiára van szükség, amely 1) nem hagyja figyelmen kívül, azonban nem is veszi eleve adottnak az etnikai/vallási közösségek létét és azok változó relevanciáját azok számára, akik a tagságukat alkotják (vagy éppen nem akarnak a tagjaik lenni); 2) abból indul ki, hogy a kulturális és a társadalmi dinamika egymástól függetlenül tanulmányozható, valamint 3) mind a többségi társadalmakat, mind a kisebbségeket figyelembe veszi a kutatás tervének meghatározásakor.

Ahhoz, hogy számos fontos mai kérdést megérthessünk, arra van szükség, hogy különbséget tegyünk a társadalmi és a kulturális tényezők között, és felismerjük, hogy a „kisebbségek” nem alkotnak egységes egészet. Vegyük például a kisebbségekkel kapcsolatos viták széles körben elterjedt kulturálizációját. Az elmúlt néhány évtizedben a kisebbségekkel kapcsolatos kérdésekről és az Európába történő bevándorlásról szóló diskurzus hangsúlyai, mind a széles közvélemény körében, mind a tudományos életben, összességében a társadalmi tényezőkről a kulturális tényező-

zókra helyeződtek át. A nyilvánosságban folyó diskurzus, ahelyett, hogy a munkavállalás és az oktatás kérdéseit helyezné előtérbe, jellemzően a nők iszlám ruházatára és magára az iszlámra koncentrálnak. Az identitás kifejezés még az olyan nyilvánvalóan osztályalapú események kapcsán is felbukkan, mint a franciaországi zavargások (Chirac elnök 2005. november 14-én beszédében *une crise d'identité*-t, vagyis identitásválságot emlegetett). Az arra vonatkozó kérdéseket, hogy mit jelent britnek, norvégnek, hollandnak stb. lenni, manapság korábban nem látott szenvedéllyel teszik fel. Egy ilyen jellegű helyzet nagymértékben kikényszerített kulturális asszimilációt és társadalmi szegregációt eredményezhet. Ez számos bevándorló számára mindkét világ legrosszabb tulajdonságainak kombinációját jelentené. Mások számára pedig azt, hogy csak a saját csoportjukban bízhatnak, és teljes életet élhetnek anélkül, hogy túl sok kapcsolatot kellene fenntartaniuk a többségi társadalom tagjaival. Ez a helyzet így igazolhatja azt az elemzői megállapítást, hogy valaki társadalmilag integrált lehet a *Gemeinschaft*ba anélkül, hogy közben integrált lenne a *Gesellschaft*ba.

A kulturalizáció eredményeképpen a kulturális különbségeket és a csoportalapú kulturális identitást igen gyakran tényként kezelik, illetve bizonyos esetekben a csoporton belüli erőforrásként tekintenek rájuk. Ennek egyik lehetséges következménye az identitáspolitikai fragmentálódása, amely során egyre újabb és újabb kisebbségi csoportok jelennek meg politikai szereplőként, és jelentik be jogigényeiket. Ez megintcsak növekvő feszültséget eredményezhet a kisebbségi csoportokon belül, mélyítheti a generációs szakadékot, és arra készítheti az egyes embereket, hogy válasszanak az egyik vagy a másik identitás közül, miközben nem ad választ az alapvető társadalmi problémákra, amelyek főként az osztályhelyezettel és a munkalehetőségekkel állnak összefüggésben. Összegezve: annak érdekében, hogy ne beszéljünk kultúráról ott, ahol az osztályhelyeztetet kellene vizsgálni, újra fel kell elevenítenünk a *Gemeinschaft* és *Gesellschaft*, illetve a társadalom és a kultúra közötti, régimódiak ható különbségételt.

Fordította: Sisák Gábor

IRODALOM

- BARTH, FREDRIK 1966: *Models of Social Organization*. London, Royal Anthropological Institute, Occasional Papers, 23., 1966.
- BARTH, FREDRIK 1972: „Analytical dimensions in the comparison of social organizations”, *American Anthropologist*, vol. 74, pp. 207–220.
- BARTH, FREDRIK 1983: *Sohar. Culture and Society in an Omani Town*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1983.
- BARTH, FREDRIK 1989: „The analysis of culture in complex societies”, *Ethnos*, vol. 54, pp. 120–142.
- BARTH, FREDRIK 1993: *Balinese Worlds*. Chicago, University of Chicago Press, 1993.
- BATESON, GREGORY 1979: *Mind and Nature. A Necessary Unity*. Glasgow, Fontana, 1979.
- BORGES, JORGE LUIS 1999 [1946]: *Collected Fictions*. tr. Andrew Hurley, London, Penguin, 1999.
- BYRNE, DAVID 1998: *Complexity Theory and the Social Sciences*. London, Routledge, 1998.
- CHUA, AMY 2003: *World on Fire. How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability*. London, Heinemann, 2003.
- COHEN, ROBIN 1999: *Global Diasporas*. London, Routledge, 1999.
- ERIKSEN, THOMAS HYLLAND 1992: „Multiple Traditions and the Question of Cultural Integration”, *Ethnos*, vol. 57, pp. 5–30.
- FURNIVALL, JOHN S. 1948: *Colonial Policy and Practice. A Comparative Study of Burma and Netherlands India*. Cambridge, Cambridge University Press, 1948.
- GELLNER, ERNEST 1983: *Nations and nationalism*. Oxford, Blackwell, 1983.
- GLUCKMAN, MAX (ed.) 1964: *Closed Systems and Open Minds. The Limits of Naivety in Social Anthropology*. Edinburgh, Oliver & Boyd, 1964.
- HANNERZ, ULF 1992: *Cultural complexity. Studies in the Social Organization of Meaning*. New York, Columbia University Press, 1992.

- HANNERZ, ULF 1996: *Transnational Connections*. London, Routledge, 1996.
- MORIN, EDGAR 2001: *L'Identité humaine, La Méthode*. tome 5, Paris, Seuil, 2001.
- MORRIS, BRIAN 1994: *Anthropology of the Self. The Individual in Cultural Perspective*. London, Pluto, 1994.
- NAIPAUL, V. S. 1972: „London”, in *The Overcrowded Barracoon and Other Articles*. pp. 9–16. [Első megjelenése: The Regional Barrier, *Times Literary Supplement*, 1953. augusztus 15.]
- SMITH, MICHAEL G. 1965: *The Plural Society of The British West Indies*. London, Sangster's, 1965.
- THRIFT, NIGEL 1999: „The place of complexity”, *Theory, Culture and Society*, vol. 16, pp. 31–70.
- URRY, JOHN 2003: *Global Complexity*. Cambridge, Polity, 2003.
- VERTOVEC, STEVEN 2004: „Trends and impacts of migrant transnationalism”, COMPAS working paper, <http://www.compas.ox.ac.uk/publications/wp-04-03.shtml>

ROMA VALLÁSSOSSÁG*

PALOMA GAY Y BLASCO

Cigány/roma diaszpóra

Egy összehasonlító perspektíva¹

Azoknak a modelleknek, amelyeket a cigányság egészéről alkotnak a nem cigányok, elsősorban a 19. és a kora 20. századi nyelvészek, néprajzkutatók, valamint akkori és későbbi antropológusok, történészek és szociológusok, az a lényegi vonásuk, hogy a cigányság valamifajta egységét feltételezik. Ezt az egységet változatos keretekben kulturális, nyelvi, illetve biológiai alapon fogalmazták meg, vagy éppen vonták kétségbe (Okely 1983; Mayall 1988; Lucassen 1991).² Az elmúlt száz év során a témával foglalkozó elméleti szakemberek, illetve folkloristák vitatták, hogy a cigányok valóban egy népet alkotnának, lévén hogy a világban szerteszét található cigány közösségek között óriási különbségek mutatkoznak meg a történeti fejlődésben, az életmódban, a világnézetben,

* A blokk két tanulmányát Fosztó László ajánlotta figyelmünkbe és szintén ő vezette el a fordítások ellenőrzését.

¹ Ez a cikk a 2000 Júliusában Krakkóban az Európai Szociálatropológusok Egyesülete (European Association of Social Anthropologists) hatodik biennáléján a Steven Vertovek által vezetett „Politikai-vallási diaszpórák” műhelybeszélgetésen hangzott el. Szeretnék köszönetet mondani a műhelymunka résztvevőinek, Huon Wardle-nak és a Social Anthropology két névtelen recenzorának hasznos észrevételeikért.

A tanulmány eredeti címe és megjelenése: Gay y Blasco, Paloma: Gypsy/Roma diasporas. A comparative perspective. *Social Anthropology*, Volume 10, Issue 02, Jun 2002, pp 173–188. <http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext/119927422/PDFSTART>

² Ennek legáltalánosabb és legnépszerűbb megtestesítője az „igazi románi” és a „hamis kidobottak” dichotómiája, amely az utóbbi évek ún. „igazi” és „színelvt” menedékkeresők diskurzusának háttérében húzódott meg (Clark és Campbell 2000).

a domináns népességgel való interakció formáiban, és a különböző cigány csoportok a legritkább esetben ismerik el egymást ugyanahhoz a társadalmi és morális közösséghez tartozónak (Williams 1984; Liégeois 1994). A lényegi kérdés, amely a roma aktivistákat is különösképpen érinti, hogy vajon elmondható-e a cigányságról, hogy nemzetek feletti, globális diaszpórát alkot, annak ellenére, hogy eltérően a zsidóktól, akik a diaszpóra-népesség archetípusát adják, a cigányok ritkán utalnak egységes származási területre, közös történelemre vagy bármilyen átfogó, politikai elképzelésre, amelyet elfogadnak vagy éppenséggel vitatnak.

Napjainkban is, amikor a roma aktivisták fokozódó mértékben kapcsolódnak be a többségi társadalmak politikai közéletébe avégett, hogy a cigányok emberi jogainak maradéktalan érvényesítésére szólítsanak fel, maguk az érintettek alig támogatják azokat az erőfeszítéseket, amelyek a cigányok közös üldöztetési történetére irányulnak, vagy még kevésbé Romanisztánnak, a cigányok államának nemzetközi elismerésére irányulnak. A néprajzi leírások tanúsága szerint kevés ún. cigány csoport mutat bármiféle hajlamot arra, hogy egymással akár virtuális, akár gyakorlati kohézióra lépjenek (cf. Williams 1984; Stewart 1997; Gay y Blasco 1999). A cigány diaszpórát ötszáz éven keresztül a különleges politikai és strukturális töredezettség jellemezte, valamint gyenge – vagy egyenesen hiányzik – a valamiféle elképzelt közösség minden cigányt átfogó tudata.

E tanulmány keretei között nem célok azon elméleti kérdés fejtegetése, hogy vajon a világon szétszórva élő cigányok ténylegesen egy népet alkotnak-e. Ehelyett a Madrid-környéki Jaranán³ élő spanyol cigány-, illetve gitano-közösség és más cigányok között lévő elképzelt vagy mindennapi kapcsolatot elemzem szigorúan néprajzi szempontból. Tehát azt kutatom, hogy a jaranai gitanók, sok más szegény spanyol városi gitánóhoz hasonlóan (cf. Gamella 1996; San Román 1994; Anta Félez 1994), hogyan határozzák meg magukat más spanyolországi és külföldi cigányokkal szemben, azaz hogy milyen diaszpóra részének vallják magukat. Ennek a viszonynak az elemzése elsősorban a nyugat-európai cigányság körében gyorsan terjedő pünkösdi mozgalom vizsgálatán alapul, de kismértékben és csupán összehasonlító céllal a nemzetközi roma politikai aktivizmus növekedésére is kitérek. Ez a két mozgalom, jöllehet külön-

³ A 'Jarana' és 'La Fresneda' nevek álnevek, csakúgy, mint a cikkben található összes személynév. *Social Anthropology* (2002), 10, 2, 173–188. © 2002 European Association of Social Anthropologists 173
DOI: 10.1017/S0964028202000125 Nyomtatva az Egyesült Királyságban.

böző módon és jelentős belső változatossággal, de mégis a világszerte élő cigányok egységesítését hirdeti és erőfeszítéseket tesz ennek az egységnek a gyakorlati megvalósítására. Amíg az Evangélikus Gitano Egyház különösen sikeresen ragadta meg a jaranai közösség képzetét és az elmúlt évtizedben a városrész harmada-fele felvette a vallást, a roma aktivizmus teljesen elkerülte őket, majdnem semmit sem hallotak annak létezéséről, céljairól vagy módszereiről.

Elemzésem középpontjában egy olyan viszonyrendszer áll, amely egy elképzelt közösség és azon társadalmi-politikai kapcsolatok között húzódik, amelyekből egyaránt függ e közösség fennmaradása, illetve amelyeket folyamatosan újratermel (cf. Gellner 1983; Anderson 1991). Háromféle cigánydiaszpóra-variánst mutatok be: egy nem megtért, nem aktivista és rokonsági kapcsolatokon nyugvót; egy megtért és közösségi típust, végül egy aktivista-univerzalista típust. Amellett érvelek, hogy mindegyik típus sajátosan értelmezi a gitanókat-cigányokat-romákat avagy a gitano-cigány-roma népet (ahogy Jaranában mondják: *el pueblo gitano*) mint egy közösséget, illetve mint egy sajátos társadalmi-politikai mintázatot.

Bár elsősorban a gitanók közötti pünkösdi mozgalomra koncentrálok, szeretném hangsúlyozni azt is, hogy mindhárom említett típus egy-egy jól meghatározott kísérlet a cigányok/romák részéről, amely során elhelyezik önmagukat az őket körbevevő nem cigány világban, egy olyan világban amely, legalábbis a jaranai közösség szerint, gyors, radikális és soha nem látott átalakuláson megy keresztül. Habár itt nem tárgyalom olyan részletesen a kérdést, ahogyan az indokolt lenne, az olvasó számára nyilvánvalóvá fog válni, hogy az alább bemutatott néprajzi anyag felszínre hozza azt az kérdést: vajon a globalizáció következményeként (cf. Wilks 1995) napjainkra a cigány önkifejezés mind formáját, mind tartalmát tekintve adaptálta a csoport-identitással kapcsolatos euroatlanti diskurzust? A kérdés felvetése különösen indokolt lehet, akár az észak-amerikai keresztény fundamentalizmusnak a cigányok pünkösdi mozgalmára, akár a nemzetközi politikai normáknak a roma aktivisták tevékenységére gyakorolt hatását vizsgáljuk.

Terminológiai fenntartások: „cigány” és „roma”

Az elmúlt években a „cigány” kifejezést elkezdte felváltani a „roma” megnevezés a témával kapcsolatos irodalomban és diskurzusban. A „cigány” terminus egyre növekvő mértékben nyert pejoratív,

a domináns lakosság világnézetét és elnyomási gyakorlatát kifejező tartalmat (Liégeois 1994: 258). Másrészt a „roma” egy elnyomott, de ugyanakkor mégis ellenálló nép gazdag kulturális örökségét és méltóságát lenne hivatott kifejezni, amely már utal a roma nép egységes történelmére és érdekazonosságára is. Ugyanakkor azok a gitánók, akikkel Jaranában dolgoztam, soha nem hallották a „roma” kifejezést, nem is tudják, hogy mit jelent, nem is szólva arról, hogy a kifejezés rajtuk kívül sok más ezer vagy épp millió személyre is utalhat. Habár a „gitano” – vagy leggyakoribb magyar fordításában a „cigány” – kifejezést gyakran használja a nem cigány környezet pejoratív értelemben, maguk a gitánók ezt egyszerűen önmaguk meghatározására használják, így számukra a kifejezés számos pozitív asszociációt tartalmaz.⁴ Számukra a „payo” (nem cigány) bír pejoratív és negatív értelemmel, amíg természetesen a nem cigányok ezt a tényt figyelmen kívül hagyva a „payo”-t büszkén használják. Figyelembe véve, hogy a jaranai gitánók nem ismernék el érvényesnek sem a „roma” kifejezést, sem pedig, úgy vélem, azokat a mobilizációs formákat, amelyek ennek használatához kapcsolódnak, s figyelembe véve azt a tényt is, hogy önmagukat csak „gitano”-ként definiálnák szívesen, ez utóbbi kifejezést a továbbiakra nézve is megtartom rájuk, illetve az ő elképzeléseikre vonatkozóan. A „roma” fogalmát az aktivistákra és az általuk képviselt perspektívára vonatkoztatom. Ehhez a fajta differenciálás-

⁴ Hogy mennyire eltérőek a roma aktivisták céljai és perspektívái a jaranai gitánokéitól, jól látható Liégeois-nak az első Roma Világkongresszusról készített beszámolójából. A Londonban 1972-ben megrendezett kongresszus delegátusai közös döntésükkel elutasították a Tsiganes, Zigeuner, Gitanos, Gypsies, cigányok stb. terminusok használatát, mint amelyek nem a sajátjuk és sehol sem fedik a valós helyzetet, és a rom’ fogalmának használata mellett foglaltak állást (1994: 258). Ezzel szemben a különböző cigány csoportok öndefinícióira hivatkozva a romani nyelvész, Anthony Grant azt a tényt hangsúlyozta, hogy ha a spanyol gitánók ismernék a rom vagy roma kifejezést, azt valószínűleg azokkal a nem spanyol cigányokkal társítanák, akik a késő 19. században vagy a 20. század elején vándoroltak Spanyolországba, azaz olyan típusokkal, akiket „Húngaros”-ként – Lovara, Kalderara, Churara stb. ismernek. A rom töből származó szavak Calóban egyszerűen „férjet” jelentenek, a Romnúi pedig „feleséget”. Ugyanez a helyzet a szintikkel, akik sohasem hívnák magukat romának, és akik a számukra érthetetlen nyelvű cigányokat (például lovári vagy cseh romani nyelvet beszélőket) egyértelműen „lalere Sinte” vagy „néma szinti” kifejezésekkel illetik, nem pedig úgy, hogy „lalere Roma”. Azok a csoportok, amelyek korábban ugyan nem használtak a „rom” töből képzett önmeghatározást, de ma már igen, ezt az új öndefiníciót a „vissza Indiába”-típusú, átpolitizált „nemzeti ébredéssel” vették át. (Anthony Grant személyes közlése, 2000. november 7.).

hoz ragaszkodva azt a tényt is szeretném érzékeltetni, hogy a cigányok, illetve a romák igen jelentős része vagy nem is ismeri a roma aktivista mozgalmat, vagy nem is azonosulna annak céljaival.

A kutatás körülményei

Amikor 1992-ben elkezdtem terepmunkámat Jaranában, a madridi önkormányzat lázas kampányt folytatott a „gitano-kérdés” (*la cuestión gitana*) egyszer s mindenkorra szóló megoldására. A gitánók jelentős számban költöztek a fővárosba az 1950-es évektől, egyéb vidéki népességgel együtt az ország ipari fejlődésének és a vidéki életforma hanyatlásának természetes következményeként. Madridban az egymást váltó közigazgatások a legelszigeteltebb külvárosi részekre szorították ki a gitánokat. Sok választásuk nem lévén, ők maguk nyomornegyedeket alakítottak ki, amelyeket a nem cigány lakosság azóta is a városi szegénység és lecsúszottság tipikus szimbólumaiként értékel.

Az 1980-as évek végén az önkormányzat teljes körű népszámlálást tartott a nyomornegyedeken lakó gitánó népesség között. Azokat a gitánokat, akiket úgy ítélték meg, hogy a legkevésbé hajlandóak, illetve a leginkább képtelennek arra, hogy a nem cigányok között éljenek, ideiglenesen újonnan épült szociális telepeken (*Colonias Especiales para Población Marginal*) helyezték el. Az új telepek lakosságát intenzív szociális ellátás és kötelező átnevelés alá helyezték. A konzervatív elképzelés szerint az átnevelés befejeztével ezeket a gitánokat újra a nem cigányok közé telepítették volna. A jaranai telep 1989-ben ezen „speciális telepek” egyikeként épült. Jarana terepmunkám kezdetekor nyolcvan háztartásból állt, gitano családok és vegyesházasságban élők egyaránt éltek itt, akiket a város minden részéből telepítettek oda, három éve. Legtöbbjük nagyon szegény volt, és rendkívül csekély jövedelemre tettek szert utcai gyümölcs-, zöldség- és szövetárusításból, házaló hulladékgyűjtésből vagy a város szemételepein való guberálásból. Mindegyiküknek kötelező átnevelő kurzusra kellett járnia a helyi szociális segélyközpontban. Azután 1995-ben megváltoztak az önkormányzati prioritások és Jaranát visszaminősítették ideiglenes lakóhelyé. Habár a szociális munkások már régóta elmentek és az osztálytermeket is bezárták, az 1990-ben ideteleplült gitánók már több mint tíz éve élnek változatlanul Jaranában. Nincs sok valószínűsége annak, hogy bárhol másutt alakítsanak ki nekik lakóhelyet.

A jaranai gitanók egyharmada-fele vallja magát a pünkösdi mozgalom megtért tagjának.⁵ Néhányuk már az 1960-as években megtért, a városban szervezett első misszió következményeként. A Gitano Evangelikus Egyház, az *Iglesia Evangélica de Filadelfia* annak a széles körű cigány pünkösdi mozgalomnak a része, amely Nyugat-Európában az elmúlt húsz évben söpört végig. A hatvanas években francia cigány misszionáriusok – akik maguk az ötvenes évek nem cigány vallási missziói hatására tértek meg – utaztak az Ibériai-félszigetre, hogy a gitanók számára „Isten szavát” prédikálják (Williams 1991; Jordán Pemán 1990; Cano 1981). A spanyol cigány pünkösdi mozgalom lassan növekedésnek indult, 1969-ben hivatalosan is elismert felekezet lett. Legnagyobb arányú növekedésére, akárcsak Franciaországban, Angliában vagy Olaszországban, a kései nyolcvanas, kilencvenes és a korai 2000-es években került sor. Jelenleg nem áll rendelkezésre adat arról, hogy a gitanók közül hányan vették fel a vallást – akik magukat *cristianos*-nak (keresztényeknek) avagy *allelujá*-knak nevezik –, de minden olyan helyen található egyházközség, ahol jelentős számú gitano él. Jaranában a pünkösdzizmus, még ha közvetett módon is, de a teljes szomszédság mindennapjainak részét képezi.

Ezek a fejlemények az egész ország radikális társadalmi, gazdasági és kulturális átalakulásával egyidejűleg következtek be. Spanyolország az elmúlt évtizedben, miközben egyre inkább az Európai Unió integráns részévé vált és egyúttal Latin-Amerika, a Karibi-térség spanyol nyelvterületének, a Fülöp-szigetek és Észak-Afrika lakóinak migrációs célpontjává is lett. A társadalmi viszonyok folyamatban lévő mélyreható átalakulása együtt jár a nemzet, a helyi közösség és az egyéni identitás tudatformáinak hasonló mértékű átalakulásával. Ebben az átalakulási folyamatban a gitanók, akik a nagyvárosok túlnépesedett periferiáin küzdenek élőhelyért és megélhetési forrásokért, és akikre sokan úgy tekintenek, mint akik elutasítják a domináns lakosság munkaetikáját és nem mutatják jelét a lakókörnyezettel való azonosulásnak sem (López Varas and Fresnillo Pato 1995), egyre nagyobb asszimilációs nyomás alá kerül-

⁵ A mozgalom tagjainak vallásos identitása inkább tekinthető fluktuálóknak, semmint stabilnak. Egy megtért például elfogadhatja Krisztust mint az ő személyes megváltóját, azután egy darabig rendszeresen látogathatja a helyi gyülekezetet, míg végül elmaradozik és többet már nem tekintí magát megtértnak. Lehet, hogy soha nem térnek vissza, de az is lehet, hogy néhány év múlva újra járni kezdenek a templomba, megkeresztelkednek és végül különösen aktív tagok lesznek évenként. Természetesen van egy nagyon elhivatott vallásos mag, akiknek a hűsége az egyház iránt nem ingadozik, legalábbis nem észrevehetően.

tek. Egyszerre váltak számos erőszakos tiltakozó akció, illetve példátlan intézményesítési kísérletek tárgyaivá. A folyamatosan növekvő szociális szolgáltatások hálóján keresztül a gitánók korábban nem tapasztalt állami kontroll alá kerültek.

A gitano diaszpóra. A piünkösi mozgalomhoz nem csatlakozók szokásai és kilátásai

A konyhaablaknál ülök és a függönyön keresztül bámulok az udvarra. Csupán két hónapja kezdtem a terepmunkát, így nem akarom megzavarni a kinti eseményeket. Gitánók nagy csoportja verődött össze, számosan közülük a helyi *Ramones*-családhoz (raza) tartoznak, a többiek a *Pájarók* közül valók, Madrid egyik másik részéből. A *Pájarók* éppen egy vérbosszú-ügybe (ruina) keveredtek. Isabelre, egy fiatal pájaro asszonyra és testvéreire, Pacóra rálőtt Isabel férje, mert azt gyanította, hogy felesége szeretőt tart. Isabel nem sérült meg, de Paco megsebesült a lábán. Mindazonáltal sikerült tűzfegyvert ragadnia és megsebesítette Isabel férjét, aki meghalt a kórházban, és annak apját is meglötte, akinek állapota kritikus. Habár a *Pájarók* vétké nem teljesen világos, el kellett hagyniuk a negyed, ahol minden tulajdonukkal együtt laktak, hogy elkerülhessék a megtorlást. Azért jöttek Jaranába, mert számíthattak a hozzájuk házassági kapcsolatok sorával kötődő *Ramones*ekre. Tía Rosa, a *Ramones*-családfő felesége testvére a *Pájarók* idős vezetőjének; unokája, Feli, Paco felesége, és annak ellenére, hogy ő *Ramona*, a gitano szokások (*leyes Gitanas* – gitano törvények) szerint éppen olyan célpontja lehet az életveszélyes megtorlásoknak, mint férje és házasságon keresztüli rokonai.

Délután közepén hallok a kiáltásokat: Az öreg gitánók! Jönnek az öreg gitánók! Négy kocsi érkezik az utcán, négy idős gitano kis kíséretével együtt kiszáll belőlük, és belépnek az udvarra. Mindegyikük puha kalapot visel és gazdagon faragott sétabotot hord magával. A *Ramon*ák és a *Pájarók* utat engednek nekik, és hagyják, hogy saját idős családtagjaik üdvözölhessék őket. A látogatók „tisztelt férfiak” (*hombres de respeto*), az ügyben nem érintett családokból való idős gitánók, a „gitano törvények” közismert tudorai, akiket közvetítőnek kértek fel. Ők már meglátogatták az áldozatok rokonait, és remélik, hogy békéltetési próbálkozásaik mindkét érintett fél meglegedésére fognak szolgálni. Igencsak heves

megbeszélést követően megegyeztek: a Pájarók mostantól kezdve távol maradnak a város déli részétől, amelyet a Rastro bolhapiacra keresztül kelet-nyugati irányban húzódó képzeletbeli vonal határol el. Továbbá végleg el kell hagyniuk egykori otthonukat és elveszítenek néhányat legjobb árusító és guberáló helyszíneikből. A megállapodás célja az, hogy a pájarók és „ellenségeik” (*contrarios*, ahogy a gitánók mondják) többet ne láthassák egymást, mert ha mégis, a feltételezések szerint az egymás iránti harag és gyűlölet gyilkossághoz vezetne, és a konfliktus újra lángra lobbanna.

Eltérően számos más, vezető nélküli kisebbségtől (*acephalous minority*), amelyek egyedisége és életformája a domináns többség nyomása ellenére fennmarad, a jaranai gitánók nem a „gitano nép” (*el pueblo Gitano*) ideális egységéből indulnak ki és nem annak részeként képzelelik el magukat. Éppen ellenkezőleg: amióta ugyanis az Ibériai-félszigeten jelenléttük dokumentálható a kora 15. századtól, a gitánók közötti kapcsolatot a társadalmi és politikai kohézió hiánya, valamint az egyes, gitánók közötti viszonyokon túlmutató közösségi keretek gyengesége jellemezte. Az említett első gitánók olyan jól elhatárolható kis csoportokban utazták be az országot, amelyek semmiféle közös politikai szerveződésre nem tartottak igényt (San Román 1994: 13–15; Sánchez Ortega 1986: 18; Leblon 1987: 17). Manapság a gitánók számára a földrajzi szétszórtság és a társadalmi-politikai széttöredezettség meghatározó tapasztalat, és egyúttal a cigányság egészével kapcsolatos elképzeléseik egyik legfontosabb jellemzője. Nemcsak az olyan struktúrák hiányoznak, mint például a közös állam vagy a territoriális kötődés, amelyek a gitánók közös politikai fellépésének ernyőjéül szolgálnának, hanem olyan tényezők is elválasztják a gitánókat egymástól, mint az etnikai és vallási kötődések, a gazdasági sikesség különböző foka, és ezek mindegyike meglehetősen fontos szerepet játszik az önmagukról és viszonyaikról való elképzelésekben. Ennek ellenére a jaranai gitánók nem ezekben a valóban súlyos elválasztó tényezőkben, hanem a szorosan kötött rokonsági csoporthoz való tartozásban látják annak okát, hogy miért kell a gitánóknak visszautasítani a kapcsolattartást nem rokon, tehát potenciálisan fenyegetést jelentő idegenekkel szemben. Az ilyen szoros rokonsági viszonyt, a *razá*-hoz vagy *patrigroup*-hoz való tartozást ideális esetben a szeretet, önzetlenség és az egyénileg bírálkodó személy hiánya jellemmez; az anyagi és az affinális rokonsághoz ugyancsak rendkívül vonzódnak, de tulajdonképpen ők is

egy másik *razá*hoz tartoznak, amelynek tagjai kedvezőtlen körülmények között ugyancsak *contrarioszá* (ellenséggé) válhatnak. Éppen ez történt Isabel gyerekeivel, akik apjuk *razájá*hoz tartoztak és akik számára most már mindegyik Pájaró, anyjukat is beleértve, ellenséggé vált.

A Pájarók és *contrariosuk* közötti feszülő, vérbosszúhoz hasonló eseteket az érintett csoportok térbeli elkülönítésével oldják meg, s így a csoportok mozgása egyes városrészekre vagy épp a városhatáron túlra korlátozódik. Mivel azt tartják, hogy bármilyen vita, legyen az akár a legjelentéktelenebb is, könnyedén vérbosszúvá fajulhat, a gitánók gyakran egymásnak hátat fordítva élnek, és szándékosan a rokonaikra korlátozzák mindennapi társaságukat (San Román 1994; Anta Félez 1994; Gay y Blasco 1999). Azáltal, hogy szomszédjaiktól távol tartják magukat, ezek a gitánók nemcsak a potenciális konfliktushelyzeteket kerülik el, de bizonyítják a rokonsághoz való kötődésüket, és a nem rokonokkal való barátkozást visszautasítják, mint a gitánók számára idegen, a *payo* „életmódrá” (*manera de ser*) viszont jellemző vonást. Habár a vérbosszú és az ezt követő erőltetett közvetítés bizonyos értelemben áthidalja ezt a töredezettséget, sem az ellentétek végleges feloldása, sem a társadalmi harmónia nem célja. Azáltal, hogy a feleket szétválasztják és köztük bármiféle kapcsolatot megtiltanak a vérbosszú emlékének fennmaradásáig, a vérbosszú és a közvetítés sokkal inkább rögzíti azt a társadalmi és politikai antagonizmust, amely alapvető a „gitánó létmódban” – mint azon egyetlen életformában, amely emberhez méltó és mind erkölcsileg, mind esztétikailag kielégítő.

Mégis, az elszigeteltség meghatározó érzése ellenére, amelyek a gitano életnek ezt az aspektusát vezérli – ahol mind a megvetett és gyűlölt *payók*, mind más gitánók egymás fenyegető ellenségeinek számítanak –, a jaranai emberekben különösen erős az az érzés, hogy van bennük valami közös nemcsak egymással, de a többi gitánóval is, bárhol éljenek is. Az identitás és az együvé tartozás érzése mindazonáltal nem kapcsolódik semmilyen, az őket körbevevő nem cigányok által könnyen felfogható közösségi fogalmakhoz; nem csupán a szociális harmónia, de a territorialitás, a közös történelemhez és államszervezethez való kötődés is hiányzik az önfelfogásukból. Hasonlóan ahhoz, ahogyan azt másutt részletesen kifejtettem (Gay y Blasco 1999), a jaranai emberek nem a szó hagyományos antropológiai értelmében tekintik magukat egy társadalom tagjainak: nincsenek olyan fogalmaik, amelyek a társadalmi struktúrát olyan státusokként határoznák meg, amelyeket az egyének

betöltenek, illetve halálukkal szabaddá tesznek, illetve figyelmen kívül hagynak minden olyan nézetet, amely szerint egy általános érdeknek kellene érvényesülnie a csoport egészének fenntartásához.

Valójában a „közösség”, mint a gitano *pueblo* (nép) fogalmának analitikus fordítása, nem a „belsőleges” közösségi kapcsolatokra, hanem a „közös vonásokra” utal. A hangsúly a mimézisen, a morális viszonyuláson és főleg azon a feltételezésen van, hogy a raza gondozó keretei között minden gitano férfi és nő egyénileg hordozza a gitano erkölcsiséget. A személy, mint a gitano szokások – *leyes Gitanas* (gitano törvények) – megvalósítója, fenntartja a gitánók közösségének érzetét. A megosztottság, a társadalmi fragmentáció és valójában az erőszak sem úgy jelenik meg számukra mint ezen entitás (a gitano nép) megvalósulásának akadálya; a közös morális vonások fenntartása érdekében nem tekintik szükségessnek az ellentétek feloldását.

A gitánók magukról, mint csoportról alkotott képe megfelel a mindennapokban tapasztalt társadalmi szétszórtságnak; egy olyan csoportról van szó, amely a nem cigányoktól különbözik, de köztük él. A „gitano nép” (*el pueblo Gitano*) az ő szemükben olyan szórványosan élő személyek meghatározatlan méretű, eredetű és elhelyezkedésű halmaza, akik hasonló módon pozicionálják magukat a világgal szemben és akik fenntartják a „gitano törvényeket”. Habár tudják, hogy vannak másfajta, Spanyolországon kívül élő cigányok, és nyilvánvalóan úgy hiszik, hogy gitano jellegű népeség „a világ összes országában” található, nem tartják magukat velük együtt „egyfajta népnek”, és nem kísérelnek meg semmilyen gyakorlati kapcsolatfelvételt.

Ebből a rövid leírásból kivetíthetőek a cigányság nem-megtért-diaszpóra modalitásának kulcselemei, illetve konstrukciós módja, és ezt a modalitást használom ebben a cikkben a későbbi összehasonlítások kiinduló pontjaként. Először is ebből a diaszpóra-modalitásból hiányzik a nagyszámú gitánót vagy a gitánókat más cigányokkal összekapcsoló, illetve rájuk kiterjedő politikai struktúra vagy bármilyen intézmény. És ami még fontosabb, hogy ugyancsak hiányzik az ilyen struktúrák létrehozására irányuló akarat. Másodsor, a társasági érintkezést az erőszakos interakciótól való félelem, valamint a nem rokon gitánók elkerülése jellemzi. Harmadszor, az állampolgári státustól vagy a nemzeti hovatartozástól eltérően a „cigány” identitást nem felülről vagy egy központból határozzák meg, hanem az az egyes gitano személyek viselkedése valósítja meg (performálja). Következésképpen nincs jelentősége

más cigány vagy gitano közösségek méretének vagy hollétének. Negyedszer, jelentéktelen a múlt mint a közös identitás forrása, és a társadalmi élet legtöbb területén rendszeresen csekély jelentőségűnek tekintik (Gay y Blasco 2001). Végül, ez egy olyan diaszpóra-modalitás, amely azáltal, hogy társadalmi és politikai töredezettségen, valamint a morális megfelelés elvén alapul, erős egalitáriánus ethoszt tart fenn. A gitánók erősen ellenállnak az atyafiságon kívülről jövő minden autoritásnak, de még a férfiágú rokonságon belüli hierarchia és egyenlőtlenség is sokkal inkább egyéni teljesítményen alapul, semmint a maguknak tulajdonított státusoknak, leszámítva a férfi és a nő közötti alapvető státuskülönbséget (Gay y Blasco 1999, 2000).

A gitano diaszpóra. Szekuláris közösségformálás

Az angol nyelvű közvélemény számára az előbbieken bemutatott gitano életmódnál jobban ismert alternatíva a növekvő számú roma NGO és más önszerveződő csoportok által reprezentált felfogás; ezek a szervezetek a romák kisebbségi státusának nemzetközi elismertetéséért, az emberi jogoknak a romák esetében való általános alkalmazásáért, és bizonyos esetekben a romák politikai egységéért lépnek fel. Az általuk megtestesített diaszpóra-szerűség leginkább az etnicitás, identitás és személyiség nyugati modelljéből származik, s ez éles kontrasztja annak, amelyeket Jaranára vonatkozólag bemutattam. Nagyon fontos rögzíteni, hogy ezen szervezetek egyike sem tett kísérletet a telepen élő gitánók elérésére, s ezért köreikben semmiféle széles támogatottsága sincs. A jaranai lakosok egyáltalán nincsenek tudatában ezen intézmények létezésének és céljainak, mégha a politikai mozgalom Spanyolországban már a 60-as évek közepén meg is indult, és – akárcsak Európa más részein – óriási fejlődésen ment keresztül az elmúlt években, az Európai Unió expanziójával párhuzamosan.

A szóban forgó roma NGO-k egy része elsősorban a cigányok helyzetének javítására fókuszál az adott ország kontextusban. Spanyolországban erre jó példa az Asociación Secretariado General Gitano, amely a Franco-rezsim idején jött létre a következő célokkal:

Dolgozni a cigány férfiak és nők társadalmi integrációján; a gitano közösség fejlődésében való aktív közreműködés elősegítése; a gitano nép

társadalmi imázsának javítása; a gitano kulturális értékek terjesztése egy multikulturális társadalmon belül (<http://www.asgg.org/>; a szerző angol fordítása).

Ezzel szemben egyéb szervezetek, mint például a Nemzetközi Roma Unió (IRU), kifejezetten a világszerte élő romák politikai egyesítésére szólít fel:

Világ romái, egyesüljetek!

Tegnap Malmőben találkozott 44 ország roma képviselője. A találkozó egyik célja az volt, hogy egyesítsék az IRU-t és az RNC-t (Roma Nemzeti Kongresszus). Ez sikerült is. Nagyszerű nap ez a számunkra – mondta Victor Famulson, az egész világra kiterjedő IRU elnöke. Az IRU a világ 12 millió romáját képviseli. A Spanyol Roma Unió elnökét, Juan de Dios Ramírez-Herediát biztosította a NATO főtitkára, Javier Solana, hogy a Szövetség erői megvédik a koszovói roma kisebbséget minden támadástól, amely az UÇK szélsőségei részéről érhetné őket. Ugyancsak hozzájárult a spanyol roma szervezettel való találkozóhoz néhány koszovói roma jelentében, akik senki másnál (sic!) jobban ismerik az általuk elszenvedett tragédiát (<http://www.unionromani.org>).

Ez a rövidhír, amely a Roma Unió internetes oldaláról származik, a „roma nép” olyan sajátos közösséget vagy diaszpórát alkotó elképzelését és megalkotási szándékát mutatja, amely nagyon különbözik attól, amit Jaranával kapcsolatban leírtam. Ez a közösségtípus magától értetődőként kezeli a cigányok/romák valódi egységének megvalósítására való mozgósítást, bárhol éljenek is („Világ romái, egyesüljetek!”); nemzetek felett átívelő, globális politikai keretek megteremtését ajánlja a Roma Unió és a Roma Nemzeti Kongresszus formájában; feltételezi a világszerte élő romák érdek- és célazonosságát, hogy ily módon egy spanyol gitano kérdőre vonhassa a NATO főtitkárát a koszovói romák helyzetével kapcsolatban. Ez utóbbiak etnikai sajátosságai, azaz hogy mely cigány alcsoport-hoz tartoznak, jelentőségelteljes módon, nincs megemlítve. És valóban, a „roma” kifejezés a világszerte lévő cigányokra utalva ezeket a jellegzetességet magában foglalja.

A Nemzetközi Roma Unió felismeri és kiaknázza a cigány identitás- és közösségépítő formákban rejlő lehetőségeket – és azt a nézetet, hogy a cigányság fogalma mindig kontextusfüggő. Ahogy azt Vega Cortés is

megemlíti ugyanezen az internetes oldalon: „a gitano elfogadja és fenntartja a gitano törvényeket” (1974: 4; a szerző angol fordítása),⁶ azokat az íratlan szokásokat, amelyek a gitanókat nemcsak a nem cigányoktól, de más cigányoktól is elválasztják. És mégis, a hangsúly erősen áttevődik egy határokra – mind az országokon, mind a nemzetközi roma közösségen – átívelő közös identitásprojektre. Egyik legfontosabb eleme az a tendencia, amely szerint a gitanók, manuchok, romák stb. közötti különbségek egyre kevésbé kerülnek előtérbe, szemben azzal a széleskörű nem aktivista gyakorlattal, amely más cigány csoportokat nem cigányként könyvel el azáltal, hogy nem hajlandók őket magukkal azonos morális kategóriába sorolni. Szemben a jaranai gitanókkal, a nemzetközi roma közösség elmélete felé igazodó aktivisták igyekeznek megragadni a sokrétű cigány pozíciók azon közös nevezőjét, ahonnan – azonos kategóriában és semleges nézőpontból – nézhetnek szembe a világ kihívásaival. (Williams 1984: 167ff.). Ami ebből leszűrhető, az a romáknak a zsidókéhoz hasonló globális diaszpóra-felfogása.

Ennek a mozgalomnak a legszembevetőbb jellegzetessége a nem cigány politikától és struktúráktól való súlyos ideológiai és gyakorlati függősége, amely tulajdonképpen felülemelkedik az egyes szervezetek céljain és perspektíváit jellemző, különben nagyon jelentékeny különbségeken. Az olyan különböző NGO-knak, mint az Asociación Secretariado General Gitano vagy a Nemzetközi Roma Unió növekvő sikerei nyilvánvalóan a nem cigány eredetű intézményes támogatáson alapszik. Ezek magukba foglalják a nem roma politikai testületekben való részvételt; gyakorlati és képzelt kötelek létesítését a világon máshol élő romákkal, valamint az etnikai kötődések, a nyelv és az életstílus korlátainak átjárását; írott anyagok létrehozását a jog és a politika domináns nyelvén; kapcsolatot az oktatási, gazdasági és technológiai forrásokhoz. Végeredményben az aktivista mozgalom és az ezek által lehetővé tett újszerű cigányságmodellek nagymértékben építenek a nem cigány attitűdökben a közelmúltban bekövetkezett változásokra, amelyek egyre növekvő mértékben elfogadhatónak tekintik ezen roma legitimációs kísérleteket.

⁶ „*Gitano az aki elfogadja és fenntartja a gitano törvényeket*, mert ezek a törvények jónak és a gitano nép egésze számára hasznosnak bizonyultak. Ezek olyan törvények amelyek azáltal hogy fenntartották csoportként való összetartozásunkat, lehetővé tették számunkra egy ellenséges társadalomban való létezését. (Vega Cortés 1997: 4; a szerző kiemelése).

A gitano diaszpóra. A pünkösdi mozgalomhoz kapcsolódó közösségi átalakulások

Jaranában, ahol a roma politikai aktivizmus előbb tárgyalat formái ismeretlenek, a gitánók a növekvő pünkösdi mozgalmon keresztül alakítanak ki egy másfajta diaszpóra-típust. A roma aktivizmushoz hasonlóan a gitano pünkösdi mozgalom a cigányok kísérlete a cigányság jelentésének és megtapasztalásának az átalakítására, a cigányok és mások számára egyaránt. Mindazonáltal amíg a roma aktivizmus a személyiség nem cigány modelljein alapul – miáltal a cigányokat mindenki máshoz hasonló emberi jogok illetnek meg, és az emberiség egyformán értékes és a többiekkel egyforma egységeinek tekintendők –, a pünkösdi mozgalom teljes mértékben fenntartja a kétféle ember fogalmába vetett gitano hitet. Eszerint vannak a gitánók és a többiek, akik összemérhetetlen morális különbségekkel vannak felruházva és emiatt különbözőképpen pozícionálódnak a világban (Gay y Blasco 1999). A gitano pünkösdi mozgalom ideológiai hangsúlyaiabban továbbra is megfelel a gitánók azon igényének, hogy fenntartsák a morális különbségtételt maguk és a domináns nem cigány társadalom között.

A roma aktivizmushoz hasonlóan a gitano pünkösdimusz is leginkább egy kialakulófélben lévő létformaként fogható fel, mind az egyén, mind pedig a megtértek által felépített társadalmi viszonyrendszer tekintetében. Habár a gitano pünkösdi mozgalom kezdetei az 1960-as évek közepére datálódhatnak vissza, csupán az elmúlt tizenöt évben ment végbe nagyfokú expanziója. Ez azt jelenti, hogy a hívók tulajdonképpen még napjainkban is egy teljesen újfajta gitano létforma kezdeményezőiként tekintenek magukra, és úgy, mint akik a gitano életforma teljes átalakítását hajtják végre. Valójában a pünkösdi és a nem pünkösdi „létmód” (*maneras de ser*) versenyeznek egymással, és az egyes személyeknek, akár megtérteként, akár nem hívóként definiálják magukat, cselekedeteik értelmezésékor és bemutatásakor gyakran választaniuk kell ezen ideálok közül.

A fejlődő pünkösdi mozgalom és az aktivista diaszpóra-típus közötti párhuzamok különösen szembetűnővé válnak akkor, ha megvizsgáljuk az *alleluyák* alábbi drogellenes kampányát. Ez alkalommal is, mint más egyéb pünkösdi eseménynél, különböző razákhoz tartozó helyi hívők gyűltek össze istentiszteletre és szociális célból. Csatlakoztak hozzájuk más spanyol vidékekről való gitánók és néhány külföldi cigány is. A kampány célja a madridi gitánók jelentős része sze-

rint a gitano népet (*pueblo*) fenyegető, a jelenleg legnagyobb veszélyre való figyelmeztetés volt: a fiatal férfiak között egyre terjedő drogfüggőség. Így a kampányra úgy lehetett tekinteni, mint egy lépésre abban a folyamatban, amely minden gitano végső megváltásához és egyesítéséhez vezet. Más szavakkal, a kampány rámutatott a hívők igyekezetére a fragmentáció áthidalására, és a gitánók közötti társadalmi kohézió és harmónia megvalósításának igényére. Ez az a törekvés, amely – bár nagyon különböző formában – az aktivisták céljainak és kilátásainak hátterében is áll.

Nyár este van és először látogatok Jaranába a terepmunkám befejezése óta. Clara barátom és férje melegen üdvözlől és elmondják, hogy nagy szerencsém van: úgy történt, hogy este egy nagy drogellenes pünkösdi missziót állítottak fel lenn, La Fresnedában, a közeli szomszédságban, ahol a gitánók házigyári lakásokban élnek nem cigányok között. Éppen akkor érkezünk, amikor az istentisztelet megkezdődik. A helyi park közepén egy emelvényt állítottak fel, ezzel szemben körülbelül 150 gitano ül sorokba rendezve. Az egyik oldalon van egy családi kempingsátor: Clara elmondja, hogy már két napja folyamatosan imádkoznak odabenn. Leülünk a nők közé, mialatt Lolo, aki húszas éveinek kezdeté óta az egyház lelkipásztora, elfoglalja helyét a férfi ministránsok és tanoncok között az emelvényen. Megállapítom, hogy ugyan a hallgatóság tagjai között jelentős számú nem megtért is található különböző razákból, de én vagyok az egyetlen nem cigány.

A la fresnadai gyülekezet éppen illetékes lelkipásztora megkezdte az istentiszteletet. Ő nem madridi, a környéken nincsenek rokonai sem, nagyjából három hónapja neveztek ki La Fresnadába. *Aleluya* és *Si, mi señor!* kiáltásokkal fohászkodik egy rövid ideig, majd megkéri a kórust az ének megkezdésére. A gitánók, akik közül sokan nem a rokonsággal ülnek együtt, hangosan imádkoznak, és néhányuk sírni, más nyelven beszélni vagy prófétálni kezd. A dal után a főszónok megtartja a szentbeszédet. Ő egy portugál lelkipásztor, jól ismert démonokat elűző képességéről. Portugáliában számos drogellenes kampányt szervezett. Clara elmondja, hogy segítségével fiatal abbahagyta a heroinizást és felvette a hitet. Húsz percig prédikál, majd megkéri, hogy a jelen lévő helybéli drogfüggők jöjjenek ki és nyilatkozzanak arról, hogy elfogadják Jézust személyes megmentőjüként. Néhányan megteszik. Értük imádkoznak, és néhányuk könnyekben tör ki vagy elájul. Az istentisztelet megy tovább, prédikáció, zene és

imádság keveredik további három órán át, mialatt a nem gitano járókelők nem, vagy alig fordítanak figyelmet a szertartásra.

Szemben azzal a móddal, ahogyan a nem hívó jaranaiak elképzelik és megkonstruálják a „gitanók” vagy a „gitano nép” különleges közösségét, a pünkösdista közösségi séma jelentős mértékben hangsúlyozza az egységet és elutasítja a rokonságalapú és a politikailag fragmentált cigányság elvét. A gitanók rokonságon túli kapcsolatainak aktiválása különös jelentőséggel bír az „aleluyák” számára, akik nemcsak a mindennapi hosszadalmas istentiszteleten kerülnek össze, de a drogellenes kampányokon és a keresztelési ünnepre a folyóhoz vezető nyári túrákon is. A gyülekezeten belüli aktívabb hívók – ministránsok, tanítványok és családjaik, de mások is – gyakran alakítanak ki szoros viszonyt a rokonságon kívüliekkel, és a folyamat során átalakítják a mindennapi érintkezés nem hívókra jellemző rutinját: meglátogatják egymást otthonaikban egy kávéra és imádkozásra, azonos neműekből álló vagy házastársi csoportokban vidámparkba járnak, és még gazdasági tevékenységeikben is együttműködnek. Egyúttal érdeklődést és kapcsolatfelvételi szándékot mutatnak idegen gitanók felé, akik máshol élnek, például Madridban, Spanyolországban vagy akár azon túl is. Szívesen meg is látogatják a többi gyülekezetet, nemcsak a szomszédságban, de más tartományokban is, és néha misszionáriusnak jelentkeznek Észak-Afrikába, a Kanári-szigetekre és Dél-Amerikába, ahová sok gitano emigrált az ötvenes és hatvanas években. Minden évben hívók ezrei gyűlnek össze óriási, a convenciónnak nevezett vallásos rendezvényeken, amelyek lehetnek országos vagy akár nemzetközi jellegűek is, és összehoznak spanyol, portugál és francia gitanókat és cigányokat.

Ami ennél is fontosabb, hogy a konfliktuskezelésben, illetve annak strukturálásában – legalábbis szóban – a vérbosszút az egyháztagok viszszautasítják. Az istentiszteletek közben, de kevésbé formális kontextusban is se vége, se hossza azoknak a történeteknek, amelyekben a kibékíthetetlen ellenségek drámai módon megbocsátanak egymásnak, miután pünkösdistának tértek meg: büszkélkednek azzal, hogy összetűzéseket nem bosszúval, hanem párbeszéddel és kibéküléssel kezelik. Habár ez az ideális magatartás természetesen nem mindig valósul meg, amikor elkötelezett hívók vérbosszú vagy egyéb komoly konfliktus közepette találják magukat, igyekeznek nyomást gyakorolni a rokonságukra, hogy elkerülhető legyen a bosszú és a konfliktus eszkalációja, és gyakran

hívják a pásztorokat közvetítőnek együtt a „tiszteletbeli férfiakkal” vagy azok helyett. A vérbosszú intézményének aláásása az, amelyre az újszerű *aleluya* típusú társasági séma felépül: kizárólag úgy válhat és válik lehetőségessé közöttük a szorosabb együttműködés, ha a nem rokon gitanók egymást már nem tekintik szükségképpen ellenségnek.

A gitanók közötti viszony felépítésének ez a kezdeti „aleluya” módja jelentősen megkérdőjelezte a „gitano életmód” (*la manera de vivir Gitana*) azon dimenzióit, amelyeket az elmúlt húsz évben különben egyre nehezebb volt fenntartani.⁷ Ahogy egy jaranai asszony megmagyarázta: *Ki akarja elveszíteni a házát és valahol a mezőn végezni? Ki akarja elveszíteni az árusítási engedélyét?* Nem vitás, hogy az 1960-as és 1970-es években a tendencia az volt, hogy a gitanók – tipikusan akarattuk ellenére – a nagyvárosok perifériáira szorultak (GIEMS 1976). Ez volt az ún. falusi exodus időszak: az országos iparfejlődés következményeként nem cigányok százezrei, és velük együtt gitanók tízezrei hagyták el vidéki otthonaikat és települtek le a városokban. Az egymást követő adminisztrációk először masszív, csak cigányok lakta nyomornegyedekbe kényszerítették a gitanókat, majd kötelező jelleggel áttelepítették őket elszigetelt területekre, gyakran nagy számban. Manapság a legtöbb gitanónak változatlanul nincs vagy kevés alternatívája van az élőhely megválasztása szempontjából. A helyi hatóságok által végrehajtott kényszerköltöztetéssel kifejezetten a gitanók számára készült perifériális lakónegyedekbe vagy olyan kisajátított szomszéd-ságokban találtak lakóhelyet, ahol a gitanóknak a payókhhoz viszonyított aránya nagyon magas (Gay y Blasco 2002). Ahogy azt San Román (1994: 102) állítja, a vérbosszú mint problémamegoldó intézmény legjobban az 1960-as évek előtti vidéki Spanyolországon működött, amikor általános jelenség volt a gitanók kis szétszórt csoportokban történő meghúzódása a nem cigányok között, így azok a patriarchális csoportok, amelyeknek menekülniük kellett, könnyedén új helyre költözhetek. Ez manapság már

⁷ Ebben a bekezdésben, de az egész cikkben is nyilvánvalóan nem az a célom, hogy azt részletezzem, miért válnak a gitanók a pünkösdi mozgalom híveivé. Sokkal inkább annak szeretnék a végére járni, hogy mi történik a hagyományos gitano társadalomszervezési módszerekkel és az általuk fenntartott imaginárius közös-séggel a hit felvételét követően. Ennek a munkának a részeként felvázolom azokat a módszereket, amelyekkel a pünkösdi mozgalom növekedése segít megoldani a nem-megtért diaszpóra modalitáson belül kibontakozó ellentmondásokat; hálás vagyok a Social Anthropology egyik névtelen lektorának hogy ezt a kutatási utat tanácsolta. Tudatában vagyok annak hogy önmagában a hit felvételét nem lehet ilyen módon teljesen megmagyarázni.

gyakorlatilag lehetetlen, mert a gitánók lakhatási kérdései a helyi adminisztráció kontrollja alatt állnak, és még a legkevésbé hivatalos megélhetési ügyeik is szigorú állami szabályozás alá kerültek. Ezenkívül érzelmi következményei is vannak a többi gitánótól való menekülési utak elzáródásából származó félelmeknek: Tía Rosa, akinek a házában laktam a terepmunkám idején, gyakran rémálmairól számolt be, amikor ő vagy a gyerekei vérbosszú-ügyekbe keveredtek.

Ilyen háttérviszonyok ellen hat tehát az, hogy a megtértek megkérdőjelezik az apaági rokonsági viszonyokat mint az egyetlen, illetve meghatározó alapját a közösségen belüli kapcsolatoknak. A gitano-*aleluya* virtuális közösség ugyan még mindig meglehetősen diffúz méretét és elhelyezkedését tekintve, de már nem egy olyan emberhalmaz, amelynek tagjai gyakran ellenségesek egymással – ahogy az a nem megtért gitánók világában működik. Azonkívül ez egy olyan virtuális közösség, amelynek a meghatározó strukturális bázisát maga az egyház, illetve a szerepek és a státusok új politikai hierarchiája jelenti.⁸ A rokonság, a származási hely és a vagyoni státus korlátait ez a hierarchia hivatott áthidalni, és az egész világra kiterjedően összeköti a különböző helyeken élő gitánókat, illetve még általánosabban a cigányokat, Isten akaratának megvalósítására. Legfelül van az „elnök” (*presidente*), alatta a regionális követek (*delegados regionales*), majd a helyi lelkipásztorok (*pastores*) és tanoncok (*candidatos*) a legalsó szinten. Feleségeik párhuzamos pozíciókat foglalnak el azokban az ügyekben, amelyek az egyház nőtagjaival kapcsolatosak.⁹ Ennek a hierarchiának a sajátos működése a legtöbb megtért számára homályos, akárcsak a spanyolországi egyház kapcsolata a többi külföldi cigány pünkösdi mozgalommal. Mindazonáltal minden megtért tudja, hogy a regionális követ és az elnök rajta tartja a szemét minden egyes gyülekezeten, és hogy a lelkipásztorokat és feleségeiket – akiknek száma messze felülmúlja a rendelkezésre álló gyülekezetekét – rendszeresen váltják az egyházközségek élén.

⁸ Másutt hosszasan kifejtettem a megtérési folyamat nemi vonatkozásait, mind a nőkkel (Gay y Blasco 1997; 1999), mind a férfakkal (Gay y Blasco 1999; 2000) kapcsolatban.

⁹ Minden lelkipásztor akit ismerek, házas. A gitánók között alig marad valaki egyedülálló, és a lelkipásztor feleségének (*pastora*) alapvető szerepe van bármelyik helyi gyülekezet mindennapi működtetésében. Azonkívül az egyházon kívül nincs a lelkipásztorok feleségeihez mérhető, a nők számára is nyitott befolyásos pozíció.

A jaranaiak számára világos, hogy a lelkipásztorok egyre inkább versenyeznek a „tiszteletreméltó férfakkal” a közösségen belüli legnagyobb tekintélyű pozíciókért és presztízszért.¹⁰ A legismertebb lelkipásztorokat – például azokat, akik démonűző, prófétáló vagy szónoki képességeik segítségével vívtak ki tekintélyt – gyakran hívják közvetítőnek komoly konfliktusokban, akár egyedül, akár egy vagy több „tiszteletreméltó férfival”. Ez történik még úgy is, hogy ezek az emberek általában jóval fiatalabbak a hagyományos közvetítőknél vagy békéltetőknél, és a „gitano törvényekkel” (*leyes gitanas*) kapcsolatos tudásuk és a haragos felek parázs vita közepette történő kezelésével kapcsolatos tapasztalataik korlátozottak. Mindazonáltal eltérően a fiatal nem megtértektől, akik igyekeznek megfelelni a gitano férfiasági ideálnak, amely a szexuális promiszkuitásra és a fizikai bátorságra koncentrál, a fiatal férfi megtértek inkább a „tiszteletreméltó férfiak” ideálját követik – egy önuralmat tanúsító, megbízható, szavahihető idősebb emberét. Így ők részeseivé válnak a presztízszre és tekintélyre vonatkozó meghatározó gitano diskurzusnak, amely a férfistátusz morális alapjává ezeket az erényeket teszi (Gay y Blasco 1999; 2000). Figyelemre méltó, hogy közreműködésük mennyire meggyőzi a nem megtérteket is. A nem megtért anyák gyakran bíztatják lányaikat a napi istentisztelet rendszeres látogatására, abban a reményben, hogy egy-egy ifjú aleluya tekintete megakad rajtuk. Azon asszonyok számára, akiknek a férje lelkipásztor lesz, a női befolyásnak és tekintélynek egy egészen új világa nyílik meg, amely nem létezik a nem megtért világban. Lelkipásztorokként irányítással és tanácsokkal szolgálnak az egyházhoz tartozó nők számára, akár rokonok, akár nem. Férjükhöz hasonlóan ők is gyakran részeseivé válnak a tisztelőnek és megbecsülésnek, amely általában csak sokkal idősebb asszonyokat illet.

Ezek az átalakulások a mindennapi érintkezés megszervezésében, a konfliktuskezelésben és a tekintély és a hatalom forrásainak megállapításában arra világítanak rá, hogy a megtértek hogyan kezdik átalakítani a gitano társadalmi-politikai viszonyok alapjait. Módosítanak bizonyos

¹⁰ A lelkipásztorok igen sokszínű háttérrel rendelkeznek. Jaranában találok olyan vagyonos gitano családból származó lelkipásztorokkal, akik igen nagy komfortban éltek. Más lelkipásztorok alig tudták fenntartani magukat, s akik tulajdonképpen a szomszédság legszegényebb háztartásaiba tartoztak. Némelyikük kábítószer-árusításból vagy más illegális tevékenységből élt; megint mások nem. Számos lelkipásztorral találkoztam, akik drogfüggők vagy alkoholisták voltak; de olyanokat is megismertem, akik mindig is nagy tisztelőt vívtak ki tisztességük és önuralmuk kapcsán.

alapvető intézményeket és újakat fejlesztenek ki: az egyházi hierarchián alapuló szociális kohézió ideáljának kialakításával és a többi gitanóhoz és cigányhoz való virtuális kapcsolatépítéssel az aleluyák valójában „a gitano nép” számára tulajdonképpen egy új virtuális közösséget konstruálnak, azaz egy új diaszpóra-típust hoznak létre. Ez a közösségi séma sokkal közelebb áll a „társadalom” antropológiai felfogásához, amely egy összefüggő intézményrendszeren, társadalmi státusokon és szerepeken alapul, szemben a nem megtértek által érvényesített, elsősorban a közös vonásokon alapuló közösségi ideállal.

Ebben az értelemben különös jelentőséggel bír az a tény, hogy e pünkösti mozgalom újításainak háttérében az egyénnek és a csoportnak az időben megváltozott felfogása áll. A jaranai nem megtértek – hasonlóan más gitanókhoz és cigányokhoz – igencsak lebecsülik a múlt jelenre gyakorolt hatását, és nem hajlandók az „azelőttit” a „most” magyarázataként elfogadni (Gay y Blasco 2001). Ez szorosán összefügg azzal, hogy hangsúlyt fektetnek az egyes személyre, mint a gitano moralitás megtestesítőjére, a „gitanók” népének igazi alkotójára. Ezzel szemben a roma aktivisták, nem cigány tudományos elméleteket alapul véve, úgy vélekednek, hogy a cigányok Indiából jönnek. A minden roma számára közös származási hely, valamint a közös üldöztetési történet és a nomád életmód történelmének meghatározásával a roma aktivisták megkezdték a performatív identitásmodellről való elmozdulást a domináns euro-amerikai etnoteóriák középpontjában lévő történeti és biológiai kontinuitás hangsúlyozásának irányába. Az aktivistákhoz hasonlóan a jaranai megtértek visszatekintenek ugyan a múltba, de csak azért, hogy azt állítsák, minden cigány és zsidó elveszett a Sínai-sivatagban való negyvenéves száműzetés során. A zsidókhoz hasonlóan a gitanók is kiválasztott népnek tekintik magukat, akik most – a pünkösdizmushoz való megtéréseken keresztül – beteljesítik Istennek az emberiségre vonatkozó akaratát.

A múltban való újszerű érdekelttség mindazonáltal nem jelenti azt, hogy a cigány életformát ne lenne szükséges gyakorolni vagy ne lenne „most” törvényszerű: az aleluyák szemében a megváltás elsődlegesen a megtéréseken keresztül valósul meg és csak másodlagosan a megváltoztatott életmóddal. A cigány életformát minden egyes gitano által továbbra is fenn kell tartani – noha ez már együtt kell járjon az evangélium megtartásával is –, így az aleluyák gitanókról mint népről alkotott nézeteinek középpontjában továbbra is a személy áll. Mindazonáltal a jaranai megtértek között a Biblia a cigányság írott törvénykönyvévé vált és az aleluyák

rendszeresen keresik a párhuzamokat a Bibliában leírt gitano és zsidó szokások között. Ennek megfelelően az írott szöveg különösen fontossá vált: a megtértek egymást írni-olvasni tanítják (a jaranai gitánók nagy többsége funkcionális analfabéta), publikálják az Iglesia de Filadelfia – a spanyolországi gitano pünkösdi egyház – történeteit, amelyeket az egyházon belül oktatási célokra használnak, valamint nyilvánossá teszik tevékenységüket olyan médiafelületeken, mint a videó és az internet.

Amíg a roma aktivizmus egyszerre utánozza a nemzetközi politikai szerveződést és modellezi magát a nem cigány identitás- és személyiségparadigmák után, az Iglesia de Filadelfia ugyancsak nem cigány intézményi modellt és megközelítést vesz fel, úgy, ahogy bemutattam, de paradox módon visszautasítja annak legalapvetőbb ideológiai előfeltevését – azt a nézetet, miszerint a gitánók és a nem cigányok ugyanolyan típusú morális személyek. A nemzetközi orientációjú roma NGO-khoz hasonlóan a megtértek diaszpóra-elképzeléseinek kiindulópontja a gitánók közös sorsának feltételezése, de – a roma aktivizmustól eltérően – ezt a meggyőződést a gitánók egyediségének és a nem cigányokkal szembeni fensőbbségének magasztalására használják. Ennek oka az, hogy a megtértek nem megtért barátaikkal és rokonaikkal együtt következetesen elutasítják a nem cigányok morális és vallási értékeit, beleértve a nem cigányok pünkösdi mozgalmát is. Ez az attitűd feltűnően kidomborodik abban a házi videóban, amelyet a jaranai gyülekezet tagjai állítottak össze terepmunkám idején. Ez az anyag oktatási célból dramatizálja az üdvözülés elhanyagolásának veszélyeit. A filmben egy gitano, aki nem fogadta el Krisztust megmentőjeként, munkából hazajöve üresen találja a házát. Ahogy bekapcsolja a rádiót, hallja a nem cigány műsorvezetőt beszámolni arról, hogy „teljes gitano családok emelkedtek fel a felhőkön a mennyekbe”. A következő jelenet a csak nem cigányok és nem megtért gitánók által benépesített poklot mutatja be, a főszereplővel együtt. Ebben a filmben a megtérés elkerülése egyenértékű a nem cigányok teljes erkölcsi lealacsonyodával, amit a gitánók oly gyakran hangsúlyoznak a mindennapi életben. Ha megtérnek, a gitánók megmenekülnek. Az Iglesia de Filadelfia így tehát nemcsak a gitano lét átalakítását szolgálja, de egyúttal megerősíti a gitánók és a nem cigányok közötti morális elválasztó vonalat is. A jaranai aleluyák számára a nem cigány pünkösdzizmus másodrendű alternatíva másodrendű emberek számára: amikor néhány hónapos terepmunkát követően meghívtam egy nem cigány pünkösdista lelkipásztort a jaranai gyülekezetbe, eltérően egy ellátogató

gitano lelkipásztortól, őt nem kérték fel prédikációra, és a gyülekezet vele és feleségével mindvégig nagyon tartózkodóan viselkedett, alig-alig álltak velük szóba.

Néhány következtetés

Mi akkor az Iglesia de Filadelfia jelentősége egy kilakuló diaszpóralétezésben? Milyen módon reagál az Európa-szerzte működő roma aktivisták munkájának hatásaira? Vajon a két mozgalom közötti hasonlóságok azt jelentik-e, hogy a cigányok, bárhol legyenek is, ugyanolyan módon néznek szembe napjaink komplexitásával és feszültségeivel? Nem kérdés, hogy mind a roma NGO-k, mind pedig az Iglesia de Filadelfia szeretné a cigányság jelentését újrafogalmazni, és ezért a nem cigány világhoz fordultak eszközökért és a kérdés dramatizálásáért: erőfeszítéseik következtében a cigánysággal kapcsolatos kérdések a nem cigányok számára könnyebben megfoghatóvá válnak. De a két mozgalom közötti különbségek nyilvánvalóak. Azáltal, hogy a maguk teljességében magukévá teszik a nemzetközi identitáspolitika nem cigány szférájának a személyiséggel és a szervezeti struktúrákkal kapcsolatos meghatározó ideológiai feltevéseit, a roma aktivisták azt kockáztatják, hogy a cigányság fogalmát – San Román kifejezésével élve – „annak minimális kulturális kritériumaira” szűkítik (1986: 203), hasonlóan egy jelvényhez, amely csak önmagát szimbolizálja. Az aktivisták nem csupán a nem cigányok által javasolt intézményes támogatottságú identitást veszik át, de nem cigány értékek és kulturális modellek alapján újrafogalmazzák ennek az identitásnak a tartalmát is. Ezáltal a gitánók feladják radikális etnocentrizmusukat, és a roma nép „üldözött etnikai kisebbséggé” válik, amelynek az egyesült Európa politikai struktúrába kell beilleszkednie. A gitano sajátosságok így „gitano kultúrává” válnak, ami helyettesíti a gitánóknak a világos morális fensőbbégtudatát, és azokat domináns népszerűen belül való betokosodáshoz vezető sajátos ellenállási formákat, amelyek meghatározzák a jaranaiak életét.

Az aktivistákkal szemben a jaranai aleluyák nem hajlandók kompromisszumra abban, ami az ő szemükben gitánóvá teszi őket: a nem cigányoktól való alapvető különbségtételben. Ők, továbbá nem megtért szomszédságuk és rokonaik elutasítják az „etnikai kisebbség” megjelölést, ami annyira fontos az aktivista diskurzusban: számukra a gitánók

állnak a világ középpontjában, a nem cigányok kis és perifériális jelentőséggel bírnak. Azt hiszem, ennek az önszemléletnek a folyamányai alapvetőek a gitano pünkösdzizmus egyfajta politikai-vallási diaszpóráként való megértéséhez.

Egyrészt a gitano pünkösdi mozgalom terjedésével az új politikai struktúrák radikálisan átalakítják a jaranai életmódot, és azt, ahogy az ott élő gitánók magukról gondolkodnak, akár más cigányok, akár a világ többi részének vonatkozásában. Ezek a gitánók lebecsülik az atyafisági szervezet jelentőségét, amely – jóllehet minimális mértékben – strukturális támaszt nyújtott sajátos közösségüknek az elmúlt ötszáz évben (San Román 1994), és az őket körülvevő nem cigány környezet számára észrevehetően „népként” kezdenek viselkedni (Williams 1991). Ebben a folyamatban egy új gitano pünkösdi diaszpóra tagjaivá formálják magukat. Másrészt, ezek az új fogalmak és intézmények az aktivista változattól eltérően azt célozzák, hogy a cigányságot ne csupán egy megkülönböztetett „identitásként” vagy kisebbségi kultúráként örökötsék át, hanem a domináns nem cigány személyiségfogalomra nem könnyen leszűkíthető személyiség-felfogáson alapuló életmódként is – egy olyan nehezen körülírható életmódként, amely a gitánokat a nem cigányoktól nemcsak elválasztja, de azok fölé is emeli.

Fontos észben tartanunk, hogy Jarana önmagában egy kísérleti hely, ahol a cigányság fogalmának két alternatív modelljét próbálják ki. Első pillantásra, különösen a helyi gyülekezettel töltött este után, ahol a megtértek lelkesedését látta és hallotta az ember, nagy a kísértés, hogy azt feltelegyünk, a gitano pünkösdzizmus, ahogy azt az alulnyúlók jósolják, hamarosan a cigányság szinonimája lesz, legalábbis Madrid szegényebb külvárosában. És mégis, noha az Iglesia de Filadelfia óriási léptekkel terjed és növeli befolyását egyre több gitano életében, az egyház jövője nem teljesen kikövezt út. Jaranában sokan találják az egyházközösséget kellemetlennek, dogmáit basáskodónak és rugalmatlannak. Ők és mások valószínűleg továbbra is ragaszkodni fognak a fragmentációhoz és fizikai szétszórtságához, hogy szembehelyezkedjenek és megkérdőjelezzék azt a víziót, amelyet az evangélisták proponálnak a „gitano nép” számára.

Fordította: *Galántha Gergely*

IRODALOM

- ANDERSON, B. 1991. *Imagined communities. Reflections on the origins and spread of nationalism*. London: Verso.
- ANTA FÉLEZ, J. L. 1994. *Donde la pobreza es marginación. Un análisis entre Gitanos*. Barcelona: Editorial Humanidades.
- CANO, L. 1981. *Un Pentecostés en el siglo XX*. Sabadell: Cano.
- COLIN, C., and E. CAMPBELL. 2000. "Gypsy invasion": A critical study of newspaper reactions to Czech and Slovak Romani asylum seekers in Britain'. *Romani Studies* 10: 23–48.
- GAMELLA, J. F. 1996. *La población Gitana en Andalucía. Un estudio exploratorio de sus condiciones de Vida*. Sevilla: Junta de Andalucía.
- GAY Y BLASCO, P. 1997. 'Etre une vraie femme Gitane. La politique du couple marié et la situation des femmes chez les Gitans Castillans í Jarana (Madrid)'. *Études Tsiganes* 10: 29–46.
1999. *Gypsies in Madrid. Sex, gender and the performance of identity*. Oxford: Berg.
2000. 'The politics of evangelism. Hierarchy, masculinity and religious conversion among Gitanos'. *Romani Studies* 10: 1–22.
- 2001 "We don't know our descent". How the Gitanos of Jarana manage the past'. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 7: 631–47.
- 2002 (nyomtatásban). "This is not a place for civilised people". Isolation, enforced education and resistance among Spanish Gypsies', in A. Bashjord and C. Strange (szerk.), *Isolation. Places and practices of exclusion*. London: Routledge.
- GELLNER, E. 1983. *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell.
- GIEMS (Equipo). 1976. *Los Gitanos al encuentro de la ciudad. Del chalaneo al peonaje*. Madrid: Cuadernos Para el Diálogo.
- JORDÁN PEMÁN, F. 1990. *Los Aleluyas*. Madrid: Secretariado Nacional Gitano.
- LEBLON, 1985. *Los Gitanos de España*. Madrid: Gedisa.
- LIÉGEOIS, J. P. 1994. *Roma, gypsies, travellers*. Strasbourg: Council of Europe.

- LÓPEZ VARAS, M. L., and G. FRESNILLO PATO. 1995. *Margen y periferia. Representaciones ideológicas de los conflictos urbanos entre payos y Gitanos*. Madrid: Asociación Secretariado Nacional Gitano.
- LUCASSEN, L. 1991. 'The power of definition. Stigmatisation, minoritisation and ethnicity illustrated by the history of gypsies in the Netherlands', *Netherlands Journal of Social Sciences* 27: 80–91.
- MAYALL, D. 1988. *Gypsy-travellers in nineteenth-century society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OKELY, J. 1983. *The Traveller-Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SÁNCHEZ ORTEGA, M. H. 1986. 'Evolución y contexto histórico de los Gitanos Españoles', in T. San Román (szerk.), *Entre la marginación y el racismo. Reflexiones sobre la vida de los Gitanos*. Madrid: Alianza.
- SAN ROMÁN, T. 1986. 'Reflexiones sobre marginación y racismo', in T. San Román (szerk.), *Entre la marginación y el racismo. Reflexiones sobre la vida de los Gitanos*. Madrid: Alianza. 1994. La diferencia inquietant. Velles i noves estratègies culturals dels Gitanos. Barcelona: Alta Fulla.
- STEWART, M. 1997. *The time of the gypsies*. Boulder: Westview Press.
- VEGA CORTÉS, A. 1997. *Los Gitanos en España*. Downloaded 16 June 2000 from <http://www.unionromani.org/histo.htm>.
- WILKS, R. 1995. 'Learning to be local in Belize. Global systems of common difference', in D. Miller (szerk.), *Worlds apart. Modernity through the prism of the local*. London: Routledge.
- WILLIAMS, P. 1984. *Marriage Tsigane. Une cérémonie de fiançailles chez les Rom de Paris*. Paris: L'Hamarttan Selaf.
1991. 'Le miracle et la nécessité. À propos du développement du Pentecotisme chez les Tsiganes'. *Archives de Sciences Sociales des Religions* 73: 81–98.

SORIN GOG

Roma áttérések: pünkösdzizmus és az identitás új narratívái*

I. Társadalmi kirekesztés és vallási befogadás

Ez a tanulmány a Romániában élő romák pünkösdista hitre történő áttéréseivel és etnikai, társadalmi identitásuk megváltozásával foglalkozik. Elemzem, hogy a vallási áttérés következtében hogyan strukturálják át gyakorlataikat és önmagukról kialakított narratíváikat, emellett bemutatom, hogy a posztszocialista időszakban alapított pünkösdista gyülekezetek tagjai hogyan teremtenek meg egy új identitást a marginalizált roma közösségen belül.

Az 1992-es és 2002-es hivatalos népszámlálási adatok alapján kutatom, hogyan változott meg a szocializmus utáni Románia vallási struktúrája. Ezek az adatok segítenek megértenünk, hogyan jöttek létre különböző vallási felekezetek az adott időszakban, és miért voltak annyira sikeresek. Szociológiai és etnográfiai¹ adatok segítségével megvizsgálom, hogy a romák

* A tanulmány egyes részeit már publikáltam korábbi írásaiban. Gog, Sorin: *Post-socialist religious pluralism: how do religious conversions of Rroma fit into the wider landscape? From global to local perspectives*, Transitions, Genf, 2008, sajtó alatt; Gog, Sorin: *Aspects of Religious Conversion among Rroma in post-socialist Romania*. Ethnobarometer, Róma, 2007, sajtó alatt.

¹ A tanulmányban felhasznált etnográfiai adatok a „Nomádok és parlamenti képviselők. A mobilitás és a vallási hovatartozás hatása az identitásépítésre és az integrációs társadalompolitikák fejlődésére. Romák Észak- és Kelet-Romániában, valamint a Moldovai Köztársaságban, 1989–2005. (NOMAPARLIA) ” című kutatás eredményeit mutatják be.

társadalmi marginalizációja miként vezet el vallási kirekesztésükhöz is, és mindez hogyan hat az áttérésekre. Elsősorban nem azt szándékozom elmagyarázni, hogy a romák miért térnek át, hanem hogy ennek milyen társadalmi és kulturális jelentősége van. Egy új társadalmi narratíva tűnt fel ugyanis a roma pünkösdista közösségekben, és tanulmányomban igyekszem felfedni az áttérések körülményeit és következményeit.

A szekularizmus logikája és a vallási gyakorlat ateista szabályozása érvényét veszítette a posztszocialista korszak beköszöntével. A kommunista ideológusoknak és a bürokratikus párhálózathoz sikerült kiűzniük a vallást a nyilvános szférából, és egy társadalmi szekularizációs folyamatot ösztönöztek. Mindez azonban nem járt együtt valódi társadalmi modernizációval (Románia Kelet-Európa egyik leginkább rurális országa maradt), ezért az ateizálódási folyamat kikényszerítése a kommunista rezsim nagy kudarcává vált (Gog 2007), és a magánéletben továbbélő vallásosság újra teret nyert a nyilvános szférában.

Az újprotestáns mozgalmak is részeivé váltak e vallási újjászületésnek. A kommunista rendszer által korábban elnyomott újprotestáns egyházak aktívan kihasználták a posztszocialista demokratikus pluralizmus kínálta lehetőségeket, nagy energiákat fordítottak az „evangélium terjesztésére” (Coleman 2000), és egyre jelentősebb szerepet tölthettek be a „vallási eszmék piacán”. Ennek eredményeképpen az utóbbi két évtizedben nagyon sok újprotestáns gyülekezet alakult az országban, különösen a romák között. Mielőtt azonban elemeznénk az áttérések hatását, vizsgáljuk meg a szocializmus utáni Románia általános vallási kontextusát.

1. táblázat. Vallási felekezetek struktúrájának változása a román társadalomban 1992 és 2002 között

	<i>ortodox</i>	<i>római katolikus</i>	<i>görög katolikus</i>	<i>református</i>	<i>lutheránus</i>	<i>unitárius</i>	<i>újprotestáns</i>	<i>vallás nélküli/ateista</i>
1992-es népszámlálási adatok	86.81%	5.09%	0.98%	3.52%	0.26%	0.34%	2.01%	0.36%
2002-es népszámlálási adatok	86.79%	4.73%	0.88%	3.23%	0.17%	0.31%	2.72%	1.01%

Amint az 1. táblázatban láthatjuk, az ország vallási struktúrája csak kissé változott meg a posztszocialista időszakban. A főbb vallási felekezetek híveinek számaránya nem módosult különösebben a zűrzavaros években: csak az újprotestáns felekezeteknek (a baptista, pünkösdista, adventista és brethren gyülekezeteknek) sikerült növelniük híveik számát (a teljes népességen belül 2,01%-ról 2,72%-ra nőtt az arányuk, abszolút számok tekintetében pedig 131 452 új követő csatlakozott hozzájuk), míg a többi felekezet kis vagy jelentéktelen mértékben veszített el híveket.

Mivel a vallási hovatartozás nem tükrözi egyértelműen magát a vallásosságot vagy az eltérő életszemléleteket, ezért a fenti adatokat a vallási besorolás olyan mutatóinak tekintem, amelyek nem szükségszerűen jelzik a szocializmus utáni Romániában végbemenő drámai vallási változásokat. A romániai lakosság nagy része számára a vallásnak, melyhez tartozik, nincs semmilyen nyilvános vagy magánéleti kifejeződése. Ahogy más tanulmányomban (Gog 2006) bemutattam, a posztszocialista életvilágok egyre erőteljesebb pluralizációja a hagyományos vallási életvilág erőzójához vezetett, és teret engedett a szekularizáció eltérő logikájának, mely megnyilvánult a vallásos világkép keresztényi jellegétől való megfosztásában, a vallási gyakorlat intézményi kereteinek megszűnésében, valamint az élet gyakorlati szférájának demoralizálódásában. Ez a szekularizációs folyamat főként azokra a fiatalabb korosztályokra hatott, akik a posztszocialista időszakban szocializálódtak és városokban éltek.

A vallási hovatartozást általában a születés határozza meg. Ez jelzi az eltérő kulturális hagyományokhoz kötődést (román ortodox, magyar református, német lutheránus stb.), és olykor etnikai jelzőként is alkalmazzzák. Ha országosan vizsgáljuk meg a vallási hovatartozás kérdését – bár az nem tükrözi az adott időszak vallási átalakulásának folyamatait –, azt tapasztaljuk, hogy sajátos módon változott meg a különböző romániai etnikai kisebbségek vallási struktúrája.

A 2. táblázatban láthatjuk, hogy az újprotestánsok aránya 5,72 százalékponttal nőtt a roma népességen belül, miközben a románoknak 0,6%-a, a magyaroknak pedig csak 0,35%-a csatlakozott e felekezetekhez. A két népszámlálás hivatalos adatai szerint ebben az időszakban az ortodox egyház több roma tagját (a teljes roma közösség 3,42%-át) veszítette el, mint románt (0,6%).

2. táblázat. A román társadalom főbb etnikai csoportjainak felekezeti struktúrája az 1992-es és 2002-es országos népszámlálási adatok alapján

	ortodox	román katolikus	görög katolikus	református	lutheránus	unitárius	újprotestáns	vallás nélküli /ateista
románok – 1992	94.68%	1.77%	0.94%	0.08%	0.03%	0.01%	1.99%	0.12%
románok – 2002	94.08%	1.78%	0.83%	0.09%	0.02%	0.01%	2.59%	0.07%
magyarok – 1992	1.71%	41.20%	1.44%	47.10%	1.23%	4.56%	1.72%	0.24%
magyarok – 2002	1.98%	41.00%	1.37%	46.47%	1.15%	4.54%	2.07%	0.23%
romák – 1992	85.30%	4.81%	0.89%	4.39%	0.07%	0.23%	2.85%	0.86%
romák – 2002	81.88%	3.80%	1.15%	3.06%	0.06%	0.13%	8.57%	0.35%

Érdeemes megjegyeznünk, hogy az ortodox egyháznak nincs elkülönült roma papi hierarchiája és roma gyülekezetei. Romák és románok ugyanannak az ortodox egyházi szervezetnek a tagjai, ahogyan a magyarok és romák is ugyanabba a helyi református templomba járnak. Ennek ellenére több roma, mint román hagyta el az ortodox egyházat – erre a témakörre később még visszatérek.

Az újprotestáns vallási mozgalmakhoz történő roma csatlakozás másik fontos jellegzetessége, hogy a folyamat nem Románia városaiban, hanem falvaiban erősödött fel. A falusi népesség általában hagyományos módon viszonyul a vallási pluralizmushoz, és nem csupán eretnekségnek tartja, hanem a közösség belső textúrájának és értékeinek elárulása-ként tekint rá. Ezért meglepő azt látnunk (2b. táblázat), hogy az újprotestáns mozgalom hatására a falusi roma közösségek népességének 6,83%-a tért át, míg a városban élő romák esetében ez az arány 3,92% volt (2c. táblázat). Ha a vidék/város változók mentén vizsgáljuk tovább a kérdést, szintén azt láthatjuk, hogy a falvakban lakó romák körében jobban csökkent az ortodox egyházhoz tartozók száma (4.57%), mint a városokban (1.56%). Ezek a számadatok nem szükségszerűen jelzik az egyik felekezetből a másik felé tartó vallási mobilitást, de nem valószínű, hogy a változást a két felekezethez tartozó romák eltérő termékenységi mintái okozták. Ha számba vesszük, hogy legtöbbször az utóbbi évtizedben tértek át, akkor nagyon valószínűtlen lenne azt feltételeznünk, hogy a vallási hovatartozás megváltozása ilyen rövid idő alatt eltérő demográfiai mintát

eredményezett volna. Terepmunkánk azt jelzi, hogy ha létezett egy új-protestáns közösség a falvak romák által lakott részén, akkor az mindig a kommunizmus bukása után jött létre, és tagjait a domináns vallási felekezetekből toborozta: a román falvakban az ortodoxok, a magyar falvak esetében pedig a reformátusok közül.

2b. táblázat. A román társadalom vallási felekezeti struktúrája a városokban az 1992-es és 2002-es országos népszámlálási adatok alapján

	ortodox	román katolikus	görög katolikus	református	lutheránus	unitárius	újprotestáns	vallástalan /ateista
románok-1992	94.96%	1.57%	1.11%	0.12%	0.04%	0.01%	1.70%	0.19%
románok -2002	94.52%	1.51%	0.99%	0.13%	0.03%	0.01%	2.17%	0.11%
magyarok-1992	2.22%	42.31%	1.52%	45.76%	1.42%	4.15%	1.42%	0.30%
magyarok -2002	2.49%	42.17%	1.42%	44.99%	1.38%	4.21%	1.67%	0.26%
romák-1992	85.99%	5.10%	0.86%	2.94%	0.06%	0.12%	2.61%	1.31%
romák-2002	84.43%	4.16%	1.24%	1.85%	0.03%	0.13%	6.53%	0.43%

2c. táblázat. A román társadalom vallási felekezeti struktúrája a falvakban az 1992-es és 2002-es országos népszámlálási adatok alapján

	ortodox	román katolikus	görög katolikus	református	lutheránus	unitárius	újprotestáns	vallástalan /ateista
románok-1992	94.34%	2.01%	0.74%	0.03%	0.01%	0.00%	2.34%	0.05%
románok-2002	93.59%	2.09%	0.64%	0.05%	0.01%	0.00%	3.06%	0.03%
magyarok-1992	1.06%	39.76%	1.34%	48.82%	1.00%	5.08%	2.09%	0.16%
magyarok-2002	1.40%	39.68%	1.31%	48.13%	0.91%	4.90%	2.50%	0.20%
romák-1992	84.81%	4.60%	0.91%	5.40%	0.08%	0.30%	3.04%	0.54%
romák-2002	80.24%	3.56%	1.09%	3.84%	0.09%	0.13%	9.87%	0.31%

A két országos népszámlálás adatait elemezve arra következtethetünk, hogy a poszt-szocialista időszakban az ország vallási struktúrájának legjelentősebb változása az újprotestáns vallási mozgalmak expanziójához

köthető, és mindez leginkább a roma közösségekre, különösen a vidéken élőkre hatott.

Ha Románia különböző etnikai csoportjainak vallási struktúráját szemléltető adatokat elemezzük, akkor fontos következtetéseket vonhatunk le az áttérések természetével kapcsolatban is. A romák közül a legtöbben pünkösdisták lettek: amíg a roma újprotestánsok 75,14%-a a pünkösdista egyházhoz tartozott, addig a román újprotestánsoknak csak az 55,06%-a kötődött e vallási felekezethez. A magyarok között a baptisták voltak a legnépszerűbbek, közülük tartozott az újprotestáns hívek 42,84%-a, míg a pünkösdistákhoz csak 16,51%-uk csatlakozott. A magyarok esetében is megfigyelhető azonban a pünkösdista mozgalom enyhe térnyerése: 1992-ben a magyar újprotestáns népesség 13,56%-át, míg 2002-ben a 16,51%-át ők alkották. Mivel a felekezeti demográfia azt mutatja, hogy a pünkösdzizmus messze a legnépszerűbb vallási irányzat az áttérő romák esetében, ezért elemzésünk során elsősorban azt kutatjuk, hogy a pünkösdzizmus milyen hatással van közösségépítésekre és társadalmi éniük (social self) konceptualizálására.

A román társadalom vallási struktúrája (melyet a kinyilvánított vallási hovatartozás alapján elemzünk) nem változott meg drámai módon, és a posztszocialista Romániában nem beszélhetünk jelentősebb vallási mobilitásról sem. Viszont ha az egyes etnikai csoportokat vizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy ma a cigány népesség körülbelül 10%-a valamelyik újprotestáns egyház tagja, és ezen egyházak a kommunizmus bukása utáni évtizedben toborozták híveik többségét.

Van még egy fontos vonása az újprotestáns egyházak térnyerésének: a megkérdezett roma pásztorok szerint a roma gyülekezetek 90%-a az utóbbi évtizedben alakult. A kommunista időszak alatt a legtöbb roma újprotestáns hívő még ugyanazt a templomot látogatta, mint román és magyar hittestvérei. A posztszocialista időkben nemcsak az újprotestáns mozgalom vált népszerűvé a romák között, hanem intézményesült az elkülönülő vallásgyakorlásuk is. A roma pünkösdista közösség egyre növekvő önállóságát figyelhetjük meg, különálló pünkösdista társulásokat hoztak létre, és olyan egyházi struktúrákat alakítottak ki, ahol a vallási hierarchia tagjai is közülük kerültek ki.

A vallás etnicizálódása, amint majd látni fogjuk, a roma identitás eltérő perspektíváját teremti meg, és ebben a folyamatban a helyi pünkösdista gyülekezet intézményi mechanizmusai rendkívül fontos szerepet játszanak. A helyi egyházat főként az ott élő roma vallási elit szervezi,

de annak minden tagja aktívan részt vesz a közösség életében. A templomon belül és kívül jellegzetes társadalmi tereket hoznak létre. Olyan vallási nyelvezetet használnak, amely a hatalomtól megfosztott közösségnek segít kifejezni egységes identitását és új énképet. A kommunikatívus etika szigorú útmutatást ad az életben az újjászületett hívőknek. A fentiek segítségével a romák a pünkösdi egyház struktúrájában rátalálnak annak intézményes lehetőségére, hogy saját társadalmi, kulturális és etnikai narratíváikat kialakíthassák.

A főként falvakban megfigyelhető roma áttérés elemzésének egyik módja, ha megvizsgáljuk a romákat sújtó társadalmi kirekesztést. Kvantitatív és kvalitatív adatok alapján azt látjuk, hogy a romákat jóval inkább kirekesztik és diszkriminálják Románia falvaiban. Bár ez nem ad közvetlen magyarázatot az áttérésekre, de utal az adott etnikai kisebbség vallási szocializációjának hiányára. A társadalmi kirekesztés ugyanis megjelenik a vallási közösségen belül is, ami bizonyosan hat a romák vallásosságára. Úgy gondolom, téves lenne azt feltételeznünk, hogy ez áttérésük egyetlen oka, azonban mindenképpen fontos szerepet játszik benne. Ha megvizsgáljuk, hogy a helyi ortodox egyház hogyan fogadja be a roma hívőket (hasonló történi a református egyházon belül is), akkor láthatjuk, hogy a pünkösdista egyház – egyéb dolgok mellett – intézményileg jóval inkább lehetővé teszi számukra, hogy saját etnikai identitásuk képviselői maradjanak.

3. táblázat. A romániai népesség százalékos aránya a tekintetben, hogy nem szeretnék, ha a szomszédjuk az alábbi csoportokból kerülne ki

	<i>városi lakosság</i>	<i>falusi lakosság</i>
muszlimok	23.8%	29.8%
bevándorlók	21.0%	25.6%
<i>homoszexuálisok</i>	42.9%	49.2%
zsidók	19.9%	25.4%
<i>romák</i>	32.5%	38.0%
magyarok	19.9%	25.9%

Az etnikai kapcsolatokat és a romák kirekesztését vizsgáló újabb keletű országos reprezentatív statisztikai felmérés² során arra kérték az embereket, hogy nevezzék meg azokat a csoportokat, amelyeknek

² A romák befogadásának barométere, Soros Alapítvány, 2006.

nem szeretnének a szomszédságában élni. Miként a 4. táblázatból látható, a válaszadók a homoszexuálisokat és a romákat jelölték meg az első helyen. A városokban lakó romániai népesség 32,5%-a (függetlenül az etnikai hovatartozástól) és a falvakban lakók 38%-a jelentette ki, hogy nem akar romák közelében élni.

Egyértelműen megfigyelhető, hogy e csoportok diszkriminációja intenzívebb vidéken, mint a városokban. A vidéken élők valamennyi esetben inkább vágytak arra, hogy ne legyenek ilyen szomszédjaik. Láthatjuk tehát, hogy az ország falvaiban élő romák kirekesztése és diszkriminációja erősebb, és azt nagyon megérik az egyes falvakon belül.

Az általunk kutatott legtöbb faluban a tér társadalmi felosztása is kifejezi a romákkal szembeni diszkriminációt. Általában a falu szélén, egy kizárólag általuk lakott romanegyedben élnek. Nem engedik meg nekik, hogy románok közelében építsék fel házaikat, erős társadalmi határ különíti el őket, amely jelezi, hogy egy különálló terület van kijelölve számukra. Olykor még a nyilvános terek is problematikussá válnak, és a romákat onnan is kiűzik: *„Az 1989-es forradalom után épült egy új bár, ahol a különböző falvakból érkező románok összegyűltek. Konfliktusba kerültem velük, mivel azt mondták nekem: „hé cigány”. El kellett hagynom a helyiséget, bár jogom volt ott lenni, mivel az én falumban volt. Voltak olyan utcák, ahol gyermekként nem sétálhattam a románok miatt.”* (A. D., 36 éves férfi, lakatos ipari iskolát végzett, házaspár).

Ez a térbeli szegregáció folytatódik a temetőben is. Bár a romák minden faluban ugyanahhoz a vallási közösséghez tartoznak, mint a többségi lakosság (reformátusok a magyar és ortodoxok a román falvak esetében), mégis elkülönülve kell temetkezniük: a temető újraalkotja ugyanazt az etnikai határt, amely a való életben létezik. Miként romák és románok nem élhetnek egymás mellett életük során, úgy együtt sem halhatnak meg. A temető a társadalmi tér tükré, és utal a romanegyedben végbe-menő vallási átalakulási folyamatra is. Az újprotestáns romáknak el kell különülniük az ortodox romáktól is, így egy újabb határvonal jön létre a temetőben – miként az újprotestáns roma közösséget is a kirekesztés új szabályai szerint különítik el a tágabb közösségtől.

A legtöbb általunk készített interjú azt jelezte, hogy a romák tudatában vannak a közösségükön belül létező különböző problémáknak (képzetségs hiánya, hatalomnélküliség, munkanélküliség stb.), de mindez nem nyugtalanítja őket annyira, mint a diszkrimináció és a megaláztatás. Ez mélyen érint minden romát, és az önreprezentáció különböző

stratégiáit alkalmazva próbálják magukat másokhoz hasonló, tisztességes emberként jellemezni: *„Az t mondják, hogy a cigányok lopnak. De elkap-tak-e engem valaha? Miért gyanúsíthatnak meg? Azért kell mindent rám kenniük, mert cigány vagyok? Sokszor a románok lopnak, és a cigányok fizetnek meg érte.* (A. D., 28 éves nő, hajadon, nincs állandó munkahelye).

A társadalmi és térbeli kirekesztés ellenére az etnikai többség gazdaságilag megpróbálja kihasználni a romák szegénységét és nyomorát. A roma közösségben nagyon magas a munkanélküliség aránya, és sajnálatra méltó gazdasági helyzetben élnek. Az interjúk során sok cigány kijelentette, hogy a kommunista időszak sokkal jobb volt számukra, mivel biztos munkahelyük volt, így el tudták tartani kiterjedt családjukat. Manapság azonban alig tudnak megélni.

Románia néhány részén egészen drámai a helyzetük, és azokat az időköt idézi, amikor szolgák voltak. A kommunizmus bukása után a romák nem kaptak földet a kormánytól, mivel a szövetkezetesítés előtt nem rendelkeztek vele, vagy akinek mégis volt, az nagyon nehezen tudta visszakövetelni. Ennek következtében a vidéken élő románoknak semmi-jük nem maradt, és hogy meg tudjanak élni, a románok földjeit művelik. Beszélgetőtársaim elmondták, hogy telente, amikor semmilyen munka nem akad a földeken, nem marad nekik más, mint hogy házról házra járva ennyit kolduljanak a faluban. Nem tudnak fizetni érte, ezért megígérik, hogy cserébe a jövő nyáron ledolgozzák a kapott étel árát. A falubeliek tudják, ez kiváló alkalom arra, hogy olcsó munkaerőt biztosítsanak maguknak, így túlárazzák az ételt, és soknapi munkát kérnek érte cserébe. Nyáron néhány cigánynak azért az ételért kell dolgoznia, amit már az előző télen elfogyasztott.

A helyi roma vezetők tudatában vannak mindennek, és úgy gondolják, hogy az etnikai többség számára ez a helyzet tökéletesen megfelel: *„Mindenk a romákat akarja kizsákmányolni. Azért, mert – persze ez érthető – a gazdák úgy akarnak hatékonyak lenni, hogy munkásaikat minél kevesebb pénzért minél többet dolgoztassák. Igen. Mindenki így gondolkodik. De ha ez legalább legális munka lenne... (...) És miért? Egy kis pénzért. Más etnikumú ember ezt nem vállalná, mondjuk nem roma, hanem egy magyar, román, és így tovább, ők nem csinálnák meg ennyi pénzért.”* (F.B., 29 éves férfi, Szamosújvár, nőtlen, a városházán dolgozik).

Kutatásunk eredményei egybevágóan az országos felmérés kvantitatív adataival. Utóbbi rámutat, hogy a romániaiak (etnikai hovatartozásuktól függetlenül) milyen markánsan reagáltak arra a kérdésre, hogy együtt

élnének-e vagy összeházasodnának-e romákkal. A falvakban élő emberek 51,1%-a ellenzi a romákkal kötendő interetnikus házasságot, és 40,9%-uk nem akarja megosztani velük ugyanazt a társadalmi teret. A további kérdésekre – romák és romániaiak játszhatnak, tanulhatnak és dolgozhatnak-e együtt – adott elutasító válaszok száma is nagyon magas. Mindez azt mutatja, hogy a kutatásaink során felbukkanó különböző diszkriminációs gyakorlatok összefüggnek az etnikai többség hozzáállásával és felfogásával.

Ebben az esetben is megfigyelhetjük, hogy a romákkal szembeni diszkrimináció jóval erősebb a falvakban, mint az ország városaiban. Ezt magyarázza a hagyományos életszemlélet és a társadalmi modernizáció hiánya, valamint az a tény, hogy a falvak zárt közösségeiben a többség elkerülhetetlenül társadalmi kapcsolatokat alakít ki az etnikai kisebbségekkel, ami rengeteg konfliktushoz vezet.

4. táblázat. A románok százalékos aránya, akik nem értenek egyet azzal, hogy ...

	városok	falvak
...romák és románok együtt éljenek	31.1%	40.9%
...romák és románok ugyanabban az osztályban tanuljanak	19.3%	27.7%
...romák és románok ugyanabban az állásban/műhelyben dolgozzanak	17.2%	25.6%
...romák és románok összeházasodjanak	35%	51.1%
...roma és román gyerekek együtt játsszanak	20%	31.5%

Kutatásunk megmutatta, hogy a falvakon belül létező kirekesztés olykor tovább él az egyházon belül is. Nem arról van szó, hogy a helyi gyülekezet papja ily módon viszonyulna hozzájuk (néhány pap, akikkel interjút készítettünk, aktívan részt vesz a romák megsegítésében és támogatásában), hanem maguk a romák azok, akik nagyon nehezen tudnak beilleszkedni a vallási közösségbe.

A megkérdezett román ortodox papok kihangsúlyozták, hogy a romák csak ritkán jelennek meg a gyülekezetben és hiányzik a vallási szocializációjuk. A papok szeretnék, ha eljárának a templomba, de ők határozottan ellenállnak. *„Nem értem, hogy miért. Így szokták meg. Megpróbáltam behozni őket {a templomba}. De ők nem akarták. Az mondták, hogy a románok nem nézik őket jó szemmel.”* (L. atya, román ortodox pap,

30 éves, vidéken szolgál). Az adatközlők szerint a cigányok többsége nem akar egyházi esküvőt.

A legtöbb alkalommal a romák az egyházat a többségi etnikum intézményének tekintik, a vallási szolgálat köré szerveződő gyülekezeti életet pedig olyan társadalmi térnek érzékelik, amelyből kirekesztik őket. Ennek eredményeként az egyházon belül ugyanazt az elszigetelődést találjuk, mint a falu egyéb társadalmi tereinél: *„A románok elkülönülnek tőlük, de azt mondom, hogy néha ők is elkülönítik magukat a románoktól.”* (L. atya, román ortodox pap, 30 éves, vidéken szolgál).

Sok roma adatközlőnk is megemlítette a vallási szocializáció hiányát, és az egyháztól való elkülönülést. Kijelentették, hogy a románok rosszul bánnak velük, és nem nézik őket jó szemmel a gyülekezeti alkalmakon. A roma pünkösdista pásztorok nagyon kritikusak e tekintetben, és azt állítják, hogy a romák valójában sosem tartoztak az ortodox egyházhoz, mivel az egyház sosem akarta megtéríteni őket: *„Az ortodox egyház még ma is a szememre veti, hogy elhagytam a hitemet. De nem értem, hogy milyen hitet hagytam el, mivel a románoknak nem volt hitük. Gyakorlatilag csak a hűsvét, a keresztelesek és a temetések alkalmával volt kapcsolatuk az ortodox egyházzal. Máskor azonban semmilyen viszonyuk nem volt az ortodox egyházzal.”* (C. F., roma pásztor és politikai vezető, 55 éves, az 1990-es évek elején tért át a pünkösdista hitre).

Ugyanez történik azokkal a romákkal is, akik a többségében magyar reformátusok által lakott falvakban élnek. A társadalmi és térbeli kirekesztés itt is ugyanúgy működik, mint a román ortodox falvakban. Az összes romát, vallási hovatartozástól függetlenül, ugyanabban a temetőben, de a magyaroktól elkülönítve temetik el: *„Nincs egyetlen olyan roma sem, aki a magyar temetőben nyugszik.”* (M. K., 50 éves, a Roma Párt tagja). Adatközlőim szerint ez egy régi szokás folytatása, ami a magyar földbiratók szokásaitól ered.

A megkérdezett emberek véleménye szerint a problémát az okozza, hogy a magyar és román közösségek zártak. Például a templomban *„mindenkinek megvan a saját helye, amit az őseitől örökölt”*. A református magyarok azt kifogásolják, hogy a romák nem fizetik az egyházi adót. Egyik adatközlőm ezt a református lelkésznek is megjegyezte: *„Beszéltem a lelkésznek erről a problémáról, és azt mondtam neki: ha harmincan közülünk {a románoktól} elkezdenek fizetni, akkor beengedsz minket a közösségbe? Azt válaszolta, hogy nem.”* (M. K., 50 éves, a Roma Párt tagja). Szerinte a gyü-

lekezet legtöbb tagja közvetlenül nem jelenti ki azt, hogy nem fogadja be a romákat, de ily módon cselekszik. Ezért a református romáknak csak a keresztelesek, esküvők és temetések alkalmával van kapcsolatuk az egyházzal. A református vallási vezetők „nem tanítják meg a {roma} közösségnek a református hitet.” (M. K., 50 éves, a Roma Párt tagja).

A posztzocialista pluralizáció – melynek következtében új vallások jelentek meg –, szintén okoz némi zavart a romák között, mivel így nehéz rátalálniuk az „igaz vallásra”. A vallási szocializáció hiánya miatt úgy gondolják, minden vallás arról szól, hogy emberek egy csoportja megpróbálja ráerőltetni a szándékát másokra: *”Sok vallásos emberrel találkoztam, de nem gondolom, hogy bármelyikük is valóban értette a vallást. A katolikusok ezt mondják, az ortodoxok megint mást, a pünkösdisták egy harmadik elképzeléssel jönnek...”* (A. D., roma, 36 éves, házas, gyermektelen).

Kutatásunk azt jelzi, hogy a romák társadalmi kirekesztése a vallások közösségen belül is jelen van. Ennek következtében nem meglepő, hogy nagyon kis mértékben veszik igénybe az egyházi szolgáltatásokat: az ortodox romáknak csak 25%-a jár rendszeresen templomba, szemben a teljes ortodox népesség 41,4%-ával. A vallásos részvétel arányában megfigyelhető különbség rendkívül jelentős, főként, ha tekintetbe vesszük, hogy a roma népesség nagyon vallásosnak tartja magát. Egyértelmű, hogy a romák esetében mindez nem a társadalmi modernizáció által kiváltott szekularizációs folyamat következménye, amely esetleg jobban hatott volna rájuk, mint más etnikai csoportokra.

Még furcsább, hogy a vallásos részvétel aránya alacsonyabb a falusi, mint a városi ortodox romák között. Ez azért nagyon különös, mert más tanulmányok azt jelzik, hogy a templomba járás, a hit és a vallási gyakorlatok aránya azoknál a társadalmi rétegeknél alacsonyabbak, amelyekre hat az iparosítás folyamata, az urbanizáció és a modernizáció. Ebből eredően rendszerint alacsonyabb vallásos értékeket találunk a városokban: a városban élő ortodox románok 40,4%-a, a falusiaknak pedig 42,6%-a jár rendszeresen templomba. A romák esetében azonban mindez fordítva igaz: a városi ortodox romák 29%-a jár templomba, míg a Románia falvaiban élők közül csupán 23,4%.

A falusi romák alacsony részvételi arányát nem a szekularizációs folyamattal, hanem a velük szembeni bánásmóddal magyarázhatjuk. Ez hatással van arra is, hogy a romák jóval kevésbé bíznak az egyházi intézményben (5. táblázat), mint a románok.

5. táblázat. Templomba járás és bizalom az egyház intézményében országos szinten és a romák között

<i>ortodox népesség</i>	<i>országos minta</i>	<i>roma minta</i>
bizalom az egyház intézményében	79%	67.4%
legalább havonta háromszor elmegy templomba	41.4%	25.6%

Ha azonban a romák vallásos hitét és nem annak intézményi megnyilvánulását vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy vallásosabbak a népesség többségénél. A románoknál nagyobb arányban hisznek Istenben, a mennyországban és a halál utáni életben, amely minden romániai keresztény felekezet fontos hitelve.

6. táblázat. Vallásos hit a romák között, összehasonlítva az országos adatokkal

<i>ortodox népesség</i>	<i>országos minta</i>	<i>roma minta</i>
hisz Istenben	91%	93%
hisz a mennyországban	65.8%	74.7%
hisz a halál utáni életben	50.9%	57.5%

Egy olyan rendkívül paradox helyzettel állunk szemben, amikor a roma etnikai közösség tagjai sokkal vallásosabbak, mint az ortodox románok, de nincs strukturális lehetőségük arra, hogy a helyi egyházon belül ezt kifejezésre juttassák. A tanulmány további részeiben megvizsgáljuk, hogy a pünkösdista egyház hogyan képes biztosítani számukra egy olyan környezetet, ahol vallásosságuk nem csupán megnyilvánulhat, hanem saját kulturális és társadalmi kódjaik szerint jelenhet meg.

Vizsgálatunk során hasonlóan ellentmondásos helyzettel találkozunk akkor is, amikor olyan román ortodox papokat kérdeztünk meg, akiket nyugtalanított a romák vallásossága és az egyházi rítusokról való távolmaradásuk között feszülő ellentmondás. Egy pap például elmondta, hogy tudja, amikor a falubeli romák külföldre mennek, akkor tisztességesen viselkednek, becsületesen dolgoznak, nem koldulnak és lopnak. Ennek azért kell így lennie, mert elutazásuk előtt „sokan jönnek hozzám, és azt mondják: *Atyám, külföldre megyek, kérlek, imádkozz azért, hogy Isten megsegítsen, és biztonságban megérkezzek.*” (F. B., fiatal ortodox pap).

Bár a romák nem sűrűn járnak el a templomba, de az idézett pap istenfélő embereknek tekinti őket.

A papok azt is megjegyezték, hogy a romák nagyon félnek megszegni az esküjüket. Amikor valamilyen megoldhatatlan konfliktus támad a roma közösségben, akkor őket kérik meg arra, hogy közvetítsenek a felek között. Így ismerik el szentségüket és spirituális hatalmukat, ezáltal a pap egy szimbolikus, szent közvetítő lesz, aki megoldja profán problémáikat, habár többségük nem jár templomba: „*Megkérem, ígérje meg Isten színe előtt, hogy nem követett el semmit, nem lopott és nem hált mással.*” (L. atya, román ortodox pap, 30 éves, vidéken szolgál). (A pap egy olyan vallási-mágikus becsületességet vélt felfedezni a romákban, ami megakadályozza, hogy megszegjék az esküjüket.)

E vallásosság ellenére – ahogy korábban jeleztem – a romák elkerülik a templomot, és azt mondják, hogy ugyanúgy diszkriminálva érzik ott magukat, mint az összes egyéb társadalmi térben, ahol kapcsolatba kerülnek románokkal és magyarokkal. Ugyanaz a pap, aki dicsérte a romák vallásosságát és „istenfélelmét”, büszkén mesélt az egyházközségében élő egyetlen olyan cigányról, aki minden vallási eseményen részt vesz a román hívekkel együtt. Így próbálta érzékeltetni, hogy a romák az egyházközség teljes jogú tagjai lehetnek, ha ezt ők is így akarják, miközben felfedte számunkra a romák vallási részvételének arányát a közösségen belül.

Az áttért roma pünkösdisták szerint ugyanígy kirekesztik őket a Román Pünkösdista Egyházban is. A romák marginalizálva érzik magukat román hittestvéreik által: „*vannak testvérek, akik, ahogy az Isten ígéje mondja, nem tesznek különbséget romák vagy cigányok és románok között... testvérek vagyunk az Úrban és pontosan úgy fogadnak be minket, mintha a testvéreik lennénk. De körülbelül a kilencven százalékuk fajilag mégis megkülönböztet minket (...) Csak tíz százalékuk nem tesz különbséget.*” (S. G., harmincas éveinek végén jár, építési vállalkozó).

Egy jelentős roma pünkösdista szövetség elnöke szerint – akinek több mint 150 pünkösdista roma gyülekezet van a gondjára bízva –, pontosan ezért hoztak létre a romák külön helyi egyházakat, amiket roma pásztorok vezetnek. Ez segít megteremteni az autonómiájukat, mivel olyan helyi gyülekezetek jönnek így létre, ahol a romáknak teljes „vallási jogaik” vannak. Sok pünkösdista roma mondta neki, hogy „*a románok leülitetik őket a templom utolsó soraiba, csak nagyon ritkán hirdethetik Isten ígését, és nem nézik jó szemmel őket.*” (C. F., roma pásztor és politikai vezető, 55 éves, az 1990-es évek elején tért át a pünkösdista hitre).

Az utóbbi két évtizedben a romák újprotestáns mozgalmakhoz csatlakozását követte az elkülönült roma helyi egyházak létrehozása. A templomok éppen azokban a negyedekben épültek fel, ahol romák éltek, és a vallási vezetőket is saját maguk közül toborozták. Bár az újprotestáns vallási mozgalom ma még gyenge, sok, romák által lakott faluban egy új intézmény tűnt fel: a helyi roma gyülekezet. Kutatásunk során fontos szerepet kapott annak a kérdésnek a vizsgálata is, hogy az új intézmény megjelenése milyen hatással volt a romák etnikai identitására. Kutattuk azokat a jellegzetes mechanizmusokat is, amik az áttérés és a vallási közösség megteremtése által mozgásba lendültek, és amelyek segítségével kifejezik új „mennyei állampolgárságukat”.

A meghatározó misztikus élmény és az ezt követő áttérés az én új felfogásához vezet el, és megalapozza a társadalmi gyakorlatok egy másfajta típusát. A vallásos tapasztalat nem a rítusokon való jelenlétre korlátozódik, hanem a hívők maguk is átélhetik a vallás valóságát. A vallásos hit egyén-központúsága nagyon különbözik az ortodoxok kommunikatív szemléletétől, és az individualizációs folyamat szilárd etikai racionalizmushoz vezet.

„Az ortodoxia lehetővé teszi, hogy bármit megtegyél, amit akarsz. Elmész vasárnap a templomba, a pap feloldoz a bűneid alól, és aztán hétfőn újra elkezded bűnös életedet. Ezt itt [a pünkösdista egyházban – S. G.] lehetetlen lenne megtenned. Én mondom neked, hogy itt található az igaz hit; a hit, ami szerint neked is élned kell.” (C. F., roma pásztor és politikai vezető, 55 éves, az 1990-es évek elején tért át a pünkösdista hitre). Ha nem élsz és nem cselekszel Isten ígéje szerint, akkor *„hiábavaló azt mondanod, hogy szereted az Istent, ha nem követed a parancsolatait”*. A pünkösdisták számára a vallás nem egy olyan rituális cselekvés, amin formálisan részt vesznek. Egy pünkösdista esetében az igazi vallásosság a morálisan helyes életvitelben nyilvánul meg.

A hét egyes napjain megrendezett összejövetelek során egy olyan vallásos környezetet próbálnak megteremteni, ahol minden áttért megerősítheti hitét, és rájöhet arra, hogyan „mentheti meg önmagát”. A részvétel kötelező, a gyülekezet minden tagjának aktívan be kell kapcsolódnia a vallásos tevékenységbe.

Ennek eredményeként az újprotestáns romák sokkal gyakrabban járnak templomba, mint az ortodox társaik. Előbbieknek 88,1%-a, míg utóbbiaknak csak 22,6%-a teszi ezt. Az újprotestáns romák közösségi életének központja a helyi gyülekezet. A vallási közösségen belül kialakult

lelki rokonság lehetővé teszi egy olyan társadalmi hálózat kiépítését, ami a vallásos együttléten túlra is kiterjed.

A gyülekezetben nagy hangsúlyt helyeznek a bibliai tanulmányokra és a vallási gyakorlatra, elvárják, hogy mindenki személyes kapcsolatot alakítson ki Istennel, ami erős vallási szocializációhoz vezet: az általunk megkérdezett áttértek egy szilárd érvrendszer szerint fejezik ki tapasztalataikat, gyakran idéznek a Bibliából, hogy állításaikat egy kétségbevonhatatlan autoritással támasszák alá. Ennek következtében országos szinten az újprotestáns romák közös vallásos értékei jóval magasabbak, mint az ortodox romáké.

7. táblázat. Vallásos értékek az ortodox és újprotestáns romák között

	<i>ortodox romák</i>	<i>újprotestáns romák</i>
legalább háromszor egy hónapban eljár templomba	25.6%	88.1%
hisz az egyház intézményében	67.4%	81.1%
hisz Istenben	93%	92.8%
hisz a mennyországban	74.7%	85.6%
hisz a halál utáni életben	57.5%	80.2%

Nem csak a vallásos összejöveteleken való részvétel, hanem a vallásos hit és a vallási gyakorlatok aránya is magasabb az újprotestáns romák között: 84,7%-uk jelentette ki, hogy naponta imádkozik, miközben az ortodox romáknak csak 45,5%-a állította ugyanezt.

8. táblázat. Imádkozás gyakorisága az ortodox és újprotestáns romák esetében

<i>imádkozás gyakorisága</i>	<i>ortodox romák</i>	<i>újprotestáns romák</i>
minden nap	45.5%	84.7%
néhányszor a héten	9.8%	10.8%
egyszer egy héten	4.3%	0.9%

II. Roma áttértek: az áttérés szociokulturális jellege

Csodák és gyógyítások

A terep kutatás során sok áttért számolt be arról, hogy tanúja volt egy csodának vagy természetfeletti gyógyulásnak, ami elvezette őt az új váláshoz. Elmondták, hogy jelen voltak rákos és egyéb életveszélyes betegségben szenvedő betegek meggyógyulásakor. Ezt az okot sokkal gyakrabban említették meg a pünkösdista, mint a baptista közösségekben. A legtöbb ember beszámolt erős misztikus élményéről is, ami felnyitotta a szemét, és így rátalált a lelki világra. Miközben elmesélték az új életüket megalapozó misztikus vallási élményeket, retorikájuk nyilvánvalóvá tette, hogy a csodákat és gyógyításokat Isten létezésének tulajdonítják, és úgy gondolták, hogy Ő is köztük van. Mindennek nagy apologetikus súlya volt annak eldöntésekor, hogy melyik vallás mutatja meg az „igaz utat” Istenhez, és milyen életstílust kell elfogadniuk. Az alábbi diskurzus-minta a legtöbb pünkösdista gyülekezetben hallható: *„A gyülekezetben sok ember gyógyult meg csodálatos módon. Egy lány a gyülekezetben, aki süketnéma volt. A prófétálás után meggyógyult és most énekel a templomban.”* (A. S., 50 éves, gazdag kereskedő, 2002-ben tért meg).

Az egyéni és társadalmi tapasztalatoknak ezek a típusai egy meghatározó misztikus találkozáson alapulnak, amely során az én teljesen átalakul: *„Aztán {miután az apja csodálatos módon felgyógyult a rákból} megértettem, hogy Isten szólni akar hozzám és kiválasztott engem. Amikor aznap éjjel Istenhez imádkoztam, éreztem, hogy a föld fölé emelkedek. És akkor azt mondtam magamnak: Istenem, valóban te vagy az élő Isten, aki szólsz hozzám, aki közel vagy hozzám.”* (A. S., 50 éves, gazdag kereskedő, 2002-ben tért meg).

A hivatásos teológusok feladata eldönteni, hogy valódi spirituális tapasztalatuk volt-e, vagy csak becsapják magukat. Nem tartozik antropológiai elemzésem körébe annak megvitatása sem, hogy valóban létezik-e csodák és természetfeletti gyógyulások. Szociológiai és antropológiai nézőpontból valójában nem számít, vajon lehetséges-e másvilági vallásos tapasztalat (az antropológia híján van azoknak az analitikus eszközöknek, melyek segítségével eldönthetné, hogy van-e szakrális világ). Az antropológia arra képes, hogy bemutassa a hit és az áttérés sarkkövét jelentő misztikus tapasztalat *társadalmi és kulturális jelentőségét*.

A megtért romák/cigányok életében a hitnek fontos következményei vannak. A vallási tapasztalat az életüket *két részre osztja: a megtapasztalás*

előtti és utáni időszakra. Előtte (a megtértek és a nem megtértek, a cigányok és a nem cigányok visszaemlékezései szerint egyaránt) bűnös emberek voltak, morális iránymutatás nélkül éltek, nem ismerték Istent, majd a megtérésük után teljesen megváltoztak. A saját életükből felidézett példák szerint előtte csalták a feleségüket, loptak, ittak, de most mindezt abbahagyták, hogy a Szentírás szerint cselekedjenek. A megtérésük után mindig szilárd morális alapon ítélik meg mások életvitelét, és úgy a megtértek, mint a nem megtértek számára maga a viselkedés dönti el, hogy a megtérés „valódi” vagy „hamis” volt-e (lásd alább).

Az átélt misztikus tapasztalatok mindig bizonyítják számukra az új vallás igazát. Hitükről nagy elragadtatással beszélnek, és leszögezik, hogy vallási tekintetben az ortodox romák/cigányok nem ismerik az élet értelmét. Kritizálják az ortodox vallás túlságos ritualizáltságát, és azt, hogy a papok monopóliuma a szent világ értelmezése: *„milyen hitük van, ha nem hisznek abban, hogy Isten az embereken keresztül tevékenykedik?”* (M. P., a Roma Párt elnöke, egy pünkösdista gyülekezet vezetője).

Véleményük szerint minden hívő megtapasztalhatja a szentséget, így mindegyikükből válhat formális képzés nélkül pap vagy pásztor, ha azt választja. A szent tapasztalat popularizációját figyelhetjük meg, amelynek átélésében egyáltalán nincs fontos szerepük az intézményi hierarchiaknak.

Vallási szocializáció és a helyi vallási közösségek hatalmának megerősödése

A legtöbb faluban a cigány közösség térben elkülönül a románoktól és a magyaroktól. A cigánynegyed – ahogy hívják – leginkább a falu szélén található. Kimondatlan szabály – amiről az összes beszélgetőtársam beszámolt –, hogy a cigányok nem vehetnek földet az etnikai többség (románok vagy magyarok) között, és nem építhetnek közelükben házat.

A társadalmi szegregáció nyilvánul meg abban is, ahogyl térben megszervezik a temetőt. Az etnikai és vallási határokat a túlvilágra is kiterjesztik, azok örökkévalóak lesznek, és erős identitás-határokat jelölnek. Az újprotestáns romák kétszeresen is marginalizáltak: egyrészt romaként, másrészt újprotestánsként. A romániai falvak temetőiben etnikai kritériumok szerint különítik el a lakosságot. A cigányokat általában a temető számukra kijelölt részébe temetik. Ahogy az élők nem

építhetnek a románok között házat, csak a falu szélén kijelölt helyen, úgy a halott cigányok sem keveredhetnek halott románokkal.

Az újprotestáns romák a roma lakosság számára fenntartott temető-részen belül is egy speciálisan elkülönülő szektorba temetkezhetnek, ahol térben elkülönülnek az ortodox romáktól is. Egy alkalommal elmondták, hogy abba a szektorba, amit néhány évvel azelőtt, az első hitestvérük halálakor megkaptak, korábban egy megkereszteletlen gyermeket temettek el. Ez annak a jele, hogy az adott földdarab szimbolikusan fertőzött, és a megszentelt temetőn kívülre esik.

Kutatásunk egy másik fontos felismerése, hogy a cigány közösségek társadalmilag nem integrálódnak az ortodox vallási közösségekbe. Csak különleges alkalmakkor mennek el a templomba (karácsony, húsvét, esküvők és temetések), és nem vesznek részt a helyi gyülekezetben szervezett legtöbb vallási ünnepen sem. Számos román ortodox pap megerősítette, hogy alig jár közülük valaki rendszeresen templomba. A romák úgy érzik, hogy a román hívők kirekesztik őket és rosszul bánnak velük. Ez a *vallási szocializáció határozott hiányához* vezet a roma/cigány ortodox hívők esetében. (A megkérdezett papok szerint ezért térnek át újprotestánsá.)

Bármi legyen is a helyi vallási életből való kirekesztésük oka, mindaz erőteljesen hat a vallási intézményekhez vagy az intézményes valláshoz való viszonyukra. Úgy érzik, hogy kirekesztik őket a helyi egyházból, és vallásilag nem integrálódnak a tágabb közösségbe.

Az újprotestáns cigány közösségek ragaszkodnak ahhoz, hogy a falvak általuk lakott részén építsék fel imaházait. Majdnem minden cigánynegyedben ez történik, ahol az újprotestantizmus teret nyer. A templom vagy imaház mindig egy nagyon egyszerű épület, itt tartják a legtöbb összejövetelt. Nem mindet azonban, mivel vallási életük fontos részét képezik a közös otthoni imádkozások és bibliórák is.

Az imaház mindig nyitva áll a cigányok és az érdeklődő románok előtt. A helyi gyülekezet vallási vezetői (pásztorok, vének, diakónusok, imádkozók) mindig cigányok, és a közösség tagjai megvalósíthatják mindazt, amit a románok korábban megtagadtak tőlük: létrehozhatják saját intézményüket, ezáltal pedig intézményesíthetik kultúrájukat és életstílusukat. Ez természetesen elvezet a helyi (vallásos) cigány közösség hatalmának megerősödéséhez. A helyi gyülekezet nagy autonómiával bír a többi (cigány és nem cigány) pünkösdista gyülekezetekkel kialakított kapcsolata során. Tagjai így a saját életükhöz kötődő társadalmi és kulturális jelentések közvetítőivé válnak.

A vallási összetartozás erős köteléket és közösségi érzést alakít ki a tagok között. A kialakuló közösség egalitáriánus, ahol elhalványulnak a státusokból és rokonsági kapcsolatokból eredő különbségek. Ez biztosítja a román ortodox hívők által visszautasított társadalmi integrációjukat. A saját vallási közösség és templom, valamint az, hogy saját elképzeléseik szerint intézményesíthetik a kultúrájukat, ráadásul mindezt a saját lakókörzetükben tehetik meg, *lehetővé teszi számukra, hogy létrehozzanak egy olyan integrált közösséget, amely felülkerekedik a hagyományos cigány/roma közösségekben megfigyelhető erős széttagoltságon.*

Az újprotestáns egyház gyülekezeti struktúrája segít abban, hogy bármilyen formális képzés nélkül vallási vezetőkké (pásztorok, diakónusok) váljanak. Nézőpontjuk szerint az evangélium hirdetésére Isten kegyelméből képes valaki, ezért minden férfit bátorítanak arra, hogy vezető szerepet vállaljon.

A Szentírás és az oktatás fontossága

A Biblia fontos szerepet kap a legtöbb újprotestáns mozgalmon belül. Ez Luther reformjának és a „Sola Scriptura” vallási filozófiájának öröksége. A gyülekezet tagjai számára a vallási élet középpontja és az ismeretek forrása. *„Csak miután tanulmányoztam, miután lett egy Bibliám, értettem meg Isten misztériumát és a valódi hit természetét.”* (C. F., roma pásztor és politikai vezető, 55 éves, az 1990-es évek elején tért át a pünkösdistá hitre).

A Biblia „Isten szava”, mely az élet minden területén kijelöli az igaz utat. A Szentírás értelmezése segít eldönteni a vallási vitákat (a más valláshoz tartozókkal), és meghatározza az autentikus vallási élet ismerveit.

Az újprotestáns egyházakban mindent a Szentírás szűrőjén keresztül vizsgálnak meg, és használnak fel érveik alátámasztására. Sokan beszéltek arról, hogy milyen nagy hatást gyakorolt rájuk a Biblia tanulmányozása, emiatt lettek pünkösdisták.

Gyakran idéznek belőle, sok verset kívülről ismernek, és minden érvüket a segítségével támasztják alá. Ez a *végző útmutató*, ezért mindent a bibliai tanításokon keresztül ítélnek meg. Ha egy cigány szokás vagy ünnep nincs a Bibliában, amely legitimálná azt, akkor nem gyakorolják tovább. Mindez lehetőséget teremt arra is, hogy megvitassák az intézményeik jellegét, és arra ösztönzi őket, hogy megkérdőjelezzék az összes hagyományos cigány ismeretet, életstílust, szokást, habitust, ünnepet és

értéket. Ezt a folyamatot az egyházi közösség irányítja, amely szilárdan szabályozza a tagok életét. Mindez elvezet egy *cigány vallásos ellenkultúra* kialakulásához, amely megkérdőjelezi a meghonosodott *cigány hagyományt és a helyi cigány vezetők status-quoját*. Természetesen ez sok konfliktussal jár együtt a cigány közösségekben.

Mivel a Biblia olvasása és ismerete az egyik legfontosabb követelmény, ezért az áttérés után sok iskolázatlan, vagy alig iskolázott roma azért tanul meg románul írni és olvasni, hogy tanulmányozhassa a Bibliát. Az újprotestánsok nagy hangsúlyt helyeznek az oktatásra, támogatják gyermekeiket abban, hogy valamilyen képzést szerezzenek, és így később jobb állást kaphassanak.

A viselkedés erkölcsi értelmezése és a szigorú életeszmények

Ha áttért újprotestáns romákkal beszél valaki, hamar felfigyel az életüket irányító szigorú elképzelésekre. Áttérésük után nem isznak többet alkoholt, nem dohányoznak és tartózkodnak minden olyan dologtól, ami függőséget okoz. Néha még a kávé is elhagyják. Éles ellentétbe állítják a lelki életet és az evilági dolgokat, megtagadnak minden világi élvezetet, így elutasítják a bárokat, vigasságokat, táncokat, és néha még a sportolást is. Amikor azt kérdeztem egy cigány pástortól, hogyan tudom megkülönböztetni az áttért cigányokat a többiektől, így válaszolt: „*Nem látod azt, hogy alkoholt isznak, cigarettáznak, színházba, moziba vagy klubokba járnak. Ők kivonják magukat Babilon befolyása alól.*” (C. I., 63 éves, harminc éve tért át a pünkösdista hitre).

Babilon a dekadencia és a világi élvezetek bibliai szimbóluma. Az újprotestáns cigányok sok energiát fektetnek életük morális átalakításába. Néhányan elmondták, hogy korábban szeretőt tartottak, csalták a feleségüket, de ma már nagyon fontos számukra a családi élet. Mások arról számoltak be, hogy egykor rablásból éltek és börtönbe kerültek, de a hit teljesen megváltoztatta őket.

Az újprotestáns cigányokat puritán életfelfogásuk miatt a román közösség olykor rendkívül megbecsüli. Vannak románok, akik nagyon örülnek, hogy az áttértek életvitele megváltozott. Mindez kevesebb gondot okoz nekik: nincs többé verekedés, lopás és társadalmi konfliktus. Szilárd munkaetikájuk miatt nagyon megbízható és olcsó munkaerőt

biztosítanak számukra, így gyakran szerződtetik őket földjeik művelésére (nem minden roma nyerheti el ezt a „kiváltságot”).

Azok a roma asszonyok, akik nem tértek át, nagyon nagyra értékelik az áttérés erkölcsi következményeit, mivel ez általában olyan jól integrált családok kialakulásához vezet, ahol a férj szilárdan támogatja feleségét, nem költi el alkoholra és egyéb hedonisztikus fogyasztásra a pénzét. Azok a roma férfiak, akik nem tértek át, természetesen teljesen másként ítélik meg mindezt.

A puritán életeszemély feltűnik a külsejük, így például az öltözködési előírásaik megváltozásában is. Utóbbi különösen a nők esetében szembe-tűnő, akiknek a viselkedés szabályainak megfelelően szolidan kell öltözködniük. Egyik adatközlőm szerint nagyon könnyen felismerhető egy újprotestáns nő: *„A nőknek mindig el kell takarniuk a fejüket, és hosszú szoknyát kell viselniük. Nem lehetnek kihívóak, elegánsak, nem viselhetnek fülbevalót, karkötőt, arany ékszert, nyakláncot és gyűrűt: ez a szabály a mi közösségünkben.”* (S. F., 42 éves, a roma pünkösdista egyház diakónusa.)

Egy nővérnek, aki Jézus Krisztusban keresztkelődött meg, megfelelően kell öltözködni [szexuálisan nem lehet provokatív a ruházata – S. G.]” (S. F., 42 éves, a roma pünkösdista egyház diakónusa.)

Az erkölcsi előírásoknak fonton hatása lesz életstílusukra is. A vallási áttérésnek nagy ára van: szilárd morális és kulturális szabályoknak kell megfelelniük, és követniük kell egy puritán életstílust.

Az én és a társadalmi hálózatok átalakulása

A viselkedés erkölcsi szabályainak előtérbe állítása az én teljes átalakulását eredményezi. Az áttért cigányok új módon viszonyulnak saját személyiségükhöz, amely kifejeződik a nyelvi, öltözködési kódokban és az interakció új módjában is. Egy újprotestáns cigány nem káromkodhat és inzultálhat más embereket, nem verekedhet és veszekedhet azokkal, akik rosszul bannak vele.

Az összes áttért egy közösséget formál, „fivérnek” és „nővérnek” szólítják egymást a gyülekezeti alkalmakon és a mindennapi életben is. A rokonság teljes elképzelését újraértelmezik és átalakítják az átvett vallásos értékek alapján. Kiterjedt családot alkotnak, azaz egy olyan család tagjaivá válnak, akiknek kötelességük gondoskodni és segíteni egymásnak a szükséghelyzetekben, és lelkileg is erősíteniük kell egymást. Amint

korábban jeleztem, így egy erős, integrált közösség jön létre, amely segít az egyénnek legyőzni az élet fájdalmait. A közösségi élmények hatására egy tágabb család tagjainak érezhetik magukat, ami csökkenti a környezetükben megtapasztalt társadalmi anómia mértékét.

Bár az újprotestánsoknak nincs kifogásuk az interetnikus párkapcsolatok ellen, és boldogok, ha román házastársat találnak, határozottan ellenzik a különböző hitűek közötti házasságokat. Egy pünkösdistának minden esetben pünkösdistával kell összeházasodnia. A jövőbeli párnak „újja kell születnie”, és képviselniük kell az újprotestáns közösség értékeit és elképzeléseit. Ezeket a szabályokat a fiatalok érdekében kell betartani, és a szabályszegést a vallási közösség számos módon szankcionálja. A legtöbb pásztor nem adja össze őket, megtilthatja az illetőnek, hogy úrvacsorát vegyen, vagy az egyház bizonyos tevékenységeibe bekapcsolódjon. Ezért nem csupán a hívők élete, hanem társadalmi hálózata is vallási alapon szerveződik újra.

III. A „mennyei állampolgárság” és az etnikai identitás átalakulása

Ahogy a kelet-európai kutatások bemutatták, a cigányok főként rokonsági csoportokba szerveződnek, és nagyon széttagolt közösségeket alkotnak. Nincs országosan egységes etnikai identitásuk, közös történelemtudatuk és nyelvük. A roma vezetők folyamatosan felvetik a politikai egység problémáját, és a romák nemzeti szintű képviseletéről szóló mai viták is összekapcsolódnak azzal a kérdéssel, hogy hogyan lehet felülkerekedni a széttagoltságon.

Emellett létezik egy hagyományos mesterségbeli elkülönülés is (kaldarások, ursarik, gáborok, stb.), ami rivalizáláshoz vezet az egyes csoportok között, és kölcsönösen lebecsülik azokat, akik nem tartoznak a saját rokonsági vagy mesterségbeli csoportjukhoz. „Másoknak” tekintik őket, tisztátalan romáknak, akik összevegyültek magyarokkal és románokkal, és feladták a roma közösségek „igazi” hagyományait.

Ahogy Gay y Blasco a spanyol *gitanok* között végzett kutatása alapján bemutatta, az újprotestáns mozgalom lehetőséget teremt arra, hogy lebontsák a rokonság formálta határokat. Mindazok egységét hangsúlyozzák, akik Krisztusban hisznek, és őt követik, akik hisznek az egyenlőségben, és testvéri szeretetet táplálnak az összes cigány iránt, függetlenül

attól, hogy milyen mesterségbeli vagy rokonsági csoporthoz tartoznak (Gay y Blasco 2000, 2000b).

Ahogy korábban bemutattuk, az áttérés következtében az identitás teljesen átalakul, és a hívő integrálódik egy erős társadalmi hálózatba. A helyi vallási közösség nagyfokú autonómiával bír, és ez lehetővé teszi, hogy saját maguk intézményesítsék identitásukat. A korábban marginalizált és társadalmilag kirekesztett roma közösségben helyi szinten az egyház válik a társadalmi és kulturális narratíva kifejezésének eszközévé. Ez a helyi roma közösségek hatalmának megerősödéséhez vezet.

Az egyház nem csak a vallási, hanem a társadalmi és kulturális élet központja is. A lelki rokonság fontosabb lesz, mint a valódi rokoni kapcsolatok, morális köteleességgé válik az új fivérek és nővérek támogatása, és így a közösségi kötelékek is megerősödnek. A „mennyei állampolgárság” (azaz az üdvözült emberek státusa) felváltja az emberek által létrehozott földi elkülönülést a cigányok és románok, vagy például a hagyományos rokonsági csoportok között. Nem különböznek egymástól, ugyanaz a státusuk, mivel mindannyian részei Krisztus testének.

Az újprotestáns modell verseng az utóbbi évtizedekben a nemzetközi roma politikai aktivisták és az NGO-k száza által támogatott cigányság-moddellel, amely *megpróbálja egyesíteni a romániai cigányokat*. Ők a cigányság újprotestáns modelljét túlságosan dogmatikusnak, morálisan hajthatatlannak és szigorúnak találják. Az összes cigány/roma etnikai egységét, a közös történelmi múltat és azokat az eltérő narratívákat hangsúlyozzák, amelyek által növelhetik hatalmukat az egyes elnyomott és diszkriminált roma/cigány csoportok felett.

Mindez egy felülről történő megközelítést tükröz, ami abból is látszik, hogy a legtöbb cigány közösség nem így gondolkodik önmagáról, nem Indiát tekinti származási országának, és nem osztja az aktivisták politikai elképzeléseit. Ez nyilvánul meg abban is, ahogy a közösség azonosítja önmagát.

Romániában a cigány szónak *pejoratív jelentése* van, és általában a pizkos, kissé vad és marginális emberekre használják. Ezért a politikai aktivisták a roma szó intézményesítését szeretnék elérni, ami utal az eltérő kulturális örökségre, a gyönyörű hagyományra, és jelzi, hogy a romák egy, az egész világon szétszórt nemzetközi etnikai csoporthoz tartoznak.

A legtöbb ember azonban, akivel interjúnt készítettem, visszautasította a roma elnevezést, és inkább cigányként utalt önmagára. Büszkék voltak erre és a cigány szó kettős jelentéséről beszéltek. A kifejezésnek

számukra van egy morálisan meghatározott jelentése: olyan ember, aki lop, koldul és piszkos. Emellett jelöl egy etnikai kategóriát is, amit rendszerint nehezen tudtak meghatározni. Amit azonban határozottan állítottak, hogy ők nem cigányok a szó első jelentésének értelmében, bár néhányan így utalnak rájuk.

Az NGO-k és az állam által finanszírozott segélyprogramok szórításában a helyi vezetők is belekeveredtek a névadás politikájába. Egy olyan román falu iskolai igazgatónője, ahol két nagy cigány közösség él, elmondta egy interjú során, hogy megpróbálta bevonni a helyi romákat egy PHARE-programba, hogy megtanulják a román nyelvet, de senki sem akart részt venni benne. Szintén megpróbálta arra „nevelni” a cigány gyermekeket és szülőket, hogy a cigány kifejezés nagyon csúnya, és inkább romáknak hívják magukat, de ők így válaszoltak: *„Tanárnő, mióta ismerjük magunkat, cigányok voltunk, és cigányok is maradunk.”*

A roma kifejezésnek bevett politikai és társadalmi jelentése van, amivel sok roma nem azonosul. Ők továbbra is cigánynak hívják magukat, és ez mindig azt jelzi, hogy nem tekintik magukat e politikai projekt részének. A „roma” kifejezés másrészt utal a cigányság egy nagyon friss politikai megközelítésére, amely az európai modellből és az etnicitás fogalmából ered, és szorosan kapcsolódik az Európai Unió expanziójához és a nemzetközi roma politikai aktivizmus térnyeréséhez.

Miközben a cigányságról kialakított újprotestáns és nemzetközi aktivista modell is megpróbálja megoldani a hagyományos rokonságon alapuló közösségek szélsőséges széttagoltságának kérdését, nagyon különböző módon közelítenek e problémához, és más eszközökkel próbálják céljaikat elérni. Az egyik az identitás új, vallási alapú átalakításával, míg a másik az emberi jogi kampányok által. A helyi egyház az integrált közösség kialakításának eszközévé válik, miközben az NGO-k megpróbálnak javítani a romák társadalmi körülményein, és tudatosítani akarják bennük politikai jogait.

Úgy gondolom, hogy az elemzett etnikai kisebbség masszív vallási áttérésének legfontosabb társadalmi és kulturális következménye az, hogy új módon alkothatják újra cigányságukat. Az idő dönti el, hogy próbálkozásuk sikeres lesz-e.

Fordította: *Szeljak György*

IRODALOM

- ANDERSON, B. R. O. G.: *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London ; New York ; Verso, 2006.
- COLEMAN, S.: *The globalisation of charismatic Christianity: Spreading the gospel of prosperity*. Cambridge, U.K. ; New York, Cambridge University Press, 2000.
- GAY Y BLASCO, P.: *Gypsies in Madrid : sex, gender and the performance of identity*. Oxford, Berg, 1999.
- GAY Y BLASCO P.: *The Politics of Evangelism: Hierarchy, Masculinity and Religious Conversion Among Gitanos*. *Romani Studies*, 2000, series 5, vol. 10, issue1, pp. 1–22. 2000.
- GAY Y BLASCO P.: *Gitano Evangelism: the Emergence of a Politico-Religious Diaspora*. – www.transcomm.ox.ac.uk, 2000b.
- GOG, S.: *The construction of the religious space in post-socialist Romania*. *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 2006, (15): 37–53.
- GOG, S.: *Ateizmus után. Románia a vallási újjászületés és szekularizáció között*. *Erdélyi Társadalom* 2007, 1: 51–64.

KISEBBSÉGI TÁRSADALOM- SZERKEZET*

GYURGYÍK LÁSZLÓ

A szlovákiai magyarok társadalom- szerkezete a 90-es években

A szlovákiai magyarság szerkezeti összetételével napjainkig a társadalomkutatók csak áttekintésszerűen foglalkoztak. A korábbi évtizedekben a szlovákiai magyarságvizsgálatok fókuszában a magyarság számának, településszerkezetének alakulása állt, társadalomszerkezeti összetételük vizsgálata jobbra leíró jegyeikre korlátozódott.

A szlovákiai magyarság szerkezetvizsgálatát az korlátozza, hogy napjainkig nem került sor olyan nagymintás lekérdezésre, mely szerkezeti sajátosságait tette volna górcső alá. Ugyanakkor a rendelkezésre álló, főleg az utolsó szlovák népszámlálás immár községsorosan is hozzáférhető adatai a szerkezeti összetétel több aspektusának vizsgálatára adnak lehetőséget.

A szlovákiai magyar lakosság szerkezeti összetételét Szlovákia összlakosságának, illetve a szlovák lakosság adataihoz viszonyítva értelmezzük. Nem jelentenek közvetlen összehasonlítási alapot sem a magyarországi, sem más határon túli magyarok adatai, mivel a szlovákiai magyarok szerkezetváltozásait elsődlegesen a szlovákiai társadalmi-gazdasági változások határozzák meg.

A magyarok szerkezetváltozásainak a vizsgálata nem merülhet ki a makroszintű (országos) adatok elemzésében. Meg kell vizsgálnunk Szlovákia lakosságának szerkezeti összetételében mutatkozó regionális eltéréseket is, mivel a Szlovákián belüli regionális különbségek igen

* A blokk 3 tanulmánya a Szülőföld Alap támogatásával készült, az MTA Kisebbségkutató Intézetének *Pozíciók a változásban* c. kutatási programja keretében.

jelentősek. Ezt követően azt is meg kell vizsgálnunk, hogy a járásokban élő magyarok aránya és Szlovákia összlakossága, továbbá a magyar és szlovák lakosság szerkezeti összetétele között milyen összefüggések figyelhetők meg.

A kutatás

Vizsgálatunk a rendelkezésre álló (1991. és 2001. évi) népszámlálási adatokra épül. Ám ennek a megközelítésnek egy standard mintán végrehajtott kérdőíves lekérdezéshez viszonyítva hátrányai is vannak. Ezek közül kiemelnék néhányat:

- a standard kérdőíves vizsgálat adatai egyéni szintű adatok;
- a rendelkezésre álló népszámlálási (statisztikai) adatok különböző szintű (település, járás) egységekre számított kumulált adatok. Ezek a népszámlálási kérdőíven szereplő szerkezeti jellemzők adatai. A hiányzó adatok pótlása más forrásból alig lehetséges;
- mivel egyéni szintű adatokkal nem rendelkezünk, nem lehetséges egyéni szintű tipológia kialakítása sem (csak regionális szintű összehasonlítások lehetségesek).

Felmerül a kérdés, hogy a magyar lakosság torz szerkezete milyen okokra vezethető vissza? Minden bizonnyal ebben meghatározó szerepet játszanak az előző évtizedek regionális szempontból markánsan különböző területfejlesztései, gazdaságpolitikája. Mindezek a magyarlakta járasok alulfejlesztését eredményezték (Gajdos – Pašiak: 1995). Alulfejlesztés, forráshiány jellemezte a térség járásainak nagy részét a mečiarai éraban az 1989 utáni időszakban is.

A kisebbségi lét meghatározó jegye a magyar-szlovák interetnikus kapcsolatok aszimmetrikus jellege, azaz nemcsak a társadalmi-gazdasági életben, de a privát szféra különböző aspektusaiban is jobbára a többségi fél előnyösebb, domináns pozícióban van (Csepeli – Örkény – Székelyi: 2002).

Mindezek ismeretében felmerül a kérdés, hogy milyen jegyei vannak a magyarság torz szerkezetének?

- Feltételezzük, hogy a társadalomszerkezeti szempontból ritka, preferált, nagyobb értékű, nehezebben hozzáférhető pozíciókból hiány, s a kevésbé preferált státuszokból többlet mutatkozik.

A hiány (illetve többlet) annál nagyobb, minél nagyobb mértékben preferált, (illetve minél kevésbé óhajtott) pozíciókról van szó. A pozíciók hiánya, illetve többlete egy relatív mutató, melyet az összlakosság, illetve a szlovák lakosság pozícióihoz viszonyítva mérünk. Másként megfogalmazva: a szlovákiai magyarság egy többé-kevésbé torz társadalomszerkezetét tételezzük fel, ahol az egyes változók belső hierarchiája reciproka, fordítottja az országosnak. (Azaz a magyarok aránya az egyes dimenziók, változók hierarchikusan alacsonyabban elhelyezkedő kategóriáiban általában nagyobb, míg a magasabban elhelyezkedő kategóriákban általában kisebb, mint az össznépességén belül.)

- E „torz” szerkezetnek – mely nagyrészt a magyarlakta régió alulfejle(szte)ttségének a következménye – a település szerinti (regionális), demográfiai, gazdasági és társadalomszerkezeti aspektusai is megfigyelhetők. Ezek közül néhány: a magyarlakta régiók kedvezőtlenebb szerkezeti mutatókkal rendelkeznek, a magyarok aránya a városokban alacsonyabb, átlagéletkora magasabb, de vélhetőleg a magyar népességén belül magasabb a romák aránya is (Gyurgyík: 2004).

Vizsgálatunk a népszámlálási adatok másodelemzésén alapul. Mint említettük, ennek a vizsgálatnak jelentős korlátai vannak:

1. Csak azokkal a változókkal dolgoztunk, amelyekre a népszámlálások során rákérdeztek.

2. A közzétett adatok alapján nem lehet az egyéneket a társadalmi hierarchia különböző pozícióiban elhelyezni, és ezáltal az egyes rétegek számát, arányát komplex megközelítésben regionálisan is összevetni. Viszont lehetséges az egyes regionális szinteken megvizsgálni a lakosság, illetve egyes nemzetiségek különböző szerkezeti csoportok szerinti megoszlását. Azaz dolgozatunk jórészt *regionális szintű* összehasonlításra korlátozódik.

3. Vizsgálatunkban a szerkezetváltozások alatt a társadalomszerkezeti változásokat értjük. (A nemzetiségi összetétel, demográfiai és település-szerkezet változásaival csak közvetve foglalkozunk.) Azokat a szerkezetmutatókat vizsgáljuk, amelyekről a népszámlálási adatok is tájékoztatnak. Így az iskolai végzettség, gazdasági ágazatok, gazdasági aktivitás, foglalkozási szerkezet, a gazdaságilag aktívak társadalmi csoportjainak változásait elemezzük. Közülük a foglalkozási csoportok szerinti megoszlás adataival csak a 2001. évre vonatkozólag rendelkezünk.

Dolgozatunkban makro-, vagyis országos szinten először a diakronikus változásokat, ezt követően az egyes rétegek belső tagoltságát vizsgáljuk. Tanulmányunkat a regionális egyenlőtlenségek vizsgálatával zárjuk.

1. Országos szintű szerkezetváltozások 1991–2001.

Az 1991. és a 2001. évi népszámlálási adatok szerkezete több szempontból is különbözik:

1. Az 1991. évre vonatkozólag nem minden szerkezeti összetételt jellemző változó állt rendelkezésre, amelyeket 2001-ben kimutattak.

2. A két időpontban eltérő az egyes változók kategóriarendszere, továbbá 2001-re vonatkozólag több változó áll rendelkezésünkre regionális bontásban mint 1991-re.

3. Az összehasonlítást nehezíti, hogy 1991-ben és 2001-ben Szlovákia közigazgatási beosztása különbözött. 1991-ben 36, 2001-ben 79 járásra tagolódott Szlovákia területe.

4. Az 1991. évre vonatkozólag nemzetiségi bontású adatokkal csak országos szinten rendelkezünk. 2001-ből már regionális bontású nemzetiségi adataink is vannak.

A társadalomszerkezeti változásoknak csak egy viszonylag rövid, de folyamatait tekintve igen jelentős és változatos szakaszát tekintjük át, az 1991 és 2001 közötti időszakot.

- A rendszerváltás a társadalomszerkezet fokozatos változása mellett az adatokhoz való hozzáférésben minőségi változást eredményezett. Ez nem közvetlenül a rendszerváltás utáni első, az 1991-es, inkább a második, a 2001-es népszámlálás adatainál figyelhető meg. Ugyanez érvényes a társadalomszerkezeti adatokra nemzetiségi bontásban is: sokkal komplexebb nemzetiségi bontású adatokkal rendelkezünk a 2001-es, mint az 1991-es népszámlálásból.
- Szlovákia társadalomszerkezete a politikai-gazdasági rendszerváltás utáni időszakban (hasonlóan a többi posztoszocialista államhoz) egyre jobban eltért az azt megelőző időszak szerkezeti jellemzőitől. A piacgazdaságra való áttérés talán „leglátványosabb” változásai az új társadalmi csoportok megjelenésében, majd fokozatos izmosodásában (pl. vállalkozók és munkanélküliek számában) jelentkeztek. De igen jelentős volt az ágazatok szerinti megoszlás további változása és a regionális különbségek növekedése is.

- Az egyes szerkezeti kategóriák közti határok kisebb-nagyobb mértékben elmosódtak: a vállalkozók kategóriájába jelentős számú kvázi-vállalkozó is besoroltatott, ők részben kényszer hatására lettek vállalkozók, a munkanélküliség elől vagy a munkanélküliségből menekültek. Továbbá a korábbiakban munkaszerződés alapján foglalkoztatottak egy része a munkáltatók nyomására napjainkban vállalkozóként végzi gyakorlatilag folyamatosan ugyanazt a tevékenységet. Az egyes szerkezeti kategóriák relativizálódásához az is hozzájárult, hogy a rendszerváltás előtti időszakhoz viszonyítva igen nagy mértékben megnőtt a több bevételi forrásból élő népesség aránya. Esetükben gyakran nem igen határozható meg, hogy valójában hová, mely csoportba tartoznak. (A rendszerváltás előtt (Cseh)Szlovákiában a dolgozóknak csak a töredéke rendelkezett főállása mellett további legális bevételekkel.)

Első megközelítésben az 1991 és 2001 közötti szerkezetváltozásokat egy dimenzió, az iskolai végzettség változása alapján elemezzük. Választásunk több okból esett erre a mutatóra. A foglalkozási csoportok szerinti megoszlás a rétegződésvizsgálatok domináns ismervét képezik. Nemzetiségi bontású foglalkozási adataink azonban csak a 2001-es népszámlálás alapján ismeretesek, vagyis e tekintetben a 90-es években lezajlott változásokat nincs módunkban vizsgálni. Ugyanakkor az egyén iskolai végzettsége – legalábbis felfelé – nagyrészt behatárolja a betölthető foglalkozások körét, azaz ebből a szempontból „keményebb” változónak tekintetjük mint a foglalkozást.

Az iskolai végzettség szerinti megoszlás két kategóriájának (iskolai végzettség nélküliek, illetve iskolai végzettségről szóló adat nélküliek) részletesebb elemzésétől eltekintünk, mivel az ezekbe a kategóriákba tartozók száma viszonylag csekély, továbbá nem tartoznak a végzettség szerinti megoszlás meghatározó kategóriái közé. Az öt kategóriára zsugorodott iskolai végzettség változóban az alulról egymást követő kategóriák az előzőnél magasabb végzettségi szinteket jelentenek. (Kivételt a szakmunkás és a szakiskolai érettségi nélkül kategóriák jelentenek, ezek lényegében egy szintet képeznek). Megfigyelhető, hogy a magyarok relatív (országoshoz viszonyított) aránya a magasabb végzettségi szintek felé haladva csökken.

1. táblázat. A szlovákiai magyarok iskolai végzettség szerinti megoszlásának változásai Szlovákiában 1991, 2001, %.¹

Iskolai végzettség	1991		2001	
	Szlovákia összesen	Magyarok	Szlovákia összesen	Magyarok
Alapiskolai	38,2	49,7	26,4	36,3
Szakmunkás – érettségi nélkül	25,4	24,3	24,7	27,5
Szakiskolai	2,8	2,4	4,7	3,2
középfiskolai – érettségivel	24,3	18,8	32,1	26,3
főiskolai és egyetemi	7,7	3,6	9,8	5,4
Iskolai végzettség nélkül	0,7	0,6	0,4	0,4
Iskolai végzettségről szóló adat nélkül	0,9	0,6	2,0	0,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Az alapiskolai végzettségűek relatív többlete párhuzamosan halad a közép- és felsőfokú végzettségűek jelentős hiányával. Az alapiskolai végzettségűek körében a magyarok relatív többlete az elmúlt évtizedekben nem csökkent, inkább tovább emelkedett. 1991-ban 30,0%-kal, 2001-ben 37,6%-kal volt magasabb a magyar alapiskolai végzettségűek aránya az országos trendeknél. A szakmunkások aránya országosan a 90-es években már kis mértékben (25,4%-ról 24,7%-ra) csökkent (a 80-as években arányuk még 20,7%-ról 25,4%-ra emelkedett.) A magyar szakmunkások aránya még a 90-es években is dinamikusan, 24,3%-ról 27,5%-ra emelkedett. Időközben e végzettségi kategória társadalmi értéke is módosult. A 90-es években egyre nagyobbá vált az igény a magasabb, elsősorban felsőfokú végzettség megszerzésére, ezzel párhuzamosan a szakmunkások jelentős része csak nagy nehézségek árán talált (végzettségének megfelelő) munkát. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar népesség jelentős hányada csak hosszabb időeltelődással, egyfajta fáziskéséssel reagált az időközben bekövetkezett változásokra.²

¹ Az 1991-es adatok a 15, a 2001-es adatok a 16 éven felüli népességre vonatkoznak.

² Más kérdés, hogy az utóbbi években újból – nem túl nagy sikerrel – a szakmunkásképzés újragondolása, a képzésben résztvevők számának emelése áll a gazdaságpolitika fókuszában.

A középiskolai (gimnáziumi és szakközépiskolai végzettséggel, illetve az érettségivel rendelkező szakmunkások viszonylag heterogén csoportjait egy kategóriába soroljuk) érettségivel rendelkező magyarok aránya már jóval alacsonyabb az országos átlagnál, de a legnagyobb elmaradás a vizsgált négy végzettségi kategória közül a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében tapasztalható.

Országosan az érettségivel rendelkezők aránya az 1990-es években 32,1%-kal (24,3%-ról 31,7%-ra) emelkedett. A középiskolai érettségivel rendelkező magyarok aránya 39,9%-kal, az országosnál nagyobb mértékben emelkedett (18,8%-ról 26,3%-ra), 1991-ban 22,8%-kal, 2001-ben pedig 18,0%-kal volt a szlovákiai átlag alatt.

A szlovákiai felsőfokú végzettségűek aránya 27,0%-kal emelkedett a vizsgált időszakban. A magyar felsőfokú végzettségűek aránya sokkal nagyobb mértékben 48,6%-kal (3,6%-ról 5,4%-ra) gyarapodott. Ennek ellenére a magyar felsőfokú végzettségűek aránya 1991-ben 53,1%-kal, 2001-ben pedig 45,1%-kal volt a szlovákiai értékek alatt.

Mindkét végzettségi csoporton belül – a dinamikus növekedés ellenére – a magyarok aránya viszonylag lassan közelít az országos értékekhez, azonban a felzárkózás esélye a felsőfokú végzettségűek esetében belátható időn belül nem valószínű.³

A magyarok egyes képzettségi szintjei (kategóriái) ellentmondásosan változtak az utolsó két évtizedben. Egyfajta felemás „modernizáció” figyelhető meg: a közép-, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkezők kis mértékű felzárkózása mellett tovább nő a magyarok relatív többsége a munkaerőpiacon alig konvertálható alapiskolai végzettségi szinttel rendelkezők körében. De a magyar szakmunkások arányának az országosnál nagyobb mértékű növekedése is csak bizonyos szakmák esetében járult hozzá a magyarok munkaerőpiaci helyzetének javulásához. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az iskolai végzettség alakulásában egyfajta ambivalens fejlődés figyelhető meg: a magyarok körében a potenciálisan előnyösebb pozíciókat biztosító végzettséghez tartozók aránya gyorsabban növekszik, a leghátrányosabb pozíciókat biztosító végzettséghez tartozók aránya pedig lassabban csökken, mint az országos átlag.

³ Ha a jelzett időszakban megfigyelt változásokat hosszabb időszakra kivetítjük, azaz a felsőfokú végzettségű magyarok arányának növekedését az országosnál 31,0%-kal gyorsabbnak tételezzük fel, akkor mintegy 50–60 év múlva érné el a felsőfokú végzettségű magyarok aránya az országos szintet.

Ezáltal pedig feltehetőleg a magyarok körében a legalsó és a legfelső rétegek közti társadalmi egyenlőtlenségek – különbségek – gyorsabban nőnek az országosnál.

Az iskolai végzettség szerinti megoszlás elemzését csak a főbb végzettségi kategóriák szerinti bontásban elemeztük. Azonban ezek a kategóriák további belső hierarchiával rendelkeznek. Feltételezésünk szerint ezeken a főbb kategóriákon belül is az eddig megismert „rendező elv” szerint helyezkednek el az egyes végzettségi szintek. Azaz a magyarok relatív (országoshoz viszonyított) aránya a hierarchiában magasabb – ebben az esetben – végzettségi szintek felé haladva csökken.

Ugyanakkor nem minden szint esetében lehet egyértelműen ilyen belső kategorizációt kimutatni.⁴ Legtisztabban a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél figyelhetjük meg a belső hierarchia rendező hatását.⁵ Az előzőekben már utaltunk rá, hogy a felsőfokú végzettségűek között a magyarok aránya 45,1%-kal kisebb az országos átlagnál. A főiskolai (bakalár) végzettségűek aránya közelíti meg leginkább az országos trendeket, 19,6%-os lemaradással. Az egyetemi végzettségűek aránya 45,8%-kal marad el az országos mutatótól. A legnagyobb a lemaradás tudományos fokozattal rendelkezők között. Ez utóbbiak esetében több mint kétszeres, (53,8%) a magyarok lemaradása az országostól.⁶

⁴ Ennek véleményünk szerint több oka is lehet: egyrészt időközben megváltozott az egyes kategóriák presztízse, másrészt bizonyos kategóriák egyfajta határkategóriát képeznek, végül a magyar nyelvű oktatási rendszer által nyújtott „kínálat” nagymértékben meghatározza a magyar fiatalok iskolaválasztását.

⁵ A belső hierarchia valós különbségeket takar, azaz a bakalár (főiskolai szintű végzettség) alacsonyabb végzettségnek számít, mint az egyetemi végzettség. *A hierarchia csúcsán természetesen a megszerzett tudományos fokozat áll.* Azonban nem volna szabad megfélekednünk a horizontális különbségek két típusáról: az azonos képzettségi szintű szakmák közt mutatkozó látens vagy nyílt különbségekről, továbbá az azonos képzettséget nyújtó iskolák színvonala közti különbségekről, melyek hosszabbtávú hatásai nem hagyhatók figyelmen kívül.

⁶ A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya Szlovákiában 2001-ben 9,85% volt, a magyarok körében 5,40%. Ezen belül országosan a főiskolai (bakalár) végzettségűeké 0,42%, az egyetemi végzettségűeké 8,88%, a tudományos fokozattal rendelkezők aránya 0,54%. A magyarok körében az egyes felsőfokú végzettségi szintekhez tartozók megoszlása 0,33%, 4,82%, 0,25%. (A jobb összehasonlíthatóság biztosítása érdekében az adatokat – melyek viszonylag alacsony értékek – két tizedes számra kerekítve közöljük.)

A gazdaságilag aktív magyar népesség képzettségi mutatói némileg kedvezőbbek a fentiekben vizsgált (15, illetve 16 éven felüli) népesség adatainál, mivel nem tartalmazzák a nyugdíjas korúak adatait.⁷

A továbbiakban a magyarok körében zajló szerkezetváltozások elemzését egy lakossági csoportra, a gazdaságilag aktív népességre korlátozzuk. Ezen a népességen belül több dimenzió mentén is megvizsgáljuk azokat a tényezőket, ismérveket, melyek a társadalmi különbségek alakulását befolyásolják.

A gazdaságilag aktív népesség megoszlását, illetve az ezen a területen bekövetkezett változásokat több vetületben elemezzük. Nemzetiségi bontásban a gazdaságilag aktív népesség aránya, ennek alakulása, változása vizsgálatunk szempontjából nem túl jelentős információk hordozója. (A népességnek ez a kategóriája igen heterogén, nemcsak a ténylegesen aktívakat, de a munkanélkülieket – értsd munkát keresőket is – magába foglalja.) A gazdaságilag aktív magyar népesség aránya alig különbözik az országostól. A 90-es években kimutatott változások igen kis mértékűek, ebből jelentősebb következtetéseket nemigen lehet levonni. Ezért a továbbiakban a gazdaságilag aktívok számának, arányának alakulásának vizsgálatától eltekintünk. (Lásd 3. táblázat.)

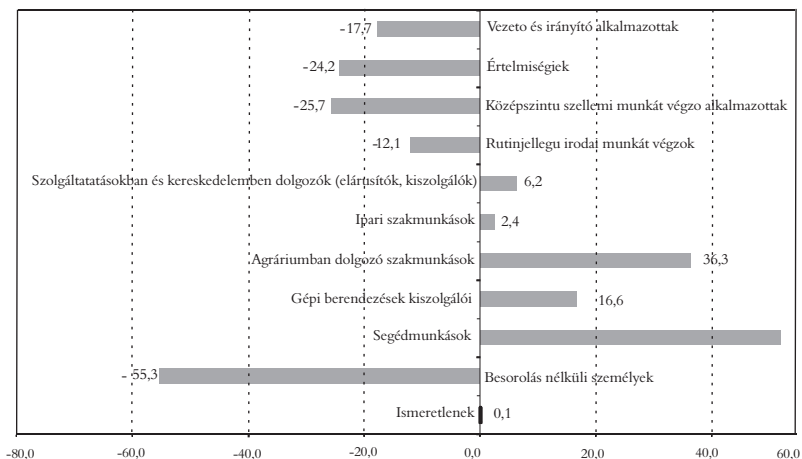
Tanulmányunk szempontjából sokkal több információt hordoz, ha e népesség egyes aspektusaira, szegmenseire, kategóriára összpontosítjuk a figyelmünket. Először a foglalkozási csoportok szerinti megoszlást vizsgáljuk.⁸ Az egyes kategóriák közti vertikális határok az iskolai végzettség szerinti megoszlásnál elmosódottabbak, de a főbb trendek így is kimutathatóak. (Lásd az F2. táblázatot)

Megfigyelhető, hogy a vezetők és irányítók, menedzserek között a magyarok aránya kevésbé marad el (17,7%), mint az értelmiségiek esetében (24,2%). A szellemi munkát végzők között a középszintű szellemi munkát végzők aránya mutatja a legnagyobb elmaradást (25,7%). A szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók között (akik már inkább fizikai, mint szellemi munkát végeznek) a magyarok aránya az országosnál magasabb (6,2%-kal). A további foglalkozási csoportokban dolgozók között a magyarok aránya jelentősen magasabb az országosnál.

⁷ A nyugdíjasok sokkal alacsonyabb végzettséggel rendelkeznek a fiatalabb korcsoportoknál. A magyarok körében arányuk jelentősen magasabb az országosnál.

⁸ A lakosság foglalkozási csoportok szerinti megoszlásáról csak 2001. évi adataink vannak.

1. ábra. A magyar lakosság foglalkozási csoportok szerinti megoszlásának relatív eltérései Szlovákiában 2001, %. (Szlovákia=0)

Két csoport esetében kirívóan magas a magyarok aránya: az agráriumban dolgozó szakmunkások és a segéd munkások között. Az utóbbi csoport kiemelkedően magas relatív többletét (51,7%) meghatározza a magyarok körében igen magas alapiskolai végzettségűek aránya. A mezőgazdasági szakmunkások aránya (36,3%) pedig a magyarlakta területek gyenge iparosodottságával van összefüggésben.

A foglalkozási csoportok hierarchiájából „kilógnak” az ún. „besorolás nélküli személyek”, közöttük a magyarok relatív aránya a legkisebb. E kategória egy igencsak amorf csoportot, a hivatásos katonákat tartalmazza. Végzettségük, társadalmi presztízsük igen heterogén, s ebből adódóan az elemzett foglalkozási csoportok közül ők helyezhetők el a legkevésbé egyértelműen a fenti hierarchikus rendszerben.⁹ Az egyes foglalkozási kategóriák területi megoszlása jelentős mértékben a település- és államigazgatási szerkezet függvénye. (A szellemi foglalkozásúak inkább városokban és ezeken belül is a közigazgatási központokban, a mezőgazdaságban dolgozók természetesen inkább falvakban dolgoznak.)

⁹ A szlovák statisztikai hivatal publikációja első helyre helyezte őket, a vezetők és értelmiségiek elé. A publikációban közzétett felsorolás – legalábbis a többi kategória tekintetében – a foglalkozási hierarchiát követi. Lásd Sčítanie obyvateľov... (2003)

Az aktív népesség ágazatok szerinti megoszlásánál megfigyelhető az iskolai végzettség vizsgálatánál kimutatott jelenség: az alacsonyabb presztízsű, kevésbé „modern”, nem ritkán kisebb jövedelmet biztosító ágazatokban a magyarok aránya nagyobb, mint a „modernebb”, magasabb presztízsű, és általában magasabb jövedelmet biztosító szektorokban.

2. táblázat. A magyar lakosság ágazatok szerinti megoszlása Szlovákiában 1991, 2001, %.

Ágazat	1991		2001	
	Szlovákia összesen	Magyarok	Szlovákia összesen	Magyarok
Primer	13,9	23,8	5,4	10,0
Szekunder	48,7	41,9	32,8	30,3
Tercier	32,9	29,7	39,2	36,6
Ismeretlen	4,5	4,6	22,6	23,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

2001-ben a gazdaságilag aktív magyar népesség aránya az agráriumban (10,0%) közel kétszer nagyobb, mint az országos érték (5,4%), ugyanakkor a szekunder és tercier szférákban 2–3 százalékponttal alacsonyabb a magyarok aránya (30,3%, illetve 36,6%) az országosnál (32,8%, 39,2%). A változások iránya is ennek megfelelő: az agráriumban dolgozó magyarok aránya az országosnál kevésbé csökken, ehhez viszonyított többlete a 20 év során 78,4%-ról 85,2%-ra emelkedett. Az iparban dolgozó magyarok arányának különbsége 12,7%-ról 7,7%-ra apadt, a tercier szférában dolgozók pedig 18,0%-ról 6,6%-ra mérséklődött. Az ágazatok szerinti megoszlás adatainak változása nemcsak az aktív népesség jelentős átstrukturálódásának egyes fázisait mutatja. Megfigyelhető egyfajta bizonytalanság is az egyes ágazatokhoz tartozók valós arányait illetően. Ez az ismeretlenek arányának mintegy húszszorosára történt növekedésből fakad. Az ismeretlenek arányának változása csaknem megegyezik a munkanélküliek arányának alakulásával. (Ezzel a kérdéssel tanulmányunk következő részében foglalkozunk.)

A szlovákiai, rendszerváltás utáni szerkezetváltozásokat két új, a piacgazdasági viszonyokat jellemző mutató segítségével vizsgáljuk.

A munkanélküliek és vállalkozók számának alakulása jelzi az időközben lezajlott intenzív átstrukturálódásokat. Az 1989-es „báronyos forradalom” után másfél évvel a munkanélküliek (munkát keresők) aránya Szlovákiában 4,1%-ot, a magyarok esetében 4,4%-ot tett ki. 10 év alatt a szlovákiai munkanélküliek aránya mintegy ötszörösére (20,4%) emelkedett. A magyar munkanélküliek aránya közel hatszorosára nőtt (25,7%). Ez igen jelentős mértékben, negyedével (26,0%) magasabb az országos értékeknél.

Szlovákia gazdaságilag aktív lakosságából a vállalkozók aránya 1991-ben még igen alacsony volt (1,3%). Arányuk tíz év alatt mintegy hatszorosára, 7,7%-ra emelkedett. A magyar népességen belül a vállalkozók aránya, úgy tűnik, hogy a rendszerváltás óta folyamatosan magasabb. 1991-ben arányuk (1,6%) még 46,2%-kal volt magasabb az országosnál. A későbbiekben növekedésük jelentősen kisebb az országosnál, 2001-ig arányuk 4 és félszeresére (8,4%-ra) emelkedett, relatív többletük 9,1%-ra apadt az országoshoz viszonyítva.

E két kategória több vonatkozásban is összefügg egymással, mivel a gazdaságilag aktív népesség egyes kategóriái – legalábbis a 90-es években viszonylag puha, cseppfolyós, egymásba könnyen áttranszformálható kategóriákat képeztek. Összemosódik a termelőszövetkezetekben dolgozók között az alkalmazotti és a tagsági viszony, nehezen különíthetők el a vállalkozások alkalmazottai a kvázi alkalmazottaktól. Másrészt az egyes kategóriák belső homogenitása is problematikus. Egy kategóriába lett besorolva a kényszervállalkozó, aki munkanélküli feleségét statisztikailag alkalmazza, és a valódi vállalkozást folytató, kis-, de a több száz alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalkozó is.

3. táblázat. A magyar lakosság néhány szerkezeti mutatójának változásai 1990–2001, %.

Változók	1991		2001	
	Szlovákia	Ebből magyarok	Szlovákia	Ebből magyarok
Gazd. aktivitás	48,5	49,3	51,1	51,5
Munkanélküliek	4,1	4,4	20,4	25,7
Vállalkozók	1,3	1,9	7,7	8,4

2. Regionális szintű változások 1991–2001

A szlovákiai magyar lakosság hátrányos társadalmi szerkezete nem közvetlenül, nem látványosan manifesztálódik. Jelentős mértékben annak (is) a következménye, hogy a magyarok az országosnál zömmel hátrányosabb helyzetű régiókban élnek. De e régiókon belül is megfigyelhetők jelentős – általában kedvezőtlen – eltérések a magyar, illetve az összlakosság társadalmi pozíciói között.

Ennek összefüggéseit vizsgáljuk meg a következőkben. Regionális szintű vizsgálatunkhoz az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás egyes csoportjai, a gazdasági ágazatok szerinti megoszlás, valamint csak a 2001. évre vonatkozólag a lakosság foglalkozási csoportjai szerinti eltéréseket vizsgáljuk meg.

2.1. Először vessük egybe a magyarlakta járások, illetve a nem magyarlakta járások szerkezeti mutatóinak eltéréseit. A magyarlakta járások közé azokat a járásokat soroltuk, ahol a magyarok aránya meghaladja a 2 százalékot. Ebből a szempontból 1991-ben Szlovákia lakosságának 42,0%-a, 2001-ben 39,9%-a élt a magyarlakta járások területén.¹⁰ (F1. táblázat)

A két időpontban a két nagyrégió népességének szerkezeti mutatói jelentősebb mértékben nem különböztek egymástól. Sőt, előzetes várakozásainktól eltérően, bizonyos mutatók szempontjából a magyarlakta „déli” nagyrégió az „északi” nagyrégió összetételénél kedvezőbb adatokat mutat.

Ugyan az országos értékektől a magyarlakta járásokban magasabb az alapiskolai, de a felsőfokú végzettségűek aránya is, hasonló módon magasabb az agráriumban, ám a szociális szférában dolgozóké is. (Lásd 4. táblázat.) De magasabb a munkanélküliek és a vállalkozók aránya is. Ezek az eltérések 2001-ben is megfigyelhetők.

2001-ben is a szerkezeti mutatók többsége a magyarlakta régióban kedvezőbb. Az előzetes várakozásainktól eltérő összetétel okai feltárulnak előttünk, ha tekintetbe vesszük a magyarlakta nagyrégióban mutatkozó regionális különbségeket.

A járásokat magyar lakosságuk aránya szerint kategorizáltuk, és e járáscsoportok szerint vetjük össze szerkezeti mutatóikat.

¹⁰ A csökkenés részben a közigazgatási beosztás 1996. évi átszervezésének köszönhető. A magyarlakta járások területe ezt követően csökkent a korábbi időszakhoz képest, másrészt a magyarlakta járások lakossága az országosnál kisebb mértékben emelkedett.

2.2. A szerkezeti összetételt a továbbiakban a járásokban élő magyarok aránya szerint vizsgáljuk meg. A szlovákiai járásokat öt járás csoportba soroljuk.¹¹ A két utolsó népszámlálás alkalmával az egyes csoportok többségébe eltérő kiterjedésű területek népessége tartozik, tekintettel a közigazgatási beosztás változására. Ezért a változások részben a területi különbségekből is fakadhatnak.

4. táblázat. A szlovákiai járások lakosságának egyes szerkezeti mutatói Szlovákiában, 1991

Járáscsoportok	Iskolai végzettség			Gazdasági ágazat			Gazdasági aktivitás csoportjai	
	alapiskolai	egyetemi	mezőgazdaság	ipar	iskolai + egészségügy	+ szociális gondoskodás	munkát keresők	vállalkozók
Nem magyarlakta járások	38,7	6,6	11,3	37,8	12,7		3,8	0,9
Magyarlakta járások	27,5	12,1	5,5	18,2	14,4		21,6	8,1
Ebből:								
2–10%	29,6	15,4	5,8	24,1	18,1		4,5	1,6
10–30%	47,0	4,1	14,4	35,4	11,3		5,0	0,8
30–50%	47,0	4,5	20,7	28,2	11,7		4,7	1,3
50% felett	47,6	4,4	22,7	24,1	12,2		4,3	2,3
Összesen	38,8	7,9	12,0	33,1	13,6		4,1	1,2

A magyarlakta járásokon belül igen nagymértékű differenciálódás figyelhető meg. A járásokban élő magyarok arányának emelkedésével a végzettségi mutatók egyre kedvezőtlenebbek. (Az alapiskolai végzettségük aránya a 10%-nál nagyobb arányban magyarlakta járásokban

¹¹ Az első csoportba a nem magyarlakta járások kerülnek, ezekben a járásokban a magyarok aránya nem haladja meg a 2%-ot. A magyarlakta járásokat 4 csoportba soroljuk: 2–10%: szórványjellegű járások, 10–30%: enyhe magyar kisebbségű járások, 30–50%: erős magyar kisebbségű járások, 50% felett: magyar többségű járások.

47% körül mozog, a felsőfokú végzettségűek aránya 4,1%-4,5% között). De e járások lakosságának gazdasági ágazatok szerinti megoszlása sem kedvező. A magyarok arányának emelkedésével látványosan emelkedik az agráriumban, s csökken az iparban dolgozók aránya. A tercier szférában (iskolaügy, kultúra, egészségügy) dolgozók megoszlása alig mutat a járásokban élő magyarok arányával párhuzamba hozható összefüggést.¹²

Az e szektorokban foglalkoztatottak aránya a legkedvezőbb a 2–10%-ban magyarlakta járásokban. (Az egészségügy és az iskolaügy struktúrái területileg jelentős mértékben decentralizáltak). A járásokban élő magyarok arányának emelkedésével a vállalkozók aránya is növekszik, a munkanélküliek megoszlásában 1991-ben még alig mutatkoznak etnikai szempontból is jellegzetes regionális eltérések. A magyarlakta nagyrégió két egymástól jelentősen különböző járáscsoportból tevődik össze: az ország legkedvezőbb részét alkotó 2–10%-ban magyarlakta járások – ezekben a járásokban a legalacsonyabb az alulképzettek, s a legmagasabb az egyetemi végzettséggel rendelkezők aránya, de a szerkezeti mutatók is itt a legkedvezőbbek. A másik csoportba a többi magyarlakta járás tartozik, amelyek csaknem valamennyi vizsgált mutató szempontjából kedvezőtlenebb helyzetűek az országotól.¹³

A nem magyarlakta nagyrégió mutatói csak kisebb mértékben térnek el az országos trendektől. Az 1990-es években a járáscsoportok lakosságának szerkezeti összetétele az évtized folyamán végbement jelentős változások következtében jelentősen módosult, de a járáscsoportok közti eltérések lényegében nem csökkentek. (A járáscsoportok fentiekben ismertetett három típusa közti markáns eltérések továbbra is kimutathatók). Ugyanakkor a rendszerváltást követő időszak új társadalmi csoportjai – így a munkát keresők és a vállalkozók – számában bekövetkezett változás jelzi az egyes régiók gazdasági potenciáljának változásait. A munkanélküliek aránya a 10%-nál nagyobb mértékben magyarlakta járásokban sokkal magasabb az országosnál, közülük még a magyar többségű járások (Dunaszerdahelyi és Komáromi járás) helyzete a legkedvezőbb, mivel a közeli főváros, továbbá a szlovákiai-nál kedvezőbb magyarországi munkapiac nyújtott egyfajta alternatívát

¹² A lakosság járások szerinti ágazati megoszlása jelentősen különbözik az egyes járásokban lévő munkahelyek tényleges megoszlásától, mivel a lakosság jelentős része nagyobb távolságokra ingázik.

¹³ Ebbe a csoportba a két legnagyobb szlovákiai város Pozsony és Kassa, továbbá a Nyitrai járás, ill. - 1991-ben – a Pozsony vidéki járás tartozott.

a térség szűkös munkalehetőségeivel szemben. Hasonló módon a vállalkozók aránya is a magyar többségű járásokban a legmagasabb. Jelen-tős részüknek is e kettős orientáció nyújt egyfajta „túlélési lehetőséget” térségük szerény munkaerőpiaci kínálatával szemben.

5. táblázat. A szlovákiai járások lakosságának egyes szerkezeti mutatói Szlovákiában, 2001

Járás- csoportok	Iskolai végzettség			Gazdasági ágazat			Gazdasági aktivitás csoportjai
	alapiskolai	egyetemi	mezőgazdaság	ipar	iskolaig + egészségügy	+ szociális gondoskodás	munkát keresők
Nem magyar-lakta járások	26,7	8,7	5,3	25,4	13,8	19,6	7,5
Magyarlakta járások	27,5	12,1	5,5	18,2	14,4	21,6	8,1
Ebből:							
2–10%	18,2	20,7	1,3	14,7	17,0	13,4	9,4
10–30 %	32,7	6,8	8,2	20,2	12,8	28,5	6,1
30–50%	34,0	6,2	7,9	21,1	12,6	26,5	7,5
50% felett	34,6	6,3	9,6	20,4	12,3	23,7	9,4
Összesen	27,0	10,1	5,4	22,5	14,1	20,4	7,8

3. A magyar lakosság szerkezeti mutatóinak – az összlakossághoz és a szlovák lakossághoz viszonyított – eltérései

Az előző részben megfigyelhettük, hogy az egyes kistérségek szerkezeti összetétele a járások etnikai jellege szerint jelentősen különbözik. A magyarok arányának növekedésével e járások lakosságának szerkezeti összetétele növekvő mértékben tér el, többnyire fokozatosan válik kedvezőtlenebbé az összlakosság mutatóinál.

A továbbiakban a magyarok szerkezeti összetételének eltéréseit a régiók összlakosságával regionális szinten vetjük össze a 2001. évi adatok alapján. Arra keressük a választ, hogy régiónként – pontosabban a járásokban élő magyarok aránya szerint – mennyire térnek el a magyarok és a régiók összlakosságának szerkezeti mutatói. Először tekintjük át a szlovákiai magyarok szerkezeti mutatóit járáscsoportok szerint.

6. táblázat. A szlovákiai magyar lakosság egyes szerkezeti mutatói járáscsoportok szerint Szlovákiában, 2001

Járáscsoportok	Iskolai végzettség			Gazdasági ágazat			Gazdasági aktivitás csoportjai	
	alapkiskolai	egyetemi	mezőgazdaság	ipar	iskolaiig + egészségügy	+ szociális gondoskodás	vállalkozók	munkát keresők
2% alatt	27,5	14,9	5,0	21,2	17,5	9,9	14,9	
2–10%	26,9	13,5	2,7	18,1	17,4	10,0	12,2	
10–30 %	37,8	4,4	11,3	18,8	12,6	6,2	29,9	
30–50%	39,5	4,3	10,3	19,1	12,1	8,4	28,4	
50% felett	35,9	5,3	10,6	20,9	12,0	9,6	23,1	
Összesen	36,8	5,5	10,0	19,6	12,7	8,3	25,7	

Megfigyelhetjük, hogy a magyar lakosság vizsgált szerkezeti mutatóinak járáscsoportok szerinti megoszlása nagyrészt az összlakosság megoszlásához hasonlatos. (Lásd az 5. táblázatot is.) Ugyanakkor lényeges különbségek is mutatkoznak: a leglátványosabb eltérések a nem magyarlakta járásokban figyelhetők meg. A nem magyarlakta és a szórványjellegű járások magyarságának szerkezeti mutatói alig különböznek. (Azaz a magyar lakosság társadalomszerkezeti összetétel szerint alapvetően két nagyobb területre, a 10%-nál kisebb, illetve nagyobb arányban magyarlakta járások kategóriáira osztható.) Hasonló módon a 10%-nál nagyobb arányban magyarlakta járások – kivéve a rendszerváltás utáni „új” társadalmi csoportokat – magyarságának szerkezeti mutatói alig különböznek.

A magyarok preferált, magasabb presztízsű pozíciókkal nagyobb arányban a nem magyaroktól és a szórványjellegű járásokban, alacsonyabb, kevésbé preferált pozíciókkal a 10%-nál nagyobb arányban magyaroktól járásokban rendelkeznek. A szerkezeti adatok megoszlását e két járáscsoportban az F3. tábla tartalmazza.

Megfigyelhetjük, hogy a magyar népességben belül a nem magyar és szórványjellegű járásokban jelentősen, közel 30%-kal alacsonyabb a magyar alapiskolai végzettségűek, több mint háromszor kisebb az agráriumban dolgozók, továbbá több mint kétszer alacsonyabb a munkanélküliek aránya, ugyanakkor közel háromszor magasabb a magyar felsőfokú végzettségűek, továbbá közel egyharmaddal magasabb a szociális szférában dolgozók aránya.

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogy milyen mértékben térnek el a magyar nemzetiségű lakosság és a járások lakosságának szerkezeti mutatói.¹⁴ (7. táblázat.) Megfigyelhetjük, hogy a magyar alapiskolai végzettséggel rendelkezők aránya minden járáscsoportban meghaladja az alapiskolások összlakosságán belül arányát. A magyar felsőfokú végzettségűek aránya csupán a nem magyaroktól járásokban magasabb (70,1%-kal), továbbá ezekben a járásokban alacsonyabb az agráriumban dolgozók (4,5%-kal), illetve a munkát keresők aránya (24,3%-kal) is, mint az összlakosságán belül. A járásokban élő magyarok arányának emelkedésével az összlakossághoz viszonyított eltérések fokozatosan csökkennek, mivel a járások népességén belül a magyarok „önrésze” egyre nagyobb.

E növekvő önrészből adódó torzításnak a kiszűrésére egy, a járások magyar lakosságának arányától kevésbé függő alpopuláció mutatóival is egybevetjük a magyar népesség szerkezeti mutatóit. A legmegfelelőbb összehasonlítási alternatívát a szlovák lakosság jelenti, mivel a „többségi nemzet” mutatóival történő összehasonlítás a többségi és a kisebbségi népesség szerkezetében mutatkozó eltéréseken keresztül a köztük lévő társadalmi távolság nagyságát is jelzi.

¹⁴ A 2%-nál alacsonyabb magyar lakosságú járásokban az alapiskolai végzettséggel rendelkezők aránya 3,2%-kal alacsonyabb mint az összlakosságán belül. Ebben a járáscsoportban a magyarok 27,5%-a, Szlovákia lakosságának 26,7%-a alapiskolai végzettséggel rendelkezik. Az összlakossághoz (100%-hoz) viszonyított arány 103,2%. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a változó országos értékét 0-nak vesszük, így az országostól 3,2%-kal alacsonyabb az alapiskolai végzettségűek aránya a vizsgált régióban.

7. táblázat. A magyar nemzetiségű lakosság és a járások lakosságának szerkezeti mutatók szerinti megoszlásának eltérései járáscsoportok szerint 2001-ben (százalékban)

Járáscsoportok	Iskolai végzettség			Gazdasági ágazat			Gazdasági aktivitás csoportjai
	alapiskolai	egyetemi	mezőgazdaság	ipar	iskolai + egészségügy + szociális gondoskodás	vállalkozók	munkát keresők
2% alatt	3,2	70,1	-4,5	-16,7	26,8	31,5	-24,3
2–10%	47,9	-34,7	109,5	22,9	2,4	5,8	-9,4
10–30 %	15,7	-34,6	37,5	-6,5	-1,6	1,3	4,7
30–50%	16,2	-31,2	30,7	-9,5	-3,8	11,2	7,3
50% felett	3,9	-16,3	10,1	2,4	-2,8	2,3	-2,4

8. táblázat. A magyar és a szlovák nemzetiségű lakosság szerkezeti mutatók szerinti eltérései járáscsoportok szerint 2001-ben (százalékban)

Járáscsoportok	Iskolai végzettség			Gazdasági ágazat			Gazdasági aktivitás csoportjai
	alapiskolai	egyetemi	mezőgazdaság	ipar	iskolai + egészségügy + szociális gondoskodás	vállalkozók	munkát keresők
2% alatt	5,9	72,1	-4,7	-17,8	27,2	30,9	-21,3
2–10%	52,9	-34,9	117,6	23,1	2,6	6,8	-8,3
10–30 %	28,7	-42,1	54,1	-10,5	-4,7	-0,8	14,9
30–50%	35,6	-43,4	60,6	-16,0	-7,7	17,7	19,8
50% felett	28,9	-47,9	62,7	9,7	-14,0	10,3	-1,9

A magyar és szlovák nemzetiségű lakosság szerkezeti mutatói eltéréseinek nagysága a 10%-nál nagyobb arányban magyarlakta járáscsoportokban alig különbözik.

A járásokban élő magyarok arányának növekedése a szlovák és a magyar lakosság szerkezeti mutatói közti eltérés nagyságát alig befolyásolja. Jelentősebb eltérés a tercier szférában dolgozók, illetve a munkanélküliek arányának alakulásában mutatkozik. A rendszerváltást követően kialakult másik társadalmi csoport, a vállalkozók arányának nagyobb szórása az egyéni kezdeményezés eltérő intenzitását jelezheti az eltérő regionális szinteken.

Összességben megfigyelhetjük, hogy a magyar nemzetiségűek országos szinten torz struktúrája regionális szinten is leképeződik. Csúpan az eltérések kevésbé markánsak, mint makroszinten.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a szlovákiai magyarság társadalmának szerkezetváltozásait vizsgáltuk az 1991–2001 közötti időszakban. Kimutattuk, hogy a már korábbiakból ismert kedvezőtlen etnodemográfiai és településszerkezeti sajátosságok mellett a kevésbé vagy alig feltárt társadalmi szerkezeti mutatók szempontjából is kedvezőtlen trendek figyelhetők meg. Makroszinten a kedvezőtlen szerkezeti különbségek hosszútávra vezethetők vissza, ugyanakkor a különbségek csökkentésének, a felzárkózásnak az esélyei igencsak bizonytalanok. A felsőfokú végzettségű magyarok relatív aránya ugyan javulást mutat, de a lemaradás meghatározó tényezője, az alapiskolai végzettségű magyarok országoshoz viszonyított aránya is tovább növekszik, ami az egyenlőtlenségek újratermelődésének meghatározó összetevője. Azt is megfigyeltük továbbá, hogy az egyes mutatók hierarchikus, vertikális mintázatai hasonlatosak: A magyarok közül magasabb azoknak az aránya, akik az egyes szerkezeti mutatók belső hierarchiájában alul, vagyis a kedvezőtlenebb pozícióban találhatók, s kisebb az előnyös pozíciókat betöltők relatív aránya.

Ez az eloszlás-mintázat megfigyelhető az általunk vizsgált „szerkezetváltozók” nagy részénél, a puhább és keményebb társadalmi szerkezeti változóknál, de jobbra regionális vonatkozásban is érvényes. A magyarok nagyobb arányban élnek a hátrányosabb helyzetű régiókban.

Regionális szintű szerkezetvizsgálatunk a magyarlakta kistérségek lakosságának torz szerkezeti sajátosságait két aspektusban is „láthatóvá” tette.

- A magyarok országos szinten mutatkozó hátrányos szerkezeti összetétele a magyarlakta járások lakosságának többségére is jellemző, szerkezetük jelentős mértékben torzabb, kedvezőtlenebb az országosnál. A magyar nemzetiségűek szerkezeti mutatói legkedvezőbbek a szórányjellegű, illetve a nem magyarlakta járásokban. Ezekben járásokban a magyarok jelentős része migráns, a kedvezőbb munkahely alternatívája, illetve családi okokból költöztek ezekbe a régiókba.
- A magyarlakta járásokban élő magyarok szerkezeti mutatói jelentős mértékben kedvezőtlenebbek e járások összlakosságának, s még intenzívebben többségi szlovák lakosságának mutatóinál. A magyar és szlovák nemzetiségű lakosság társadalmi távolsága – a vizsgált mutatók alapján – a magyarlakta járásokon belül a magyarok arányának függvényében alig változik. Pozsonyban és Kassán a magyar és szlovák lakosság szerkezetmutatói jelentősebb mértékben eltérők, inkonzisztensek.

Összegezve, a magyarok torz társadalomszerkezeti összetétele meghatározó mértékben a többségi társadalom nemzetiség-, illetve gazdaságpolitikájára vezethető vissza az elmúlt évtizedekben, ezek hosszútávra behatárolták a magyar lakosság társadalmi mobilitásának lehetőségeit is. A szerkezeti összetétel szempontjából a magyar lakosság területileg egyre inkább kettévál: a centrumokban, főleg a két nagyvárosban és környékén élő magyarok e kistérségek dinamikus mobilitási vonzásában élve közelítenek e régiók lakosságának szerkezeti összetételéhez. A magyar nemzetiségűek döntő többsége centrumoktól távoli perifériákon él, szerkezeti összetételüket e kistérségek mobilitási kényszerpályái, többek között az igen magas lokális munkanélküliség határolik be. (E térségben helyel-közzel megjelenő „multik” sem jelentenek valódi mobilitási alternatívát, csupán egyfajta túlélési lehetőséget, mivel tömegesen nem a magasán kvalifikált munkaerőt igénylik.) Napjainkig gazdasági szempontból egyfajta alternatívát az országon belüli távolabbi centrumok, illetve a külföldi munkavállalás jelentett.¹⁵ Mindez a meglévő rokon-baráti kapcsolatok lazulásának, a korábbi közösségi kapcsolatok

¹⁵ A pénzügyi-gazdasági válság kirobbanásáig.

gyengülésének, a nemzetiségváltásnak, a demográfiai viselkedés változásának (későbbi életkorba elhalasztott családalapítás, alacsony vállalt gyermekszám) az esélyét is növelik. A „kibocsájtó régiók” községeit az előregedés, népességsökkenés, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok, főleg romák beköltözése, más régiókból történő beköltöztetése jellemzi, mely az etnikai összetétel jelentős arányú megváltozását is eredményezheti.

FORRÁSOK

- Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, najvyššieho stupňa školského vzdelania a stupňa ekonomickej aktivity za SR, kraje a okresy. ŠÚSR 2002 Bratislava.
- Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2001. Definitívne výsledky za SR, NUTS2, kraje, okresy a obce. ŠÚSR 2003 Bratislava.
- Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva SR (definitívne výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991). ŠÚSR 1993 Bratislava.
- Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike. FŠÚ Praha, 1991.
- Sčítanie ľudu domov a bytov 1991. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti 1991. Slovenská Republika. FŠÚ Praha, 1992.
- Sčítanie ľudu domov a bytov k 3.3.1991. Podrobné údaje za obyvateľstvo Republika Slovenská. FŠÚ-SŠÚ, 1992.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa pohlavia, päťročných vekových skupín a štátnej príslušnosti za SR, kraje a okresy. Štatistický úrad SR, Bratislava, 2002.

IRODALOM

- ANDORKA – HRADIL 1996: Társadalmi rétegződés. Budapest.
- CSEPELI GYÖRGY – ÖRKÉNY ANTAL – SZÉKELYI MÁRIA 2002: Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében. Budapest.
- GAJDOŠ PETER – PAŠIAK JÁN 1995: Vývoj sociálno-ekologickej situácie slovenskej spoločnosti. Bratislava.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 1994: Magyar mérleg – A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében. Pozsony.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 2006: Népszámlálás 2001 – A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években. Pozsony.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 2004: *A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980–2001 között. Korall 18. sz.* 2004. december 155–176.
- HORVÁTH GYULA (szerk) 2004: Dél-Szlovákia. Budapest–Pécs.
- KOLOSI TAMÁS 2000: Terhes babapiskóta. Budapest.
- KRIVÝ VLADIMÍR – FEGLEROVÁ VIERA – BALKO DANIEL 1996: Slovensko a jeho regióny. Sociokultúrne súvislosti volebného správania. Bratislava.
- MACHONIN PAVEL 1969: Československá spoločnosť. Bratislava.
- PAŠIAK JÁN 1980: Človek a jeho sídla. Bratislava.

FÜGGELÉK

F1. táblázat. A magyar és szlovák nemzetiségű lakosság aránya Szlovákiában a járásokban élő magyarok aránya szerint 1991, 2001, %.

<i>Magya- rok aránya a járások- ban</i>	<i>1991</i>			<i>2001</i>		
	<i>Szlovákia összesen</i>	<i>Magyarok</i>	<i>Szlovákok</i>	<i>Szlovákia összesen</i>	<i>Magyarok</i>	<i>Szlovákok</i>
2% alatt	58,0	1,0	64,9	60,1	1,1	66,8
2–10%	19,6	9,9	20,8	15,4	7,0	16,3
10–30%	5,3	10,9	4,6	12,1	27,5	10,3
30–50%	12,9	47,6	8,8	8,2	32,0	5,7
50% felett	4,1	30,7	0,9	4,1	32,4	1,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	5 274 335	567 296	4 519 328	5 379 455	520 528	4 614 854

F2. táblázat. A magyar lakosság foglalkozási csoportok szerinti megoszlása Szlovákiában, 2001, %.

<i>Foglalkozási csoportok</i>	<i>Szlovákia összesen</i>	<i>Ebből magyar</i>
Vezető és irányító alkalmazottak	4,7	3,9
Értelmiségiek	9,1	6,9
Középszintű szellemi munkát végző alkalmazottak	15,0	11,2
Rutinjellegű irodai munkát végzők	5,6	4,9
Szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók (elárúsítók, kiszolgálók)	9,4	10,0
Agráriumban dolgozó szakmunkások	1,3	1,7
Ipari szakmunkások	16,4	16,8
Gépi berendezések kiszolgálói	8,9	10,3
Segédmunkások	9,4	14,3
Besorolás nélküli személyek	0,4	0,2
Ismeretlenek	19,8	19,8
Gazdaságilag aktívak összesen	100,0	100,0

F3. táblázat. A szlovákiai magyar lakosság egyes szerkezeti mutatói járáscsoportok szerint Szlovákiában, 2001

Járás- csoportok	Iskolai végzettség			Gazdasági ágazat			Gazdasági aktivitás	
	alapkiskolai	egyetemi	mezőgazdaság	ipar	iskolai + egészségügy + szociális gondoskodás	vállalkozók	munkát keresők	
10% alatt	27,0	13,7	3,0	18,5	17,5	10,0	12,6	
10 % felett	37,7	4,7	10,7	19,7	12,2	8,2	26,9	
Összesen	36,8	5,5	10,0	19,6	12,7	8,3	25,7	

BADIS RÓBERT

A vajdasági magyar népesség társadalmi szerkezete két népszámlálás tükrében 1991, 2002

Vajdaság nemzetiségi térképe radikálisan átalakult az elmúlt évszázadban. Vajdaság hagyományosan egy multikulturális térség volt, ahol nemzetiségek éltek együtt egymás mellett. Jelen tanulmánynak nem célja ismertetni Vajdaság társadalomtörténetét, amelyet többször tarkított a térség elnéptelenedése, majd újonnan betelepítése. A legutóbbi népszámlálási adatok szerint Vajdaságban több mint 27 nemzetiség él, ami bizonyítéka annak, hogy még a mai napig is multikulturális térségről van szó. A szerbek a tartomány lakosságának 65,05 százalékát képezik, a maradék százalékon osztoznak a nemzeti kisebbségek. Az elmúlt időszakban a Vajdaság lakosságának nemzeti összetétele nemcsak a természetes (beavatkozás-mentes) folyamatok következtében változott meg, hanem tudatos betelepítések is történtek. A délszláv háborúk következtében menekült-sorba került szerbek telepedtek le Vajdaságban, azonban egy részük már visszatért szülőföldjére; ellenben sokan vannak, akik nem is fognak visszatérni. A menekültek számáról csak becslések vannak: Vajdaságba mintegy 250 000 szerb menekült érkezett a 90-es években.

Jelen tanulmány a vajdasági magyarság társadalmi szerkezetét kívánja megvizsgálni az 1991-es és a 2002-es népszámlálási adatok tükrében. Részletesebben szeretnénk foglalkozni a gazdasági aktivitással, az iskolai végzettséggel, illetve a foglalkoztatási szerkezetben végbe ment változásokkal. Ebben a témában születtek már elemzések, Mirnics

Károly¹ illetve Gábrity Molnár Irén² tollából, más megközelítésből. A tanulmányban felhasznált adatok a Szerbiai Statisztikai Hivataltól és egy általuk, az azóta már megszűnt Emberjogi és Kisebbségjogi Minisztérium megrendelésére készített kiadványból³ származnak. Az adatok megvásárlását és a tanulmány elkészítését támogatta a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy a két népszámlálási összeírás nem azonos módszertan szerint történt⁵, ami nem teszi lehetővé az adatok közvetlen összehasonlítását. A tanulmányban ahol lehetőség van rá, a magyar kisebbségre vonatkozó adatokat össze fogjuk hasonlítani az össznépeiséggel, illetve a szerb nemzetiségűekre vonatkozó adatokkal.

A tanulmány harmadik, negyedik és ötödik fejezet az iskolázottsággal, a gazdasági aktivitással és a foglalkozási szerkezettel foglalkozik. Ezekben a fejezetekben az adatokat vajdasági szinten elemezzük, de

1 Mirnics Károly: A magyar népesség aránya Vajdaságban-Szerbiában. In: Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk): *Kisebbségi létjelenségek 2003*. Szabadka, MTT Könyvtár 7, 333–357. p.

Mirnics Károly: Vajdaság és magyar nemzeti kisebbség népességének gazdasági szerkezete és változásai (1953–2002) In: Gábrity Molnár Irén-Mirnics Zsuzsa (szerk): *Regionális erőnlét 2008*. Szabadka, MTT Könyvtár 13. 159–245. p.

2 Gábrity Molnár Irén: Az értelmiségpótlás körülményei In: Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk): *Kisebbségi létjelenségek 2003*. Szabadka, MTT Könyvtár 7, 287–332. p.

Gábrityné Dr. Molnár Irén: A jugoszláviai magyarok vándor mozgalmának okai és méretei In: Gábrityné dr. Molnár Irén - Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó Vajdaságiak*, MTT Könyvtár 4. 115–162. p.

3 (2004) Etnički mozaik Srbije – prema podacima popisa stanovništva 2002. Beograd. Ministarstvo za ljudska i minjinska prava državne zajednice Srbija i Crna Gora.

4 A megvásárolt népszámlálási adatok egy része olvasható az Identitás Kisebbségkutató Műhely honlapján: www.idkm.org

5 Az 1991-es és a 2002-es népszámlálások közötti különbségként elsőnek az állandó népesség definíciójának változását kell megemlítenünk. 1991-es népszámláláskor az országban tartózkodó népesség mellett a külföldön tartózkodókat (függetlenül a külföldön tartózkodás idejétől) is állandó népességbe sorolták be, míg a 2002-ben a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően, azok tartoztak ebben a kategóriába, akik az országban tartózkodtak, illetve akik egy évnél nem régebben tartózkodtak külföldön. Ezenkívül új foglalkozási kategóriákat vezettek be, ami szintén nehezíti, sokszor pedig lehetetlenné teszi a korábbi adatokkal való összehasonlítást.

hogy kicsit mélyebb bepillantást is nyerjünk a változásokba, kiválasztottunk hat települést, amelyek esetében megvizsgáltuk, hogy hogyan változtak az adatok 1991 és 2002 között. A városok (Ada, Zenta, Szabadka, Újvidék, Zombor, Nagybecskerek) kiválasztásának nem célja, hogy reprezentatív mintaként szolgáljon a Vajdaságban élő magyarok egészére nézve. Mindegyik városnak van valamilyen sajátossága, ami miatt különbözik a többitől, és ami miatt került be külön a tanulmányba.⁶

1. Vajdaság nemzetiségi összetételének változása

Vajdaság területileg hét körzetből áll⁷, amely további negyvenöt községre tagolódik. A tartomány területe 21536 km², lakosainak száma pedig 2 031 992 fő⁸. Átlagos népsűrűsége 94,3 fő/km².

A szerbek száma közel 180 ezerrel nőtt tíz év alatt, ami zömében a betelepült horvátországi és boszniai szerb menekülteknek köszönhető, nem pedig a természetes népszaporulatnak. Arányuk majdnem tíz százalékponttal nőtt a népességben, 56,79 százalékról 65,05 százalékra.

⁶ Ada: Zömében magyarok által lakott kisváros. Mezőgazdasági jellege mellett jelentős kisiparral rendelkezik.

Zenta: Zömében magyarok által lakott település, mezőgazdasága mellett iparból élők aránya is jelentős (cukorgyár, téglagyár, dohánygyár, élesztőgyár).

Szabadka: Legnagyobb tömbben élő magyar közösség, azonban így sincs abszolút többségben a városban (horvát és szerb kisebbség). Kulturális, gazdasági központ. Fejlődő város, sok betelepülővel.

Újvidék: Nagyszámú magyar közösség Vajdaság egyik legdinamikusabban fejlődő nagyvárosában. Gazdasági és kulturális központ. Az ittlakók rendelkeznek a legmagasabb iskolai végzettséggel, illetve az átlagéletkor is a legmagasabb. Újvidéki magyarság foglalkozott meg arányában leginkább a '90-es években, az főleg elvándorlásnak köszönhetően.

Zombor: Kiszámú magyar közösség egy fejlődő városban, ahol a magyarságnak nincs jelentősebb kulturális intézmény. Erősen foglalkozó magyarsággal: minden szeptemberben gondot okoz a magyar osztályok indítása az általános iskolákban a létszám miatt.

Nagybecskerek: Dinamikusan fejlődő bánásági település, viszonylag nagyszámú magyarsággal, amely átlagosnál nagyobb mértékben foglalkozott (18,91 százalék).

⁷ A közigazgatásban ma már nem használják a „hagyományos” hármas felosztást: Bácska, Bánáság Szerémség. Helyette vezették be a körzeteket: Dél-Bácskai körzet, Dél-Bánásági körzet, Észak-Bácskai körzet, Észak-Bánásági körzet, Közép-Bánásági körzet, Nyugat-Bácskai körzet, Szerémségi körzet.

⁸ A 2002-es népszámlálás szerint.

Amint a táblázatból kiolvasható, a nemzeti kisebbségek száma és aránya szinte kivétel nélkül csökkent (egyedüli kivétel a romák). Sajnálatos adat, hogy a térség elveszíti többnemzetiségű jellegét, hiszen olyan őshonos kisebbségek, mint a horvátok száma 18 ezerrel csökkent, a szlovákok száma 6 ezerrel, a románok 8 ezer fővel lettek kevesebben 2002-ben, mint 1991-ben.

1. táblázat. Nemzetiségek megoszlásának változása Vajdaságban 1991 és 2002 között

Nemzetiség	Vajdaság 1991		Vajdaság 2002	
	Száma	Arányuk százalékban	Száma	Arányuk százalékban
Összlakosság	2013889	100	2031992	100
Szerb	1143723	56,79	1321807	65,05
Montenegrói	44838	2,23	35513	1,74
Jugoszlávok	174295	8,65	49881	2,45
Albánok	2556	0,13	1695	0,08
Magyarok	339491	16,9	290207	14,28
Romák	24366	1,21	29057	1,43
Románok	38809	1,93	30419	1,49
Szlovákok	63545	3,15	56637	2,78
Horvátok	74808	3,71	56546	2,78
Egyéb	101607	5,05	140464	6,91

Szembetűnő a jugoszlávok számának harmadára csökkenése, ami egy külön tanulmányt érdemelne, hiszen több mint 100 000 ember „keresett” magának más nemzetiségi hovatartozást, identitást. Számuk 174 295-ről 49 881-re csökkent.

Vajdaság legnépesebb nemzeti kisebbsége a magyar. A vizsgált időszakban számuk 339 491-ről 290 207-re csökkent, azaz 49 284-gyel voltak kevesebben 2002-ben, mint 1991-ben. Arányuk az összlakosságban 16,9 százalékról 14,3 százalékra esett vissza.

1991-ben a magyarok hét vajdasági községben voltak abszolút többségben: Magyarkanizsa (87,6%), Zenta (80,9%), Ada (77,3%), Bácsstopolya (64,7%), Kishegyes (58,7%), Csóka (56,5%), Óbecse (54,4%).

2002-ben már csak hat községben voltak abszolút többségben, mivel arányuk Óbecsén 48,8 százalékra csökkent (Magyarkanizsa 86,52%, Zenta 80,52%, Ada község 76,65%, Bácsstopolya község 58,94%, Kishegyes község 55,92%, Csóka község 51,57%).

1991 és 2002 között a magyarok száma 14,51 százalékkal csökkent. A többen élők száma arányaiban nagyjából ugyanannyival csökkent, mint a szórványban élőké, ami arra enged következtetni, hogy semmivel sem nagyobb a zömében magyarlakta nagyvárosok megtartó ereje, mint a szórványfalvaké.

2. táblázat. A Vajdaságban élő magyarok számának csökkenése

	<i>Magyarok számának csökke- nése 1991 és 2002 között, fő</i>	<i>Magyarok számának csökkenése 1991 és 2002 között, százalékban</i>
<i>VAJDASÁG</i>	49284	14,51
<i>ÉSZAK-BÁCSKAI KÖRZET</i>	11733	11,86
Topolya község	3642	13,91
Kishegyes község	906	10,71
Szabadka község	7185	11,18
<i>NYUGAT-BÁCSKAI KÖRZET</i>	5504	20,13
Apatin község	1038	21,52
Kúla község	832	16,93
Hódság község	623	28,38
Zombor község	3011	19,56
<i>DÉL-BÁCSKAI KÖRZET</i>	10649	16,18
Bács község	233	19,02
Palánka község	39	2,55
Petróc község	9	9,57
Beočin község	-17	+6,27
Becse község	3206	13,79
Verbász község	558	17,02
Zsablya község	-11	+3,74
Újvidék-város	4558	22,51
Szenttamás község	667	14,54
Karlóca község	9	4,01
Temerin község	1305	13,52
Titel község	93	9,34

	<i>Magyarok számának csökke- nése 1991 és 2002 között, fő</i>	<i>Magyarok számának csökkenése 1991 és 2002 között, százalékban</i>
<i>ÉSZAK-BÁNÁTI KÖRZET</i>	11390	13,26
Ada község	2067	12,43
Kanizsa község	3060	11,39
Kikinda község	1267	12,83
Törökkanizsa község	812	17,36
Zenta község	2694	11,57
Csóka község	1490	17,68
<i>KÖZÉP-BÁNÁTI KÖRZET</i>	6129	18,04
Žitiste (Begaszentgyörgy) község	1064	20,94
Zrenjanin (Nagybecskerek) körzet	3053	17,68
Magyarcsernye	624	20,84
Törökbecse	988	16,02
Szečanj (Torontálszécsány) község	400	16,20
<i>DÉL-BÁNÁTI KÖRZET</i>	3100	16,71
Alibunár község	31	9,11
Fehér Templom község	123	21,13
Versec község	563	17,69
Kovačica (Antalfalva) község	649	18,10
Kovin község	529	13,43
Opovo (Ópáva) község	5	7,93
Pancsova község	1006	19,94
Plandiste (Zichyfalva) község	194	10,70
<i>SZERÉMSÉGI KÖRZET</i>	779	15,55
Indija község	125	11,58
Ürög község	56	6,42
Pećinci község	6	22,22
Ruma község	382	22,63
Sremska Mitrovica község	162	17,98
Stara Pazova község	15	10,34
Šid	33	11,18

A táblázatban szereplő községekben él a vajdasági magyarság. Jól látható, hogy számukat tekintve leginkább Szabadka községet sújtotta a magyarok elvándorlása, illetve a szellemi központnak számító Újvidéket hagyták el legnagyobb arányban az ott élő magyarok (a magyaroknak közel negyede elvándorolt a vizsgált időszakban Újvidékről).

Nagy változás következett be a magyarlakta települések⁹ szerkezetében is, az alapján, hogy a magyarok milyen arányban vannak jelen a településeken. 1991-ben a magyarok többsége mérsékelt (50%-80% a magyarok aránya) vagy erősen magyar többségű (80% feletti a magyarok aránya) településen élt. Ez az arány 2002-re megfordult, hiszen a magyarok több mint fele magyar kisebbségű vagy pedig szórványjellegű településen élt (3. sz. táblázat).

3. táblázat. A magyarlakta települések szerkezetének változása 1991 és 2002 között

<i>A települések etnikai jellege</i>	<i>1991</i>		<i>2002</i>	
	<i>Magyarok száma</i>	<i>%</i>	<i>Magyarok száma</i>	<i>%</i>
Kevesebb, mint 10%, de több mint 100 fő	44012	13,2	36073	12,7
10% – 50%	97419	29,2	106305	37,5
50% – 80%	100583	30,2	67124	23,7
80% felett	91115	27,4	73972	26,1
Összesen	333129	100	283474	100

Arányait tekintve általánosnak és egyenletesnek mondható a fogyatkozás a különböző településtípusok esetében. Kivéve a mérsékelt magyar többségű illetve a magyar kisebbségi településeket. Látható, hogy a mérsékelt magyar többségű településeken lakók száma visszaesett, és megnövekedett az azokon a településeken élő magyarok száma, ahol a magyarok kisebbségben vannak.

⁹ Magyarlakta településnek tekintendők azok a települések, ahol a magyarok aránya eléri a 10 százalékot, vagy a 100 főt.

2. A vajdasági magyarság demográfiai jellemzői

Szerbia rendkívül előregedett társadalommal rendelkezik. Szerbián belül a Vajdaság területe rosszabb adatokkal rendelkezik, mint az országos átlag. A vajdasági magyarokra vonatkozó adatok pedig még a vajdasági átlagnál is rosszabbak.

4. táblázat. Korcsoportok összehasonlítása és a csoportok átlagéletkora

	0–19	20–39	40–59	60 felettek	80 felettek	Átlagéletkor
Vajdaság	22,64	26,87	28,63	21,44	1,93	39,82
Szerb	23,04	27,30	28,36	20,95	1,69	39,39
Magyar	19,04	24,48	30,54	25,94	3,06	43,09

Látható, hogy a magyarok elmaradnak a 40 év alattiak arányában, mind a vajdasági átlagtól, mind pedig a szerb nemzetiségűektől. Ennek a jelenségnek a másik oldala, hogy magyar nemzetiségűek esetében magasabb a 40–59 év közöttiek aránya, illetve az idősek aránya, mint az összlakosságban.

A vajdasági magyarság társadalma egy előregedett korszerkezettel rendelkezik: alacsony a fiatalok aránya (négy százalékkal kevesebb, mint a szerb nemzetiségűek esetében), és magas az idősek aránya (5 százalékkal magasabb, mint a szerb nemzetiségűek esetében).

Jól tükrözi ezt az átlagéletkor is, ami több mint 3 évvel magasabb, mint a vajdasági átlag, illetve a szerb nemzetiségűek átlaga.

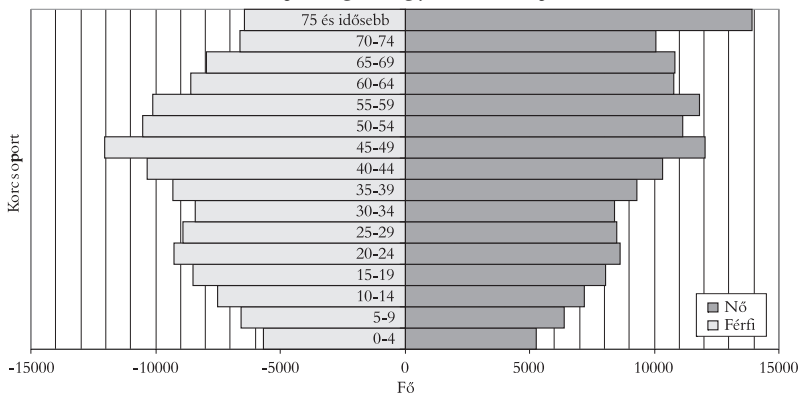
A vizsgált csoportok közül az előregedés index (a hatvan év felettek és a 0–19 év közöttiek hányadosa) a magyarok esetében a legrosszabb.

5. táblázat. A vajdasági átlag, a szerb és magyar nemzetiségűek előregedési indexe

	Előregedési index (60+ / 0–19)		
	Férfi	Nő	Összes
Vajdaság	0,77	1,13	0,95
Szerb	0,76	1,07	0,91
Magyar	1,05	1,69	1,36

Látható, hogy nemzetiségétől függetlenül a nők esetében az index értéke sokkal magasabb, azonban az is látszik, hogy a magyar nemzetiségűek esetében beszélhetünk a legnagyobb különbségről, ami szintén bizonyítja, hogy kevés magyar fiatal van Vajdaságban.

1. ábra. A fent említett demográfiai jellemzőket tükrözi a vajdasági magyarok korfája

Forrás: Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 2002. Stanovništvo. Veroispovest, maternji jezik i nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu. Beograd, 2003.

A vajdasági magyarok 47,3 százaléka férfi, 52,7 százaléka nő. A férfiak aránya magasabb a 40 év alattiak körében, azonban a 40 felettiek esetében nő aránya a magasabb, az idősek esetében kétharmados, illetve az legidősebbek esetében háromnegyedes női többséget tapasztalunk.

Jól látható, hogy Vajdaságban az 1950-es években (45–49) született a legnépesebb magyar nemzetiségű generáció, akiknek a gyermekei (20–24 évesek) az 1970-es évek vége felé meg is jelennek a korfán, azonban az ő gyermekeik „még” nem születtek meg. Az időzójel azért jár, mert elvileg pont a népszámlálás idejére volt várható a gyermekeik születése, azonban részleges statisztikákból tudjuk, hogy egyre kevesebb magyar nemzetiségű gyermek születik, amiből arra következtethetünk, hogy később fognak megjelenni, az elvándorlók gyermekei pedig lehet, hogy meg sem jelennek a vajdasági magyarok korfáján. Erre a kérdésre azonban csak a 2012-es népszámlálás ad majd választ.

A korfáról leolvasható, hogy egyenletesen és folyamatosan fogyatkozik a vajdasági magyarság. Az 1978–1980-as generációtól kezdve folyamatosan csökken a magyar nemzetiségű újszülöttek száma. 1998 és 2002 között fele annyi gyermek született, mint amennyi 1953 és 1957 között.

6. táblázat. Különböző korcsoportok aránya a népességben (százalékban)

		Vajdaság	Szerb	Magyar
Iskoláskor előtti gyerekek (7 év alatt)		6,62	6,65	5,56
Iskolaköteles gyerekek (7–14 év)		9,23	9,40	7,76
65 év feletti		15,51	15,05	19,26
Munka- képes	Összesen	65,00	65,38	63,50
	Férfi (15–64)	33,94	34,33	33,09
	Nő (15–59)	31,06	31,05	30,41
Szülőképes nők (15–49)		24,44	24,17	22,50
Felnőtt lakosság (18 felett)		80,16	79,87	83,31

A 6. számú táblázatban látható, hogy mind az iskoláskor előtti gyermekek, mind pedig az iskoláskorúak arányában a magyar nemzetiségűek elmaradnak a vajdasági átlagtól és a szerb nemzetiségűek körében tapasztalt aránytól is. Majdnem két százaléknyi különbség van a magyar illetve a szerb iskolaköteles diákok aránya között. A munkaképes népesség is majdnem két százalékkal alacsonyabb a magyar nemzetiségűek esetében, mint a szerb nemzetiségűeknél.

A szülőképes nők aránya a magyarok körében majdnem két százalékkal marad el a vajdasági átlagtól. Az idősek aránya (65 év feletti) esetében találjuk a legnagyobb különbséget: a magyarok esetében ez az arány négy százalékkal haladja meg a szerb nemzetiségűek arányát. A felnőtt lakosság esetén is láthatjuk, hogy magasabb az arány a magyar nemzetiségűek esetében, mint a másik két csoportban.

A 7. sz. táblázatban látható, hogy a vizsgált csoportok közül a vajdasági magyarok rendelkeznek a legelelőregegettebb társadalommal a Vajdaságban. A munkaképes népesség átlagéletkora majdnem két évvel magasabb, mint a szerb nemzetiségűek esetében. Ami még figyelemre méltó adat a fenti táblázatban, hogy a magyar nemzetiségű felnőtt népesség átlagéletkora három évvel magasabb, mint a szerb nemzetiségűeké.

7. táblázat. A különböző csoportok átlagéletkora a népességben

	<i>Vajdaság</i>	<i>Szerb</i>	<i>Magyar</i>
Munkaképes népesség	38,55	38,30	40,03
Férfiak (15–64)	39,31	39,12	40,70
Nők (15–59)	37,72	37,40	39,30
Szülőképes nők (15–49)	33,16	33,05	33,74
Fiatalkorúak (0–17)	9,70	9,75	9,75
Felnőtt népesség (18 felett)	47,31	46,89	49,79
65 feletti	72,93	72,67	73,68
80 feletti	84,19	84,13	84,42

A magyarokat előregedő munkaképes, illetve felnőtt népességű csoportok alkotják. A fiatalkorúak átlagéletkora nem különbözik lényegesen a vajdasági átlagtól, illetve teljesen megegyezik a szerb átlaggal. Ez nem jelenti azt, hogy azonos lenne a helyzet a két nemzetiség körében, mert láthattuk egy fentebbi táblázatban, hogy a 19 évnél fiatalabbak aránya a magyar nemzetiségűek körében 4 százalékkal alacsonyabb, mint a szerb nemzetiségűeknél.

8. táblázat. A magyarok aránya és átlagéletkora Vajdaságban

	<i>Magyarok aránya</i>	<i>Magyarok átlagéletkora</i>
<i>Vajdaság</i>	14,28	43,1
<i>Észak Bácskai körzet</i>	43,5	42,7
Bácztopolya község	58,9	42,4
Kishegyes község	55,9	40,7
Szabadka község	38,4	43,1
<i>Nyugat-Bácskai körzet</i>	10,2	45,8
Apatin község	11,5	46,0
Kula község	8,4	43,0
Hódság község	4,4	49,0
Zombor község	12,7	46,3
<i>Dél-Bácskai körzet</i>	9,3	43,5
Bács község	6,1	45,4
Bácspalánka község	2,4	44,1

	<i>Magyarok aránya</i>	<i>Magyarok átlagéletkora</i>
Bácpetroč község	0,5	47,0
Belcsény község	1,8	45,6
Óbecse község	48,8	41,5
Verbász község	6,3	40,7
Zsablya község	1,1	44,2
Temerin község	29,5	41,7
Szenttamás község	21,9	42,3
Karlóca község	2,4	44,5
Újvidék város	5,2	47,7
Titel község	5,3	43,2
<i>Észak-Bánáti körzet</i>	<i>47,3</i>	<i>42,1</i>
Ada község	76,6	41,3
Kanizsa község	86,5	41,5
Zenta község	80,5	41,8
<i>Dél-Bánáti körzet</i>	<i>4,9</i>	<i>42,9</i>
Pancsova község	3,1	44,7
Közép-Bánáti körzet	13,3	43,8
Nagybecskerek község	10,7	44,3
<i>Szerémségi körzet</i>	<i>1,2</i>	<i>44,6</i>
Ingyija község	1,9	44,3
Ürög község	6,6	41,7
Pecinci község	0,1	51,7
Ruma község	2,1	45,3
Mitrovica község	0,8	45,3
Pazova község	0,2	46,6
Sid község	0,6	47,8

A vajdasági magyarság átlagéletkora 43,1 év: a férfiaké 40,93, a nőké pedig 45,02. Látható, hogy fordított arányosság van a magyarok aránya és a magyarok átlagéletkora között a községekben: az alacsonyabb arányú magyarlakta községekben magasabb az átlagéletkor.

Ami meglepő, az Újvidék városa, ahol viszonylag nagy számban élnek magyarok (15 687 fő), az átlagéletkor mégis majdnem itt a legmagasabb (47,7 év). Valószínűsíthető, hogy a 90-es években végbement elvándorlási hullám Újvidéket, a városon belül pedig a fiatalokat sújtotta

leginkább, illetve ebből adódóan a születő gyermekszám is alacsony a magyarok körében.

9. táblázat. Házassági státus alakulása a 15 éves és annál idősebb népességben

	Férfi						Nő				
	Nőtlen	Nős	Özvegy	Elvált	Ismeretlen	Hajadon	Férfizett	Özvegy	Elvált	Ismeretlen	
Vajdaság	30,80	60,84	4,43	3,68	0,25	20,35	56,50	17,87	5,08	0,21	
Szerb	31,16	61,09	4,26	3,29	0,19	21,50	56,72	16,86	4,77	0,15	
Magyar	28,22	61,46	5,12	5,10	0,10	14,77	57,18	22,21	5,76	0,08	

A 9. számú táblázatban látható, hogy a vajdasági magyarok más jellemzőkkel bírnak eszerint a felosztás szerint is, mint a másik két csoport. A fejlett társadalmakban a házasságkötés egyre inkább kitolódik korban. A vajdasági magyarság ebből a szempontból hagyományos társadalomnak tekinthető, mivel sokkal alacsonyabb a nőtlenek (majdnem három százalékkal) és a hajadonok (6,73 százalékkal) aránya a magyarok körében, mint a szerb nemzetiségűek esetében.

A magyar nemzetiségű házások esetében valamivel magasabb az arány mindkét nem esetében, azonban nem kimagaslóan.

Az özvegyeknél viszont már jelentős különbségről beszélhetünk, főleg a nők esetében. Magyar nemzetiségű férfiak esetében magasabb az özvegyek aránya, mint a szerb nemzetiségűeknél, azonban a nők esetében találunk nagy különbséget: több mint öt százalékkal magasabb az özvegyek aránya a magyar népességben, mint a szerbek esetében.

Az elváltak aránya is a magyar nemzetiségűek esetében a legmagasabb, mind a férfiaknál, mind pedig a nőknél. A nők esetében majdnem egy százalék a különbség, a férfiaknál pedig majdnem két százalék a különbség a magyar és a szerb nemzetiségűek között.

Elmondható, hogy a vajdasági magyar társadalomt elöregedés folyamata sújtja és rendkívül rossz demográfiai mutatókkal bír, amit tükröz a fiatalok és az idősek aránya, a különböző társadalmi csoportok átlagéletkora és az arányuk a saját nemzetiségű népességben belül.

2.1 Írástudatlanság aránya a Vajdaságban

Az írástudatlan népesség aránya egy társadalom fejlettségének fontos mutatója.

10. táblázat. Írástudatlanok aránya Vajdaságban

	Írástudatlanok száma	Írástudatlanok aránya
Vajdaság	44 090	2,41
Szerb	29 536	2,48
Magyar	2899	1,09

A vajdasági magyarság körében kisebb az írástudatlanok aránya, mint a vajdasági átlag illetve mint a szerb nemzetiségűek esetében. A nemzetiiségtől függetlenül férfiak körében alacsonyabb az írástudatlanok aránya, mint a nőknél.

11. táblázat. Írástudatlanok nemi eloszlása

	Vajdaság		Szerb		Magyar	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Írástudatlanok aránya	1,00	3,72	0,76	4,11	0,73	1,40

A szerb nemzetiségű nők esetében a legrosszabb a helyzet, mivel több mint négy százalékuk írástudatlan. A vajdasági magyarság látszólag kedvezőbb helyzetben van az írástudatlanság tekintetében, mint a szerbek, mivel a lakosság kisebb aránya írástudatlan, azonban a 12. sz. táblázatban korosztályos bontásban már láthatjuk, hogy a magyarok esetében más probléma jelentkezik az írástudatlansággal kapcsolatban.

12. táblázat. Az írástudatlanok korosztályos bontásban

	Összesen	10-14	15-19	20-39	40-49	50-59	60-64	65 féltettek	Ismeretlen	Átlag életkor
Vajdaság	100	2,3	2,3	8,3	6,9	9,1	9,0	60,7	1,3	63,56
Szerb	100	0,9	0,9	3,6	4,0	7,8	11,0	79,9	1,1	68,49
Magyar	100	1,7	2,1	11,0	10,8	12,2	7,4	54,4	0,9	62,37

Látható, hogy korosztályos bontásban már árnyaltabb eredményeket kapunk: a szerb nemzetiségűek esetében az idősek korosztályába esik az írástudatlanok 79,9 százaléka, míg a magyarok esetében mindössze 54,4 százalék, ami a vajdasági átlagot is alulmúlja. Ez azt jelenti, hogy a magyar nemzetiségűek esetében a fiatalabb korosztályban is jelentős azok aránya, akik nem tudnak írni. A 19 év alattiak esetében még nem olyan kimagasló az írástudatlanok aránya, azonban a 20 és 49 év közöttiek esetében a magyar nemzetiségűek kétszer akkora arányban fordulnak elő (saját nemzetiségűekhez viszonyítva), mint a szerb nemzetiségűek. Ezt tükrözi az írástudatlanok átlagéletkora is, ami a magyarok körében a legalacsonyabb.

2.2 Gyermekvállalás a Szerbiában

Láthattuk, hogy a vajdasági magyarság legnagyobb problémája a fiatalok alacsony aránya a népességben. Nézzük meg, hogy a nők esetében hogyan alakul a gyermekvállalási kedv Vajdaságban, illetve a szerb és a magyar nemzetiségűek esetében.

13. táblázat. Gyermekvállalás a 15 évnél idősebb női népesség körében

	Szerbia	Szerb	Magyar
Gyermektelen	24,92	24,92	19,39
1	19,85	19,94	24,75
2	42,01	43,08	43,12
3	9,04	8,69	8,77
4	2,42	2,10	2,29
5 és több	1,75	1,27	1,67
Összesen	100	100	100

A gyermektelenek és az egy gyermeket vállalók aránya Vajdaságban és a szerb nemzetiségűek esetében nagyjából megegyezik, azonban a magyar nemzetiségűek esetében más arányokat találunk. A gyermektelenek aránya alacsonyabb mint a másik két csoport esetében, azonban az egy gyermeket vállalók pedig többen vannak. Ez az adat egybeeséssel, hogy a magyarok körében alacsonyabb a hajadonok aránya,

azonban elmondható, hogy a magyarok körében dívik leginkább az „egykézésnek” elnevezett jelenség.

A két gyermeket vállalók aránya a magyarok és a szerbek esetében megegyezik, a szerbiai átlag kicsit alacsonyabb, azonban a kettőnél több gyermeket vállalók között a szerbiai átlag aránya magasabb, mind a szerbekenél, mind pedig a magyarokénál.

14. táblázat. A 15 éves vagy annál idősebb szerb női népesség élve született gyermekek és korosztály szerinti bontásban

	Összesen	15–19	20–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60 felett	Ismeretlen
Összesen	100	7,34	7,65	7,66	14,63	17,77	14,98	29,33	0,64
Gyermektelen	100	28,67	23,47	13,62	9,98	6,23	4,90	12,26	0,86
1	100	0,83	6,27	9,92	15,70	15,79	16,37	34,57	0,57
2	100	0,06	1,18	4,69	17,52	25,58	20,53	29,92	0,51
3	100	0,02	0,49	2,70	14,37	19,73	15,24	46,78	0,68
4	100	0,02	0,24	1,19	7,56	11,57	11,10	67,41	0,91
5 és több	100	0,00	0,09	0,59	4,34	6,80	7,20	79,64	1,34

15. táblázat. A 15 éves vagy annál idősebb magyar női népesség élve született gyermekek és korosztály szerinti bontásban

	Összesen	15–19	20–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60 felett	Ismeretlen
Összesen	100	5,95	6,37	6,30	13,16	16,64	17,21	34,13	0,23
Gyermektelen	100	29,53	22,31	10,48	7,16	5,72	5,88	18,60	0,33
1	100	0,80	5,90	8,15	12,58	14,45	18,65	39,22	0,25
2	100	0,07	1,19	4,50	16,04	22,67	22,16	33,20	0,16
3	100	0,02	0,68	2,92	15,35	18,88	15,76	46,17	0,23
4	100	0,00	0,54	1,60	10,88	13,73	13,35	59,54	0,35
5 és több	100	0,00	0,13	1,10	8,88	12,09	12,44	65,05	0,31

A 15. sz. táblázatban látható, hogy a magyar nemzetiségűek esetében a fiatalok (15–19, 20–24, 25–29) aránya kisebb, mint a szerb nemzetiségűeknél. A 60 felettiiek szinte minden kategóriában a legnagyobb aránnyal rendelkeznek, mivel ők a legtömegesebb korosztály. A magyarok esetében ez még fokozottabban igaz. A 20 és 39 év közötti magyar népesség alacsonyabb arányban gyermektelen, mint a szerb nemzetiség. Láthatjuk, hogy az 5 és annál több gyermeket vállaló magyar nemzetiségűek 65 százaléka 60 évesnél idősebb, a szerb nemzetiségűek esetében pedig még ennél is magasabb ez az arány, 79 százalék.

Több információt kapunk, ha korosztályonként vizsgáljuk meg a gyermekvállalás kérdését.

16. táblázat. A 15 éves és annál idősebb szerb női népesség élve született gyermekek korosztályonkénti bontásban

	Összesen	15–19	20–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60 felett	Ismertetlen
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Germektelen	24,92	97,34	76,40	44,32	17,01	8,74	8,15	10,42	33,36
1	19,94	2,26	16,32	25,82	21,40	17,72	21,79	23,50	17,59
2	43,08	0,36	6,65	26,37	51,60	62,04	59,06	43,95	34,34
3	8,69	0,03	0,55	3,07	8,54	9,65	8,84	13,86	9,12
4	2,10	0,01	0,06	0,33	1,08	1,37	1,56	4,82	2,96
5 és több	1,27	0,00	0,01	0,10	0,38	0,49	0,61	3,44	2,64

Minden korosztályban a gyermektelenek aránya a magyarok körében alacsonyabb, mint a szerb nemzetiségűek esetében. Ez örvendetes is lenne, azonban az egy gyermeket vállalók aránya pedig a magyarok esetében jelentősen magasabb, mint a szerb nemzetiségűek esetében. Hogy nem új keletű jelenségről van szó, bizonyítja az, hogy a 60 felettiiek körében is a magyarok esetében nagyobb arányban találunk egy gyermeket vállalókat, mint a szerb nemzetiségűek esetében.

A öt gyermeket illetve annál többet vállalók aránya a magyar nemzetiségűek körében magasabb, mint a szerb nemzetiségűeknél. Azonban látszik, hogy a nagycsaládosok egyre kisebb arányt képviselnek a fiatalabb korosztályoknál.

17. táblázat. A 15 éves és annál idősebb magyar női népesség élve született gyermekek korosztályonkénti bontásban

	Összesen	15–19	20–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60 felett	Ismeretlen
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Gyermektelen	19,39	96,15	67,87	32,25	10,55	6,67	6,62	10,57	27,80
1	24,75	3,32	22,90	32,03	23,65	21,50	26,82	28,44	27,16
2	43,12	0,51	8,06	30,77	52,55	58,77	55,54	41,95	30,67
3	8,77	0,02	0,93	4,07	10,23	9,96	8,04	11,87	8,63
4	2,29	0,00	0,20	0,58	1,90	1,89	1,78	4,00	3,51
5 és több	1,67	0,00	0,03	0,29	1,13	1,21	1,21	3,18	2,24

Mind a magyar, mind pedig a szerb nemzetiségű népességben a nők több mint 87 százaléka kettő vagy annál kevesebb gyermeket szül, ami a társadalom létszámának stagnálásához is kevés lenne.

A 30 évnél idősebeknél, akiknél már tömegesen nem várható újabb gyermek vállalása, a két gyermek vállalása a jellemző. Elmondható, hogy a kétgyermekes családmodell a legnépszerűbb, ezt követi az egygyermekes család. A gyermektelen női népesség aránya a 30 felettek esetében majdnem megegyezik a három gyermeket vállalók arányával.

A gyermekvállalás és az iskolai végzettség kétségtelenül összefüggésben van egymással. A 18., 19., 20. és a 21. számú táblázatban a szerb és a magyar nemzetiségű 15 évnél idősebb női népesség élve született gyermekeinek számát és az iskolai végzettségüket hasonlítjuk össze. (18. táblázat)

Első ránézésre látszik, hogy a szerb nemzetiségűek esetében az iskolai végzettség és a vállalt gyermekek száma fordítottan arányos egymással. A gyermektelenek körében látható, hogy a magasan képzettek felülreprezentáltak, míg a három gyereket, vagy annál többet vállalók körében alulreprezentáltak. Az iskolázatlanok pedig a négy és öt illetve már a három gyermeket vállalók körében is felülreprezentáltak, míg a gyermektelenek és az egy gyermeket vállalók körében alulreprezentáltak.

18. táblázat. Az élveszületett gyermekek arányának eloszlása az anya iskolai végzettsége alapján a 15 éves vagy annál idősebb szerb női népesség körében

	Összesen	Iskolázatlanok	1–3 osztály	4–7 osztály	Általános iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem	Ismeretlen
Összesen	100	8,5	2,7	15,2	23,9	37,6	4,2	5,9	1,9
Gyermektelen	100	5,5	1,0	4,5	28,1	46,8	3,9	7,8	2,4
1	100	6,5	2,6	16,4	19,8	39,8	5,3	7,8	1,9
2	100	6,7	2,7	17,9	24,2	36,8	4,6	5,1	1,9
3	100	18,0	5,5	25,6	23,1	22,0	2,2	2,5	1,1
4	100	34,9	8,0	28,8	17,1	9,3	0,7	0,7	0,5
5 és több	100	53,3	7,9	23,8	10,6	3,7	0,2	0,3	0,2

19. táblázat. Az élveszületett gyermekek arányának eloszlása az anya iskolai végzettsége alapján a 15 éves vagy annál idősebb magyar női népesség körében

	Összesen	Iskolázatlanok	1–3 osztály	4–7 osztály	Általános iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem	Ismeretlen
Összesen	100	2,5	4,0	25,1	31,1	30,7	3,4	2,8	0,4
Gyermektelen	100	4,0	2,2	11,3	34,6	39,7	3,5	3,9	0,8
1	100	1,3	3,4	25,9	30,0	32,3	3,8	3,0	0,3
2	100	1,3	3,4	26,5	31,7	30,3	3,8	2,7	0,3
3	100	4,1	7,9	37,0	28,0	18,9	2,1	1,8	0,2
4	100	8,5	12,8	45,2	22,8	8,9	0,8	0,7	0,3
5 és több	100	15,4	15,6	46,0	17,6	4,7	0,3	0,4	0,0

A magyar nemzetiségűek esetében is hasonló tendenciát tapasztalunk, mint a szerbek esetében: az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők felülreprezentáltak a 3 és annál több gyermeket vállalók körében, a magasan képzettek pedig a kettőnél kevesebb gyermeket vállalók körében felülreprezentáltak. A határ a két gyermeket vállalóknál húzódik.

20. táblázat. Az élveszületett gyermekek számának százalékos bontása iskolai végzettség szerint a 15 éves vagy annál idősebb szerb női népesség körében

	Összesen	Iskolázatlanok	1-3 osztály	4-7 osztály	Általános iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem	Ismeretlen
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Gyermektelen	24,9	16,0	9,1	7,4	29,3	31,0	23,2	32,8	31,3
1	19,9	15,2	19,2	21,4	16,5	21,1	24,9	26,2	19,7
2	43,1	34,0	44,0	50,6	43,7	42,2	46,9	37,1	43,2
3	8,7	18,4	17,7	14,6	8,4	5,1	4,5	3,6	5,2
4	2,1	8,6	6,3	4,0	1,5	0,5	0,4	0,3	0,5
5 és több	1,3	7,9	3,8	2,0	0,6	0,1	0,1	0,1	0,1

21. táblázat. Az élveszületett gyermekek számának százalékos bontása iskolai végzettség szerint a 15 éves vagy annál idősebb magyar női népesség körében

	Összesen	Iskolázatlanok	1-3 osztály	4-7 osztály	Általános iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem	Ismeretlen
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Gyermektelen	19,4	31,4	10,6	8,7	21,6	25,0	19,7	26,7	42,3
1	24,7	12,4	21,1	25,6	23,9	26,0	27,2	26,0	20,5
2	43,1	23,0	37,1	45,6	44,0	42,6	47,1	41,0	30,0
3	8,8	14,5	17,4	12,9	7,9	5,4	5,3	5,5	5,3
4	2,3	7,9	7,3	4,1	1,7	0,7	0,5	0,6	1,7
5 és több	1,7	10,4	6,5	3,1	0,9	0,3	0,1	0,2	0,2

Mindkét nemzetiség esetében az iskolázatlanok majdnem egyharmada vállalt három vagy annál több gyermeket. Az iskolázatlanok csoportjában az öt vagy annál több gyermeket vállalók aránya a magyarok körében magasabb. Nemzetiségtől függetlenül megállapítható, hogy már az általános iskolát végzettek sem vállalnak három illetve annál több

gyermeket (mindössze tíz százalékuk). A magyar nemzetiségű középiskolai, főiskolai és egyetemi végzettségűek nagyjából ugyanakkora arányban vállalnak három vagy annál több gyermeket, míg a szerb nemzetiségűek esetében ez az arány nem egyezik meg: a középiskolai végzettség esetén magasabb, az egyetemet végzeteknél pedig alacsonyabb.

Általánosságban kijelenthető tehát, hogy az iskolai végzettség növekedésével csökken az esélye annak, hogy a nők, nemzetiségtől függetlenül kettőnél több gyermeket vállaljanak. A magasán képzettek között viszonylag magas a gyermektelenek (szerb nemzetiségűek esetében 23,2 és 32,8 százalék, a magyar nemzetiségűek esetében 19,7 és 26,7 százalék) és az egy gyermeket vállalók (szerb nemzetiségűek esetében aránya 24,9 és 26,2 százalék, a magyarok esetében pedig 27,2 és 26,0 százalék).

2.3 Külföldön munkát vállalók

A 2002-es népszámlálás adatai szerint 10810 vajdasági magyar vállalt munkát külföldön. Ez a szám tartalmazza a munkavállalókkal külföldön tartózkodó családtagokat is. Ez a Vajdaságban élő magyarok 3,7 százaléka.

22. táblázat. A külföldön munkát vállalók vajdasági magyarok száma és aránya országoként

<i>Célország</i>	<i>Munkavállalók száma, fő</i>	<i>Munkavállalók aránya országoként</i>
Magyarország	4384	40,6
Németország	3697	34,2
Ausztria	696	6,4
Kanada	381	3,5
Svájc	359	3,3
Svédország	294	2,7
Ausztrália	162	1,5
Amerikai	146	1,4
Franciaország	119	1,1
Egyéb és ismeretlen	572	5,3
Összesen	10810	100

A vajdasági magyarok elsősorban célországuk a munkavállalást illetően Magyarország, ahol az összes külföldi munkavállaló több mint 40 százalékát találjuk. Kiemelkedő célországnak számít még Németország illetve Ausztria.

23. táblázat. A vajdasági magyar munkavállalók eloszlása a külföldön tartózkodás ideje

	Külföldön való tartózkodás ideje									
	Összesen	1 évnél kevesebb	1–4	5–9	10–14	15–19	20–24	25–29	30 és felette	Ismeretlen
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Magyarország	40,6	54,3	68,9	65,8	42,4	10,1	4,3	1,5	0,7	34,2
Németország	34,2	17,3	10,8	12,7	29,4	50,7	62,2	71,7	78,6	34,0
Ausztria	6,4	3,0	2,9	4,9	10,6	8,9	7,8	6,7	5,3	8,2
Kanada	3,5	3,5	4,9	5,9	3,6	3,2	1,4	1,1	0,9	1,5
Svájc	3,3	2,2	0,7	2,1	4,0	9,9	7,8	7,8	2,5	3,8
Svédország	2,7	1,6	0,9	1,4	2,7	4,2	4,9	4,4	5,6	2,0
Ausztrália	1,5	0,3	1,4	1,5	1,8	2,7	2,0	2,5	1,0	0,9
Amerikai	1,4	3,0	1,1	1,4	1,4	3,5	2,0	0,8	0,9	0,8
Franciaország	1,1	1,1	0,7	0,5	0,3	1,2	2,2	1,5	3,1	1,1
Egyéb és ismeretlen	5,3	13,8	7,8	4,4	3,7	5,4	5,3	2,1	1,4	13,6

A külföldön munkát vállalók kétharmada Magyarországon vagy pedig Németországban vállalt munkát. Jól elkülöníthetően két nagy korszakra oszthatjuk a külföldi munkavállalást. Az első tartott az 1980-as évek végéig, a másik pedig épp akkor kezdődött. Az első korszak célországuk Németország volt: az 1980-as évek elején a külföldi munkavállalók kicsit több mint a fele választotta Németországot, míg az 1970-es években ez az arány 70 százalék feletti volt. Ebben az időszakban (1970–1985) a külföldi munkavállalók közel 10 százalékuk Ausztriát választotta, ugyanekkor volt az aránya a Svájcban munkát vállalók aránya. Illetve 5 százalék körüli volt a Svédországban munkát vállalóknak. 1990 előtt a vajdasági magyarok alacsony arányban vállaltak munkát Magyarországon, tehát kijelenthető, hogy nem számított munkavállalók

számára célországoknak. Az 1990-es évek változásokat hoztak a vajdasági magyarok életében: elsőszámú célországunk számított Magyarországon ebben az időszakban, hiszen a külföldi munkavállalók mintegy kétharmada vállalt Magyarországon munkát. Németország pedig visszaesett a második helyre, ahol a külföldön munkát vállalók 10 százaléka helyezkedett el. Az 1990-es években egy új célország tűnt fel, Kanada, ahol a munkavállalók több mint 5 százaléka vállalt munkát. Az egy éve, vagy annál kevesebb ideje külföldön munkát vállalók között új változást lehet megfigyelni: a Magyarországot választók aránya csökkent, és újra növekedett a Németországot választók aránya. Illetve növekedett az Amerikai Egyesült Államokat választók aránya is.

24. táblázat. A vajdasági magyar külföldi munkavállalók eloszlása országonként a külföldön tartózkodás szerint

	Külföldön való tartózkodás ideje									
	Összesen	1 évnél kevesebb	1-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30 és felette	Ismeretlen
Összesen	100	3,4	16,6	22,1	22,9	3,7	4,5	4,9	14,9	6,9
Magyarország	100	4,6	28,3	35,5	23,9	0,9	0,5	0,2	0,3	5,8
Németország	100	1,7	5,2	8,2	19,7	5,5	8,2	10,2	34,3	6,8
Ausztria	100	1,6	7,5	16,7	37,6	5,2	5,5	5,0	12,2	8,8
Kanada	100	3,4	23,1	37,0	23,1	3,4	1,8	1,6	3,7	2,9
Svájc	100	2,2	3,3	14,2	27,9	11,1	10,6	11,4	11,4	7,8
Svédország	100	2,0	5,8	11,6	23,1	5,8	8,2	7,8	30,6	5,1
Ausztrália	100	0,6	15,4	21,6	27,2	6,8	6,2	8,0	9,9	4,3
Amerikai	100	7,5	13,7	22,6	23,3	9,6	6,8	2,7	9,6	4,1
Franciaország	100	3,4	10,1	10,9	6,7	4,2	9,2	6,7	42,0	6,7
Egyéb és ismeretlen	100	8,9	24,5	18,5	16,1	3,8	4,5	1,9	4,0	17,7

A külföldön munkát vállalók közel egy negyede már több mint 20 éve külföldön van. Ez az arány Németországban 52,7 százalék, Franciaország 57,9 százalék és Svédország 46,6 százalék. A magyarországi vajdasági magyar munkavállalók egy százaléka vállalt munkát Magyarországon 1982 előtt. A Magyarországon munkát vállaló vajdasági magyarok

87,7 százaléka 1988 és 2001 között vállalt munkát. Kanada is célországának számított az 1990-es években, mert az ott munkát vállalók 83,2 százaléka ebben az időszakban kezdte munkavállalását. Ausztrália is célországának tekinthető az 1990-es években. Elmondható, hogy a vajdasági magyarok körében az 1990-es évek végére csökkent a külföldi munkavállalási kedv.

3. A vajdasági magyarság iskolai végzettségének alakulása

A foglalkozási szerkezet és az iskolai végzettség rendszerint szoros kapcsolatban vannak egymással. Azokban a társadalmakban, ahol a népesség nagy aránya dolgozik a harmadik gazdasági szektorban, az iskolai végzettség is magasabb, mivel a munka elvégzéséhez több tudásra van szükség. Azonban ez fordítva is igaz, minél többen dolgoznak a mezőgazdaságban és az iparban, annál alacsonyabb az iskolai végzettség a társadalomban. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy milyen iskolai végzettséggel rendelkeznek a Vajdaságban élő magyarok és szerbek, és hogyan változott az iskolai végzettség a vizsgált időszakban. Illetve a fejezet végén vizsgáljuk meg, hogy néhány településen hogyan alakult, változott az iskolai végzettség a vizsgált időszakban.

3.1 1991-es népszámlálási adatok

25. táblázat. Az iskolai végzettség alakulása a szerb és a magyar nemzetiségűek körében az 1991-es népszámlálási adatok alapján Vajdaságban

	Szerb	Magyar
Iskolázatlanok	7,9	3,8
1–3 osztály	3,1	5,6
4 osztály	14,2	13,5
5–7 osztály	6,6	16,4
Általános iskola	24,3	26,9
Középiskola	35,3	28,2
Főiskola	3,8	2,6
Egyetem	4,3	2,5
Ismeretlen	0,3	0,3
Összesen	100	100

Mind a két nemzetiséghez tartozónál szembetűnő az alacsony végzettségűek magas aránya: a szerb nemzetiségűek 56,1 százaléka általános iskolai végzettséggel, vagy annál kevesebbel rendelkezik, ez az arány a magyaroknál 66,2 százalék. A minimális iskolai végzettséggel sem rendelkezők aránya a szerb nemzetiségűek esetében nagyobb, mint a magyar nemzetiségűeknél. Az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya magas mindkét nemzetiség esetében, ami előrevetíti a foglalkozási szerkezet fejletlenségét is. A képzetlenek, vagy alacsonyan képzettek nem tudnak elhelyezkedni csak a mezőgazdaságban, vagy betanított munkásként a második gazdasági szektorban. Az alacsonyan képzettek annak köszönhetően, hogy csak korlátozott lehetőségekkel rendelkeznek az elhelyezkedés terén, alacsonyabb bérezésben részesülnek, aminek velejárója a rossz társadalmi helyzet, illetve a szegénység.

Különbség mutatkozik a magyar és a szerb nemzetiségű magasan képzettek, azaz a főiskolát illetve egyetemet végzettek között. A szerb nemzetiségűek 8,1 százaléka tartozik ebbe a kategóriába, míg a magyaroknál ez az arány mindössze 5,1 százalék.

26. táblázat. Az iskolai végzettség alakulása a szerb és a magyar nemzetiségűek körében az 1991-es népszámlálási adatok alapján Vajdaságban nem szerinti bontásban

	<i>Férfi</i>		<i>Nő</i>	
	<i>Magyar</i>	<i>Szerb</i>	<i>Magyar</i>	<i>Szerb</i>
Iskolázatlanok	3,0	4,0	4,5	11,6
1–3 osztály	3,9	2,1	7,1	4,1
4 osztály	10,4	11,9	16,2	16,4
5–7 osztály	13,8	5,8	18,6	7,3
Általános iskola	26,5	23,8	27,4	24,7
Középiskola	36,4	42,3	21,0	28,6
Főiskola	2,6	4,3	2,5	3,3
Egyetem	2,9	5,3	2,1	3,4
Ismeretlen	0,3	0,3	0,3	0,3
Összesen	100	100	100	100

A nők nemzetiségtől függetlenül alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a férfiak. A szerb nemzetiségű nők 64,1 százaléka

általános iskolai vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik, a magyar nők esetében ez az arány 73,8 százalék. A szerb nemzetiségű férfiak 47,6 százaléka tartozik ebbe az alacsonyan képzettek vagy képzetlenek csoportjába, míg a magyaroknál ez az arány 57,6 százalék. A magasan képzettek (főiskola, egyetem) aránya mindkét nemzetiség esetében a férfiaknál magasabb. A főiskolai végzettséggel rendelkezők aránya a magyar nemzetiségű nők esetében majdnem megegyezik a férfiak arányával, ami azt jelenti, hogy a főiskolára jelentkezés jellemzőbb a magyar női népességre. Az egyetemet végzettek esetében nagyobb a különbség, tehát elmondható, hogy az egyetemekre inkább férfiak jelentkeznek. A szerb nemzetiségűek esetében a magasan képzettek arányát illetően elmondhatjuk, hogy nagyobb a különbség a férfiak és a nők között, mivel a főiskolai végzettséggel rendelkezők aránya egy százalékkal, míg az egyetemi végzettséggel rendelkezőké majdnem két százalékkal magasabb a férfiak esetében, mint a nőknél. Tehát a nemek közötti különbségek a többségi nemzethez tartozók esetében nagyobbak, mint a magyar nemzetiségűek esetében.

3.2 2002-es népszámlálási adatok

27. táblázat. Az iskolai végzettség alakulása 2002-es népszámlálási adatok alapján Vajdaságban

	Vajdaság	Szerb	Magyar
Iskolázatlanok	6,9	4,6	2,1
1–3 osztály	2,1	1,7	3,1
4–7 osztály	14,3	12,2	21
Általános iskola	24,9	23,4	29,8
Középfiskola	43,9	47,3	37,6
Főiskola	4,3	4,7	3,2
Egyetem	5,1	5,7	2,9
Ismeretlen	0,9	0,1	0,1
Összesen	100	100	100

A magyar nemzetiségűek kisebb arányban tartoznak az iskolázatlanok körébe, mint a vajdasági átlag illetve a szerb nemzetiségűek, azonban ha összevonnjuk az alacsony iskolai végzettségűeket (általános iskola és annál

alacsonyabb végzettségűek), akkor láthatjuk, hogy a magyarok rosszabb helyzetben vannak, mint a másik két csoport tagjai. A vajdaságiak 48,2 százaléka tartozik az alacsonyan képzettek körébe, a szerbeknél ez az arány 41,4 százalék, míg a magyarok 56 százaléka alacsonyan képzett.

A középiskolai végzettséggel rendelkezők esetében a magyar nemzetiségűek rosszabb helyzetben vannak, mint a másik két csoport tagjai: a magyarok 37,6 százaléka rendelkezik középiskolai végzettséggel, míg a szerbeknél ez az arány tíz százalékkal magasabb, 47,3 százalék.

A magasan képzettek aránya a magyar nemzetiségűek körében alacsonyabb, mint a másik két vizsgált csoport esetében. A magyarok 6,1 százaléka rendelkezik felsőfokú (főiskolai és egyetemi) végzettséggel, a vajdasági átlag 9,4 százalék, míg a szerb nemzetiségűek 10,4 százaléka tartozik ebbe a csoportba. Ha összehasonlítjuk a magasan képzettek arányát nemzetiség szerint a 1991-es összeírással, akkor láthatjuk: a szerbek 8,1 százalékos aránya 10,4 százalékra emelkedett, míg a magyarok 5,1 százalékos aránya 6,1 százalékra emelkedett. Ez 2002-ben a magyarok körében 865-tel több felsőfokú végzettségűt jelentett, mint 1991-ben. Az egyetemet végzettek száma kicsit több mint száz fővel emelkedett, a főiskolát végzettek pedig kevessebbel több mint hétszáz fővel. A vajdasági magyarok közül 15 510-en rendelkeztek felsőfokú végzettséggel.

28. táblázat. Vajdaságban élő szerb nemzetiségűek iskolai végzettségének változása 1991 és 2002 között nemi bontásban

	1991			2002		
	Férfi	Nők	Összes	Férfi	Nők	Összes
Iskolázatlanok	4,0	11,6	7,9	2,0	7,0	4,6
1–3 osztály	2,1	4,1	3,1	1,0	2,4	1,7
4 osztály	11,9	16,4	14,2	6,6	11,0	8,8
5–7 osztály	5,8	7,4	6,6	2,9	3,9	3,4
Általános iskola	23,8	24,7	24,3	22,1	24,7	23,5
Középiskola	42,4	28,7	35,4	53,9	41,2	47,4
Főiskola	4,3	3,3	3,8	4,9	4,4	4,7
Egyetem	5,3	3,4	4,3	6,3	5,1	5,7
Ismeretlen	0,4	0,4	0,4	0,3	0,01	0,2
Összesen	100	100	100	100	100	100

Megfeleződött azok aránya, akik az általános iskolai végzettségnél alacsonyabb végzettséggel rendelkeznek, és több mint tíz százalékkal nőtt a középiskolát befejezők aránya. Ez hatalmas változásnak tekinthető, ha figyelembe vesszük, hogy mindössze tíz év alatt zajlott le.

Főiskolai végzettsége van a szerb nemzetiségűek 4,7 százalékának (ami 0,9 százalékkal magasabb, mint 1991-ben), míg egyetemi diplomával 5,7 százalékuk rendelkezik (1,4 százalékkal magasabb arány, mint 1991-ben). A vizsgált időszakban a nők körében valamivel nagyobb arányban nőtt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya (2,8 százalékkal), mint a férfiak esetében (1,6 százalékkal).

Elmondható, hogy nagy változás következett be a 90-es években a szerb nemzetiségűek iskolai végzettségében, hiszen a középiskolát befejezők aránya ugrásszerűen nőtt, míg a felsőfokú végzettségűek aránya is nőtt, azonban mérsékeltbben.

29. táblázat. Vajdaságban élő magyar nemzetiségűek iskolai végzettségének változása 1991 és 2002 között nemi bontásban

	1991			2002		
	Férfi	Nők	Összes	Férfi	Nők	Összes
Iskolázatlanok	3,0	4,5	3,8	1,6	2,5	2,1
1–3 osztály	3,9	7,1	5,6	2,0	4,0	3,1
4 osztály	10,4	16,2	13,6	6,7	11,5	9,2
5–7 osztály	13,8	18,6	16,4	9,6	13,7	11,8
Általános iskola	26,5	27,5	26,9	28,4	31,1	29,8
Középiskola	36,5	21,1	28,2	45,3	30,8	37,6
Főiskola	2,6	2,5	2,6	3,0	3,4	3,2
Egyetem	2,9	2,1	2,5	3,1	2,7	2,9
Ismeretlen	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3
Összesen	100	100	100	100	100	100

A szerb nemzetiségre jellemző tendenciákat találjuk a magyarok körében is, azonban ezek lassabban mennek végbe. A magyarok körében is csökkent az általános iskolánál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők aránya, de nem olyan mértékben, mint a szerb nemzetiségűeknél. A nők esetében beszélhetünk ugrásszerű javulásról, mivel 14,7 százalékkal

kevesebben tartoznak az alacsonyan képzettek körébe, a férfiaknál pedig 10,7 százalékkal tartoznak kevesebben ebbe a csoportba.

Közel 10 százalékponttal nőtt a középiskolát befejezettek aránya, amely viszonylag egyenletesen tapasztalható a férfiak és a nők esetében is: a férfiaknál a növekedés 8,9 százalék, a nők esetében pedig 9,2 százalék.

A vajdasági magyarok 3,2 százalékanak volt 2002-ben főiskolai végzettsége, ami 0,6 százalékpontos aránynövekedés 1991-hez képest. A férfiak esetében 0,4 százalékponttal nőtt a főiskolai végzettségük aránya, a nők esetében pedig 0,9 százalékpontos növekedésről beszélhetünk. Egyetemi diplomával rendelkezik a Vajdaságban élő magyarok 2,9 százaléka, ami 0,4 százalékpontos növekedés 1991-hez képest. A nők ebben a csoportban is magasabb növekedést tudtak elérni (0,6 százalék), mint a férfiak (0,2 százalék).

Elmondható tehát, hogy javult a Vajdaságban élő magyarság iskolai végzettsége, nem olyan ugrásszerűen, mint a szerb nemzetiségűek esetében, azonban a magyarok esetében is dinamikus változásokról beszélhetünk. A felsőoktatás expanziójának és a tömeges továbbtanulásnak köszönhetően, a magasan képzettek száma és aránya minimálisan növekedni tudott a vizsgált időszakban, annak ellenére, hogy az elvándorlók között értelmiségiek felülreprezentáltak voltak. Azonban amíg a szerb nemzetiségűek esetében a felsőfokú végzettségük meg tudták tartani felülreprezentáltságukat, addig a magyarok esetében a 90-es években végbement változások egyik hozadéka, hogy a férfiak és a nők aránya kiegyenlítődt. A nők magasabb aránya rendelkezik főiskolai végzettséggel, mint a férfiak, annak ellenére, hogy 1991-ben még fordított volt az arány.

További következtetéseket vonhatunk le, ha összehasonlítjuk a szerb és a magyar nemzetiségűek iskolai végzettségét nemek szerint. (30. táblázat)

Összehasonlítva a szerb illetve a magyar nemzetiségű férfiak iskolai végzettségét, azt látjuk, hogy magyarok 48,1 százaléka rendelkezett általános iskolai vagy pedig annál alacsonyabb iskolai végzettséggel, míg a szerb nemzetiségűek esetében ez az arány 34,5 százalék. Ez nagy különbségnek mondható, hiszen a magyarok körében tizenöt százalékkal magasabb az alacsonyan képzettek aránya, mint a szerb nemzetiségűek esetében.

30. táblázat. Vajdaságban élő szerb és magyar nemzetiségűek iskolai végzettségének összehasonlítása nemek szerinti bontásban

	Férfi		Nő		Összes	
	Szerb	Magyar	Szerb	Magyar	Szerb	Magyar
Iskolázatlanok	2,0	1,6	7,0	2,5	4,6	2,1
1–3 osztály	1,0	2,0	2,4	4,0	1,7	3,1
4 osztály	6,6	6,6	11,0	11,5	8,8	9,2
5–7 osztály	2,9	9,6	3,9	13,7	3,4	11,8
Általános iskola	22,0	28,3	24,7	31,1	23,4	29,8
Középiskola	53,9	45,3	41,2	30,8	47,3	37,6
Főiskola	4,9	3,0	4,4	3,4	4,7	3,2
Egyetem	6,3	3,1	5,1	2,7	5,7	2,9
Ismeretlen	0,2	0,1	0,01	0,1	0,1	0,1
Összesen	100	100	100	100	100	100

Középiskolai végzettséggel rendelkezők is nagyobb arányban szerepelnek a szerb nemzetiségek körében, mint a magyaroknál.

A szerb nemzetiségű férfiak majdnem kétszer akkora arányban rendelkeznek felsőfokú végzettséggel mint a magyar nemzetiségűek. Az egyetemi diplomával rendelkezők esetében a szerb nemzetiségűeknél kétszeres az arányuk, mint a magyar nemzetiségűeknél.

A nők esetében is különbség mutatkozik az iskolai végzettségben a szerb nemzetiségűek javára: a szerb nők 49 százaléka rendelkezik általános iskolai vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel, míg a magyaroknál ez az arány 62,8 százalék. Annak ellenére, hogy mindkét nemzetiség esetében csökkent az általános iskolai és annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők aránya, ez a különbség 1991-ben 10,3 százalékról 13,8 százalékra nőtt. Tehát a jobb helyzetben lévő szerb nemzetiségűek esetében nagyobb volt a javulás, mint a már 1991-ben rosszabb helyzetben lévő magyarok esetében, és ennek köszönhetően a különbség tovább nőtt.

A szerb nemzetiségűek esetében magasabb a középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya, mint a magyaroknál, és az arányuk növekedése is erőteljesebb a többségi nemzet esetében, mint a magyarokéban. 1991-ben 7,6 százalék volt a különbség a szerb és a magyar nemzetiségű nők esetében ebben a csoportban. Ez a különbség 2002-re 10,4 százalékra

nőtt. A szerb nemzetiségnél a középiskolát befejezők aránya 12,6 százalékkal nőtt, míg a magyarok esetében ez a javulás 9,8 százalékos.

A szerb nemzetiségűek esetében magasabb arányban fordulnak elő a magasán képzettek, mint a magyarok esetében, bár nincs akkora különbség, mint a férfiak esetében. 1991-ben a szerb és a magyar nemzetiségű felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya között a különbség 2,1 százalék volt, ami 2002-re 3,4 százalékosra nőtt. A magyar nemzetiségű nők esetében a növekedés 1,5 százalékos volt a vizsgált időszakban, míg a szerb nemzetiségűeknél ez a javulás 2,8 százalékos.

3.3 Ada, Zenta, Szabadka, Újvidék, Zombor, Nagybecskerek

31. táblázat. A magyar népeség iskolai végzettségének alakulása egyes vajdasági településeken 1991-es népszámlálás szerint

	Összes	Iskolázatlan	1–3 osztály	4 osztály	5–7 osztály	Általános iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem	Ismeretlen
Ada	100	1,7	3,2	8,7	18,0	25,1	35,6	3,9	3,4	0,4
Zenta	100	2,1	3,6	11,1	14,2	23,7	37,5	3,8	3,6	0,4
Szabadka	100	2,6	3,4	11,9	10,6	27,7	34,8	4,0	4,6	0,4
Újvidék	100	2,4	2,2	9,0	9,2	20,4	41,5	5,5	9,3	0,5
Zombor	100	3,9	3,1	8,7	10,8	25,7	37,7	4,2	5,5	0,4
Nagybecskerek	100	3,8	5,4	14,8	7,7	23,7	37,7	3,3	3,1	0,5

A fenti településekről elmondható, hogy az iskolai végzettség magasabb, mint a vajdasági magyarság esetében általában. Ez annak köszönhető, hogy a kiválasztott települések egytől egyig mind városok.

Az iskolázatlanok aránya többé-kevésbé mindegyik településen megegyezik, kivétel Zombor és Nagybecskerek, ahol valamivel magasabb az arányuk. A négy osztályos végzettséggel rendelkezők aránya kiugróan magas Nagybecskerek esetében, az 5–7 osztállyal rendelkezők aránya viszont ezen a településen a legalacsonyabb.

Az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya Szabadkán a legmagasabb, Újvidéken pedig a legalacsonyabb, a többi településen

23 és 25 százalék között mozog. A középiskolai végzettségűek aránya Újvidéken a legmagasabb, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy ez a település a legnagyobb és a leginkább városias. Ezt tükrözi a felsőfokú végzettségűek aránya, amely Újvidék esetében kimagasló, a többi városhoz viszonyítva: az egyetemi végzettséggel rendelkezők aránya 9,3 százalék, ami több mint háromszorosa a Vajdaságban élő magyarokénak.

Nézzük meg, hogyan változott a 2002-es népszámlálási adatok szerint az iskolai végzettség ezeken a településeken a 90-es években:

32. táblázat. A magyar népesség iskolai végzettségének alakulása egyes vajdasági településeken 2002-es népszámlálás szerint

	Összes	Iskolázatlan	1-3 osztály	4 osztály	5-7 osztály	Általános iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem	Ismeretlen
Ada	100	1,1	1,6	5,0	11,8	28,3	42,9	4,7	4,2	0,4
Zenta	100	1,1	1,8	6,4	10,8	25,2	44,9	5,2	4,3	0,3
Szabadka	100	1,4	1,6	7,8	6,9	27,5	44,9	4,8	4,8	0,3
Újvidék	100	1,3	1,0	5,2	5,2	18,9	51,1	6,4	10,6	0,3
Zombor	100	1,8	1,6	5,8	5,6	23,9	48,9	5,4	6,6	0,4
Nagybecskerek	100	1,6	2,6	10,0	5,0	24,1	48,7	3,9	3,8	0,3

Jól láthatóan csökkent az iskolázatlanok és az alacsonyan iskolázottak aránya. Minimálisan növekedett az általános iskolát befejezettek aránya, a középiskolát befejezők aránya pedig jelentős mértékben nőtt. Nem egész egy százalékkal nőtt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya is. Újvidéken kimagasló az egyetemet végzettek aránya, hiszen a magyaroknak 10,6 százaléka tartozik bele ebbe a csoportba.

Összefoglalva elmondható, hogy a két népszámlálás között jelentősen megváltozott az iskolai végzettség szerkezeti összetétele: javult mind a szerb, mind a magyar nemzetiségűek körében. Csökkent az alacsonyan képzettek aránya és ugrásszerűen növekedett a középiskolát befejezők aránya, valamint növekedett a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya mind a két nemzetiség esetében. Láthattuk, hogy nemzetiségtől függetlenül kijelenthető, hogy a nők befejezett iskolai végzettség alapján

rosszabb helyzetben vannak, mint a férfiak. Azt is kijelenthetjük, hogy a magyar és a szerb nemzetiségűek körében hasonló tendenciák zajlanak le a iskolai végzettség javulása terén, azonban ezek sokkal intenzívebben, gyorsabban mennek végbe a szerb nemzetiségűek esetében, mint a magyar nemzetiségűeknél.

A vajdasági magyarság iskolai végzettségének szerkezeti összetétele javult, bár kisebb mértékben mint a szerb nemzetiségé.

4. A vajdasági magyarság foglalkozási szerkezetének alakulása

Egy társadalom foglalkozási szerkezetét az aktív népesség különböző gazdasági szektorban elfoglalt aránya határozza meg. A hagyományos felosztás szerint manapság fejletlen foglalkozási szerkezetűnek szokás tekinteni azt a társadalmat, ahol magas a mezőgazdaságban illetve az iparban dolgozók aránya, illetve fejletlenek, ahol magas a harmadik szektorban dolgozók, a szolgáltatást nyújtó foglalkoztatottak aránya.

Az 1991-es és a 2002-es népszámlálási adatok ebben a tekintetben nem összehasonlíthatóak, mivel más rendszer szerint csoportosították a foglalkozásokat. Azonban ahol lehetséges (és rendelkezésünkre áll ugyanazon módszer szerint begyűjtött adat) összehasonlítjuk az összlakossággal, illetve a többségi szerb nemzettel.

4.1 1991-es népszámlálási adatok

A vajdasági magyarok foglalkoztatási szerkezete más képet mutat, mint a többségi nemzeté. Egyes gazdasági szektorokban felülreprezentáltak a magyar nemzetiségűek, más szektorokban viszont alulreprezentáltak.

A fejlett társadalmakban a népesség töredéke dolgozik a primer szektorban. A mezőgazdaságból élők magas aránya Vajdaságban a térség mezőgazdasági jellegének is köszönhető. Magas a szerb nemzetiség esetében is a mezőgazdaságból élők aránya, azonban látható, hogy a magyarok mintegy harmada él mezőgazdaságból. Általában ennek az adatnak köszönhető, hogy fejletlen foglalkozási szerkezetű kisebbségnek nevezik a vajdasági magyarokat.

33. táblázat. A vajdasági szerb és a magyar népesség foglalkozási szerkezete az 1991-es népszámlálási adatok szerint

	Szerb	Magyar
Feldolgozóipar és bányászat	30,50	28,96
Mezőgazdaság és halászat	23,49	33,45
Erdészet	0,31	0,12
Vízgazdálkodás	0,33	0,32
Építőipar	5,10	5,82
Közlekedés	5,70	3,51
Kereskedelem	9,46	6,67
Vendéglátóipar és turizmus	2,14	1,36
Kisipar és személyes szolgáltatás	2,85	3,83
Lakástügyi és kommunális hivatal	1,33	1,26
Pénzügyi, technikai(műszaki) és üzleti szolgáltatás	2,79	1,76
Oktatás, tudomány, kultúra és információ	5,43	5,02
Egészségügyi és szociális védelem	4,73	4,39
DPZ, SIZ, DPO ¹⁰	4,85	2,96
Ismeretlen	0,93	0,57
Összesen	100	100

A iparban találjuk a magyarok több mint harmadát. Szinte ugyanolyan arányban vesznek részt feldolgozóiparban, mint a szerb nemzetségek. Az építőiparban valamivel magasabb arányban találunk magyarokat, mint szerbeket. A kisiparosok között találunk az átlagnál több magyart. Ezek a munkahelyek viszonylag kis presztízzsel és anyagi jutattással járnak, és láthatjuk, hogy a magyarok felülreprezentáltak a többégi nemzethez viszonyítva.

A magyarok alulreprezentáltak olyan munkahelyeken, ahová valamilyen magasabb képzettség szükséges. Ilyen a pénzügy és az üzleti szolgáltatás, a vendéglátóipar, az egészségügy, az oktatás területe. Ezek azok a területek, amelyek nagyobb megbecsüléssel és magasabb

¹⁰ DPZ (Društvena-politi ka zajednica) – Társadalmi-politikai közösség
 SIZ (Samoupravna interesna zajednica) – Öngazgatási érdekközösség
 DPO (Društvena-politi ka organizacija) – Társadalmi-politikai szervezet
 Ezek jelentik a szűkebb állami szektort, különböző hivatalokban dolgozók tartoznak ebbe a csoportba.

fizetéssel is járnak, és láthatjuk, hogy a magyarok éppen ezeken a területen alulreprezentáltak. Kivétel a kereskedelem, ahol szintén alacsonyabb arányban vannak jelen a magyar nemzetiségűek, annak ellenére, hogy nem igényel magasabb végzettséget.

34. táblázat. A vajdasági szerb és magyar népesség foglalkozási szerkezete az 1991-es népszámlálási adatok szerint nemi bontásban

	<i>Férfiak</i>		<i>Nők</i>	
	<i>Szerb</i>	<i>Magyar</i>	<i>Szerb</i>	<i>Magyar</i>
Feldolgozóipar és bányászat	30,50	28,84	30,49	29,17
Mezőgazdaság és halászat	27,65	37,06	16,67	27,55
Erdészet	0,43	0,15	0,13	0,05
Vízgazdálkodás	0,44	0,43	0,16	0,12
Építőipar	7,09	8,48	1,83	1,46
Közlekedés	7,50	4,71	2,75	1,53
Kereskedelem	7,23	4,92	13,14	9,55
Vendéglátóipar és turizmus	1,76	0,95	2,76	2,03
Kisipar és személyes szolgáltatás	3,07	4,15	2,49	3,30
Lakástügyi és kommunális hivatal	1,50	1,58	1,06	0,75
Pénzügyi, technikai (műszaki) és üzleti szolgáltatás	1,99	1,20	4,10	2,70
Oktatás, tudomány, kultúra és információ	3,59	3,02	8,45	8,28
Egészségügyi és szociális védelem	1,71	1,53	9,65	9,08
DPZ, SIZ, DPO	4,55	2,40	5,34	3,88
Ismeretlen	0,99	0,58	0,98	0,55
Összesen	100	100	100	100

Látható, hogy mind a férfiak mind pedig a nők jelentősen különböznek a szerb nemzetiségűek foglalkozási szerkezetétől. A férfiak mindkét nemzetiség esetében sokkal nagyobb arányban dolgoznak az első illetve a második gazdasági szektorban, mint a nők. Azonban a magyar nemzetiségű férfiak még nagyobb arányban dolgoznak az első és a második szektorban, mint a szerb nemzetiségűek (szerb: 69%, magyar: 79%).

A magyar nők valamivel kedvezőbb helyzetben vannak, mint a férfiak, foglalkozási szerkezetüket tekintve, azonban elmaradnak a szerb nemzetiiségű nők mögött. Az első két gazdasági szektorban dolgozik a szerb nemzetiiségű nők 51,7 százaléka, a magyaroknak pedig 61,6 százaléka. A nők nemzetiségétől függetlenül felülreprezentáltak a kereskedelem, a pénzügy területén, az oktatásban, a tudomány területén és az egészségügyben.

4.2 2002 népszámlálási adatok

35. táblázat. A vajdasági, a szerb és a magyar népesség foglalkozási szerkezete az 2002-es népszámlálási adatok szerint

	<i>Vajdaság</i>	<i>Szerb</i>	<i>Magyar</i>
Mezőgazdaság, vadászat, erdészet	22,6	19,6	33,2
Halászat	0,1	0,1	0,2
Bányászat	0,5	0,6	0,3
Feldolgozóipar	26,1	25,7	27,6
Elektromosenergia előállítás és ellátás	1,4	1,5	1,6
Építőipar	4,7	4,7	4,8
Kis és nagy kereskedelem	12,9	13,6	9,8
Hotelek és éttermek	2,3	2,5	1,6
Közlekedés	5,1	5,7	3,3
Pénzügyi közvetítés	1,5	1,7	0,8
Ingyen, kölcsönzéssel és üzlettel kapcsolatos aktivitások	2,5	2,6	1,6
Államigazgatás és államvédelem, kötelező társadalombiztosítás	4,5	5,3	2,3
Oktatás	4,5	4,6	4,0
Egészségügyi és szociális munka	5,9	6,1	5,4
Más kommunális, társadalmi és személyi szolgáltatást nyújtó aktivitások	2,9	2,8	2,4
Háztartásokban foglalkoztatottak	0,10	0,06	0,14
Területenkívüli szervezetek és testületek	0,01	0,01	0,01
Ismeretlen	2,4	2,9	0,9
Összesen	100	100	100

A magyarok harmada továbbra is a mezőgazdaságból élt 2002-ben. Összehasonlítva a vajdasági és a szerb nemzetiségűek átlagával láthatjuk, hogy a magyarok felülreprezentáltak a mezőgazdaság területén. Ehhez hozzáadjuk, hogy amíg a szerb nemzetiségű mezőgazdaságból élők aránya mintegy négy százalékkal csökkent, addig a magyarok aránya stagnált. A mezőgazdaság továbbra is alacsony presztízsű gazdasági szektornak számít.

A feldolgozóiparban dolgozók aránya is csökkent valamivel, bár a magyarok itt is felülreprezentáltak, nem annyira, mint a mezőgazdaságban, de jól láthatóan. A kis- és nagykereskedelemben is alulreprezentáltak a magyarok, a szerbek viszont felülreprezentáltak a vajdasági átlaghoz viszonyítva. A pénzügy és az államigazgatás területén a magyar nemzetiségűek fele akkora arányban vannak jelen, mint a vajdasági átlag illetve a szerb nemzetiségűek. (36. táblázat)

Továbbra is fennáll a férfiak és a nők foglalkozási szerkezete közötti különbség. A férfiak esetében magasabb a mezőgazdaságban, illetve az iparban dolgozók aránya. Továbbra is felülreprezentáltak a magyarok az első két gazdasági szektorban, ahol mintegy háromnegyede dolgozik a magyar nemzetiségű férfiaknak, a szerb nemzetiségűeknek viszont csak 57,6 százaléka.

A nők esetében ezek az arányok a következőképpen alakultak: a magyar nemzetiségű nők 54,3 százaléka dolgozott az első két gazdasági szektorban, míg a szerb nemzetiségűek esetében ez csak 41 százalék volt.

Az államigazgatás, államvédelem esetében láthatjuk, hogy a magyar nemzetiségű férfiak majdnem háromszor kisebb arányban vesznek részt, mint a többségi szerb nemzethez tartozók. A magyar nemzetiségű nők esetében is tapasztalható alulreprezentáltság, azonban korántsem akkora, mint a férfiak esetében.

Az oktatás és az egészségügy, illetve a szociális védelem esetében két dolgot állapíthatunk meg: nemzetiségtől függetlenül a nők felülreprezentáltak ezen a területen, illetve a magyar férfiak kevésbé vannak jelen ezen a területen, mint a nők.

Ami még szembetűnő, az a magyar nemzetiségű nők aránya a háztartásokban foglalkoztatottak esetében. Háromszor akkora arányban vesznek részt ezen a területen, mint a szerb nemzetiségűek.

A fentiekből láthatjuk, hogy a magyar nemzetiségűek foglalkozási szerkezete eltér mind a vajdaságitól, mind pedig a szerbtől: sajnos meg kell állapítanunk, hogy kedvezőtlenebb. Vizsgáljuk meg egy másik csoportosítás, a foglalkozások szerint is ugyanezt a kérdést.

36. táblázat. A vajdasági, a szerb és magyar népesség foglalkozási szerkezete az 2002-es népszámlálási adatok szerint nemi bontásban

	Férfiak			Nők		
	Vajdaság	Szerb	Magyar	Vajdaság	Szerb	Magyar
Mezőgazdaság,vadászat, erdészet	25,5	22,3	36,4	18,5	15,8	28,4
Halászat	0,2	0,2	0,3	0,0	0,04	0,04
Bányászat	0,7	0,8	0,4	0,2	0,3	0,1
Feldolgozóipar	27,8	27,4	29,4	23,6	23,4	24,9
Elektromosenergia előállítás és ellátás	1,8	1,8	2,2	0,7	0,8	0,7
Építőipar	7,0	6,9	7,4	1,4	1,5	0,9
Kis és nagy kereskedelem	10,6	11,1	8,0	16,2	17,2	12,7
Hotelek és éttermek	1,9	2,0	1,1	2,9	3,0	2,4
Közlekedés	6,8	7,6	4,2	2,5	2,8	1,6
Pénzügyi közvetítés	0,8	0,9	0,4	2,6	2,9	1,4
Ingtanokkal, kölcsönzéssel és üzlettel kapcsolatos aktivitások	2,1	2,3	1,4	3,0	3,2	2,0
Államigazgatás és államvédelem, kötelező társadalombiztosítás	4,7	5,7	1,8	4,2	4,6	3,0
Oktatás	2,2	2,3	1,7	7,7	7,8	7,6
Egészségügyi és szociális munka	2,2	2,3	1,9	11,4	11,6	10,7
Más kommunális, társadalmi és személyi szolgáltatást nyújtó aktivitások	2,8	2,7	2,2	3,1	3,1	2,7
Háztartásokban foglalkoztatottak	0,0	0,03	0,03	0,20	0,11	0,29
Exterritoriális gazdasági egység	0,01	0,01	0,00	0,01	0,01	0,01
Ismeretlen	2,9	3,6	1,2	1,9	2,0	0,5
Összesen	100	100	100	100	100	100

37. táblázat. A vajdasági, a szerb és a magyar népesség foglalkozás szerinti felosztása a 2002-es népszámlálási adatok szerint

	Vajdaság	Szerb	Magyar
Törvényhozók, köztisztviselők, vezetők, menedzserek	4,4	4,8	2,6
Szakképzettek	6,5	7,1	3,9
Szakmunkatársak, technikusok	17,2	18,4	12,9
Közalkalmazottak	6,6	7,0	5,1
Szolgáltatásban dolgozók és kereskedők	11,3	12,3	8,2
Mezőgazdaságban dolgozók	15,6	13,1	24,3
Kisiparosok	12,0	11,5	14,4
Gépek és berendezések kezelői	14,5	14,4	15,5
Egyszerű, alapfoglalkozásúak	9,6	8,7	12,3
Egyéb és ismeretlenek	2,3	2,7	0,8

Ez a felosztás is jól tükrözi a vizsgált nemzetiségek közötti foglalkozásbeli szerkezeti különbséget. A magyar nemzetiségűek alulreprezentáltak az állami szektorban illetve a magasabb iskolai végzettséget megkövetelő foglalkozási területeken. Jól láthatóan elkülönülnek a mezőgazdasági illetve a ipari szektorban dolgozók csoportjai a harmadik szektortól: Vajdaságban a gazdaságilag aktív lakosságnak 46 százaléka dolgozik a harmadik szektorban; a szerb nemzetiségűek esetében ez az arány közel 50 százalék, a magyarok esetében pedig mindössze a népesség egyharmada. Elmondható tehát, hogy a magyarok kétharmada még mindig a foglalkozási szerkezet fejlettsége szempontjából nem kívánatos mezőgazdasági és ipari szektorban dolgozik. Tovább árnyalhatjuk a képet, ha nemi bontásban is megvizsgáljuk a kérdést. (38. táblázat)

A férfiak nemzetiségétől függetlenül kevésbé fejlett foglalkozási szerkezettel rendelkeznek, mint a nők. Kivételt képeznek a törvényhozók, a köztisztviselők, a vezetők és a menedzserek, mivel ott a férfiak felülmúlják a nők arányát. A vajdasági férfiak 35,2 százaléka a harmadik szektorban dolgozik, a szerb nemzetiségű férfiaknál ez az arány 38,7 százalék, míg a magyar nemzetiségű férfiaknál mindössze 22,4 százalék. Tehát a magyar férfiak több mint három negyede dolgozik a mezőgazdaságban illetve az iparban.

38. táblázat. A vajdasági, a szerb és a magyar népesség foglalkozás szerinti felosztása a 2002-es népszámlálási adatok szerint nemi bontásban

	Férfiak			Nők		
	Vajdaság	Szerb	Magyar	Vajdaság	Szerb	Magyar
Törvényhozók, köztisztviselők, vezetők, menedzserek	5,0	5,7	2,8	3,4	3,7	2,4
Szakképzettek	5,1	5,6	2,8	8,6	9,2	5,4
Szaktunatók, technikusok	11,9	12,9	8,1	24,9	26,3	20,2
Közalkalmazottak	5,2	5,6	3,8	8,5	8,9	6,9
Szolgáltatásban dolgozók és kereskedők	8,0	8,9	4,9	16,1	17,1	13,2
Mezőgazdaságban dolgozók	16,3	13,9	24,4	14,5	11,9	24,2
Kisiparosok	18,3	17,7	21,4	2,9	2,6	3,8
Gépek és berendezések kezelői	18,0	18,2	18,4	9,4	8,9	11,1
Egyszerű, alapfoglalkozásúak	9,0	7,8	12,3	10,4	10,0	12,2
Egyéb és ismeretlenek	3,2	3,7	1,1	1,4	1,5	0,6

A vajdasági nők esetében harmadik szektorban dolgozók aránya a 61,5 százalék, a szerb nemzetiségűek esetében 65,2 százalék, míg a magyaroknál 48,1 százalék. Megállapítható, hogy a nők fejlettebb foglalkozási szerkezettel rendelkeznek, mint a férfiak, és az is jól látszik, hogy a magyar nemzetiségű nők alulreprezentáltak a harmadik szektorban, míg a szerb nemzetiségűek pedig felülreprezentáltak a vajdasági átlaghoz képest.

A vajdasági magyarokkal kapcsolatos szembetűnő adat a mezőgazdasági magántermelők aránya, ami 10 százalékkal magasabb, mint a szerb nemzetiségűek esetében, illetve az alkalmazottak körében a magyarok sokkal kisebb arányban szerepelnek. Ami az eddigi eredmények alapján várható volt, az, hogy a munkáltatók körében a magyarok aránya kisebb, mint a vajdasági átlag, illetve mint a szerb nemzetiségűeké.

39. táblázat. A vajdasági, a szerb és a magyar gazdaságilag aktív népesség foglalkozásában betöltött helyzete a 2002-es népszámlálási adatok szerint

	<i>Vajdaság</i>	<i>Szerb</i>	<i>Magyar</i>
Alkalmazottak	73,7	76,1	67,3
Munkaviszonyon kívül dolgozók	5,1	4,8	5,2
Munkáltató	3,1	3,3	2,0
Mezőgazdasági magántermelő	14,3	12,0	22,5
Foglalkozásukat önállóan végzők	2,4	2,4	2,0
Háztartásban segítők	0,2	0,2	0,1
Egyéb foglalkozásúak	1,2	1,2	0,9

40. táblázat. A vajdasági, a szerb és a magyar gazdaságilag aktív népesség foglalkozásában betöltött helyzete a 2002-es népszámlálási adatok szerint nemi bontásban

	<i>Férfi</i>			<i>Nő</i>		
	<i>Vajdaság</i>	<i>Szerb</i>	<i>Magyar</i>	<i>Vajdaság</i>	<i>Szerb</i>	<i>Magyar</i>
Alkalmazottak	70,5	72,7	65,5	78,3	80,9	69,9
Munkaviszonyon kívül dolgozók	6,4	6,0	6,7	3,1	3,1	3,0
Munkáltató	3,6	3,9	2,2	2,3	2,5	1,7
Mezőgazdasági magántermelő	14,7	12,5	21,9	13,8	11,2	23,2
Foglalkozásukat önállóan végzők	3,0	3,1	2,4	1,4	1,4	1,4
Háztartásban segítők	0,2	0,2	0,1	0,3	0,3	0,2
Egyéb foglalkozásúak	1,6	1,6	1,2	0,8	0,7	0,6

A férfiakra esetében láthatjuk, hogy magasabb arányban dolgoznak munkaviszonyon kívül, illetve magasabb az arányuk a munkáltatók között is. Ezekben a kategóriákban a magyarok aránya alacsonyabb, mint a vajdasági átlag, a szerbeké pedig magasabb. Mezőgazdasági magántermelők körében is magasabb arányban találunk magyarokat, mind a férfiak, mind pedig a nők esetében.

4.3 Ada, Zenta, Szabadka, Újvidék, Zombor, Nagybecskerek

Ahogy az iskolai végzettség is, úgy a foglalkozási szerkezet is eltér a fenti településeken a vajdasági magyarság átlagától, ami szintén a települések városias jellegének köszönhető.

41. táblázat. A magyarok foglalkozási szerkezete a kiválasztott városokban az 1991-es népszámlálási adatok szerint

	Ada	Szabadka	Újvidék	Zenta	Zombor	Nagy- becskerek
Feldolgozóipar és bányászat	35,5	42,2	24,8	36,5	29,3	42,4
Mezőgazdaság és halászat	22,6	6,4	1,8	17,6	6,1	5,7
Erdészet	0,0	0,2	0,0	0,0	0,1	0,1
Vízgazdálkodás	0,1	0,1	0,2	0,6	0,5	0,4
Építőipar	2,1	6,0	4,9	4,9	4,1	11,8
Közlekedés	1,7	5,6	4,4	3,8	4,2	6,2
Kereskedelem	5,6	8,6	12,2	10,4	13,8	8,1
Vendéglátóipar és turizmus	0,6	1,5	2,1	1,2	2,6	1,5
Kisipar és személyes szolgáltatás	13,1	6,1	6,1	3,6	6,5	3,5
Lakásügyi és kommunális hivatal	0,9	1,6	2,0	1,5	2,2	1,7
Pénzügyi, technikai(műszaki) és üzleti szolgáltatás	4,2	2,9	4,5	2,4	4,2	1,9
Oktatás, tudomány, kultúra és információ	4,6	6,9	20,9	4,7	7,9	6,7
Egészségügyi és szociális védelem	3,8	7,7	8,6	7,2	9,3	6,1
DPZ, SZZ,DPO	3,5	3,3	6,4	4,5	6,9	3,6
Ismeretlen	1,6	0,9	1,1	1,1	1,7	0,3
Összesen	100	100	100	100	100	100

A feldolgozóiparban dolgozók aránya Szabadkán és Nagybecskereken a legmagasabb, valamivel (5 százalékkal) alacsonyabb Adán és Zentán, míg Zomborban illetve Újvidéken a legalacsonyabb. Újvidéken dolgoznak legkisebb arányban ebben a szektorban a magyarok. A mezőgazdaság is jóval a vajdasági magyarokra vonatkozó átlag alatt van, kivéve a két mezővárost, Zentát és Adát, amelyek népességszámukat tekintve is kisebbek, mint a másik négy település.

Az építőiparban dolgozók aránya egyedül Nagybecskerekén kiugró (11,8 százalék).

A kereskedelemben elhelyezkedők aránya mutat jelentősebb különbséget a települések esetében: 10 százalék feletti az arány Újvidéken, Zentán és Zomborban, Adán pedig a legalacsonyabb (5,6 százalék).

Adán a kisiparból élők aránya több mint kétszer magasabb, mint a többi településen.

Az oktatás, tudomány, kultúra területén dolgozók aránya kiemelkedően magas Újvidéken (20,9 százalék), és ami meglepő, második helyen Zombort találjuk (7,9 százalék).

Az egészségügyben dolgozók aránya Zomborban a legmagasabb, ezt követi Újvidék majd Zenta.

A szűkebb állami szektorban (DPZ, SIZ, DPO) elhelyezkedők aránya kimagasló Újvidéken és Zomborban. (42. táblázat)

A mezőgazdaságból élők aránya továbbra is a két mezőváros esetében magasabb, azonban Ada esetében egy 4 százalékpontos visszaesérről beszélhetünk, míg Zenta esetében stagnál az arány.

A feldolgozóiparban dolgozók aránya jelentősen megváltozott: Adán 13,5 százalékponttal nőtt az arány, míg Zenta esetében 10 százalékpontos csökkenésről beszélhetünk. Újvidék esetében minimális növekedésről beszélhetünk, a maradék településeken viszont 3 illetve 5 százalékponttal csökkent az arány.

Az építőiparban dolgozók aránya továbbra is Nagybecskerekén illetve Zomborban a legmagasabb.

A kis- és nagykereskedelemből élők aránya 3–4 százalékponttal lett magasabb, mint 1991-ben, kivéve Szabadkán, ahol 7 százalékpontos volt a növekedés. Az ingatlanokkal, kölcsönzéssel foglalkozók aránya Újvidéken kétszer magasabb, mint a többi településen.

Az államigazgatásban, államvédelemben dolgozók aránya Zomborban (6,1 százalék) és Újvidéken (4,5 százalék) magasabb, mint a többi településen.

Az oktatásban dolgozók aránya nagyjából megegyezik, kivétel Újvidék, ahol kicsit magasabb, mint a többi településen. Az egészségügyben dolgozók aránya Zomborban a legmagasabb, illetve a regionális egészségügyi központnak számító Újvidéken és Szabadkán is jelentős.

Újvidéken kimagasló a más kommunális, társadalmi és személyi szolgáltatást nyújtók aránya (9,1 százalék).

42. táblázat. A magyarok foglalkozási szerkezete
a kiválasztott városokban az 2002-es népszámlálási adatok szerint

	<i>Ada</i>	<i>Szabadka</i>	<i>Újvidék</i>	<i>Zenta</i>	<i>Zombor</i>	<i>Nagy- becskerek</i>
Mezőgazdaság,vadászat, erdészet	18,3	5,5	1,3	17,3	6,1	4,5
Halászat	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Bányászat	0,0	0,0	0,7	0,3	0,0	0,9
Feldolgozóipar	49,0	37,2	25,8	26,5	26,0	37,0
Elektromosenergia előállítás és ellátás	0,1	2,0	1,4	9,8	2,1	2,5
Építőipar	2,7	5,5	5,2	2,3	7,0	11,7
Kis és nagy kereskedelem	9,1	15,2	17,0	14,6	16,3	11,8
Hotelek és éttermek	1,4	2,4	2,4	2,8	2,8	1,8
Közlekedés	1,2	6,0	4,9	3,7	7,0	3,9
Pénzügyi közvetítés	1,1	0,1	2,2	1,9	2,2	0,9
Ingyanokkal, kölcsönzéssel és üzlettel kapcsolatos aktivitások	1,5	2,5	6,0	2,0	2,6	2,8
Államigazgatás és államvédelem, kötelező társadalombiztosítás	2,6	2,8	4,5	3,1	6,1	3,0
Oktatás	5,1	5,7	7,5	6,6	6,3	5,6
Egészségügyi és szociális munka	5,2	9,1	9,7	6,4	11,1	7,3
Más kommunális, társadalmi és személyi szolgáltatást nyújtó aktivitások	1,4	4,2	9,5	2,3	4,0	3,7
Háztartásokban foglalkoztatottak	0,1	0,3	0,1	0,1	0,2	0,2
Területenkívüli szervezetek és testöletek	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ismeretlen	1,2	0,5	1,8	0,3	0,2	2,4
Összesen	100	100	100	100	100	100

5. A vajdasági magyarság gazdasági aktivitásának alakulása

A gazdasági aktivitás alapján a következő csoportokat különböztethetjük meg: gazdaságilag aktív lakosság, személyes bevétellel rendelkezők, külföldön dolgozók, illetve az eltartottak csoportját. A gazdaságilag aktív népességet feloszthatjuk két csoportra: akiknek van munkájuk és a munkanélküliek. A gazdaságilag aktív népességbe (akiknek munkájuk is van) tartoznak azok a férfiak és nők, akik valamilyen munkát végeznek a gazdasági javak és szolgáltatások területén, a vizsgált időszakban.

5.1 1991-es népszámlálási adatok

A gazdasági aktivitás alsó korhatára Szerbiában tizenöt év. A 43. sz. táblázat mutatja, hogy az 1991-es népszámlálás szerint a tizenöt évesnél idősebb népesség milyen arányban tartozik a fentebb felsorolt kategóriák közé a szerb illetve a magyar nemzetiségűek esetében:

43. táblázat. A szerb és a magyar népesség gazdasági aktivitás szerinti felosztása az 1991-es népszámlálási adatok szerint

	<i>Aktívak, de nem foglalkoztatottak</i>	<i>Aktívak, foglalkoztatottak</i>	<i>Személyes bevétellel rendelkezők</i>	<i>Külföldön dolgozók</i>	<i>Eltartottak</i>
Szerb	6,1	48,6	19,0	1,9	24,4
Magyar	4,3	46,6	23,7	2,0	23,4

A szerb nemzetiségűek esetében magasabb a munkanélküliek aránya Vajdaságban, mint a magyarok esetében. A gazdaságilag aktív, munkát végző népesség aránya a szerb nemzetiségűek esetében magasabb két százalékkal, mint a magyarokéban. A magyar nemzetiségűek esetében a személyes bevétellel rendelkezők (ide tartoznak a nyugdíjasok is) aránya majdnem öt százalékkal meghaladja a szerb nemzetiségűek esetében ugyanebbe a csoportba tartozók arányát. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy a magyarok körében magasabb a nyugdíjkorhatár feletti népesség aránya. A magyarok valamivel nagyobb arányban dolgoznak külföldön. Az eltartottak aránya a szerb nemzetiségűek esetében egy százalékkal magasabb, mint a magyaroknál, ami szintén demográfiai adatokkal magyarázható: kevés magyar fiatal van Vajdaságban.

5.2 2002-es népszámlálási adatok

44. táblázat. A szerb és a magyar népesség gazdasági aktivitás szerinti felosztása az 2002-es népszámlálási adatok szerint

	<i>Aktívak, de nem foglalkoztatottak</i>	<i>Aktívak, foglalkoztatottak</i>	<i>Személyes bevéttel rendelkezők</i>	<i>Külföldön dolgozók</i>	<i>Eltartottak</i>
Szerb	12,9	41,2	22,9	0,2	22,8
Magyar	9,5	40,8	29,2	0,2	20,3

Látható, hogy ugyanolyan tendenciák zajlottak le mind a magyarok, mind pedig a szerb nemzetiségűek körében. Duplájára nőtt a munkanélküliek aránya, mindkét vizsgált csoport esetében. A gazdaságilag aktív réteg aránya szinte kiegyenlítődtött a két csoport esetében. Azonban a személyes bevétellel rendelkezők aránya különböző mértékben nőtt: a magyarok esetében 5,4 százalékpontos, a szerb nemzetiségűek esetében pedig 3,8 százalékpontos növekedésről beszélhetünk. Így a két csoport közötti különbség 1991-ről 2002-re 4,7 százalékról 6,3 százalékosra nőtt. Ennek az arálynak a növekedése nagyrészt a társadalom előregegedését tükrözi. Jól láthatóan csökkent a külföldön dolgozók aránya, aminek oka, hogy 1991-ben és 2002-ben is máshogy definiálták a külföldön dolgozó állampolgárokat is, attól függetlenül, hogy hány éve dolgoznak külföldön, míg 2002-ben azokat számították szerbiai állampolgárnak, tehát állandó lakosnagnak, akik kevesebb, mint egy éve dolgoztak külföldön. Az eltartottak aránya a szerb nemzetiségűek esetében 1,6 százalékkal csökkent, a magyar nemzetiségűek esetében pedig 3,1 százalékos csökkenésről beszélhetünk. Ez a tendencia a fiatalok össznépességéhez viszonyított egyre alacsonyabb arányát tükrözi.

A fenti adatok a 15 évesnél idősebb népességre vonatkoztak. Az össznépességhez is viszonyíthatjuk a gazdaságilag aktív, az eltartottak és a személyes bevétellel rendelkezők arányát. Ha a gazdaságilag aktív lakosság arányát az össznépességhez viszonyítjuk, akkor megkapjuk az általános aktivitási mutatót.

45. táblázat. A szerb és a magyar népesség gazdasági aktivitás szerinti felosztása az 2002-es népszámlálási adatok szerint nemi bontásban

	Férfi			Nő			Összes		
	Vajdaság	Szerb	Magyar	Vajdaság	Szerb	Magyar	Vajdaság	Szerb	Magyar
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Aktív	53,8	53,7	55,2	36,5	37,5	33,4	44,9	45,4	43,7
Személyes bevétel	19,1	18,7	22,7	21,1	19,7	27,6	20,1	19,2	25,3
Eltartottak	26,9	27,4	22,0	42,2	42,7	38,9	34,8	35,2	30,9
Külföldön dolgozók	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1

Különbség van a férfi és a női népesség között és a magyar illetve a szerb nemzetiségűek között is. A gazdaságilag aktívak összesítésénél láthatjuk, hogy a magyarok esetében képeznek legalacsonyabb arányt, azonban ha megnézzük nemi lebontásban, akkor láthatjuk, hogy a magyarok esetében van a legnagyobb különbség a férfiak és a nők között (Vajdasági átlag esetében 17,3 százalékpontnyi a különbség, szerb nemzetiségűek esetében 16,2, míg a magyaroknál 21,8 százalékpont). A magyar férfiak nagyobb aránya tartozik a gazdaságilag aktív népességbe, mint a vajdasági átlag illetve a szerb nemzetiségű férfiaké, míg a nőknél a magyarok esetében találjuk a legalacsonyabb arányt ebben a csoportban.

A személyes bevétellel rendelkezők a magyarok esetében képviselnek legmagasabb arányt, mind a férfiak, mind pedig a nők esetében. A magyar nemzetiségűek esetében 4,3 százalékkal magasabb az arány, mint a szerb nemzetiségűek esetében. Nemi bontásban azt tapasztaljuk, hogy a férfiaknál 4 százaléka a különbség, nők esetében viszont 6,1 százaléka.

Az eltartottak aránya a magyarok esetében a legalacsonyabb, összességében 4,3 százalékkal alacsonyabb, mint a szerb nemzetiségűek esetében (A férfiaknál 5,4 százalékkal alacsonyabb, a nőknél pedig 3,8 százalékkal).

A külföldön dolgozók nem tükrözik a valós állapotot, mivel csak az egy évnél rövidebb ideje más országban dolgozókat vették ebbe a kategóriába tartozónak.

A 46. sz. táblázatban a 2002-es népszámlálási adatok alapján – további kategóriákra bontva az aktív lakosságot, a személyes bevétellel rendelkezőket és az eltartottakat – kaphatunk árnyaltabb képet a társadalomról.

46. táblázat. A vajdasági, a szerb és a magyar népesség gazdasági aktivitás kategóriái szerinti eloszlás alakulása a 2002-es népszámlálás adatai szerint

	Aktív lakosság			Személyes bevétellel rendelkezők			Eltartottak		
	Munkanélküliek	Foglalkozást tölt be	Nyugdíjas	Ingtalanból származó bevételek	Más személyes bevétellel rendelkezők	Háztartásbeli	Gyerekek, tanulók, hallgatók	Munkaképtelenek	Egyéb
Vajdaság	10,4	34,5	18,5	0,5	1,0	8,8	23,8	1,1	0,2
Szerb	10,8	34,6	19,2	0,4	0,9	8,4	24,7	1,1	0,9
Magyar	8,2	35,4	23,2	1,1	1,0	10,3	18,9	1,1	0,6

A munkanélküliek aránya a saját nemzetiségű népességhez viszonyítva a magyar nemzetiségűek körében a legalacsonyabb, több mint két százalékkal alacsonyabb, mint a vajdasági átlag illetve a szerb nemzetiségűek aránya. A foglalkoztatottak aránya pedig egy százalékkal magasabb a magyarok körében, mint a másik két vizsgált csoportban.

A nyugdíjasok aránya a magyar népességben több mint négy százalékkal magasabb, mint a vajdasági átlag esetében, illetve a szerb nemzetiségűeknél. Az ingatlanból származó bevétellel rendelkezők aránya a magyarok körében több mint kétszer akkora, mint a szerb nemzetiségűeknél.

A magyarok körében a legmagasabb a háztartásbeliek aránya is, majdnem két százalékkal magasabb, mint a szerb nemzetiségűeknél. A gyermekek és a még iskolába járók képviselik a legalacsonyabb arányt a magyar nemzetiségűek körében a népességen belül, közel hat százalékkal alacsonyabbat, mint a szerb nemzetiség esetében. A munkaképtelenek aránya mindhárom vizsgált csoportban megegyezik.

47. táblázat. A vajdasági, a szerb és a magyar népesség gazdasági aktivitás egyes kategóriáin belüli arányai a 2002-es népszámlálási adatok szerint

	Aktív lakosság		Személyes bevétellel rendelkezők					Eltartott népesség			
	Összesen	Foglalkozást tölt be	Összesen	Nyugdíjas	Ingatlanból származó bevételek	Más személyes bevétellel rendelkezők	Összesen	Háztartásbeli	Gyermekek, tanulók, hallgatók	Munkaképtelenek	Egyéb
Vajdaság	100	76,8	100	91,9	2,8	5,3	100	25,5	68,6	3,3	2,7
Szerb	100	76,2	100	92,8	2,2	4,9	100	24,1	70,2	3,0	2,6
Magyar	100	81,1	100	91,8	4,2	4,0	100	33,2	61,2	3,6	2,0

A gazdaságilag aktív lakosságon belül a magyar nemzetiségűek esetében a legmagasabb a foglalkoztatottak aránya, majdnem 5 százalékkal magasabb, mint a szerb nemzetiségűek esetében.

A személyes bevételekkel rendelkezők esetében a nyugdíjasok képviselik a legnagyobb arányt mindhárom vizsgált csoportban, megközelítőleg ugyanakkora arányban. Ahol szembetűnő eltérés van, az az ingatlanból származó bevételekből rendelkezők aránya: a magyarok esetében 4,2 százalék, a szerbekenél pedig mindössze 2,2 százalék. Ennek oka, valószínűleg az, hogy a magyarok esetében magasabb azok aránya, akik földtulajdonnal rendelkeznek és azt (vagy annak egy részét) bérbeadják megművelésre.

Az eltartott népességen belül a gyermekek illetve a még tanulók képviselik a legnagyobb arányt, azonban a magyarok esetében az arányuk 9 százalékkal alacsonyabb, mint a szerb nemzetiségűeknél. A háztartásbeliek aránya a magyarok körében a legmagasabb. A nemek között nagy különbséget találunk az eltartottak esetében: a magyar nemzetiségű eltartott női népesség 50,1 százaléka háztartásbeli, 45,6 százaléka gyermek vagy tanuló, 3,2 százaléka munkaképtelen. A férfiaknál ez az arány: háztartásbeli nincs, gyermek vagy tanuló 92,1 százalék, munkaképtelen 4,3 százalék.

5.3 Ada, Zenta, Szabadka, Újvidék, Zombor, Nagybecskerek

A kiválasztott településeken a magyar 15 évnél idősebb népesség gazdasági aktivitás szerinti eloszlását mutatja a következő táblázat:

48. táblázat. A magyar népesség gazdasági aktivitásának alakulása 1991-i népszámlálási adatok szerint

	<i>Ada</i>	<i>Zenta</i>	<i>Szabadka</i>	<i>Újvidék</i>	<i>Zombor</i>	<i>Nagy- becskerek</i>
Összesen	100	100	100	100	100	100
Munkanélküli	4,7	5,1	3,6	3,7	4,1	6,2
Foglalkoztatott	48,8	48,3	45,9	40,9	39,3	40,8
Személyes bevételek	20,8	25,8	30,8	37,0	35,4	29,9
Eltartottak	23,5	19,3	17,8	15,9	19,0	21,3
Külföldön dolgozók	2,0	1,4	1,8	2,4	2,1	1,9

A munkanélküliek aránya Nagybecskerekben a legmagasabb (6,2 százalék), Szabadkán és Újvidéken pedig a legalacsonyabb (3,6 illetve 3,7 százalék). A foglalkoztatottak aránya összefüggést mutat azzal, hogy az adott településen milyen arányban élnek magyarok. Zentán és Adán a legmagasabb a foglalkoztatottak aránya, ahol abszolút többségben élnek a magyarok, aztán következik Szabadka, ahol relatív többségben, majd pedig Újvidék, Nagybecskerek és Zombor, ahol jelentős kisebbségben élnek magyarok. Személyes bevétellel rendelkezők (akiknek a zömét a nyugdíjasok teszik ki) aránya Újvidéken és Zomborban a legmagasabb (37,0 és 35,4 százalék), Adán pedig a legalacsonyabb (20,8 százalék).

Az eltartottak aránya Újvidéken a legalacsonyabb (15,9 százalék), Adán pedig a legmagasabb (23,5 százalék).

A külföldön dolgozók aránya Újvidéken a legmagasabb, Zentán pedig a legalacsonyabb.

49. táblázat. A magyar népesség gazdasági aktivitásának alakulása a 2002-i népszámlálási adatok szerint

	<i>Ada</i>	<i>Zenta</i>	<i>Szabadka</i>	<i>Újvidék</i>	<i>Zombor</i>	<i>Nagy- becskerek</i>
Összesen	100	100	100	100	100	100
Munkanélküli	9,3	11,3	11,2	8,2	9,1	13,7
Foglalkoztatott	40,6	38,9	37,8	34,5	33,5	36,2
Személyes bevétel	27,4	31,7	35,2	42,9	42,1	34,9
Eltartottak	22,4	17,8	15,6	14,2	15,0	15,2
Külföldön dolgozók	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

A munkanélküliek aránya kivétel nélkül minden településen nőtt, megközelítőleg az 1991-es arány duplájára. Ez egész Vajdaságra jellemző tendencia volt a 90-es években.

Ennek köszönhetően a foglalkoztatottak aránya is csökkent minden településen: Zentán a legnagyobb a csökkenés (9,4 százalékkal), legkisebb pedig Nagybecskereken (4,6 százalék).

A személyes bevétellel rendelkezők aránya tükrözi a társadalomban a idősök arányát: elmondható, hogy a személyes bevétellel rendelkezők aránya Zomborban és Újvidéken a legmagasabb (42,1 és 42,9 százalék), tehát ezeknek a városoknak van legelőregedettebb társadalmuk. Ilyen szempontból Ada van a legkedvezőbb helyzetben, mivel ott a népességnek 27,4 százaléka tartozik ebbe a csoportba.

Ennek a másik oldala az eltartottak aránya a népességben belül, akiknek a zömét a fiatalok alkotják. A legrosszabb helyzetben Újvidék van (14,2 százalék), míg legjobb helyzetben Ada (22,4 százalék).

A külföldön dolgozók (egy évnél nem hosszabb ideje) aránya minden településen 0,1 százalék körül mozog.

A fenti adatok alapján elmondhatjuk, hogy jelentős változások mentek végbe a vajdasági gazdasági aktivitásának terén a vizsgált időszakban. A munkanélküliség a kétszeresére nőtt, a foglalkoztatottak aránya csökkent, az eltartottaké csökkent, a személyes bevétellel rendelkezők aránya pedig jelentősen növekedett.

6. Összefoglaló

A 2002-es népszámlálás adatai alapján Vajdaságban 290 207 magyar élt. Ez 14,51 százalékkal kevesebb, mint ahányan 1991-ben éltek itt. A magyar nemzetiségű népesség csökkenésének két fő oka volt: az alacsony népszaporulat illetve az elvándorlás. A 2.2-es fejezetben láthattuk, hogy a magyar népesség körében a 15 évesnél idősebb nők kisebb arányban gyermektelenek, mint a vajdasági átlag, vagy mint a szerbek, ami örvendetes lenne, ha nem tudnánk viszont, hogy az egy gyermeket vállalók aránya pedig épp a magyar nők körében a legmagasabb.

A magyarok fogyatkozásának másik fő oka az elvándorlás. Láthattuk, hogy a 90-es években tömegesen hagyták el a Vajdaságot a magyarok, és elsősorú célország Magyarország volt. A 90-es évek végére csökkent a magyarországi munkavállalás népszerűsége, és újra nőtt a Németországban munkát vállalók aránya (Németország volt 1990 előtt az első számú célország a vajdasági magyarok körében).

A vajdasági magyarság sajátos társadalmi szerkezettel rendelkezik, amely különbözik a vajdasági átlagtól és a szerb nemzetiségűek társadalmi szerkezetétől is. Az iskolai végzettségről elmondhatjuk, hogy a 90-es években nagyot változott: csökkent az iskolázatlanok és az alacsonyan iskolázottak aránya, a középiskolát befejezők és a felsőfokú végzettségűek aránya pedig nőtt. Azonban ezeknek a folyamatoknak az intenzitása elmarad a szerb nemzetiségűek körében tapasztalttól.

A foglalkozási szerkezetet meghatározza, hogy a magyar nemzetiségűek felülreprezentáltak a mezőgazdaságban és a feldolgozóiparban. Ennek köszönhetően a harmadik szektorban dolgozók aránya kisebb, mint a szerb nemzetiségűek esetében.

A gazdasági aktivitást vizsgálva a vajdasági magyarság körében, elmondható, hogy tükrözi a magyarság korösszetételét. Az eltartottak aránya csökkent a vizsgált időszakban. A munkanélküliség a duplájára emelkedett a két népszámlálás között eltelt idő alatt. A foglalkoztatottak aránya is csökkent, míg a személyes bevétellel rendelkezők aránya nőtt.

Elmondható tehát, hogy a vajdasági magyarok társadalma egy fejlettebb foglalkozási szerkezetű társadalommá átalakuló, jelenleg még viszonylag kedvezőtlen és fejletlen foglalkozási szerkezettel rendelkező társadalom. Az magyarok foglalkozási szerkezetének átalakulása lassabban megy végbe, mint a szerb nemzetiség esetében.

Az iskolai végzettségről is megállapítható, hogy átalakulóban, fejlődőben van: egyre alacsonyabb az iskolázatlanok aránya és növekszik a magasan képzettek aránya. Egyre kevesebb az eltartott (akiknek a zöme fiatal), és egyre kevesebb a foglalkoztatott. Növekszik viszont a személyes bevétellel rendelkezők aránya, akiknek nagy része viszont idős, nyugdíjas. Tehát egy rendkívüli ütemben előregedő társadalmi korszerkezetet találunk Vajdaságban a magyarok körében, aminek köszönhetően további (magyarányú) népességfogyásra számíthatunk.

PAPP Z. ATTILA

Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között

Az elmúlt évtizedben egyre több részletes munka jelent meg (magyar nyelven is) az utolsó romániai népszámlálások adatairól, értelmezéseiről. Ezek az írások,¹ noha nagyon sok újfajta szempontot, illetve fontos elemzéseket is tartalmaznak a romániai magyar népességszám területi és idősoros, avagy felekezetek szerinti alakulásáról, becsléséről, vagy éppenséggel a vegyes házasságok dinamikájáról, meglepően kevés információt tartalmaznak a romániai magyar populáció társadalmi szerkezetéről, foglalkozások szerinti rétegzettségéről és egyéb társadalmi-gazdasági jellemzőiről.² Az 1992-es és 2002-es népszámlálások

¹ Lásd: Kiss Tamás (szerk.) *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. RMDSZ Ügyvezető Elnökség – Kriterion, Kolozsvár, 2004.

² Egy-két kísérletet, kivételt azonban találhatunk. Varga E. Árpád összegző tanulmányban foglalta össze az 1992-es népszámlálás fontosabb demográfiai, foglalkoztatottsági, iskolázottsági adatait (Varga E. Árpád: A romániai magyarság főbb demográfiai jellemzői az 1992. évi népszámlálás eredményei alapján. In: Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Tanulmányok. Budapest, Püski, 1998. 260–276.), míg Neményi Ágnes a 2002-es adatokat ismertette röviden (Neményi Ágnes: Az erdélyi magyarság gazdasági-társadalmi és demográfiai jellemzői a 2002. évi népszámlálás tükrében. In: *Társadalom és politika. Etnikai folyamatok Románia négy kistérségében*. RISOPRINT, Cluj-Napoca, 2006.). Veres Valér 2004-ben elemzést készített a 2002-es népszámlálási adatok foglalkoztatottsági vonatkozásairól, ám elemzésében nem szerepelnek a romániai magyar nemzetiségre vonatkozó adatsorok. (Veres Valér: Foglalkoztatottság és foglalkozásszerkezet Romániában 2002-ben. *WEB*, 2004. április. 41–48). Ugyanő közölt

utáni közbeszédben és részben a szakmai nyilvánosságban is a legmarkánsabban felmerülő tematizációt a népességszám „mentálisan várt” száma körüli eszmefuttatások képezték: 1992-ben fel kellett számolni a „kétmillió magyarország” toposzát, 2002-ben pedig szembesülni kellett egy újabb mintegy 200.000-es fogyással. Úgy is fogalmazhatnánk, az erdélyi magyar „felelősségteljes értelmiséginek” szembe kellett néznie azzal a kíméletlen ténnyel, hogy a „magyarország” röpke 10–12 év alatt úgymond mentálisan 30 százalékkal fogyott: az 1990–91-ben még feltételezett 2 millióról a 2002-es 1,4 millióra. E viszonylag rövid idő alatti nagyfokú, percepiált népességcsökkenés óhatatlanul is a fogyás okainak elemzését tette szükségessé (a politikum részéről is), és ezzel párhuzamosan kevesebb elemzői, kutatói ambíció maradt a populáció belső szerkezetének megismerésére, adatai ismertetésére és értelmezésére. Pedig manapság talán már nem lehet hivatkozni az adatok hozzáférhetetlenségére, ugyanis a hivatalosan is megjelenő, etnikai bontásban – részben az interneten is – elérhető adatok mellett, adatsorokat a bukaresti *Országos Statisztikai Hivatal*tól³ be lehet szerezni vagy meg lehet vásárolni. Sőt, az amerikai *Minnesota Population Centertől* – többek között – például beszerezhetők az 1992-es és 2002-es romániai népszámlálások 10 százalékos mintáját tartalmazó adatbázisai is, amelyek lehetővé teszik a kutató személyes érdeklődésének megfelelő keresztátlak előállítását, illetve más statisztikai elemző eljárások alkalmazását is.

Tanulmányunkban az 1992-es és 2002-es népszámlálási adatok foglalkoztatási és iskolázottsági adatait fogjuk megvizsgálni. Az elemzés során részben idősoros összehasonlítást végzünk a két népszámlálási referencia év alapján, részben pedig összevetjük a magyar népesség adatait vagy az országos adatokkal vagy a többségi etnikum vonatkozó adataival. A tanulmány alapjául szolgáló adatok két nagyobb forrásból származnak:

1. a bukaresti Országos Statisztikai Hivatal hivatalos, nyilvánosan is megjelent adatai, valamint az ugyanonnan beszerzett etnikai bontású, aktív népességre, foglalkoztatásra, oktatásra vonatkozó községsoros adatok (a hivatkozásokban: *INS*-ként jelöljük);

2. a Minnesota Population Center mellett működő úgynevezett *Integrated Public Use Microdata Series* (IPUMS) nevű projekt keretében

kérdőíves kutatásokra épülő társadalmi struktúra elemzést is (Veres Valér: A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a posztszocialista Erdélyben. *Erdélyi Társadalom*, 2003. 1. 87–112.)

3 Institutul Național de Statistică, honlap címe: www.insse.ro

hozzáférhető romániai népszámlálási adatbázisok 10 százalékos mintája, amelyből saját számításokat végeztünk (a hivatkozásokban *IPUMS*-ként fogjuk jelölni).

A gazdasági aktivitásra és foglalkoztatásra vonatkozó adatok

A lakosságot gazdasági aktivitás szempontjából rendszerint aktív és inaktív népességre szokták felosztani. Mindkét népszámlálás alkalmával az *aktív népességet* úgy határozták meg, mint azokat a 14 év és fölötti, illetve nyugdíjkorhatár alatti személyeket,⁴ akik kereső tevékenységet folytatnak vagy folytatnának, folytathatnának, ám jelenleg nem dolgoznak. Az aktív népesség tehát két nagyobb csoportból áll: a *foglalkoztatottakból* és a *nem foglalkoztatottakból (munkanélküliekből)*. A gazdasági tevékenységet nem folytató személyek képezik az *inaktív populációt*. Az egyes személyeknek a különféle kategóriákba való besorolása diszjunkt (egymást kizáró) módon történik, azaz egy személynek csak egyféle tevékenység feleltethető meg.⁵

1992-ben a foglalkoztatottak közé sorolták azokat a személyeket, akik munkaszerződéssel vagy anélkül kereső tevékenységet folytattak. Azok is foglalkoztatottnak minősültek, akik a népszámlálás időpontjában különféle okokból ideiglenesen nem dolgoztak (például beteg-, gyereknevelési vagy fizetés nélküli szabadságon voltak, sztrájkoltak vagy más technikai vagy akár klimatikus okok miatt nem dolgoztak), ám e jelzett ok megszűnése után visszatérhetnek munkahelyükre. Továbbá azokat is a foglalkoztatottak közé sorolták, akik a kérdés pillanatában ugyan nem dolgoztak, nem volt munkaviszonyuk, ám a megelőző évben (1991-ben) legalább 6 hónapot kereső tevékenységet folytattak, vagy családi mezőgazdasági vagy kézműves tevékenységet folytattak. Szintén foglalkoztatottnak minősültek a kötelező katonai szolgálatot teljesítő vagy ilyen jellegű továbbképzésben résztvevő személyek is, valamint azok a nyugdíjas korúak, illetve (14 év fölötti) tanuló, hallgatók is, akik kereső tevékenységet folytatnak.

⁴ Más országokban az aktív népesség tekintetében alsó korhatárt vagy nem határoznak meg, vagy magasabb életkort jelölnek meg (Szlovákiában például a 16 év és fölöttiekre érvényes e kérdés).

⁵ Magyarországon például e kérdésre háromféle válasz adható.

2002-ben a foglalkoztatottak köre kisebb mértékben módosult: bekerültek azok a román állampolgárok is, akik „külföldön külföldi gazdasági vagy társadalmi egységeknek dolgoznak”. Az is változásnak tekinthető, hogy az aktív, ám nem dolgozók esetében nem az előző év számított referencia időszakknak, hanem az előző, 2002. március 11–17-i hét: ha ebben a periódusban a személy legalább 1 órát, vagy családi mezőgazdaságban legalább 15 órát dolgozott, akkor foglalkoztatottnak tekintették.

A nem foglalkoztatott aktív népességet a munkanélküliek teszik ki, akiket vagy a „más munkahelyet kereső”, vagy az „első munkahelyüket kereső” munkanélküli kategória alá soroltak. Előbbiek azok, akiknek 1991-ben még volt munkahelyük, de időközben megszűnt, utóbbiak azok, akiknek sosem volt korábban munkahelyük. A munkanélküli státus független attól, hogy a személy regisztrált vagy nem regisztrált munkanélküli-e, vagy részt vesz-e valamilyen továbbképzésen. 2002-ben a referencia időszak változása mellett az is eltér a korábbi gyakorlattól, hogy munkanélkülinek minősül az is, aki idénymunkát végez, és a népszámlálás időpontjában, mivel az idény még nem kezdődött el, várja – érvényes munkaszerződés nélkül – az újabb munkafelvételt (e réteghöz tartozó személyek ugyanis 1992-ben, ha a megelőző évben legalább 6 hónapot dolgoztak, foglalkoztatottnak minősültek).

Az inaktív populációra vonatkozó kategóriák a két népszámláláskor nagyjából megegyezik, és ezek a különféle eltartottakat tartalmazzák: (nem dolgozó) tanulók, egyetemisták, nyugdíjasok, háztartásbeliek és egyéb eltartottak. 2002-ben az állami gondozottak csoportját kibővítették a magánintézmények (civil szervezetek) által eltartottakkal.

A fogalmi tisztázásokat azért tartottuk lényegesnek, mert túl azon, hogy minden összeírásban, felmérésben a tényleges számok megbízhatósága relatív, a hitelesebb társadalmi kép felvázolása érdekében célszerűbb nagyobb hangsúlyt fektetni a különféle rétegek arányaira, az azok közötti különbségekre. Ám az idősoros, diakron összehasonlításoknál fontos azt is tudatosítani, hogy az egyes, azonos elnevezésű kategóriák nem teljesen ugyanazt a réteget vagy alpopulációt fedik le. Ezek az eltérések még szembeötlőbbek lehetnek, ha a további, szintén a gazdasági tevékenységgel összefüggő indikátort is megvizsgáljuk.

Az aktív és inaktív populáció 1992 és 2002-es adatait összevetve megállapíthatjuk, hogy 10 év alatt az aktívok száma mintegy 1,6 millió fővel (15,4 százalékkal) csökkent, míg az inaktívok száma mintegy félmillióval (3,9 százalékkal) növekedett. Az aktívok/inaktívok aránya magasabb az összes populáció körében, mint a magyarok körében, illetve a román populáció e mutatója az országos átlagnál is magasabb. A magyarok körében az aktívok 37,9 százalékot tesznek ki, a románok körében ez közel 42 százalék. Az 1. ábrán láthatjuk azt is, hogy míg a román populáció „gazdasági viselkedése” követi az országos trendet (ami érthető, hiszen arányuknál fogva meghatározó tényezője e trendeknek), a magyarok körében nagyobb mértékű az aktívok arányának csökkenése is, illetve az inaktívok változása is a negatív tartományba esik. A magyar népesség 10 év alatti csökkenése tehát egyaránt kihatott az aktívokra és inaktívokra, míg országos szinten az aktívok száma csökkent, az inaktívoké pedig növekedett – az összlakosság csökkenése ellenére is.

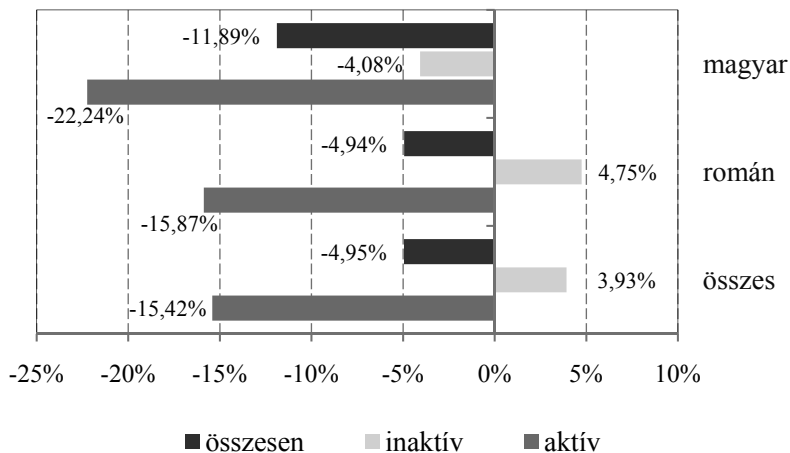
1. táblázat. Az aktív és inaktív populáció 1992-ben és 2002-ben etnikumok szerint

	1992			2002		
	Összes	Román	Magyar	Összes	Román	Magyar
Aktív	10 465 544	9 590 000*	698 798	8 851 831	8 067 670	543 390
Inaktív	12 344 491	10 818 542	926 161	12 829 143	11 331 927	888 417
Összesen	22 810 035	20 408 542	1 624 959	21 680 974	19 399 597	1 431 807
Aktív (%)	45,88	46,99	43,00	40,83	41,59	37,95
Inaktív (%)	54,12	53,01	57,00	59,17	58,41	62,05
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

* Kerekített szám, forrás: Varga 1998

Forrás: INS

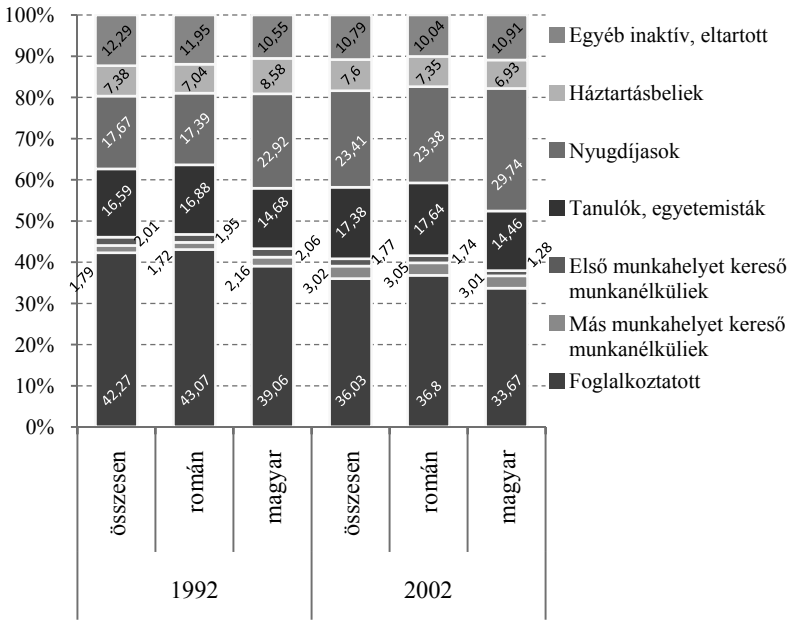
1. ábra. Az aktív és inaktív populáció számának változása 1992–2002 között etnikumok szerint és az össznépeségen belül, százalékban (1992=100%)

2. táblázat. A népesség gazdasági állapota 1992 és 2002-ben

	1992	2002	Különbség szám szerint	Különbség -%
Foglalkoztatott	9 601 800	7 811 733	-1 790 067	-18,64
Más munkahelyet kereső munkanélküliek	404 143	655 557	251 414	62,21
Első munkahelyet kereső munkanélküliek	459 601	384 541	-75 060	-16,33
Tanulók, egyetemisták	3 934 512	3 768 547	-165 965	-4,22
Nyugdíjasok	3 961 936	5 074 796	1 112 860	28,09
Háztartásbeliek	1 653 964	1 647 413	-6 551	-0,40
Más személyek által eltartottak	2 575 069	1 884 102	-690 967	-26,83
Állami vagy magán int. által eltartottak	49 788	113 880	64 092	128,73
Egyéb	169 222	340 405	171 183	101,16
Összesen	22 810 035	21 680 974	-1 129 061	-4,95

2. ábra. A népesség gazdasági állapota etnikumok szerint – 1992, 2002 (%)

Forrás: INS, IPUMS

A gazdasági aktivitás szerinti adatsorokat összehasonlítva láthatjuk, hogy 1992–2002 között országos szinten a foglalkoztatottak 18,6 százalékkal (1,7 millióval) csökkentek, míg a más munkahelyet kereső munkanélküliek aránya megugrott. Ezzel párhuzamosan a munkaerőpiacra belépni kívánók aránya csökkent, míg a nyugdíjasok száma több mint negyedével (1,1 millióval) növekedett. Ezek az adatsorok jól tükrözik, hogy milyen komoly kihívással kellett szembesülnie a román szociális ellátórendszernek, hiszen a foglalkoztatottak nagy arányú csökkenése együtt járt a nyugdíjasok megemelkedett számával. Míg 1992-ben egy aktívra 1,18 inaktív jutott, 2002-ben már 1,45. (lásd 4. táblázat.)

Vizsgáljuk meg a továbbiakban a gazdasági állapot szerinti szerkezetet etnikumok szerint is. Mivel 1992-re vonatkozóan nem rendelkezünk

etnikumok szerinti részletesebb adatsorral, segítségül hívjuk az IPUMS adatbázist, amely a két népszámlálás 10 százalékos mintáját jelenti.⁶

Már az eddigiékből is kiderült, hogy 1992–2002 között a két legnagyobb változást a foglalkoztatottak arányának csökkenése, valamint a nyugdíjasok arányának növekedése jelentette. Ezek a trendek a magyar populáción belül is érvényesek, ugyanakkor megjegyzendő, hogy tíz év alatt gyakorlatilag újratermelődtek, ám bizonyos szempontokból markánsabbak lettek az etnikai egyenlőtlenségek: továbbra is a magyarok körében a legalacsonyabb a foglalkoztatottak aránya, és szintén a magyarok körében a legmagasabb a nyugdíjasok aránya: 2002-re mondhatni, kiegyenlítődni látszik a foglalkoztatottak és nyugdíjasok aránya. A tanulók és egyetemisták magyar lakosságon belüli aránya továbbra is alacsonyabb, mint az országos vagy a román populáción belüli aránya, ám azt is meg kell jegyeznünk, hogy miközben országos szinten e réteg aránya kisebb mértékű növekedést mutat, a magyarok esetében mondhatni, stagnál.

Árnyaltabb képet kaphatunk, ha külön vizsgáljuk az aktív és inaktív populáción belüli arányokat. (3. táblázat) 1992-ben az aktív populáción belül a foglalkoztatottak aránya a magyarok körében az országos és a román populáció arányánál kisebb értéket mutatott, míg a két munkanélküli kategóriában a legmagasabb értékeket érte el. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy az országos és a román populációhoz képest munkaerőpiaci helyzete a leggyengébb volt. 2002-re azonban a helyzet módosult: a magyarok körében a legmagasabb a foglalkoztatottak aránya, a munkatapasztalattal rendelkező munkanélküliek körében pedig a legmagasabb, a munkerőpiacra belépni kívánók körében pedig a legalacsonyabb az érték. Ezek az arányok pedig arról árulkodnak, hogy a magyar populáció relatív munkaerőpiaci helyzete (részben legalábbis) megerősödött. Noha országos szinten és a magyarok körében is csökkentek a foglalkoztatási arányok, a magyarok esetében ez a csökkenés kisebb mértékű: 1,5 százalékpont a magyarok esetében, és 3,5–3,6 százalékpont országos szinten, illetve a románság körében. Összességében tehát mondhatni kevesebben dolgoznak országos szinten, de a magyarok körében magasabb a munkát vállalók aránya.

⁶ Az arányok tekintetében e meglehetősen nagy minta pontos megközelítését adja a valós helyzetnek. A két népszámlálás 10 százalékos mintái egy közös adatbázisban találhatóak. Az össz-adatbázis elemszáma $N=4.376.545$, ebből 1992-re vonatkozóan $N=2.238.578$, 2002-re pedig $N=2.137.967$.

Míg az aktív lakosság körében a magyarok adatait úgy értelmezhetjük, hogy dinamikusabban alkalmazkodtak a két népszámlálás közötti időszak piactársadalmi kialakulásával kapcsolatos kihívásokra, mint az országos átlag, addig az inaktívak szerkezete egy kevésbé dinamikus, előregező populációról árulkodik, ugyanis a magyarok körében a legalacsonyabb a tanulók és egyetemisták aránya, illetve közel felét a nyugdíjasok teszik ki.

3. táblázat. Az aktív és inaktív populáció szerkezete, etnikumok szerint 1992-ben és 2002-ben (százalékban)

	1992			2002		
	Össze- sen	Román	Magyar	Össze- sen	Román	Magyar
Aktív populáció						
Foglalkoztatott	91,75	92,14	90,26	88,25	88,47	88,70
Más munkahelyet kereső munka- nélküliek	3,89	3,68	4,98	7,41	7,34	7,93
Első munkahelyet kereső munka- nélküliek	4,36	4,17	4,77	4,34	4,2	3,37
ÖSSZESEN	100	100	100	100	100	100
Inaktív populáció						
Tanulók, egyetemisták	30,76	31,69	25,87	29,37	30,2	23,31
Nyugdíjasok	32,76	32,65	40,40	39,56	40,03	47,93
Háztartásbeliek	13,68	13,22	15,13	12,84	12,58	11,18
Egyéb inaktív, eltartott*	22,79	22,44	18,60	18,23	17,19	17,58
ÖSSZESEN	100	100	100	100	100	100

* E kategóriába soroltuk a „Más személyek által eltartottakat”, az „állami vagy magánintézmények által eltartottakat” és az „Egyéb” kategóriákat.

Forrás: INS, IPUMS

A 2002-es népszámlálás inaktívak rétegét közelebről is megvizsgálva, láthatjuk, markánsabban megjelennek a különbségek az egyes etnikumok között: a tanuló népesség a magyarok körében 7 százalékponttal

4. táblázat. Az aktív és inaktív népesség etnikumok szerint – 2002.

Gazdasági állapot	szám szerint			százalékban		
	ÖSSZES	ROMÁN	MAGYAR	ÖSSZES	ROMÁN	MAGYAR
<i>Aktív populáció</i>						
Foglalkoztatott	7 811 733	7 137 231	481 992	88,25	88,47	88,70
Más munkahelyet keres munkanélüliek	655 557	591987	43 077	7,41	7,34	7,93
Első munkahelyet keres munkanélüliek	384 541	338452	18 321	4,34	4,20	3,37
<i>Összesen: aktív populáció</i>	8 851 831	8 067 670	543 390	100,00	100,00	100,00
Tanulók, egyetemisták	3 768 547	3 422 265	207 090	29,37	30,20	23,31
Nyugdíjasok	5 074 796	4 536 151	425 862	39,56	40,03	47,93
Háztartásbeliek	1 647 413	1 425 234	99 282	12,84	12,58	11,18
Más személyek által eltartottak	1 884 102	1 606 776	115 270	14,69	14,18	12,97
Állami vagy magán int. által eltartottak	113 880	88 439	7 848	0,89	0,78	0,88
Egyéb	340 405	253 062	33 065	2,65	2,23	3,72
<i>Összesen: inaktív populáció</i>	12 829 143	11 331 927	888 417	100,00	100,00	100,00
<i>Összes (aktív+inaktív) populáció</i>	21 680 974	19 399 597	1 431 807			
1 aktívrá jutó inaktívak száma – 2002	1,45	1,40	1,63			
1 foglalkoztatottra jutó inaktívak száma – 2002	1,64	1,59	1,84			
1 aktívrá jutó inaktívak száma – 1992	1,18	1,13	1,33			

Forrás: INS

(mintegy egynegyedével) kevesebb, mint a románok körében, míg a nyugdíjasok aránya ugyanennyi százalékponttal magasabb. A 4. táblázatban azt is feltüntettük, hogy egy aktív, illetve egy foglalkoztatott személyre hány inaktív jut. Láthatjuk, hogy a magyarok esetében az arányok magasabbak, magyarán egy magyar adófizető elméletileg több magyar etnikumú inaktívat „tart el”. A foglalkoztatottak esetében pedig még magasabb az arány: 1 magyar foglalkoztatottra majdnem 2 személy (1,84) jut.

Mindez valójában annak is következménye, hogy a magyar népesség előregedettebb, mint az országos vagy a román populáció: a magyarok átlagéletkora 1992-ben 37,5 év volt, míg a románoké 34,8 év, 2002-ben a magyaroké 39,9 a románoké pedig 37,5 év. 10 év alatt az ország átlagéletkora mintegy 2,5 évvel magasabb lett, és ez egyaránt érintette a két vizsgált etnikumot, igaz, a román populáció kissé nagyobb mértékben öregedett, mint a magyar (ám a magyarok átlagéletkora továbbra is magasabb). Mindezt, ha megvizsgáljuk az egyes gazdasági aktivitás szerint is, azt találjuk, hogy a foglalkoztatottak körében a román populáció idősebb lett a vizsgált 10 év alatt, a magyar pedig enyhe mértékben fiatalodott. A legnagyobb elmozdulást a munkanélküliek esetében tapasztalhatjuk: a munkatapasztalattal rendelkező más munkahelyet keresők mintegy 5–6 évvel lettek idősebbek, az első munkahelyet keresők átlagéletkora is kitolódott 24–25 évre. A háztartásbeliek és a nyugdíjasok átlagéletkora is csökkent 10 év alatt. Mi lehet mindennek a magyarázata? A foglalkoztatottak esetében korábban már láttuk, hogy a magyarok „aktívabbak”, ami együtt jár azzal is, hogy hamarabb és tartósabban is munkát kapnak. A más munkahelyet kereső munkanélküliek átlagéletkorának emelkedése (és az 5. táblázatban fel nem tüntetett szórás értékei) azt jelzi, hogy míg 1992-ben jobbára a fiatalabb 20–40 éves korosztály volt kitéve e veszélynek vagy kihívásnak, addig 2002-ben már a közép korosztályt, a 27–47 éveseket érintette e jelenség. Az első munkahely szerzése időpontjának kitolódása vélhetően az oktatás expanziójával magyarázható, magyarán a fiatalabb generációk időben többet akarnak tanulni, és így késleltetik a munkaerőpiacra való belépést is. A háztartásbeliek átlagéletkorának csökkenése, illetve a nyugdíjasok átlagéletkorának csökkenése értelmezhető a munkanélküliség elterjedésével is: a nők vélhetően a munkalehetőségek szűkülésével korábbi életkorban döntöttek úgy, hogy háztartásban tevékenykednek, a nyugdíjasok esetében pedig a munkanélküliség elkerülése végett a nagyarányú korai, kedvezményes nyugdíjaztatás csökkentette az átlagéletkort. A piacgazdaságra

való áttérés, ami óhatatlanul is magával hozta bizonyos iparágak háttérbe szorulását, illetve a munkanélküliség elterjedését, felértékelte a nyugdíjaztatás valamilyen módon való elérését is.

5. táblázat. Átlagéletkorok gazdasági állapot és etnikumok szerint (1992, 2002)

Népszámlálás éve		1992	2002
Gazdasági állapot	Etnikum	Átlagéletkor	Átlagéletkor
Foglalkoztatott	román	37,49	38,35
	magyar	37,19	37,05
	Összesen	37,45	38,23
Más munkahelyet kereső munkanélküliek	román	31,72	37,33
	magyar	32,95	37,35
	Összesen	31,90	37,32
Első munkahelyet kereső munkanélküliek	román	21,16	24,09
	magyar	21,25	24,71
	Összesen	21,25	24,24
Háztartásbeli	román	44,65	39,59
	magyar	44,30	41,40
	Összesen	44,17	39,39
Tanuló, egyetemista	román	12,33	13,63
	magyar	12,35	13,56
	Összesen	12,31	13,57
Nyugdíjas	román	65,60	64,88
	magyar	65,96	64,91
	Összesen	65,64	64,87
Inaktív, egyéb eltartott	román	7,41	8,70
	magyar	7,41	10,92
	Összesen	7,43	8,98
Összesen	román	34,84	37,58
	magyar	37,56	39,89
	Összesen	34,90	37,45

Forrás: IPUMS

6. táblázat. Az aktív népesség foglalkozási főcsoportok szerint
1992-ben és 2002-ben

Foglalkozási főcsoport	1992	2002	Különbség szám szerint	Különbség %-ban (1992=100%)
Törvényhozók, államigazgatási, érdekképviseleti vezetők, gazdasági, politikai vezetők	164 127	343 015	178 888	108,99
Értelemiségi és tudományos munkaköri foglalkozások	614 126	725 730	111 604	18,17
Szaktechnikusok, mesterek (középszintű szellemi munkát végzők)	1 070 538	861 546	-208 992	-19,52
Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozások	494 829	415 190	-79 639	-16,09
Szolgáltatási, kereskedelmi jellegű foglalkozások	530 795	757 628	226 833	42,73
Mezőgazdasági, erdőgazdálkodási és halászati foglalkozások	1 937 480	1 974 359	36 879	1,90
Kézművesek, szakképzett munkások, gépkarbantartók	2 837 495	1 801 411	-1 036 084	-36,51
Gépkészítők, összeszerelők, járművezetők	1 600 652	864 474	-736 178	-45,99
Szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	661 310	659 587	-1 723	-0,26
Fegyveres szervezetek foglalkozásai	92 301	41 144	-51 157	-55,42
Egyéb foglalkozások	2 290	23 206	20 916	913,36
Első munkahelyüket kereső munkanélküliek	459 601	384 541	-75 060	-16,33
Összes aktív	10 465 544	8 851 831	-1 613 713	-15,42

Forrás: INS

7. táblázat. Az aktív magyar népesség foglalkozási főcsoportok szerint 1992-ben és 2002-ben

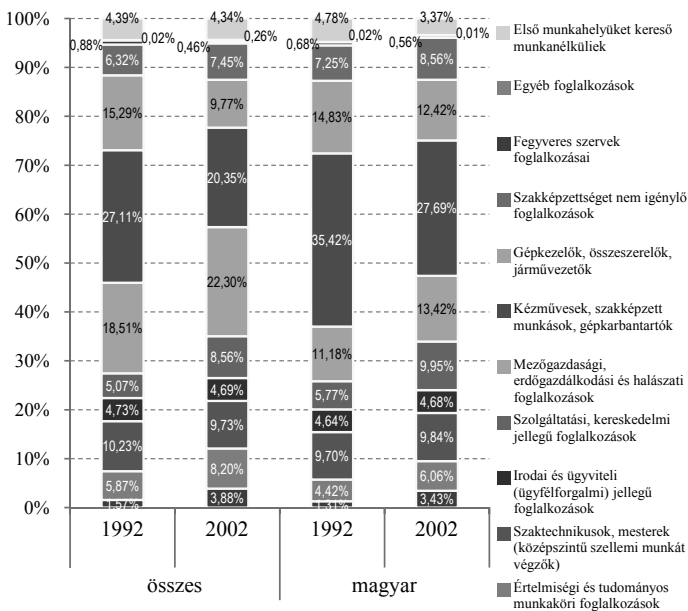
Foglalkozási főcsoport	1992	2002	Különbség szám szerint	Különbség %-ban (1992 = 100%)
Törvényhozók, államigazgatási, érdekképviseleti vezetők, gazdasági, politikai vezetők	9 126	18 647	9 521	104,33
Értelmiségi és tudományos munkaköri foglalkozások	30 901	32 904	2 003	6,48
Szaktechnikusok, mesterek (középszintű szellemi munkát végzők)	67 771	53 490	-14 281	-21,07
Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozások	32 435	25 445	-6 990	-21,55
Szolgáltatási, kereskedelmi jellegű foglalkozások	40 303	54 083	13 780	34,19
Mezőgazdasági, erdőgazdálkodási és halászati foglalkozások	78 159	72 928	-5 231	-6,69
Kézművesek, szakképzett munkások, gépkarbantartók	247 521	150 455	-97 066	-39,22
Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	103 656	67 501	-36 155	-34,88
Szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	50 639	46 517	-4 122	-8,14
Fegyveres szervezetek foglalkozásai	4 751	3 019	-1 732	-36,46
Egyéb foglalkozások	135	80	-55	-40,74
Első munkahelyüket kereső munkanélküliek	33 401	18 321	-15 080	-45,15
Összes aktív	698 798	543 390	-155 408	-22,24

Forrás: INS

A gazdaságilag aktív populáció foglalkoztatottjaira, valamint a más munkahelyet keresőkre vonatkozóan megkérdezték a foglalkozást is, illetve azt, hogy munkájuk milyen ágazathoz tartozik. E kérdések tehát az összes gazdaságilag aktív vonatkozásában nem relevánsak, hiszen az első munkahelyüket keresők értelem szerint ilyen információkat nem tudnak szolgáltatni. Ugyanakkor ez „fordítva” is igaz: a foglalkozási és nemzetgazdasági ágazatra vonatkozó adatsorok bizonyos értelemben „túlbecsültek”, ugyanis az értékek tartalmazzák az éppen munkanélkülieket, a nem hivatalosan dolgozókat, illetve (2002-ben) a külföldön dolgozó román állampolgárok adatait is.

Országos szinten 1992–2002 között mintegy 15 százalékkal csökkent az aktívák száma, a csökkenés pedig leginkább a szakképzett munkásokat érintette, ám kisebb mértékben kihatott a középszintű szellemi vezetőkre és irodai alkalmazottakra is. Az arányokat tekintve leginkább a gazdasági és politikai felsővezetők rétege duzzadt meg, illetve a szolgáltatások és az értelmiségi foglalkozások erősödtek meg. Mindez jól tükrözi a rendszerváltás utáni időszakot: a demokratikus átalakulás és a piacgazdaságra való áttérés magával hozta a gazdasági és politikai elit kiteljesedését, ugyanakkor a szocialista gazdaság iparosításának leállásával csökkent a különféle szakképzettséget igénylő munkások iránti kereslet. A piacgazdaság feltétele többek között a magánvállalkozások, illetve a szolgáltatások kibontakozása, amit nyomon követhetünk a szolgáltatási, kereskedelmi foglalkozási réteg közel 50 százalékos megerősödésében is. Az aktívák országos adatokhoz képest történt nagyobb arányú csökkenése mellett, hasonló változásokat mutatnak a magyar populáció abszolút számai is: a gazdasági, politikai elitbe sorolható személyek, valamint a szolgáltatásokat végzők száma növekedett, az összes többi foglalkozásé csökkent. Kivételt a mezőgazdaságban foglalkoztatott számánál találunk: abszolút értékben ez a réteg a magyarok esetében csökkent, országos szinten pedig enyhe növekedést regisztrálhattunk (azonban, mint később látni fogjuk, a rétegzettségben hasonló trend tapasztalható országosan is és a magyarok körében is). Megállapítható tehát, hogy a magasabb presztízzsel járó foglalkozások számbeliileg növekedtek, míg az alacsonyabb presztízzst képviselő foglalkozási csoportok esetében inkább stagnálás vagy csökkenés tapasztalható. A szolgáltatási, kereskedelmi jellegű foglalkozások kivételével a többi, szakképzettséget igénylő aktívák száma 20–40 százalékkal csökkent a magyarok esetében.

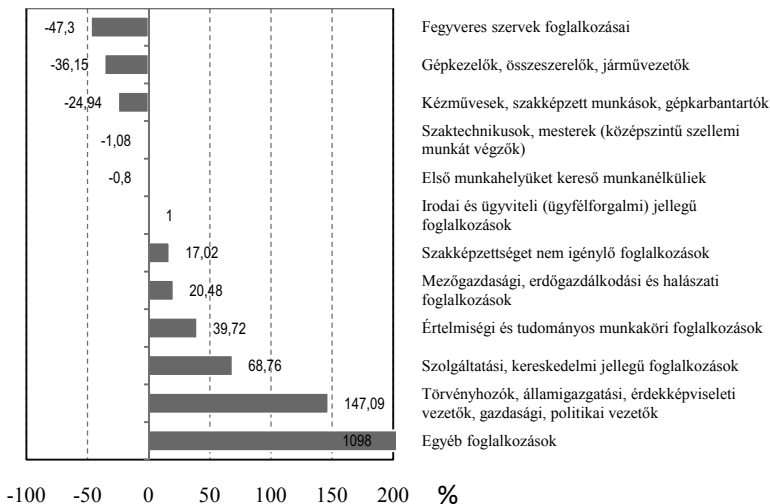
3. ábra. A gazdaságilag aktív populáció rétegzettsége országos szinten és a magyar populáció körében, 1992, 2002.

Forrás: INS

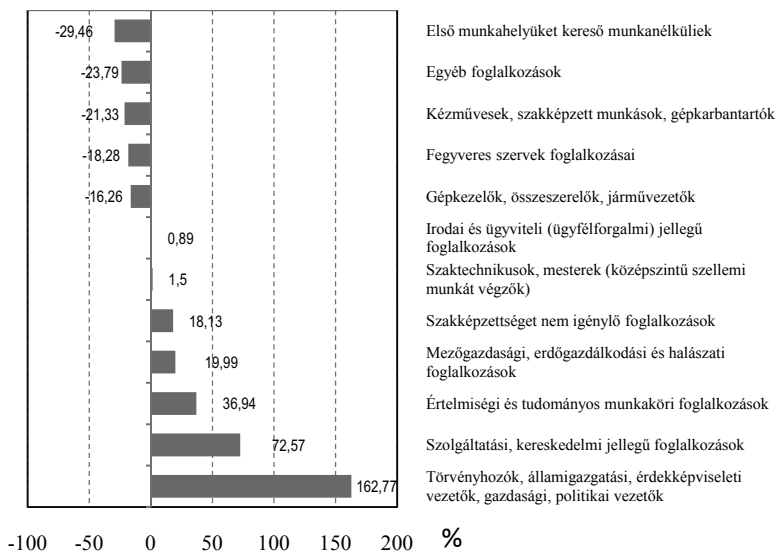
Kérdés azonban, hogy a makrotrendek hogyan érvényesülnek az országos népesség és a magyar populáció rétegzettségében? Az országos és magyar népesség rétegzettségi adatai alapján megállapítható (3. ábra), hogy a változások nagyobb csapásirányai a magyarok körében is tetten érthetők: erősödött a gazdasági, politikai és szellemi elit, kibővült a szolgáltatásban és kereskedelemben, illetve a mezőgazdaságban érdekeltek rétege, csökkent a szakképzettséget igénylő foglalkozási réteg és enyhén növekedett a szakképzetlenek aránya. Ugyanakkor fontos rögzíteni a magyar populáció rétegzettségében jelen lévő, országostól eltérő, ám 10 év alatt is reprodukálódó sajátosságait: szűkebb az értelmiségi réteg, és szintén szűkebb a mezőgazdaságból élő magyarok rétege, ugyanakkor markánsabbak a szakképzettséget igénylő foglalkozási rétegek. A kérdést tehát valójában úgy tehetjük fel, hogy az ország egészében végbement rétegzettségi változások milyen mértékben fejtették ki hatásukat a magyar populáció foglalkozási szerkezetében.

4. ábra. Az aktív népesség arányainak változása 1992 és 2002 között, foglalkoztatási főcsoportok szerint (százalékban)

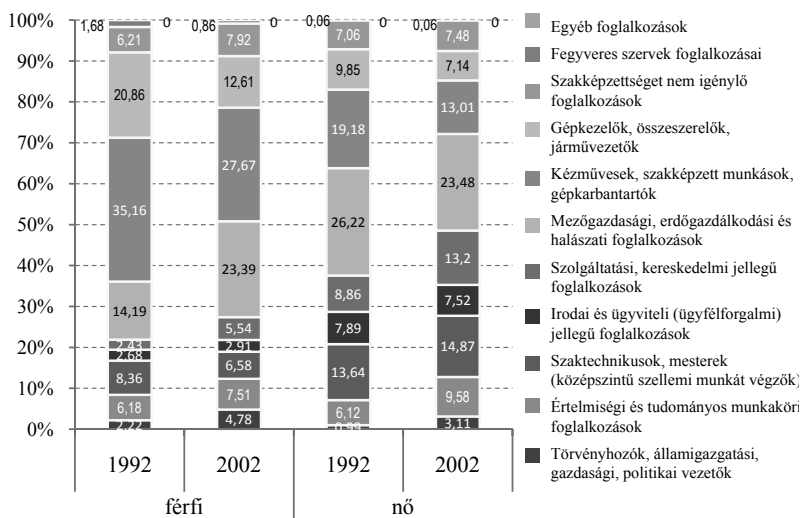
A foglalkozási szerkezetben 10 év alatt beálló változások vizsgálata során kiszámoltuk az összes aktív népesség, illetve csak a magyar populáció rétegenkénti arányának változásait, úgy hogy az 1992-es szintet tekintettük 100 százalékknak. A kapott eredmények nagyság szerinti sorba állításával és grafikus megjelenítésével (4. és 5. ábra) szemléletesen is nyomon követhetők az országos szintű és a magyar nemzetiségűek/etnikumúak körében lezajlott szerkezeti változások. A mérleg pozitív oldalán (az egyéb foglalkozásokat leszámítva) mindkét tárgyalt népesség esetében a gazdasági, politikai vezetők, a szolgáltatási és kereskedelmi jellegű foglalkozások, a mezőgazdasági és szakképzettséget nem igénylő foglalkozások találhatóak. A magyarok esetében a politikai, gazdasági vezetők aránya dinamikusabban változott az országos átlaghoz képest (162 százalékkal az országos 147 százalékkal szemben), hasonlóképpen a szolgáltatási réteg is (72,5 százalék a magyarok esetében, 68,7 százalék országos szinten). Az értelmiségi foglalkozások mutatói viszont már országos szinten jobbak, mint a magyarok körében (39,7 százalék a magyarok 36,9 százalékával szemben), és ugyanúgy a mezőgazdaságban foglalkoztatott réteg is valamivel nagyobb mértékben változott országos szinten, mint a magyar résztársadalmon belül.

5. ábra. Az aktív magyar népesség arányainak változása 1992 és 2002 között, foglalkoztatási főcsoportok szerint (százalékban)

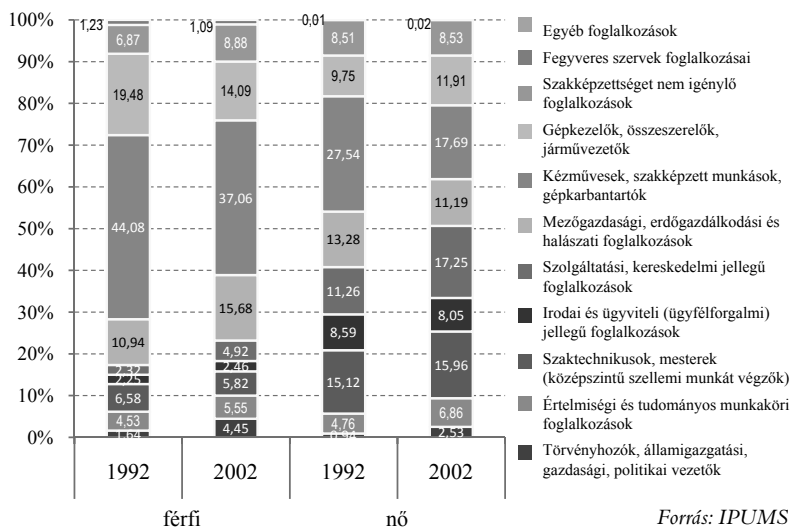
A fenti két diagram (4 és 5. ábra) tehát azt mutatja meg, hogy országos szinten és a romániai magyarok foglalkoztatás szerinti rétegződésében milyen változások, „hangsúlyeltolódások” zajlottak a vizsgált 10 évben. A szerkezet alakulása három fő tendenciát mutat: egyrészt erősödni látszik a gazdasági, politikai, értelmiségi „felsőosztály”, másrészt gyengül a szakképzettséget igénylő foglalkozási rétegek pozíciója, ez alól kivételt képeznek a szolgáltatási és kereskedelmi foglalkozások. Harmadrészt láthatjuk azt is, a szerkezeten belül kisebb mértékben, ám megerősödött az alacsony presztízsű foglalkozások aránya, nevezetesen a szakképzetlenek és mezőgazdasági munkát végzők aránya. Mindezt úgy értelmezhetjük, hogy növekszik az alsó és felső osztályok közötti távolság, illetve egy kisebb mértékű parasztosodás, agráriumba való sodródás is zajlik. E folyamatot talán valamilyen mértékben kompenzálja a szolgáltatások elterjedésében való aktívabb részvétel, illetve az is pozitív ténynek tekinthető, hogy csökken a pályakezdő munkanélküliek aránya (ám kérdés, ez a csökkenés milyen mértékben a munkaerőpiac felvevő képességének, és milyen mértékben a demográfiai csökkenésnek tudható be).

6. ábra. A gazdaságilag aktívak foglalkozási szerkezete nemek szerint – 1992, 2002

Forrás: IPUMS

7. ábra. A gazdaságilag aktív magyar etnikumúak foglalkozási szerkezete nemek szerint – 1992, 2002

Forrás: IPUMS

A foglalkozási szerkezet változásait nemek szerinti bontásban vizsgálva (6. és 7. ábra), megállapíthatjuk, hogy a foglalkozási hierarchia felső és középső fokozatainak a nők aránya országos szinten magasabb lett 10 év alatt, a mezőgazdasági és szakképzettséget igénylő foglalkozások esetében csökkent. A férfiak aránya a politikai, gazdasági és szellemi elitben szintén növekedett, ám a középszintű szellemi foglalkozások területén háttérbe szorulnak a nőkhöz képest. Ugyanakkor a szakképzettek arányának csökkenése az agráriumban dolgozók rétegének nagyfokú megerősödésével járt (14,1 százalékponttól 23,3 százalékpontig növekedett az arányuk, ami mintegy 65 százalékos változást jelent).

A magyar népesség körében szintén láthatni a gazdasági, politikai elit réteg megerősödését. Az aktívak országos adataival szemben az egyik legszembetűnőbb eltérés a magyar férfiak mezőgazdasági foglalkozási arányánál tapasztalható: míg 1992-ben még a nők körében magasabb volt a mezőgazdaságból élők aránya, 2002-re a férfiak meghaladják a nők arányát. Ez a tendencia, nevezetesen a férfiak agráriumba kerülése országos szinten is tapasztalható, azonban míg e szinten a két nem képviselői hasonló arányban vesznek részt, a magyar férfiak e tekintetben „megelőzték” a magyar nőket. (lásd 7. és 8. ábra)

A 8. táblázat segítségével részletesebben is összehasonlíthatjuk a férfiak és nők, illetve az összes aktív és a magyar aktívak közötti strukturális eltéréseket. A gazdasági, politikai elit tekintetében láthatjuk, hogy országos szinten a nők nagyobb mértékben ledolgozták hátrányaikat 10 év alatt, mint a férfiak: e női réteg országos szinten több mint duplájával nagyobb lett, míg a férfiak esetében „csak” 115 százalékos növekedést ért el. A magyar férfiak és nők gazdasági, politikai elitrétege közötti aránytalanságok nagyjából továbbéltek, sőt a férfiakon belül e réteg enyhén nagyobb mértékben növekedett a nőkhöz képest. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a magyarok esetében a gazdasági, politikai eliten belüli „férfiuralom” nagymértékben továbbélt, míg országos szinten a nők nagyobb mértékben dolgozták le strukturális hátrányaikat. Más léptékben, de szintén a női foglalkoztatási mobilitást olvashatjuk ki az értelmiségi foglalkozások esetében is: itt is azt tapasztalhatjuk, hogy országos szinten a nők nagyobb arányban kerültek be a foglalkozási csoportba, mint a magyar nők ugyanezen csoportba. E réteg markánsabb az országos szerkezetben belül, mint a magyarok körében (lásd 6. és 7. ábrák), illetve a nők mindkét populáción belül nagyobb arányban kerültek e csoportba, mint a férfiak. Az országos és a magyar populáció gazdasági aktívjai-

8. táblázat. A foglalkozási szerkezet változása az összes aktívak és az összes aktív magyarok körében – 1992, 2002.

	Foglalkozási szerkezet változása (1992=100%)			
	Gazdaságilag aktív – ÖSSZES		Gazdaságilag aktív – magyarok	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Törvényhozók, államigazgatási, gazdasági, politikai vezetők	115,57	213,80	171,89	168,20
Értelmiségi és tudományos munkaköri foglalkozások	21,50	61,37	22,43	43,93
Szaktechnikusok, mesterek (középszintű szellemi munkát végzők)	-22,54	9,02	-11,53	5,51
Irodai és ügyviteli (üggyélforgalmi) jellegű foglalkozások	8,69	-4,61	9,20	-6,31
Szolgáltatási, kereskedelmi jellegű foglalkozások	128,16	49,89	111,56	53,24
Mezőgazdasági, erdőgazdálkodási és halászati foglalkozások	64,83	-10,44	43,31	-15,80
Kézművesek, szakképzett munkások, gépkarbantartók	-21,30	-32,15	-15,93	-35,77
Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	-39,47	-27,45	-27,67	22,12
Szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	27,61	5,90	29,31	0,26
Fegyveres szervek foglalkozásai	-48,97	-84,37	-11,48	144,16
Egyéb foglalkozások	371,43	37,50	-83,42	-93,90

Forrás: IPUMS

nak „viselkedése” a többi foglalkozási csoportban is hasonló trendek szerint alakul, egy élesebb nemi hangsúlyeltolódásra azonban még felhívjuk a figyelmet: országos szinten is és a magyarok körében is a férfiak szolgáltatói, kereskedelmi szektorba való kerülése mondhatni kétszer dinamikusabban történt, mint a nők körében (ám ettől még e réteg nagyobb a nők körében, mint a férfiak esetében).

A nemek szerinti szerkezetekben tehát megállapíthatjuk, hogy a magasabb társadalmi státust élvező (szellemi) foglalkozások egyre inkább nyitottabbak a nők számára is, a férfiak szerkezetében pedig a szakképzettség szerinti besorolás és a szakképzetlenek aránya dominál.⁷ A férfiak és nők foglalkoztatási csoportokban való részvételét tükröző táblázatban (9. táblázat) jól láthatjuk, hogy mely szakmák maradtak továbbra is férfiak által domináltaknak, és melyekben intenzívebb a nők részvétele: ahogy a fentiekből is kiderült, noha országos szinten a politikai, gazdasági vezetők körében emelkedett a nők részvétele, a szellemi foglalkozások közül még mindig ez az egyetlen, amelyben még férfiuralom tapasztalható. A többi szellemi, illetve tercier szektorhoz tartozó foglalkozásokban a nők dominanciája, míg a primér és szekunder szektorokhoz kapcsolódó foglalkozásokban a férfiak túlsúlya tapasztalható. Röviden megfogalmazva, a foglalkozási térkép olyan társadalomról árulkodik, ahol a férfiak inkább vezetők vagy iparban és mezőgazdaságban dolgozók (szak vagy szakképzetlen munkások) lehetnek, a nők pedig inkább középszintű szellemi avagy irodai munkát végeznek. Bizonyos értelemben a romániai magyarokra vonatkozó adatsorok tradicionálisabb társadalmi képet sugallnak, hiszen esetükben – a tercier szektorban legalábbis – nagyobb a férfi és női részvételek egyes foglalkozások szerinti távolsága. A magyar férfiak felülreprezentáltak a politikai, gazdasági vezetők körében, nagyobb arányban vesznek részt az értelmiségi foglalkozásokban, míg a magyar nők nagyobb arányban vesznek részt a többi tercier szektorhoz kötött foglalkozásokban az országos szintekhez képest. Szintén e hagyományos társadalomképet erősíti az is, hogy a mezőgazdasági foglalkozások területén a magyar férfiak részvétele az országos hasonló értéknél is magasabb. Igaz, hogy országos szinten a mezőgazdaságban dolgozó férfiak aránya meglehetősen dinamikusán változott (39,7 százalékról 56,3 százalékra növekedett), e tendencia kisebb mértékben ugyan (lásd 9. táblázat), ám a magyarok körében is érvényesült, és 2002-ben az agráriumban dolgozó magyarok közel kétharmada (64,4 százalék) férfi volt.

⁷ Mivel a népszámlálási adatok nem térnek ki a jövedelem mértékére, ez a megállapítás önmagában nem jelenti azt, hogy a jövedelmi viszonyok tekintetében is viszákoszönnének ilyesfajta nemi egyenlőtlenségek.

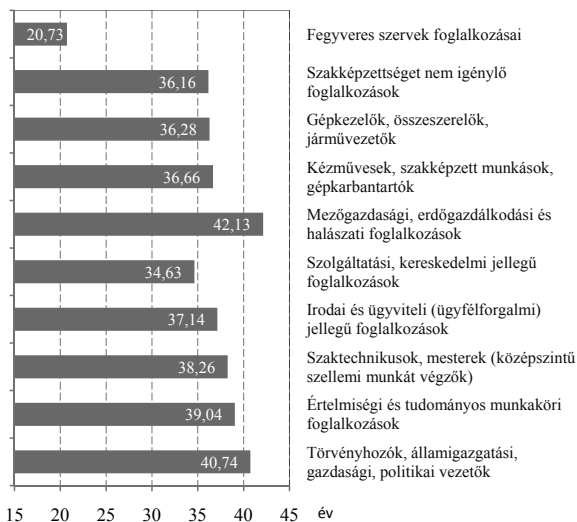
9. táblázat. Az aktív férfiak és nők részvétele az egyes foglalkozási ágakban országosan és a magyar populáció körében (1992, 2002)

	1992		2002	
	férfi	nő	férfi	nő
ORSZÁGOSAN				
Törvényhozók, államigazgatási, érdekképviseleti vezetők, gazdasági, politikai vezetők	73,19	26,81	66,54	33,46
Értelmiségi és tudományos munkaköri foglalkozások	55,23	44,77	49,60	50,40
Szaktechnikusok, mesterek (középszintű szellemi munkát végzők)	42,80	57,20	36,03	63,97
Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozások	29,29	70,71	33,33	66,67
Szolgáltatási, kereskedelmi jellegű foglalkozások	25,09	74,91	35,07	64,93
Mezőgazdasági, erdőgazdálkodási és halászati foglalkozások	39,79	60,21	56,31	43,69
Kézművesek, szakképzett munkások, gépkarbantartók	69,11	30,89	73,34	26,66
Gépkelzők, összeszerelők, járművezetők	72,08	27,92	69,54	30,46
Szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	51,75	48,25	57,79	42,21
Fegyveres szervek foglalkozásai	98,50	1,50	99,56	0,44
<i>Összesen</i>	<i>54,97</i>	<i>45,03</i>	<i>56,40</i>	<i>43,60</i>
MAGYAROK KÖRÉBEN				
Törvényhozók, államigazgatási, érdekképviseleti vezetők, gazdasági, politikai vezetők	70,27	29,73	69,47	30,53
Értelmiségi és tudományos munkaköri foglalkozások	56,43	43,57	51,13	48,87
Szaktechnikusok, mesterek (középszintű szellemi munkát végzők)	37,22	62,78	32,07	67,93
Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozások	26,27	73,73	28,29	71,71
Szolgáltatási, kereskedelmi jellegű foglalkozások	21,95	78,05	26,94	73,06
Mezőgazdasági, erdőgazdálkodási és halászati foglalkozások	52,87	47,13	64,46	35,54
Kézművesek, szakképzett munkások, gépkarbantartók	68,55	31,45	73,05	26,95
Gépkelzők, összeszerelők, járművezetők	73,12	26,88	60,47	39,53
Szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	52,38	47,62	57,40	42,60
Fegyveres szervek foglalkozásai	99,58	0,42	98,78	1,22
<i>Összesen</i>	<i>57,67</i>	<i>42,33</i>	<i>56,40</i>	<i>43,60</i>

Forrás: IPUMS

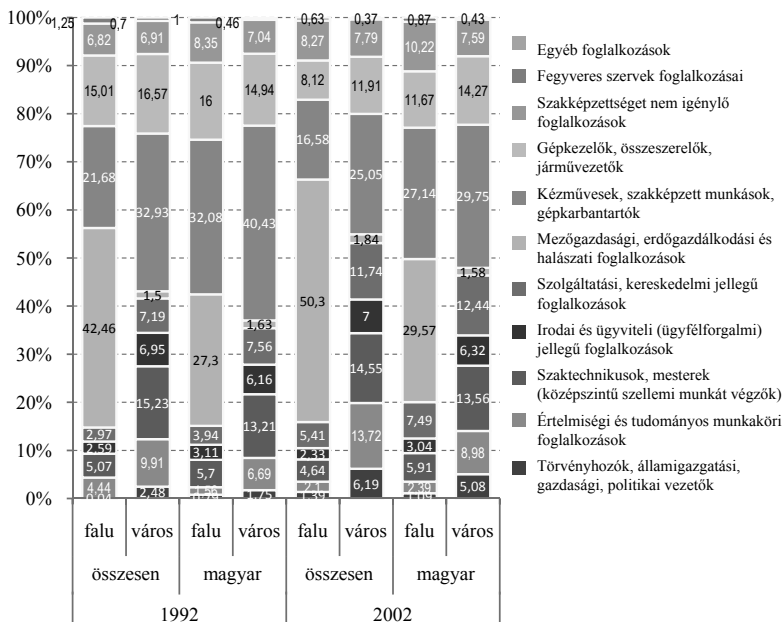
A foglalkozási csoportokat életkor szerint vizsgálva (8. ábra) szintén (statisztikailag is) szignifikáns eltéréseket tapasztalunk, és két tendenciát állapíthatunk meg: a szellemi, szolgáltatási foglalkozások, illetve a felső és középfelvezetői réteg esetében a magasabb presztízsű foglalkozásokhoz magasabb átlagéletkor kapcsolódik, a primer mezőgazdasági szektorban pedig a legmagasabb az átlagéletkor. A munkások körében az átlagéletkor a gazdaságilag aktív országos átlagéletkora alatt helyezkedik el (37,4 év – lásd 5. táblázat), a hadseregen belül pedig a legalacsonyabb az átlagéletkor (ugyanis e foglalkozások elsősorban a fiatal férfiaknak jelentenek vonzerőt). Itt nem részletezzük, ám háttérszámításaink alapján kijelenthetjük, hogy az életkori sajátosságok a magyar aktív populáción belül is követik e trendeket. Regisztrálásra méltó eltérést a mezőgazdaságban dolgozóknál találtunk, ahol a magyarok átlagéletkora több mint egy évvel alacsonyabb az országos átlagéhoz képest.

8. ábra. Foglalkozások átlagéletkor szerint

A foglalkozási főcsoportok népességben belüli arányait település típus szerint elemezve körberajzolhatjuk a falu és város jellegzetes „arculatait”: falvakon a mezőgazdasági réteg jelenléte dominál, városokon pedig a szakképzett munkások, illetve a különféle szellemi felső és középszintű

9. ábra. Az összes és magyar aktív népesség foglalkozási főcsoportok szerinti szerkezete település típusonként – 1992, 2002

vezetők, illetve a szolgáltatások és kereskedelmi jellegű foglalkozásokat üzök. A magyarok esetében ez annyiban másabb, hogy falvakon majdnem kiegyenlítődik a mezőgazdasági és szakképzett munkások aránya. Az országos „átlagfaluhoz” képest létező különbségek 2002-ben még inkább látványosak: egyrészt országos szinten a falusi lakosság fele mezőgazdaságban tevékenykedik, míg a magyarok esetében ez csak 29,5 százalék. Másrészt a szakképzett munkások aránya országos szinten 21,6 százalékponttól lecsökkent 16,5 százalékpontra, míg a magyarok esetében 32 százalékról mintegy 27 százalékra esett vissza: míg előbbi esetben ez 23 százalékos csökkenést jelent, a magyarok esetében csak 15 százalékos. (lásd 10. táblázat) Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a magyar falusi aktív népesség kevésbé kötődik kizárólagosan a mezőgazdasághoz, mint az országos falusi népesség, hiszen a magyar falusiak körében számotvető szakképzett réteg „élte túl” a két népszámlálás közötti időszakot.

Az egyes foglalkozási rétegek szerkezetén belüli arányainak változását követve megállapíthatjuk, hogy míg az értelmiségi és tudományos foglalkozások átalakulása közel hasonló trendeket mutat az összes és magyar aktívak között, addig a gazdasági és politikai felsővezetők körében a városi magyar aktívak messzemenően sikerként könyvelhetik el a tárgyalt 10 éves időszakot: a városi magyarok körében szinte megháromszorozódott (azaz 189,9 százalékkal növekedett) a felsővezetők aránya. A városi magyarok e tekintetben mondhatni nagy hátrányokat dolgoztak le 10 év alatt, azonban e réteg az országos adatokhoz képest még mindig alulmarad (5 százalék a magyarok esetében és 6,1 százalék országos szinten).

10. táblázat. A foglalkozási szerkezet arányainak változása az összes és a magyar aktív népesség körében település típusok szerint (1992=100%)

	Összesen		Magyar	
	<i>falu</i>	<i>város</i>	<i>falu</i>	<i>város</i>
Törvényhozók, államigazgatási, gazdasági, politikai vezetők	118,52	149,73	131,46	189,94
Értelmiségi és tudományos munkaköri foglalkozások	48,53	38,44	52,77	34,26
Szaktechnikusok, mesterek (középszintű szellemi munkát végzők)	-8,41	-4,46	3,51	2,66
Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozások	-9,84	0,69	-2,26	2,56
Szolgáltatási, kereskedelmi jellegű foglalkozások	82,02	63,22	90,18	64,59
Mezőgazdasági, erdőgazdálkodási és halászati foglalkozások	18,46	22,72	8,31	-3,10
Kézművesek, szakképzett munkások, gépkarbantartók	-23,54	-23,93	-15,40	-26,43
Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	-45,87	-28,13	-27,07	-4,47
Szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	21,18	13,80	22,37	7,89
Fegyveres szervek foglalkozásai	-49,13	-47,13	-20,30	-5,80

Vizsgáljuk meg a foglalkozás szerinti szerkezetet megyei bontásban is. Ezúttal csak a magyar populációra koncentrálunk, ám egy-két megye és foglalkozás adatait részletesebben is megvizsgáljuk. A főbb változások szemléltetése céljából egységes diagramot készítettünk (10. ábra), a foglalkozási szerkezet megyei szintű konfigurációit pedig a 11. és 12. táblázat tartalmazza.

1992-ben a politikai, gazdasági vezetők rétege a magyar aktívak között a két székelyföldi (Hargita és Kovászna megyékben), illetve néhány – a magyarság szempontjából szórványnak tekinthető megyében (Fehér, Arad, Temes megyékben) átlag fölötti volt, míg jelentős magyar létszámmal rendelkező, ám etnikailag vegyes megyékben (Maros, Kolozs, Szatmár, Bihar, Brassó) e réteg átlag (1,3 százalék) alatt volt. Az értelmiségi, tudományos réteg logikus módon néhány, nagyobb, egyetemi központokkal rendelkező megyében (Kolozs, Temes, Hunyad, Brassó) átlag fölötti, míg például a két tömbmagyar megyében átlag alatti volt. Arad, Bihar és Maros megyék e tekintetben átlagos értékeket mutatnak. A középszintű vezetők rétege a Székelyföldön és Máramarosban a legmagasabb, az „irodista” mondhatni hasonló arányt képviselnek az egyes megyékben, míg a szolgáltatásban és kereskedelemben dolgozók aránya Kovászna és Brassó megyékben a legmagasabbak. A mezőgazdasági réteg értelemszerűen a földrajzi, domborzati viszonyoktól is függ, így nem véletlen, hogy a magyarok körében e réteg Bihar, Beszterce-Naszód, Szatmár és Szilágy megyékben a legmarkánsabb, míg az ipari, bányaiipari centrumokkal rendelkező Brassó, Szeben, Hunyad, Krassó-Szörény és Máramaros megyékben a legalacsonyabb.

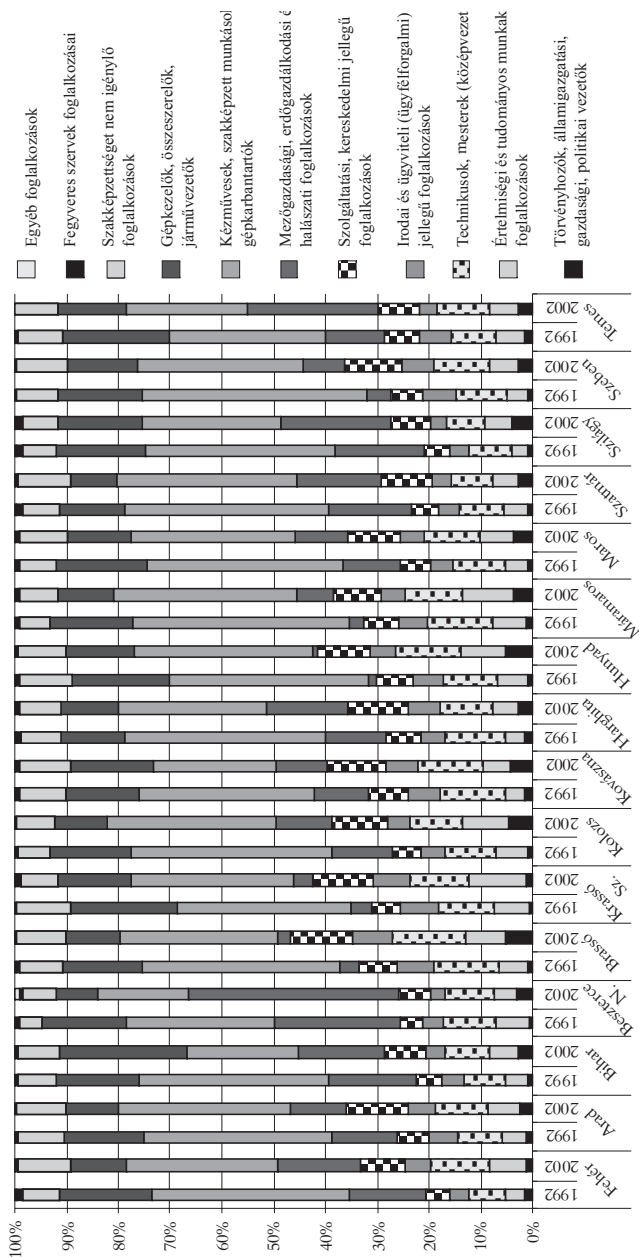
Már a korábbiakban is szó volt arról, hogy 1992–2002 között az egyik meghatározó változás a politikai, gazdasági vezetők arányának megugrása, ez a magyar aktívak körében leglátványosabban Kolozs, illetve Hunyad és Brassó megyékben zajlott le. Előbbi esetében vélhetően a magyar politikai elit Kolozsvárra való tömörülésével, utóbbi pedig az ipar jelenlétével, és az ehhez kapcsolódó privatizációban való részvétellel magyarázható. Hargita megye e rétege egyrészt az országos szint alatt helyezkedik el, illetve az 1992–2002-es időszakban itt kevésbé volt dinamikus e réteg megerősödése. Ebben nyilván közrejátszott az is, hogy e megye e tekintetben 1992-ben még élharcos volt, ám 2002-re strukturális előnyét elvesztette. Az értelmiségi réteg aránya 2002-ben azokban a szórvány megyékben volt a legmagasabb, ahol a mezőgazdasági rétege a legalacsonyabb (Krassó, Hunyad, Brassó, Máramaros). A tömb magyar

régióban (Hargita, Kovászna) valamint Szatmár és Bihar megyékben az értelmiségi foglalkozást folytató magyarok aránya a legalacsonyabb. Kolozs és Maros megyékben az értelmiségi, tudományos réteg 2–3 százalékponttal emelkedett, ám fontos látni azt is, hogy míg Kolozs megye e tekintetben 1992-ben jóval átlag fölötti volt, Maros megye pedig átlag alatti, utóbbi részben behozta strukturális hátrányát, és 2002-re átlag fölötti értéket ért el.

Egy másik lényeges változás 1992–2022 között a kereskedelmi, szolgáltatásban dolgozó réteg megerősödése, ez pedig Kolozs, Hargita, Krassó-Szörény és Arad megyékben volt jóval átlag fölötti. A változások másik fontos iránya a mezőgazdasági foglalkozások emelkedése és a szakképzettek arányának csökkenése. A mezőgazdasági foglalkozások esetében a leglátványosabb változást Temes és Beszterce-Naszód megyékben regisztrálhatjuk, kisebb mértékű, ám pozitív irányú változást tapasztalhatunk Hargita, Máramaros és Szeben megyében is. Tekintve, hogy a gazdaságilag aktív magyarok mintegy egyötöde Hargita megyében él, az itt regisztrált mezőgazdasági növekedés jelentősnek tekinthető. A szakképzett munkások visszaesése Bihar megyében a legnagyobb (15,25 százalékpontú csökkenés), ám ugyanakkor – Kovászna megyét leszámítva – csak itt növekedett meg a gépkezelők, összeszerelők aránya.

A foglalkozás szerinti besorolás adatait azonban nem csak megyei szerkezetben vizsgálhatjuk, hanem azt is megnézhetjük, az egyes foglalkozási főcsoportok hogyan oszlanak meg a megyék között. (13. és 14. táblázat) A gazdaságilag aktív magyarok aránya 1992–2002 között Hargita megyében mintegy 3 százalékponttal, viszonylag nagyobb mértékben, Kovászna és Beszterce-Naszód megyékben pedig kisebb mértékben emelkedett, az összes többi erdélyi megyében viszont csökkent. Míg 1992-ben az összes magyar aktív populáció 18 százaléka élt Hargita megyében, addig 2002-ben már 21 százalékuk. A politikai, gazdasági elit aránya Kolozs megyében ugrott meg (7,1 százalékról 11,2 százalékra), míg Hargita megye „részesedése” nagyfokú csökkenést mutat: 23,6 százalékról 2002-re 18,33 százalékra. Ennek ellenére azonban továbbra is ez a megye vezet e rétegen belüli listát, öt követi Maros és Kovászna megye, majd pedig Kolozs. A politikai, gazdasági elit mintegy 70 százalékát gyakorlatilag 5 megye (az eddig említett 4 és Bihar megye) adja, a fennmaradó harminc százalék a többi 11 erdélyi megye között oszlik meg. Érdemes továbbá megfigyelni a gazdasági, politikai elit közötti arányok ingadozását is: 1992-ben Kovászna megye valamivel magasabb

10. ábra. A gazdaságilag aktív magyarok foglalkozási főcsoportok szerinti szerkezete az erdélyi megyékben – 1992, 2002

arányt produkált, mint Maros megye, illetve Maros és Kolozs megye összesen nem tette ki a Hargita megyeiek arányát. 2002-re a helyzet abban is megváltozott, hogy a Maros megyei elit egyértelműen „megelőzte” Kovásznát, és nagyon megközelíti a listavezető Hargita megyét, akitől csak kevesebb, mint 3 százalék választja el. Ugyanakkor Kolozs megye is „feljött”, és szintén nagyon megközelíti a gyakorlatilag stagnáló Kovászna megyét. Úgy is fogalmazhatnánk, az elit foglalkozások aránya szintjén Hargita és Kovászna megyék relatív vesztesek lettek, míg Kolozs és Maros megyék dinamikusabban fejlődtek.

Az értelmiségi és tudományos foglalkozások listáját Hargita, Maros, Kolozs és Bihar megyék vezetik 2002-ben, a vizsgált 10 év viszonylatában pedig ugyancsak Hargita megye aránya regisztrálta a relatív legnagyobb – ám kis mértékű – pozitív irányú változást az értelmiségi foglalkozások körében. Noha a magyar aktívak körében az irodai alkalmazottak 1992–2002 között mondhatni stagnált, fontos megjegyezni, hogy Hargita megye aránya e vonatkozásban szintén nagy mértékben növekedett: 1992-ben e réteg alkalmazottainak mindössze 18 százaléka élt Hargita megyében, 2002-ben pedig már egynegyedük. Ez impliciten azt is jelenti, más, főleg szórvány és vegyes lakosságú megyékben csökkent a magyar irodai alkalmazottak aránya. A szolgáltatások szintjén újra Hargita megye nagyfokú növekedését (5,1 százalékpont) regisztrálhatjuk, míg a közeli szintén magyar többségű Kovászna megye e foglalkozások arányának csökkenését, Maros megye pedig nagyon enyhe növekedését mutatja. A mezőgazdasági foglalkozásokat űző romániai magyarok mintegy 23,7 százaléka 2002-ben Hargita megyében él, ami szintén növekedést jelent az 1992-es év 17,7 százalékához képest. Mindezt tehát úgy értelmezhetjük, hogy miközben országos (Erdély) szinten a Hargita megyei politikai, gazdasági vezetők vezető szerepe csökkent a magyarok körében, a megye gazdaságilag aktív lakói a különféle foglalkozásokban egyre nagyobb arányát teszik ki az erdélyi magyar populációnak. Ez érvényes ugyanakkor a szakképzettlenek arányára is, e réteg mintegy ötöde szintén ezekből a székelyföldi megyékből származik.

A három székelyföldi megye (Hargita, Kovászna, Maros) az összes erdélyi magyar aktív foglalkoztatott közel felét kiteszik. Ha e megyék adatait etnikai (román, magyar) bontásban is megvizsgáljuk (lásd *15. táblázat*), láthatjuk, hogy Kovászna megyében a törvényhozói, vezetői réteg enyhe mértékben felülreprezentált a magyarok esetében, míg az értelmiségi foglalkozások terén a magyarok enyhén alulreprezentáltak. Látható

az is, hogy a román népesség felülreprezentáltsága 10 év alatt növekedett. A magyarok alulreprezentáltsága leginkább a mezőgazdasághoz köthető foglalkozásokban jelentős: míg megyei szinten a román aktívak mintegy 26 százalékot tesznek ki, a mezőgazdaságban dolgozók közel fele 2002-ben román etnikumú.

Kisebb mértékben, ám Hargita megyében is tetten érhető az értelmiségi és irodai foglalkozások visszaesése a magyarok körében, a mezőgazdasági foglalkozások azonban nem mutatnak csökkenő tendenciát, a magyarok ugyanis foglalkoztatási arányuknak megfelelő mértékben vesznek részt e területen. Hargita megyében a magyarok a kézművesek, szakképzettek esetében a leginkább felülreprezentáltak.

Maros megyében 1992-ben és 2002-ben is magasabb a román aktív aránya, mint a magyaroké. Mivel a két etnikum aránya közti különbség nem oly magas, mint a másik két elemzett székely megyében, az etnikai alapú foglalkozási pozícióharc élesebben felmerülhet. A törvényhozói, vezetői rétegben a vizsgált 10 év alatt mintegy 6 százalékpontot behoztak lemaradásukból a magyarok, ám így is a románok felülreprezentáltak. A lemaradás ledolgozásához azonban az is hozzájárult, hogy ezekben a megyében miközben növekedett e réteg magyarjainak aránya, csökkent az összes aktív aránya: 1992-ben a megyei mintegy 40 százalékos foglalkoztatási arányhoz képest 27 százalékos volt a magyarok aránya, 2002-re viszont a megyei 38 százalékhöz képest 33 százalékos volt a magyarok jelenléte. E jelenséggel párhuzamosan azonban – akárcsak Kovászna megyében – itt is megállapítható a magyar értelmiségiek arányának csökkenése. A magyarok Hargita megyéhez hasonlóan itt is leginkább a kézművesek és szakképzettek esetében felülreprezentáltak.

11. táblázat. A gazdaságilag aktív magyarok foglalkozási főcsoportok szerinti szerkezete az erdélyi megyékben – 1992

1992	Fehér	Arad	Bihar	BN	Brassó	Krassó	Kolozs
Törvényhozók, vezetők	1,68	1,49	1,08	0,80	1,13	0,84	1,04
Értelmiségi, tud.	3,66	4,46	4,07	6,27	5,37	6,74	6,09
Technikusok, mesterek	6,82	8,84	8,22	10,26	12,78	10,67	9,64
Irodai	3,76	5,36	4,23	3,76	6,73	7,30	4,90
Szolgáltatás, kereskedelem	4,65	5,87	4,99	4,33	7,82	5,62	5,40
Mezőgazdaság	14,84	12,71	16,77	24,63	3,42	3,93	11,76
Kézművesek, szakképzettek	38,28	36,35	36,67	28,51	37,96	33,71	38,88
Gépkezelők, összeszerelők	17,71	15,52	15,95	16,31	15,63	20,51	15,61
Szakképzettlenek	7,22	8,89	7,33	4,45	8,38	10,39	6,02
Hadsereg	1,19	0,47	0,54	0,57	0,60		0,54
Egyéb foglalkozások	0,20	0,04	0,13	0,11	0,19	0,28	0,12
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: IPUMS

12. táblázat. A gazdaságilag aktív magyarok foglalkozási főcsoportok szerinti szerkezete az erdélyi megyékben – 2002

2002	Fehér	Arad	Bihar	BN	Brassó	Krassó	Kolozs
Törvényhozók, vezetők	1,23	2,45	2,89	3,19	5,42	1,48	4,75
Értelmiségi, tud.	7,26	6,33	5,55	4,29	7,63	10,84	8,93
Technikusok, mesterek	11,23	10,04	8,44	9,69	14,11	11,33	9,95
Irodai	4,93	5,50	3,76	2,58	7,53	7,39	4,41
Szolgáltatás, kereskedelem	8,77	11,83	8,24	6,01	12,11	11,33	10,86
Mezőgazdaság	15,75	10,69	16,44	40,86	2,47	3,94	10,65
Kézművesek, szakképzettek	29,32	32,97	21,41	17,30	30,32	31,53	32,74
Gépkezelők, összeszerelők	10,68	10,45	24,46	8,22	10,68	13,79	10,22
Szakképzettlenek	10,27	9,38	8,15	6,63	9,42	7,39	7,34
Hadsereg	0,55	0,36	0,66	0,49	0,32	0,99	0,16
Egyéb foglalkozások				0,74			
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: IPUMS

13. táblázat. A gazdaságilag aktív magyarok erdélyi megyék szerinti eloszlása foglalkozási főcsoportonként – 1992

1992	Fehér	Arad	Bihar	BN	Brassó	Krássó	Kolozs
Törvényhozók, vezetők	1,96	4,04	9,46	0,81	3,46	0,35	7,15
Értelmiségi, tud.	1,25	3,56	10,44	1,87	4,85	0,81	12,34
Technikusok, mesterek	1,04	3,15	9,39	1,36	5,14	0,57	8,71
Irodai	1,18	3,92	9,96	1,03	5,57	0,81	9,12
Szolgáltatás, kereskedelem	1,18	3,48	9,50	0,96	5,24	0,50	8,14
Mezőgazdaság	1,93	3,85	16,33	2,78	1,17	0,18	9,06
Kézművesek, szakképzettek	1,59	3,51	11,39	1,03	4,15	0,49	9,55
Gépkezelők, összeszerelők	1,78	3,63	11,99	1,42	4,14	0,73	9,28
Szakképzetlenek	1,48	4,23	11,21	0,79	4,51	0,75	7,28
Hadsereg	2,56	2,35	8,74	1,07	3,41		6,82
Összesen	1,55	3,60	11,58	1,34	4,08	0,55	9,16

Forrás: IPUMS

14. táblázat. A gazdaságilag aktív magyarok erdélyi megyék szerinti eloszlása foglalkozási főcsoportonként – 2002

2002	Fehér	Arad	Bihar	BN	Brassó	Krássó	Kolozs
Törvényhozók, vezetők	0,49	2,21	9,22	1,40	5,55	0,16	11,27
Értelmiségi, tud.	1,70	3,40	10,53	1,12	4,65	0,71	12,62
Technikusok, mesterek	1,54	3,16	9,39	1,49	5,04	0,43	8,24
Irodai	1,41	3,60	8,69	0,82	5,60	0,59	7,59
Szolgáltatás, kereskedelem	1,19	3,69	9,06	0,91	4,28	0,43	8,90
Mezőgazdaság	1,63	2,53	13,74	4,71	0,66	0,11	6,63
Kézművesek, szakképzettek	1,43	3,68	8,45	0,94	3,85	0,43	9,62
Gépkezelők, összeszerelők	1,13	2,54	21,02	0,97	2,95	0,41	6,54
Szakképzetlenek	1,64	3,44	10,56	1,18	3,92	0,33	7,08
Hadsereg	1,23	1,85	12,04	1,23	1,85	0,62	2,16
Összesen	1,40	3,22	11,36	1,57	3,65	0,39	8,46

Forrás: IPUMS

<i>Kovászna</i>	<i>Hargita</i>	<i>Hunyad</i>	<i>Máramaros</i>	<i>Maros</i>	<i>Szatmár</i>	<i>Szilágy</i>	<i>Szeben</i>	<i>Temes</i>	<i>Összesen</i>
13,84	23,64	1,73	3,58	12,23	7,96	3,46	1,15	5,19	100
9,02	15,29	2,88	5,02	15,09	9,16	2,54	1,02	4,85	100
13,46	20,07	2,37	4,42	15,26	7,28	3,01	1,29	3,46	100
12,73	18,20	2,64	3,73	13,78	7,59	3,08	1,59	5,07	100
14,41	19,32	2,70	4,01	14,36	7,38	3,00	1,36	4,46	100
9,47	17,74	0,31	0,76	14,36	12,03	5,62	0,49	3,92	100
9,81	18,72	2,34	3,97	15,54	9,43	3,73	1,48	3,28	100
10,04	14,60	2,77	3,63	17,62	7,23	4,34	1,36	5,43	100
12,97	18,41	3,03	2,81	14,55	8,68	3,30	1,31	4,69	100
9,17	22,81	2,56	3,41	14,71	13,65	5,54	0,43	2,77	100
10,85	18,04	2,27	3,52	15,38	8,92	3,82	1,28	4,06	100

<i>Kovászna</i>	<i>Hargita</i>	<i>Hunyad</i>	<i>Máramaros</i>	<i>Maros</i>	<i>Szatmár</i>	<i>Szilágy</i>	<i>Szeben</i>	<i>Temes</i>	<i>Összesen</i>
13,80	18,33	2,37	3,18	15,85	7,44	4,42	0,81	3,50	100
9,53	16,85	2,15	4,98	16,08	7,64	3,34	0,90	3,79	100
14,19	20,93	1,94	3,35	15,06	7,30	2,90	1,04	3,99	100
14,05	25,28	1,57	2,94	13,93	7,12	2,62	1,14	3,05	100
12,49	24,49	1,49	2,66	14,57	8,78	2,79	1,06	3,20	100
8,03	23,75	0,11	1,60	11,17	11,01	6,12	0,57	7,62	100
9,43	21,05	1,84	3,75	16,23	11,23	3,63	1,07	3,35	100
13,42	17,47	1,58	2,40	13,36	6,24	4,85	1,00	4,11	100
13,11	19,75	1,62	2,72	15,87	10,61	3,18	1,10	3,90	100
14,81	26,23	1,23	3,40	16,05	8,64	7,72	0,31	0,62	100
11,31	21,06	1,55	3,05	14,70	9,26	3,92	0,97	4,13	100

15. táblázat. A gazdaságilag aktív románok és magyarok aránya az egyes foglalkozási főcsoportokban Kovászna, Hargita és Maros megyékben – 1992, 2002.

Foglalkozási főcsoportok	Kovászna megye				Hargita megye				Maros megye			
	1992		2002		1992		2002		1992		2002	
	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar
Törvényhozók, vezetők	21,3	77,4	23,2	75,1	15,8	83,0	16,3	82,9	71,6	27,1	64,2	33,1
Értelmiségi, tud.	30,2	68,6	33,4	65,7	16,7	82,9	20,7	78,8	63,5	35,9	66,4	32,6
Technikusok, mesterek	22,3	77,3	21,3	78,7	16,0	83,8	13,3	86,5	61,8	36,9	65,3	34,3
Irodai	20,8	78,8	26,9	73,1	16,6	83,1	23,2	76,7	63,1	35,6	65,5	34,0
Szolgáltatás, kereskedelem	18,4	81,1	26,5	72,9	13,9	84,4	15,3	84,3	59,6	39,2	59,8	38,8
Mezőgazdaság	33,7	65,3	42,7	55,5	18,7	80,9	16,6	83,2	62,1	31,6	59,7	33,6
Kézművesek, szakképzettek	22,9	76,4	23,8	76,0	12,6	86,8	9,8	89,5	48,3	48,3	52,1	45,1
Gépkezelők, összeszerelők	22,5	77,0	20,8	78,9	15,7	83,9	16,7	82,7	57,1	39,8	60,8	36,8
Szakképzettlenek	27,1	68,9	27,2	70,0	13,2	82,8	17,0	81,5	50,4	37,8	49,4	39,0
Fegyveres szervek foglalkozásai	38,6	61,4	27,9	70,6	22,5	77,5	15,8	84,2	62,1	32,7	61,0	36,9
Ismeretlen	27,3	72,7			12,0	84,0		100,0	54,2	33,3	33,3	33,3
Összesen	24,4	74,6	26,8	72,3	14,8	84,4	14,9	84,5	56,1	40,1	58,5	38,1

Forrás: IPUMS

Az aktív populáció nemzetgazdasági ágazatonként

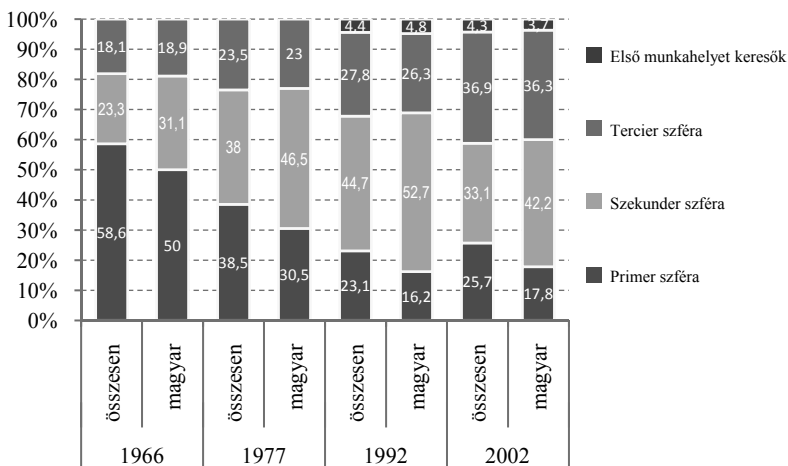
Az aktív populációt nemzetgazdasági ágazatonként is elemezhetjük. Az 1992-es és 2002-es évek adatsorai közötti összehasonlítás megbízhatósága kapcsán azonban újra szót kell ejtenünk a gazdasági aktívok fogalmáról. A gazdaságilag aktívok számát a 14 év fölötti és nyugdíjkorhatár alatti foglalkoztatottak, illetve a más munkahelyet kereső, valamint első munkahelyüket kereső populáció teszi ki. A nemzetgazdasági ágazat szerinti idősoros összehasonlítást egyrészt az is nehezíti, hogy bizonyos ágazati besorolások a két népszámlálás során másképpen szerepelnek, másrészt pedig az is, hogy az aktívok külön csoportjaira vonatkozó hivatalos adatok etnikumok szerint nem egyformán állnak rendelkezésünkre a két referencia évben. Míg 1992-e vonatkozóan az összes magyar aktívakra vonatkozóan rendelkezünk adatokkal, 2002-re csak a foglalkoztatottakra és az első munkahelyet keresőkre van hivatalos adatsorunk. Magyarán: az 1992-es magyarokra vonatkozó adatok tartalmazzák a külön meg nem jelenő munkanélküliek ágazati adatait, 2002-ben viszont nem tudjuk a munkanélküliek ágazati besorolását, csak a foglalkoztatottakét.

A helyzetet még tovább bonyolítja az is, hogy a hivatalos népszámlálási adatsorok sem egyeznek teljes mértékben. Például 2002-re vonatkozóan az összes aktívok számát egy helyütt 8.750.198-ra teszik, más helyen pedig mintegy százezerrel magasabb számot használnak: 8.851.831.⁸ Az 1992-es gazdaságilag aktívok száma és nemzetgazdasági ágazatok szerinti aránya sem egyezik a népszámlálási adatok, illetve az 1996 vagy 1997-es román statisztikai évkönyvekben az 1992-re vonatkozó adatsoraiban. Ez talán érthető is lehet(ne), hiszen a statisztikai évkönyv adatai nem minden esetben a népszámlálási adatokra épülnek, ám ha a nemzetgazdasági ágazatok szerinti arányokat tekintjük, helyenként komoly eltérések tapasztalhatók. Például a mezőgazdaságban dolgozók aránya az aktív populáción belül a népszámlálás szerint 1992-ben 22,2 százalék, míg a statisztikai évkönyv szerint 32,1 százalék, a feldolgozóiparban pedig előbbi forrás szerint 34,4 százalék, míg utóbbi szerint 27 százalék dolgozik.

⁸ Mindkét adat hivatalos forrásból, a román Országos Statisztikai Hivatal (INS) honlapjáról származik. Előbbi adatot lásd: [http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol2/tabele/t48\(702-719\).pdf](http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol2/tabele/t48(702-719).pdf), utóbbi adatot pedig ugyanazon honlap egy másik összesítésében: <http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol2/tabele/t1.pdf>. Tanulmányunk korábbi részeiben mi az utóbbi adatot használtuk.

Ezen bizonytalanságok tudomásul vétele mellett igyekszünk néhány hivatalos adatot is ismertetni, majd pedig az idősoros, magyarokra vonatkozó más jellemzők szerinti részletesebb elemzéshez újra használni fogjuk a két népszámlálás adatbázisait (IPUMS). Egyszer azonban vessünk egy pillantást a romániai aktív és a magyar származású aktív népesség közel egyenlő éves alakulására a főbb gazdasági szektorok szerint (11. ábra).

11. ábra. Az összes és a magyar populáció nemzetgazdasági szférák szerinti arányai 1966–2002 között (%).

Forrás: Varga 1998, INS

1966 és 2002 között (nem utolsó sorban a szocialista iparosítás és modernizáció következtében) a mezőgazdaság nagyfokú csökkenését, illetve az ipari ágazatok térhódítását tapasztalhatjuk. E két szféra arányai azonban eltéréseket mutatnak a teljes népesség és a magyarok között: előbbi szféra (a mezőgazdaság) kisebb, míg utóbbi rendszerint nagyobb mértékben volt jellemző a gazdaságilag aktív magyarokra, mint az országos szintű aktív populációjára. Ezek a különbségek megőrződtek 2002-re is, annak ellenére, hogy a 2002-es népszámlálás éve bizonyos értelemben fordulópontra fordult: megállt a primer szféra több évtizede tartó

összezsugorodása, és ezzel párhuzamosan a szekunder szféra viszonylag nagy arányú csökkenését, illetve a terciér szféra új lendületét tapasztalhatjuk. Az adatok szerint a terciér szféra kiterjedése nem mutat lényegesebb eltéréseket országos szinten és a magyar populáció szintjén.

16. táblázat. Az aktív népesség nemzetgazdasági ágazonként 1992, 2002 (%)

	Összes aktívak aránya		Különbség 2002–1992 között
	1992	2002	1992=100%
Mezőgazdaság	22,25	25,65	15,26
Erdőgazdaság*	0,84	0,07	-91,53
Bányaipar	2,88	1,87	-35,07
Feldolgozó ipar	34,44	23,08	-32,99
Energetika	1,83	2,21	20,93
Építőipar	5,57	5,93	6,53
Kereskedelem	4,78	10,04	109,95
Szálloda, vendéglátás	1,78	1,55	-13,05
Szállítás, raktározás, távközlés	6,06	5,03	-16,92
Bank, pénzügy	0,55	0,93	69,45
Közigazgatás	3,07	5,50	79,21
Ingyatlankezeskedelem és más szolgáltatások	0,10	2,49	2387,72
Kutatás–fejlesztés, informatika**	2,28	–	
Oktatás	3,67	4,58	24,92
Egészségügy, szociális munka	3,11	4,01	28,82
Egyéb	2,40	2,71	13,06
Első munkahelyet keresők	4,40	4,34	-1,27
Összesen	100	100	0,00
Összesen – szám szerint	10 465 544	8 851 831	-15,42

* ide soroltuk a kis számú halászattal foglalkozókat is

** ez a kategória 2002-ben nem szerepelt

17. táblázat. Az aktív magyar népesség nemzetgazdasági ágazonként 1992, 2002

	Szám szerint		Százalékban		Különbség 2002–1992 között	
	1992*	2002*	1992*	2002*	szám szerint	%-ban (1992= 100%)
Mezőgazdaság	106 068	85 509	15,18	17,09	-20 559	12,58
Erdőgazdaság**	7 076	3 529	1,01	0,71	-3 547	-29,70
Bányaiipar	21 923	8 657	3,14	1,73	-13 266	-44,90
Feldolgozó ipar	297 028	161 835	42,51	32,35	-135 193	-23,90
Energetika	11 787	10 125	1,69	2,02	-1 662	19,53
Építőipar	37 512	30 457	5,37	6,09	-7 055	13,41
Kereskedelem	37 968	59 203	5,43	11,83	21 235	117,86
Szálloda, vendéglátás	12 699	9 060	1,82	1,81	-3 639	-0,55
Szállítás, raktározás, távközlés	33 746	20 210	4,83	4,04	-13 536	-16,36
Bank, pénzügy	3 965	3 843	0,57	0,77	-122	35,09
Közigazgatás	11 996	16 205	1,72	3,24	4 209	88,37
Ingatlankezeskedelem és más szolgáltatások	518	8 819	0,07	1,76	8 301	2414,29
Kutatás-fejlesztés, informatika***	10 143	–	1,45	–	–	–
Oktatás	26 757	27 513	3,83	5,50	756	43,60
Egészségügy, szociális munka	24 398	22 296	3,49	4,46	-2 102	27,79
Egyéb	21 813	14 731	3,12	2,94	-7 082	-5,77
Első munkahelyet keresők	33 401	18 321	4,78	3,66	-15 080	-23,43
ÖSSZESEN	698 798	500 313	100	100	198 485	

* Az 1992-es adatok az összes aktívra vonatkoznak, a 2002-es adatok nem tartalmazzák a mintegy 43 007 „más munkahelyet kereső munkanélküli” ágazati besorolását, csak a foglalkoztatottak és első munkahelyüket kereső aktívokra térnek ki.

** Ide soroltuk a kis számú halázzattal foglalkozókat is.

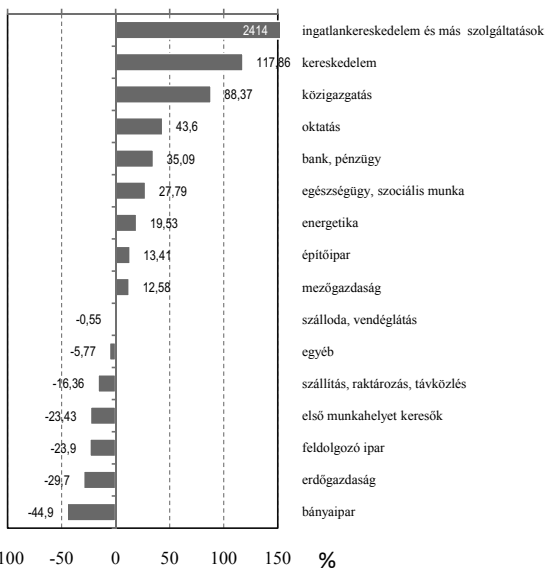
*** Ez a kategória 2002-ben nem szerepelt.

Forrás: 1992 – Varga 1998; 2002 – INS

Az 16. és 17. táblázatokban részletesebb, nemzetgazdasági bontásban is láthatjuk az elmúlt két népszámlálás közötti változásokat. A primer szektoron belül látható, hogy az erdőgazdaság aránya csökkent, míg a mezőgazdaságé növekedett, az ipari ágazatokon belül az energetika és az építőipar részaránya növekedett, a bányaiipar és feldolgozóipar részleges csökkenése mellett, a terciér szektor megerősödése pedig a kereskedelem (a 90-es évek elején lezajlott lakásprivatizáció következtében az ingatlankereskedelem is), közigazgatás és banki szféra kibontakozásának tudható be.

A gazdaságilag aktív magyar lakosság körében abszolút értékben a kereskedelemben, közigazgatásban tevékenykedők, valamint az ingatlankereskedelemmel és más szolgáltatásban dolgozók száma növekedett. A gazdaságilag aktívak szerkezetén belül azonban nem csak e területek aránya, hanem az oktatás, egészségügy, energetika, építőipar, a banki szféra és mezőgazdaság aránya is növekedett. Ez azt jelenti, hogy a gazdaságilag aktívak 1992–2002 közötti mintegy 28 százalékos csökkenése ellenére, ezek az ágazatok a magyar populáción belül megerősödtek, míg például a szállításban, feldolgozó iparban, erdőgazdaságban és bányaiiparban dolgozók aránya csökkent. (12. ábra)

12. ábra. Az aktív magyar népesség arányának változása 1992 és 2002 között, nemzetgazdasági ágazatonként

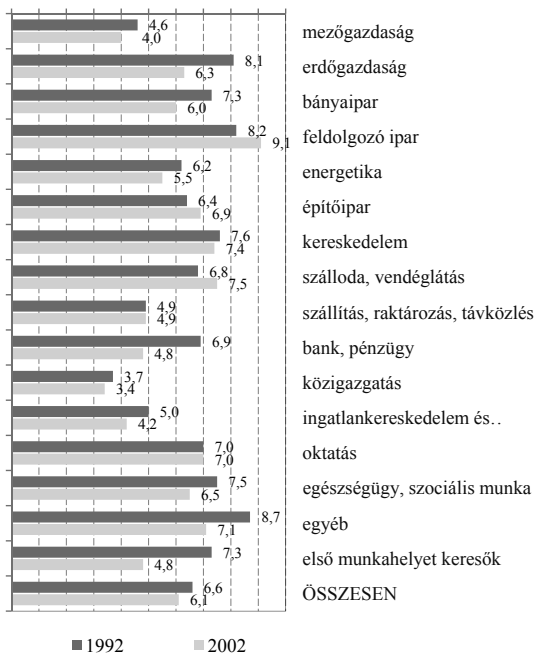

Ha a magyarok részarányát az egyes nemzetgazdasági ágazatok szerint vizsgáljuk (13. ábra), megállapíthatjuk, a foglalkoztatott magyarok korábban is kedvező munkaerő pozíciói a feldolgozó iparban tovább erősödtek, illetve néhány tercier szektorban, mint például a kereskedelem, szálloda, vendéglátás vagy oktatás továbbra is átlag fölötti értékeket mutatnak. A primer szektorban látványosabb csökkenést az erdőgazdaság területén tapasztalhatunk, ugyanis itt az 1992-es átlag fölötti részarány lecsökkent átlag körül értékre, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya pedig a korábbi alacsonyabb színtről még kisebb értékre esett vissza (3,97%). Az iparágak közül az említett feldolgozóipari részesedés emelkedése mellett az építőiparban dolgozó magyarok aránya emelkedett, az energetika területén dolgozók reprezentáltsága pedig csökkent 1992-höz képest. A tercier szektorban a banki szférában tevékenykedők aránya csökkent a leginkább, ám az országos adatokhoz képest a közigazgatásban valamint az egészségügyben dolgozók aránya is csökkenő trendet mutat. A banki szférában kimutatott alacsonyabb érték azt jelzi, hogy a vizsgált 10 év alatt fejlődésnek indult és konszolidálódó román bankrendszerben a magyarok kisebb mértékben vesznek részt. A közigazgatásban a magyarok reprezentáltsága továbbra is alacsony, ami mintegy jelzi, hogy a helyi önkormányzatokban és országos testületekben való részvétel nem követi a magyarok országos foglalkoztatási szintjét. Ennek magyarázata vélhetően az, hogy a vegyes etnikumú településeken, avagy a szórványban a magyarok nem tudnak részarányuknak megfelelően jelen lenni a közigazgatásban, és ez mintegy „leviszi” az átlagot. Az egészségügyben való magyar reprezentáltság tíz év alatt közel 1 százalékponttal csökkent, aminek magyarázata – többek között – e szakmán belül tapasztalható nagyobb kivándorlási hajlandóság lehet. A tercier szektor vonatkozásában megállapíthatjuk, hogy a két nagyobb állami szférában, mint az oktatás és egészségügy, a magyarok átlag fölött képviseltek, míg a magasabb presztízsű piaci alapú szolgáltatások szintjén átlag alatti szintet érnek el.

A gazdaságilag aktívak nemi vonatkozásait vizsgálva (18. táblázat) megállapíthatjuk, hogy a férfiak körében a mezőgazdasági ágazat a két népszámlálás alatt egyre nagyobb teret hódít, 2002-ben pedig az összes mezőgazdaságban tevékenykedő több mint fele a férfiak közül került ki. A magyarok esetében a férfiak aránya pedig magasabb, mint az országos szint, ugyanakkor e primer szektor – mint már említettük korábban is – kevésbé jellemző a magyarokra, mint az országos aktívakra. A feldolgozó iparban fordított helyzet tapasztalható, ez az ágazat ugyanis a magyarok körében jellemzőbb. Az ipar 10 év alatti visszaesése országos szinten és

a magyarok körében is a nők arányának enyhe emelkedését hozta magával, másképp fogalmazva az ipar szerkezetének átalakulása nagyobb mértékben érintette a férfiakat, akik egy része minden bizonnyal a mezőgazdasági tevékenység felé sodródott (vissza).

13. ábra. A gazdaságilag aktív magyar populáció részaránya nemzetgazdasági ágazatonként – 1992, 2002.*

* Az 1992-es adatok az összes aktívra vonatkoznak, a 2002-es adatok pedig a foglalkoztatottakra.

Forrás: Varga 1998, INS

Érdekes módon a közigazgatási pálya Romániában inkább a férfiakra jellemző: igaz, a vizsgált 10 évben a nők aránya kis mértékben emelkedett, ám továbbra is a férfiak körében népszerűbb ez az ágazat. A magyarok esetében a két nem aránya valamivel kiegyenlítettebb, a magyar nők közigazgatási részvétele (39,4 százalék) megközelíti a magyar nők átlagos (43,6 százalékos) foglalkoztatási szintjét.

18. táblázat. A gazdaságilag aktív nemzetgazdasági ágazat és nemi hovatartozás szerinti arányai – 1992, 2002.

Ágazat*	A gazdaságilag aktív férfiak és nők ágazat szerinti aránya				A nemzetgazdasági ágazatok férfiak és nők szerinti arányai			
	1992		2002		1992		2002	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
ÖSSZES POPULÁCIÓ								
Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	21,41	28,26	28,48	25,31	48,03	51,97	59,25	40,75
Bányászat	4,47	1,13	2,91	0,65	82,87	17,13	85,26	14,74
Feldolgozó ipar	36,35	35,16	22,90	25,97	55,79	44,21	53,25	46,75
Energetika	2,72	0,92	3,19	1,22	78,36	21,64	77,22	22,78
Építőipar	8,64	2,13	9,65	1,68	83,20	16,80	88,11	11,89
Kereskedelem	3,45	6,98	8,71	12,91	37,60	62,40	46,58	53,42
Szálloda, vendéglátás	1,08	2,84	1,95	1,78	31,64	68,36	58,56	41,44
Szállítás, raktározás, távközlés	9,02	3,15	5,94	3,81	77,74	22,26	66,83	33,17
Bank, pénzügy	0,40	1,01	0,53	1,59	32,48	67,52	29,94	70,06
Közigazgatás	4,65	1,57	6,82	4,33	78,36	21,64	67,07	32,93
Ingatlankereskedelem	1,99	2,66	2,79	2,37	47,75	52,25	60,34	39,66
Oktatás	2,13	5,95	2,38	7,91	30,40	69,60	27,98	72,02
Egészségügy, szoc. munka	1,49	5,61	1,58	7,58	24,48	75,52	21,24	78,76
Egyéb	2,19	2,49	2,11	2,27	51,76	48,24	54,56	45,44
Háztartásbeli	0,02	0,14	0,06	0,63	15,36	84,64	11,15	88,85
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	54,96	45,04	56,37	43,63

Ágazat*	A gazdaságilag aktív férfiak és nők ágazat szerinti aránya				A nemzetgazdasági ágazatok férfiak és nők szerinti aránya			
	1992		2002		1992		2002	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
MAGYAR POPULÁCIÓ								
Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	18,64	15,30	21,26	12,96	62,41	37,59	67,98	32,02
Bányászat	4,95	1,11	2,89	0,50	85,86	14,14	88,19	11,81
Feldolgozó ipar	43,56	45,50	32,30	37,74	56,60	43,40	52,55	47,45
Energetika	2,33	0,83	3,02	0,91	79,34	20,66	81,16	18,84
Építőipar	8,74	1,74	11,31	1,32	87,27	12,73	91,75	8,25
Kereskedelem	3,71	8,49	10,22	15,22	37,28	62,72	46,50	53,50
Szálloda, vendéglátás	0,97	3,13	1,11	1,46	29,77	70,23	49,77	50,23
Szállítás, raktározás, távközlés	6,63	2,78	5,38	4,07	76,50	23,50	63,07	36,93
Bank, pénzügy	0,29	1,09	0,39	1,22	26,68	73,32	29,22	70,78
Közigazgatás	2,42	1,08	3,43	2,88	75,29	24,71	60,60	39,40
Ingotlankeresedelem	1,20	1,59	1,84	1,77	50,72	49,28	57,35	42,65
Oktatás	2,02	7,21	2,58	9,08	27,68	72,32	26,85	73,15
Egészségügy, szoc. munka	1,74	6,66	1,79	7,55	26,27	73,73	23,49	76,51
Egyéb	2,76	3,34	2,41	2,92	53,00	47,00	51,66	48,34
Háztartásbeli	0,02	0,16	0,06	0,40	15,38	84,62	17,12	82,88
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	57,67	42,33	56,40	43,60

* Az ágazati besorolás az IPUMS kategóriáit használja

Forrás: IPUMS

Országos szinten és a magyarok vonatkozásában is megállapítható, hogy a bank és pénzügyi szféra, az egészségügy és az oktatás meglehetősen elnőiesedett ágazatoknak számítanak, míg a szálloda és vendéglátás területe 1992-ben még inkább nőies területnek számított, 2002-re a nemek aránya országos szinten megfordult, a magyarok körében a nők kisebb mértékű előnye viszont megmaradt. Hasonló módon a kereskedelem is egyre nagyobb mértékben elfogadottá válik a férfiak számára is. Megjegyzendő továbbá, hogy az arányaiban csökkenő bányászat, illetve az arányaiban növekvő építőiparon belül egyre markánsabban csak férfiak vesznek részt, a nők aránya ugyanis mindkét esetben továbbra is csökkent.

Az egyes ágazatokban tevékenykedők átlagéletkorát vizsgálva (19. táblázat) kiderül, hogy a mezőgazdaságban aktívak átlagéletkora legmagasabb, ám miközben országos szinten a gazdaságilag aktívak átlagéletkora 10 év alatt, mintegy egy évvel megugrott, addig a primér szférában az átlagéletkor csökkent (43,1-ről 41,6-ra). Ennek oka valószínű az, hogy – mint a későbbiekben részletesebben is látni fogjuk – a nemzetgazdasági szerkezet 10 év alatti átalakulásának egyik meghatározó trendje a feldolgozóiparban tevékenykedők arányának csökkenése, ami magával hozta azt is, egyre nagyobb arányban és viszonylag fiatalabbak is kényszerülnek mezőgazdaságból megélni. Ezt az életkori változatosságot amúgy még egy „ágazatban”, a háztartásban tevékenykedők esetében lehet megfigyelni: itt 10 év alatt az átlagéletkor 38,8 évről 31,7-re csökkent – vélhetően hasonló okokból. Az összes többi ágazatban az átlagéletkor viszont 1–2 évet megemelkedett a vizsgált 10 év alatt.

A magyar etnikum gazdaságilag aktív csoportjának életkor szerinti „viselkedése” azonban más mintázatokat mutat. Először is fontos látnunk, hogy a magyarok körében az aktívak nem lettek „öregebbek” 10 év alatt. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak 1992-ben is és 2002-ben is fiatalabbak voltak, mint az országos átlag, a háztartásban maradók pedig nem lettek oly mértékben fiatalabbak, mint az egész lakosság szintjén mért átlagéletkor. Egy másik eltérés az építőiparban és a kereskedelemben tapasztalható, itt a magyarok körében az átlagéletkor a vizsgált időszakban egy-két évvel lett alacsonyabb, míg országos szinten mondhatni e területeken stagnált.

A legalacsonyabb átlagéletkort – országos szinten és a magyarok körében is – a közigazgatásban dolgozók körében lehet kimutatni, ugyanakkor a vizsgált időszakban itt növekedett az egyik leglátványosabb módon az átlagéletkor (mintegy három évet). Valószínű, ennek oka az, hogy míg a 90-es évek elején strukturálisan adódott a fiatalítás lehetősége, azaz olyan új pozíciók jöttek létre, amelyeket fiatalabb generációk „új embereivel” töl-

töttek fel, addigra 2002-ben már ez a terület is a középkorosztály számára is elérhetővé vált (akiknek egy jó része éppen a feldolgozóipar zsugorodása miatt kényszerült pályamódosításra). Megjegyzendő, hogy ez az alacsonyabb átlagéletkor ugyanakkor annak is betudható, hogy ez a kategória a hadseregben foglalkoztatottakat is magába tömöríti.

19. táblázat. A gazdaságilag aktív populáció átlagéletkora nemzetgazdasági ágazatonként

		Összes populáció átlagéletkor	Magyarok átlagéletkor
Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	1992	43,13	42,07
	2002	41,64	40,34
Bányászat	1992	34,06	35,19
	2002	36,98	37,03
Feldolgozó ipar	1992	34,18	34,99
	2002	36,63	35,79
Energetika	1992	35,34	36,86
	2002	39,46	39,98
Építőipar	1992	36,62	37,63
	2002	36,76	36,51
Kereskedelem	1992	35,79	36,77
	2002	35,04	34,72
Szálloda, vendéglátás	1992	34,07	35,74
	2002	36,75	36,19
Szállítás, raktározás, távközlés	1992	36,79	37,34
	2002	38,07	38,72
Bank, pénzügy	1992	35,51	36,82
	2002	38,00	38,48
Közigazgatás	1992	33,11	32,12
	2002	35,89	35,25
Ingatlankereskedelem és más szolgáltatások	1992	37,25	37,25
	2002	36,55	37,24
Oktatás	1992	38,72	37,46
	2002	40,07	38,54
Egészségügy, szociális munka	1992	38,86	39,51
	2002	39,04	39,73
Egyéb	1992	37,58	38,16
	2002	37,16	37,61
Háztartásbeli	1992	38,82	37,73
	2002	31,79	36,67
Összesen	1992	37,23	37,00
	2002	38,17	37,08

A gazdaságilag aktívak település típus szerinti megoszlását tekintve (20. táblázat), kijelenthetjük, hogy országos szinten a falusi aktívak több mint fele, míg a magyarok esetében csak picivel több, mint egyharmada dolgozik mezőgazdaságban. A magyar falusiak ágazat szerinti szerkezete sokkal stabilabb képet mutat mint az országos szint, hiszen esetükben a mezőgazdaságban tevékenykedők aránya gyakorlatilag nem változott, míg a feldolgozó iparban aktívak aránya nem egészen 5 százalékponttal csökkent, szemben az országos közel 8 százalékponthoz képest. A falusi népesség változását 10 év alatt tehát úgy jellemezhetnénk, hogy a feldolgozó ipar felszívó képességének csökkenése következtében országos szinten emelkedett a mezőgazdaságban, illetve a kereskedelemben dolgozók aránya, míg a magyarok esetében „mozgás” csak a feldolgozóipar, illetve a kereskedelem között zajlott.

A városi népesség körében 1992-ben a feldolgozó ipar dominanciáját tapasztalhattuk, ám 10 év alatt országos szinten ez 15, a magyarok esetében pedig valamivel kisebb arányban, mintegy 12 százalékponttal csökkent. Az ily módon „felszabaduló” városi munkaerőt elsősorban a kereskedelem szívta fel, ám kisebb mértékű növekedés tapasztalható a közigazgatás, oktatás és egészségügy területén. Megjegyzendő, a közigazgatásba kerülő városi népesség aránya mintegy kétszer nagyobb országos szinten, mint a magyarok esetében, ezen utóbbi (magyar) népesség tagjai ugyanis továbbra is az országos átlagot meghaladó módon, nagyobb százalékban vesznek részt a feldolgozó iparban.

Az ágazati szerkezetet a magyarok körében az egyes megyék szerint vizsgálva megállapíthatjuk (21. és 22. táblázatok), hogy 1992-ben a közép-erdélyi megyékben a mezőgazdaságban tevékenykedők átlag körüli, míg a partiumi és határmenti megyékben (Szatmár, Bihar, Arad) átlag fölötti értékeket mutatnak. E vonatkozásban 2002-re annyiban változott a helyzet, hogy Hargita, illetve Temes megyékben megugrott az agrárium művelőinek aránya, Biharban és Arad megyében enyhén csökkent. Míg 1992-ben például az összes primer szektorban foglalkoztatott magyarok mintegy 16 százaléka élt Hargita megyében, 2002-re már közel 23 százaléku koncentráldott oda, miközben a szintén jelentős magyar népességgel rendelkező Kovászna, Maros, Bihar, Kolozs megyék részesedése csökkent.

20. táblázat. A gazdaságilag aktívak nemzetgazdasági ágazat és település típus szerinti arányai – 1992, 2002

Ágazat*	Összes populáció				Magyar populáció			
	Falu		Város		Falu		Város	
	1992	2002	1992	2002	1992	2002	1992	2002
Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	50,35	56,23	3,99	3,67	36,63	36,24	4,21	3,40
Bányászat	3,59	2,17	2,47	1,73	4,09	2,31	2,81	1,50
Feldolgozó ipar	22,81	15,03	46,13	31,64	32,93	28,04	52,06	39,75
Energetika	1,26	1,25	2,42	3,20	1,17	1,28	2,05	2,72
Építőipar	4,55	5,13	6,62	7,01	5,22	6,87	6,15	7,02
Kereskedelem	2,94	5,40	6,71	14,68	4,00	8,20	6,90	15,62
Szálloda, vendéglátás	0,96	0,95	2,60	2,62	1,10	0,81	2,41	1,61
Szállítás, raktározás, távközlés	5,14	3,00	7,37	6,62	4,93	3,65	5,05	5,70
Bank, pénzügy	0,24	0,22	1,01	1,61	0,30	0,32	0,85	1,09
Közigazgatás	2,51	3,44	3,86	7,58	2,10	3,18	1,69	3,20
Ingtalankereskedelem	0,48	0,74	3,74	4,11	0,31	0,60	2,07	2,74
Oktatás	2,55	3,04	4,89	6,21	3,50	4,20	4,70	6,34
Egészségügy, szoc. munka	1,50	2,06	4,81	5,92	2,12	2,59	4,96	5,61
Egyéb	1,09	0,99	3,30	3,13	1,58	1,47	3,96	3,52
Háztartásbeli	0,03	0,35	0,10	0,28	0,03	0,25	0,11	0,18
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

* Az ágazati besorolás az IPUMS kategóriáit használja

Forrás: IPUMS

21. táblázat. A gazdaságilag aktív magyarok nemzetgazdasági ágazat szerinti szerkezete az erdélyi megyékben – 1992

1992	Fehér	Arad	Bihar	BN	Brassó	Krassó	Kolozs
Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	20,6	21,8	23,4	29,0	7,6	9,3	14,4
Bányászat	1,3	1,2	2,1	2,1	1,6	5,9	1,5
Feldolgozó ipar	44,2	44,2	43,1	37,7	49,0	43,3	48,5
Energetika	2,0	0,9	1,9	0,9	2,4	2,8	1,3
Építőipar	5,3	4,3	5,9	5,6	7,2	9,0	7,3
Kereskedelem	3,4	7,2	5,4	3,2	7,0	6,7	5,2
Szálloda, vendéglátás	1,7	1,7	1,1	1,4	3,4	1,7	1,5
Szállítás, raktározás, távközlés	6,7	5,0	4,7	6,1	5,8	5,3	5,0
Bank, pénzügy	0,8	0,8	0,4	0,8	0,3	0,3	0,3
Közigazgatás	2,4	2,1	1,2	1,8	1,5	2,8	1,3
Ingtalankereskedelem	1,2	0,8	1,1	1,4	2,5	2,5	2,3
Oktatás	3,8	3,0	3,5	4,4	4,0	2,8	3,9
Egészségügy, szoc. munka	3,2	2,9	3,2	4,0	4,4	3,7	3,4
Egyéb	3,6	4,1	3,0	1,7	3,3	3,9	4,0
Háztartásbeli			0,1		0,1		0,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: IPUMS

22. táblázat. A gazdaságilag aktív magyarok nemzetgazdasági ágazat szerinti szerkezete az erdélyi megyékben – 2002

2002	Fehér	Arad	Bihar	BN	Brassó	Krassó	Kolozs
Mezőgazdaság, erdő- gazdaság, halászat	21,4	16,1	20,2	43,0	5,9	5,4	12,0
Bányászat	1,5	0,4	1,4	1,6	1,1	2,0	1,1
Feldolgozó ipar	34,1	36,3	39,4	22,1	36,4	36,0	33,0
Energetika	1,6	2,1	2,0	1,6	2,8	5,9	1,4
Építőipar	5,9	6,3	6,0	5,4	9,2	7,9	9,2
Kereskedelem	8,9	14,3	11,4	6,9	14,7	13,3	15,0
Szállítás, raktározás, távközlés	5,9	4,9	3,9	5,8	5,7	4,4	5,7
Szálloda, vendéglátás	1,6	2,3	1,0	0,5	1,5	2,0	1,6
Bank, pénzügy	0,5	0,7	0,5	0,1	0,7	1,0	0,6
Közigazgatás	3,4	3,5	2,3	2,1	3,7	3,4	2,2
Ingatlankereskedelem	0,5	3,0	1,0	0,7	3,2	1,0	3,3
Oktatás	7,8	3,3	4,2	5,2	5,5	5,4	6,5
Egészségügy, szoc. munka	4,8	3,3	3,6	3,2	5,9	8,4	3,7
Egyéb	1,9	3,3	2,9	1,1	3,5	3,9	4,4
Háztartásbeli		0,1	0,1	0,5	0,2		0,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: IPUMS

23. táblázat. A gazdaságilag aktív magyarok erdélyi megyék szerinti eloszlása nemzetgazdasági ágazatonként – 1992

1992	<i>Fehér</i>	<i>Arad</i>	<i>Bihar</i>	<i>BN</i>	<i>Brassó</i>	<i>Krassó</i>	<i>Kolozs</i>
Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	1,9	4,6	15,7	2,3	1,8	0,3	7,6
Bányászat	0,6	1,3	7,2	0,8	1,9	1,0	4,1
Feldolgozó ipar	1,5	3,6	11,2	1,1	4,5	0,5	9,9
Energetika	1,8	1,8	12,6	0,7	5,7	0,9	6,8
Építőipar	1,4	2,7	11,9	1,3	5,1	0,9	11,6
Kereskedelem	0,9	4,5	10,9	0,8	4,9	0,6	8,3
Szálloda, vendéglátás	1,4	3,3	6,7	1,0	7,3	0,5	7,5
Szállítás, raktározás, távközlés	2,1	3,6	11,0	1,6	4,8	0,6	9,2
Bank, pénzügy	2,0	4,6	7,1	1,7	1,7	0,2	3,7
Közigazgatás	2,0	4,1	7,8	1,3	3,3	0,8	6,4
Ingatlankereskedelem	1,4	2,2	9,3	1,4	7,6	1,1	15,6
Oktatás	1,4	2,6	9,7	1,4	3,9	0,4	8,4
Egészségügy, szoc. munka	1,3	2,8	9,9	1,4	4,8	0,5	8,3
Egyéb	1,8	4,9	11,6	0,8	4,5	0,7	12,0
Háztartásbeli			20,8		6,3		14,6
Összesen	1,6	3,6	11,6	1,3	4,1	0,5	9,1

Forrás: IPUMS

<i>Kovácszna</i>	<i>Harghita</i>	<i>Hunyad</i>	<i>Máramaros</i>	<i>Maros</i>	<i>Szatmár</i>	<i>Szilágy</i>	<i>Szeben</i>	<i>Temes</i>	<i>Összesen</i>
11,0	16,4	0,4	0,9	15,0	11,6	5,4	0,7	4,4	100,0
16,9	22,3	15,0	12,5	5,3	1,9	8,0	0,5	0,6	100,0
9,8	18,6	1,7	3,5	16,4	8,8	3,2	1,7	3,9	100,0
12,9	13,5	4,9	3,1	21,0	6,2	2,7	1,4	4,0	100,0
9,0	13,0	3,1	4,7	16,6	10,1	3,7	0,9	4,0	100,0
13,3	19,0	2,6	3,6	13,7	8,2	3,1	0,9	4,5	100,0
15,0	22,2	3,2	3,1	15,2	4,9	2,4	1,1	5,3	100,0
9,5	19,5	2,1	3,1	15,0	8,5	3,5	1,2	4,8	100,0
18,3	23,0	1,0	6,8	12,5	5,6	6,4	1,0	4,4	100,0
13,0	21,9	2,5	3,2	13,0	11,2	4,2	0,7	4,5	100,0
7,1	12,1	4,6	6,1	10,0	9,8	2,5	1,6	7,6	100,0
14,3	22,1	1,7	3,1	15,1	7,9	3,2	1,3	3,8	100,0
11,6	17,3	2,7	4,6	17,4	7,9	4,3	1,2	4,0	100,0
9,7	15,1	2,2	5,0	15,5	6,5	3,2	1,2	5,2	100,0
14,6	8,3	4,2	2,1	2,1	12,5	10,4		4,2	100,0
10,9	18,1	2,3	3,5	15,4	8,9	3,8	1,3	4,1	100,0

24. táblázat. A gazdaságilag aktív magyarok erdélyi megyék szerinti eloszlása nemzetgazdasági ágazatonként – 2002

2002	<i>Fehér</i>	<i>Arad</i>	<i>Bihar</i>	<i>BN</i>	<i>Brassó</i>	<i>Krassó</i>	<i>Kolozs</i>
Mezőgazdaság, erdő- gazdaság, halászat	1,7	2,9	13,1	3,8	1,2	0,1	5,8
Bányászat	1,1	0,6	8,6	1,3	2,1	0,4	4,9
Feldolgozó ipar	1,4	3,4	12,8	1,0	3,8	0,4	8,0
Energetika	1,1	3,2	10,6	1,2	4,9	1,1	5,5
Építőipar	1,2	2,9	9,7	1,2	4,8	0,4	11,1
Kereskedelem	1,0	3,7	10,5	0,9	4,3	0,4	10,2
Szállítás, raktározás, távközlés	1,7	3,3	9,3	1,9	4,3	0,4	9,9
Szálloda, vendéglátás	1,8	6,0	9,5	0,6	4,3	0,6	11,1
Bank, pénzügy	1,0	3,1	7,1	0,3	3,3	0,5	6,4
Közigazgatás	1,5	3,5	8,4	1,0	4,3	0,4	6,0
Ingatlankereskedelem	0,4	5,6	6,8	0,7	6,6	0,2	15,8
Oktatás	2,0	2,0	8,9	1,5	3,7	0,4	10,1
Egészségügy, szoc. munka	1,6	2,5	9,5	1,2	5,0	0,8	7,3
Egyéb	1,0	4,1	12,4	0,7	4,8	0,6	14,3
Háztartásbeli		1,9	7,4	3,7	3,7		15,7
Összesen	1,4	3,2	11,4	1,6	3,7	0,4	8,5

Forrás: IPUMS

<i>Kovácszna</i>	<i>Hargita</i>	<i>Hunyad</i>	<i>Máramaros</i>	<i>Maros</i>	<i>Szatmár</i>	<i>Szilágy</i>	<i>Szeben</i>	<i>Temes</i>	<i>Összesen</i>
9,4	22,9	0,2	1,5	12,0	12,6	5,4	0,5	6,8	100,0
14,2	20,7	16,0	10,9	6,4	1,6	9,8	0,5	0,7	100,0
11,7	20,8	1,3	3,2	14,6	9,6	3,5	1,2	3,5	100,0
11,6	17,5	3,3	3,0	20,0	7,9	3,7	0,7	4,7	100,0
9,1	18,9	1,7	2,9	17,4	9,5	4,0	1,0	3,9	100,0
12,1	21,9	1,7	3,1	15,7	8,1	2,6	1,0	2,9	100,0
11,4	20,3	1,6	3,2	14,5	8,5	3,8	1,4	4,5	100,0
13,1	19,5	0,8	3,2	14,5	6,8	2,8	0,8	4,6	100,0
19,4	24,2	2,6	4,3	11,2	6,6	4,8	0,5	4,6	100,0
17,3	23,6	1,1	3,5	12,8	7,3	4,4	1,2	3,6	100,0
8,2	18,9	2,7	3,2	16,0	6,3	2,5	0,7	5,5	100,0
12,5	23,5	1,4	3,5	15,6	6,8	4,0	0,9	3,3	100,0
11,6	18,7	1,6	3,2	20,2	8,2	3,3	0,9	4,5	100,0
8,5	15,7	1,5	3,4	16,5	9,0	2,6	1,1	3,7	100,0
7,4	21,3	0,9	7,4	9,3	13,9	6,5	0,9		100,0
11,3	21,1	1,5	3,0	14,7	9,3	3,9	1,0	4,1	100,0

A bányászat és feldolgozóipar ágazatainak visszaesését már országos szinten is megállapítottuk, ezúttal azt hangsúlyoznánk ki, hogy ez a visszaesés Bihar és Kovászna megyékben nem volt nagy mértékű (3–4 százalékpontos csökkenésről van szó), míg Hargita, Maros és Kolozs megyékben erőteljesen átrendezte a magyar aktív lakosság ágazat szerkezetét. Az átrendeződés egyik csapásirányát a kereskedelemben dolgozók arányának növekedése képviselte, kisebb mértékben pedig a közgazdász alkalmazottak arányának emelkedése.

Az egyes ágazatok képviselőinek megyék szerinti eloszlását vizsgálva megállapíthatjuk (23. és 24. táblázat), hogy 2002-re minden 5-ik gazdaságilag aktív erdélyi magyar Hargita megyéből származott, a közgazdászban és pénzügyi szférában dolgozóknak pedig közel negyede. Ugyanakkor – a helyi sajátosságok tükröződéseként – láthatjuk azt is, a feldolgozóipar valamint az egészségügyben dolgozók egyötöde Maros megyébe koncentrálódik, míg az ingatlankereskedelem és más céges szolgáltatások Kolozs megyében közel kétszeres arányban vannak jelen, mint e megye magyarjainak átlagos foglalkoztatási szintje (15,8 százalékpont a 8,5 százalékponttal szemben).

A három székelyföldi megye adatait román–magyar etnikai bontásban vizsgálva (25. táblázat) láthatjuk, hogy a közigazgatásban tevékenykedők körében a román nemzetiségűek felülreprezentáltak, és ráadásul 10 év alatt felülreprezentáltságuk növekedett is. Úgy is fogalmazhatnánk, a magyarok körében az ezen ágazathoz tartozó munkahelyek kevésbé nyitottak avagy kevésbé vonzóak, mint a románok számára. Hargita és Kovászna megye esetében mondhatni ezt ellensúlyozza az, hogy a banki és pénzügyi szférában a magyarok felülreprezentáltak, és e pozíciójuk 2002-re kis mértékben itt erősödött is. Maros megyében viszont a magyarok a banki szférában is nagyon alulreprezentáltak, és lemaradásuk 10 év alatt még sokkal nagyobb lett. A szállításban, távközlésben dolgozó magyarok aránya Kovászna és Maros megyében alulreprezentált, míg a mezőgazdaság, erdőgazdaság területén dolgozó magyarok aránya Kovászna megyében mintegy 10 százalékponttal csökkent, a másik két megyében pedig nagyjából szinten maradt. A bányászatban Hargita megyében a románok, a másik két megyében pedig a magyarok felülreprezentáltak.

25. táblázat. A gazdaságilag aktív románok és magyarok aránya az egyes nemzetgazdasági ágazatokban Kovászna, Hargita és Maros megyékben – 1992, 2002.

Gazdasági ágazat	Kovászna megye				Hargita megye				Maros megye			
	1992		2002		1992		2002		1992		2002	
	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar
Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	28,3	70,5	37,2	60,9	15,0	84,2	16,7	82,8	60,3	33,8	58,3	34,7
Bányászat	9,3	90,2	6,1	93,9	32,1	67,3	31,2	68,1	66,1	31,4	68,0	27,9
Feldolgozó ipar	25,3	73,9	22,8	76,7	12,3	87,2	12,3	87,1	52,5	44,1	56,7	40,6
Energetika	23,1	76,9	27,4	70,9	9,0	89,8	11,9	87,6	60,1	37,6	69,4	29,8
Építőipar	20,5	78,1	22,1	76,7	10,7	88,4	8,3	90,5	41,3	51,2	43,2	50,1
Kereskedelem	14,4	85,1	18,0	81,5	10,1	85,2	8,7	90,8	55,7	41,6	56,0	40,9
Szálloda, vendéglátás	21,7	77,9	30,6	69,2	16,4	83,3	16,7	83,0	60,9	37,9	62,6	35,9
Szállítás, raktározás, távközlés	35,4	63,4	39,7	60,3	15,9	83,8	11,8	88,2	65,2	31,8	66,4	32,9
Bank, pénzügy	12,8	87,2	10,6	89,4	20,8	78,3	20,8	79,2	68,5	30,9	80,2	19,8
Közigazgatás	43,2	56,8	45,2	54,2	33,2	66,6	43,4	56,4	73,8	23,8	78,2	20,5
Ingatlankereskedelem	21,3	76,3	27,2	72,8	27,6	71,7	10,8	88,7	60,5	39,1	51,9	45,6
Oktatás	20,8	78,8	24,3	75,7	13,9	85,8	14,0	85,7	59,5	39,0	60,9	37,8
Egészségügy, szociális munka	21,3	78,4	24,6	74,9	15,0	84,6	13,9	86,1	58,3	41,0	59,5	40,1
Egyéb	17,8	76,5	25,5	70,3	11,5	86,7	9,6	89,2	47,0	46,2	48,2	44,4
Háztartásbeli	100,0	100,0	55,6	44,4	20,0	80,0	14,8	85,2	75,0	25,0	50,0	50,0
Összesen	24,4	74,6	26,8	72,3	14,8	84,4	14,9	84,5	56,1	40,1	58,5	38,1

Forrás: IPUMS

Iskolázottsági, oktatási adatok

Az iskolázottságra vonatkozóan tekintsünk végig néhány hivatalos statisztikát. A román népszámlálási adatok ismertetésénél rendszerint két mutatót szoktak használni: egyrészt a felvétel időpontjában tanuló, értelemszerűen az iskolakötelezettség feletti életkorral rendelkező (azaz: 6 év fölötti) populáció oktatási adatai, másrészt pedig egy adott életkor fölötti egész populációra vonatkozó adatsorok. E második mutató vonatkozásában 1992-ben a 12 év fölötti, 2002-ben pedig a 10 év fölötti lakosságra vonatkozóan közöltek adatokat. Vizsgáljuk meg először e két mutatót a hivatalos adatok alapján.

Az iskolarendszerbe bevont (6 év fölötti) tanulói, hallgatói kör országos szinten 4 millió fő körül mozgott mindkét referencia évben, és 10 év alatt mindösszesen 147 ezerrel csökkent.⁹ E csökkenés azonban a magyarok körében arányaiban jóval magasabb volt, és mintegy 40.000-re tehető (28. táblázat). A magyarok részaránya a felsőoktatásban 1992-ben még alulreprezentált volt, hiszen a tanuló populáción belüli 6,28 százalékos átlag alatt több mint 1 százalékponttal, azaz 5,18 százalékkal van jelen a valamilyen felsőoktatási intézménybe járók között (26. táblázat). 2002-re a helyzet megváltozott, hiszen míg az ekkor 5,60-as átlaghoz képest az egyetemi képzésben továbbra is alulreprezentáltak a magyarok, addig ez már nem mondható el a főiskolai képzésekről: itt ugyanis a magyarok felülreprezentáltak (véltetően a főiskolai pedagógiai képzések elterjedése miatt).¹⁰

⁹ Az adatok pontosabb megértése céljából itt fontos megjegyeznünk, hogy ez a mutató nem teljesen azonos az inaktív/aktív populáció felosztása során nyert „tanulói, egyetemista” csoporttal. Tanulmányunk 2. táblázatában láthatjuk például, hogy 1992-ben és 2002-ben is az inaktív tanulói csoportja egy-két százezerrel alacsonyabb, mint az itt (25–26. táblázatokban) szereplő adatok. Ennek magyarázata az, hogy az inaktívak esetében csak azok a személyek kerültek a „tanulói, egyetemista” körbe, akik kizárólag tanulnak és nem dolgoznak, ugyanis ha dolgoztak is, akkor az aktívak közé sorolták. A 6 évnél idősebb, jelenleg tanuló kategóriába azonban bekerültek azok is, akik a tanulás mellett dolgoznak is (esti, levelező tagozatokon például), így logikus, hogy az itteni tanulói populáció magasabb, mint az inaktívak tanulói rétege.

¹⁰ Az adatok nem árulkodnak az oktatás nyelvéről, tehát a népszámlálási adatok alapján nem tudjuk megmondani hányan tanultak anyanyelvükön, és hányan tanultak románul. Azt is fontos tudnunk, hogy míg 1992-ben jószerevel csak egyeteminek nevezett (3-tól 6 évig elhúzódó) képzések léteztek, addig 2002-ben már megkülönböztették a hosszabb időtartamú (4–6 éves) egyetemi képzést, illetve az ún. rövidebb (2–3 éves) időtartamú képzéseket. A felsőfokú képzések e felosztását az 1995. évi 84. számú Oktatási Törvény szentesítette, és nem tévesztendő össze

26. táblázat. A népszámlálás időpontjában tanuló,
6 év fölötti populáció – 1992

	Összesen	Magyarok	Magyarok aránya	Összes	Magyarok
Egyetem	247 754	12 842	5,18	6,11	5,04
Posztliceális	31 393	2 416	7,70	0,77	0,95
Líceum	266 701	22 197	8,32	6,58	8,71
Szakközép, szaklíceum	547 013	33 780	6,18	13,49	13,25
Szakiskola	298 299	19 370	6,49	7,35	7,60
Általános iskola, felső tagozat („gimnázium”, 5–8 o.)	1 423 409	90 106	6,33	35,10	35,35
Általános iskola alsó tagozat („elemi”, 1–4 o.)	1 241 256	74 179	5,98	30,60	29,10
Összesen	4 055 825	254 890	6,28	100,00	100,00

Forrás: INS

27. táblázat. A népszámlálás időpontjában tanuló,
6 év fölötti populáció – 2002

	Összesen	Magyarok	Magyarok aránya	Összes	Magyarok
Egyetem	532 336	25 502	4,79	13,62	11,85
Főiskola	31 655	2 020	6,38	0,81	0,94
Posztliceális	58 383	5 083	8,71	1,49	2,36
Líceum és szakközép, szaklíceum	716 401	39 519	5,52	18,33	18,36
Szakiskola	222 028	13 650	6,15	5,68	6,34
Általános iskola, felső tagozat („gimnázium”, 5–8 o.)	1 354 486	73 834	5,45	34,65	34,31
Általános iskola alsó tagozat („elemi”, 1–4 o.)	993 129	55 602	5,60	25,41	25,84
nv	71	6	8,45	0,00	0,00
Összesen	3 908 489	215 216	5,51	100	100

Forrás: INS

a később – a bolognai rendszer alapján – bevezetett felsőfokú képzési ciklusokkal. Az 1992-es adatok esetében tehát nem tudni hány éves felsőfokú (egyetemi) képzésről van szó, 2002-ben pedig a főiskolai képzés különálló 2–3 éves képzést jelent.

1992-ben a 6 évnél idősebb tanuló magyarok az előbb említett felsőfokú képzésen kívül csak az elemi oktatásban voltak alulreprezentáltak (és nagyon kicsi mértékben a szakiskolai képzésben), 2002-re viszont már felülreprezentáltak lettek a szakiskolai képzésben, az összes többi köz- és középfokú szinten pedig megközelítik az átlagot. A magyarok körében 10 év alatt mondhatni elterjedtek a posztszekunder jellegű képzések, hiszen 2002-ben a posztliceális és a főiskolai képzésekben is felülreprezentáltak.

A 6 év fölötti iskolába involvált országos és magyar populáció iskolai szintek szerinti szerkezetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a két népszámlálás időpontja között nagymértékű felsőfokú expanzió zajlott le. Míg 1992-ben e populáción belül a felsőfokú képzésben résztvevők 5–6 százalékot tettek ki, addig 2002-re e réteg (egyetemisták, főiskolások összesen) a magyarok esetében 12,7 százalék, országosan pedig 14,4 százalék körül mozgott. Ez a strukturális átrendeződés magával hozta az érettségivel végződő középiskolai, illetve a szakiskolai réteg összezsugorodását, ám a tankötelezettség miatt nem érintette az általános iskolába járók rétegét. A demográfiai csökkenést, illetve a jövőbeli iskolai kohorszok csökkenését jól jelzi, hogy az elemi (1–4. osztályos) oktatásban résztvevők aránya a 6 évnél idősebb populáció körében 2002-re a magyarok esetében, ám országosan is a korábbi, az 1992-ben regisztrált 30 százalék körüli értékről mintegy 25 százalékosra zsugorodott.

A magyar populáció adatait vizsgálva a „képzési olló” kiegyenlítődését tapasztalhatjuk: miközben 10 év alatt több, mint 15 százalékkal csökkent a 6 év fölötti iskolai populáció, ezen belül pedig negyedével csökkent az elemi iskolába járók száma is, a felsőoktatásban tanulók aránya 2002-re 1992-höz képest 114 százalékkal növekedett (28. táblázat). A képzési olló kiegyenlítődése tehát azt jelenti, hogy miközben csökken az iskolarendszerbe (első osztályba) belépők száma, rendkívüli módon megnövekszik a felsőfokú végzettséget elvileg megszerzők aránya. Ha például a 2002-es adatokon belül egyfajta oktatási esélyhányados számolunk, megállapíthatjuk, hogy ha az oktatási rendszer statikus volna, és senki sem esne ki belőle, egy elemistának 49 százalék esélye¹¹ volna arra, hogy felsőfokú képzésbe kerüljön. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy minden második 1–4. osztályos tanuló be fog kerülni valamilyen felsőfokú képzésbe. Ez az esélyhányados még magasabb, ha a (felsőfokú

¹¹ E hányadosot úgy számoltuk ki, hogy elosztottuk a felsőfokú képzésbe járók számát az elemi oktatásba járók számával: $27522/55602=0,49$.

képzsébe való belépéshez szükséges feltételt jelentő) érettségít adó iskolai szintre járókat vesszük alapul. Ebben az esetben az esélyhányados 0,69, ami azt jelenti, hogy ha a felsőoktatási kínálat nem bővülne, és minden középiskolás meg is szerezne az érettségi diplomáját, akkor mintegy 69 százalékuk elméletileg bekerülhetne a felsőoktatásba.¹²

28. táblázat. A 6 év fölötti, a népszámlálás időpontjában tanult populáció változása 1992–2002 között

	1992	2002	Különbség szám szerint	Különbség %-ban (1992=100%)
Egyetem, főiskola	12 842	27 522	14 680	114,31
Posztliceális	2 416	5 083	2 667	110,39
Líceum, szakközép	55 977	39 519	-16 458	-29,40
Szakiskola	19 370	13 650	-5 720	-29,53
Általános 5–8	90 106	73 834	-16 272	-18,06
Elemi 1–4	74 179	55 602	-18 577	-25,04
Összesen	254 890	215 210	-39 680	-15,57

Forrás: INS

Az iskolai végzettségre vonatkozóan a 12, illetve a 10 év fölötti populáció adatait tették közzé (29. és 30. táblázat). Ezekből az adatsorokból – kissé általánosítva – leszűrhetjük, hogy az alacsonyabb iskolai szinteken rendszerint magasabb a magyarok aránya, míg a magasabb szinteken, a felsőfokú oktatásban alacsonyabb. Hasonló trend figyelhető meg akkor is, ha a populáción belüli oktatási szerkezetet vizsgáljuk: 1992-ben az általános iskolások kohorsza nagyobb, a felsőoktatásban tanulóké pedig alacsonyabb volt a magyarok esetében, mint országos szinten, 2002-ben az előbbi arányokon túlmutatóan pedig a szakiskolások esetében is nagyobb magyar réteget regisztráltak. Ugyanakkor az is megállapítható,

¹² Összehasonlításuképpen megemlítendő, hogy az itt tárgyalt két esélyhányados a magyar populáció körében 1992-ben 0,17, illetve 0,22 volt. Országos szinten 1992-ben az elemi oktatás esetében 0,19-et, az érettségivel végződő középiskolai képzések esetében 0,30-at kaptunk, 2002-ben pedig 0,56-ot, illetve 0,78-at. Látható, országos szinten mindkét referencia évben az esélyhányadosok magasabbak voltak, mint a magyar populáció esetében, azaz a képzési olló országos szinten kiegyenlítettőbb. Másképpen megfogalmazva, azt is állíthatjuk, az etnikai oktatási esélyegyenltlenségek 2002-re is fennmaradtak.

hogy a nagyon képzetlenek (a maximum 4 osztállyal rendelkezők, illetve az iskolai végzettséggel nélküliek) aránya a magyarok esetében mindkét referencia évben alacsonyabb az országos átlagokhoz képest.

29. táblázat. 12 év fölötti populáció iskolai végzettsége – 1992

	Összes	Magyarok	Magyarok %	Összes	Magyarok
Egyetem	967 570	49 592	5,13	5,17	3,57
Posztliceális és mesteriskola	373 553	23 449	6,28	2,00	1,69
Líceum	3 468 577	257 930	7,44	18,53	18,57
Szakiskola	2 648 759	203 794	7,69	14,15	14,67
Általános 5–8*	6026307	550 692	9,14	32,19	39,65
Elemi 1–4	4 438 602	275 436	6,21	23,71	19,83
Iskolai végzettség nélküli	799 405	28 149	3,52	4,27	2,03
Összesen	18 722 773	1 389 042	6,72	100	100

* Az ún. „liceumok I. fokozatával és speciális képzéssel” együtt

Forrás: INS

30. táblázat. 10 év fölötti populáció iskolai végzettsége – 2002

	Összes	Magyarok	Magyarok %	Összes	Magyarok
Egyetem	1 293 168	58 257	4,50	6,65	4,46
Főiskola	77 940	5 919	7,59	0,40	0,45
Posztliceális és mesteriskola	576 376	37 834	6,56	2,97	2,90
Líceum	4 157 718	281 552	6,77	21,39	21,56
Szakiskola	2 965 524	230 909	7,79	15,26	17,68
Általános 5–8	5 367 630	413 182	7,70	27,62	31,64
Elemi 1–4	3 898 996	230 123	5,90	20,06	17,62
Iskolai végzettség nélküli	1 083 935	47 260	4,36	5,58	3,62
Nem válaszolt	13 501	663	4,91	0,07	0,05
Összesen	19 434 788	1 305 699	6,72	100	100

Forrás: INS

Mivel a népszámlálás iskolai végzettségre vonatkozó, közzétett adatai a 10–12 év fölötti populációra vonatkoznak, nem válaszolják meg teljes mértékben azt, hogy a felnőtt korú lakosság körében hogyan változnak az arányok a különféle populációkon és iskolai szinteken belül. Annak érdekében, hogy pontosabb képet kapjunk, megnézzük a 18 év fölötti román és magyar populáció iskolai végzettségére vonatkozó adatait, korcsoportok szerinti bontásban is.

A 31. és 32. táblázat adatai szerint láthatjuk, hogy a felnőtt korú (18 év fölötti) román és magyar lakosság körében a korábban tapasztalt trendek is érvényesülnek, nevezetesen az alsóbb szinteken a magyarok körében szélesebb réteget regisztrálhatunk, míg a felsőoktatásban résztvevők aránya alacsonyabb a populáción belül, mint ugyanez az arány a román etnikumúak esetében. Megjegyzendő az is, hogy a magyarok esetében az ún. elméleti líceumi oktatásban való részvétel magasabb, mint a románok körében, és ez a 10 évvel későbbi adatokban is megállapítható (ld. 32. táblázat). Ez mintegy jelzi a „nagy hagyományú” erdélyi gimnáziumok feléledését és fennmaradását is.

Korcsoportos bontásban láthatjuk, hogy 1992-ben a magyarok esetében a 26–35 évesek körében a legmagasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők részaránya, ám még ez a relatív legmagasabb érték is alacsonyabb a román populáció esetében mért hasonló értéknél (7,2 százalék a 9,7-tel szemben). A helyzet 2002-re sem változott lényegesen, sőt enyhe mértékben rosszabbodott a magyarok kárára: míg a román 26–35 és 36–45 évesek körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya kis mértékben emelkedett 2002-höz képest, és mintegy 11–12 százalék körül mozgott, addig a magyarok esetében ez az arány stabilan 7 és 7,5 százalék körül maradt. A magyarok felsőoktatásban való alacsonyabb részvételét jelzi az is, hogy a legfiatalabb felnőtt korú generációban (18–25 évesek körében) 2002-ben szintén kisebb az egyetemi, főiskolai végzettségűek aránya. Szintén kisebb e korcsoportban a magyarok körében a felsőoktatásban tanulók aránya is: a 18–25 évesek körében a románok esetében mintegy 26 százalék, a magyarok esetében pedig csak 22 százalék körüli a népszámlálás időpontjában tanulók aránya (akiknek zöme feltételezhetően felsőoktatásban tanul, a rendelkezésünkre álló IPUMS adatbázis ezt ugyanis nem részletezi).

Magyar populáció	18–25	26–35	36–45	46–55	56–65	66+	ÖSSZESEN
Iskolai végzettség nélkül	0,89	0,94	0,63	1,10	2,22	4,63	1,72
Iskolai végzettség nélkül – tud írni, olvasni	0,01	0,01	0,02	0,06	0,14	0,23	0,08
Elemi (1–4. o.)	2,26	3,13	6,15	20,33	28,46	41,62	17,00
Általános (5–8. o.)	28,94	29,11	38,31	42,44	45,78	40,81	37,69
Speciális oktatás	0,18	0,12	0,04	0,06	0,06	0,05	0,08
Elméleti liceum	8,75	8,24	11,00	6,50	4,71	3,41	7,17
Szakliceum	34,12	25,12	8,95	6,91	6,29	2,76	13,67
Szakkiskola, inasiskola	23,17	25,13	23,92	14,33	7,42	3,65	16,32
Posztliceum, mesteriskola	0,18	0,71	4,18	3,92	1,38	0,43	1,88
Egyetem, főiskola	1,16	7,21	6,55	4,10	3,17	1,81	4,04
Nem válaszolt	0,35	0,28	0,25	0,24	0,38	0,61	0,35
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: IPUMS

Magyar populáció	18–25	26–35	36–45	46–55	56–65	66+	ÖSSZESEN
Iskolai végzettség nélkül	2,60	1,56	1,38	1,00	2,08	5,04	2,31
Iskolai végzettség nélkül – tud írni, olvasni	0,04	0,01	0,01	0,01	0,06	0,18	0,05
Elemi (1–4. o.)	5,53	2,93	3,59	7,67	22,28	33,93	12,98
Speciális oktatás (2002)	0,15	0,11	0,07	0,07	0,13	0,16	0,12
Általános (5–8. o.)	25,46	20,80	24,35	35,03	40,34	41,58	31,41
Speciális oktatás	0,25	0,21	0,19	0,11	0,07	0,14	0,16
Elméleti líceum	17,48	8,38	8,63	11,30	6,29	4,00	9,10
Szaklíceum	19,58	29,55	24,10	8,00	5,79	4,96	15,24
Szakkiskola, inasiskola	22,41	25,89	28,03	24,64	13,57	5,76	19,85
Posztliceum, mesteriskola	3,03	3,21	1,89	5,61	4,84	1,36	3,33
Főiskola	0,46	0,53	0,79	0,86	0,33	0,10	0,51
Egyetem	2,89	6,78	6,93	5,67	4,20	2,71	4,90
Nem választott	0,12	0,05	0,02	0,03	0,03	0,08	0,05
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: IPUMS

35. táblázat. A 18 év felüli magyar populáció iskolázottsági szintjei megyék szerint, 1992

	<i>Fehér</i>	<i>Arad</i>	<i>Bihar</i>	<i>Beszterce N.</i>	<i>Brassó</i>	<i>Krássó Sz.</i>	<i>Kolozs</i>
Iskolai végzettség nélkül	1,16	4,84	10,64	1,11	2,22	0,82	7,74
Iskolai végzettség nélkül – tud írni, olvasni	5,32	1,06	14,89				11,70
Elemi (1–4. o.)	1,90	5,66	12,26	1,48	3,56	0,60	9,55
Általános (5–8. o.)	1,46	3,89	11,79	1,42	3,94	0,48	8,39
Speciális oktatás	1,96	3,92	17,65		1,96	0,98	4,90
Elméleti líceum	1,18	2,57	11,78	1,06	5,17	0,54	14,32
Szaklíceum	1,51	3,64	9,58	1,32	4,27	0,65	10,02
Szakiskola, inasiskola	1,73	4,15	11,74	1,14	4,54	0,55	9,22
Posztliceum, mesteriskola	1,61	3,63	9,63	1,25	5,91	0,76	10,70
Egyetem, főiskola	1,25	3,84	10,49	1,33	4,62	0,76	13,89
Nem válaszolt	3,17	6,83	9,27	0,98	4,88	0,24	13,17
Összesen	1,56	4,12	11,45	1,33	4,14	0,56	9,63

36. táblázat. 18 év felüli magyar populáció iskolázottsági szintjei megyék szerint, 2002

	<i>Fehér</i>	<i>Arad</i>	<i>Bihar</i>	<i>Beszterce N.</i>	<i>Brassó</i>	<i>Krássó Sz.</i>	<i>Kolozs</i>
Iskolai végzettség nélkül	1,19	3,33	9,43	1,65	3,60	0,77	3,98
Iskolai végzettség nélkül – tud írni, olvasni	4,92	1,64	21,31	1,64	3,28		6,56
Elemi (1–4. o.)	1,74	5,57	12,26	1,38	3,25	0,59	8,70
Speciális oktatás (2002)	1,50	6,02	30,08	0,75	3,76		6,77
Általános (5–8. o.)	1,30	3,56	11,68	1,50	3,48	0,36	8,03
Speciális oktatás	0,56	4,49	12,92		3,37	1,12	6,74
Elméleti líceum	1,28	3,10	12,19	1,08	4,40	0,37	13,89
Szaklíceum	1,69	3,34	9,18	1,20	4,46	0,39	8,13
Szakiskola, inasiskola	1,49	3,51	10,79	1,14	3,94	0,44	8,27
Posztliceum, mesteriskola	1,68	3,73	9,82	1,44	4,79	0,43	9,45
Főiskola	1,39	3,82	10,94	1,56	2,43	0,87	8,51
Egyetem	1,45	3,61	11,64	1,17	4,81	0,61	14,50
Nem válaszolt	1,64	4,92	13,11		3,28		18,03
Összesen	1,47	3,74	11,15	1,31	3,88	0,44	8,98

<i>Kovácsna</i>	<i>Hargita</i>	<i>Hunyad</i>	<i>Máramaros</i>	<i>Maros</i>	<i>Szatmár</i>	<i>Szilágy</i>	<i>Szeben</i>	<i>Temes</i>	<i>Összesen</i>
12,62	21,91	1,98	1,69	16,63	6,62	3,43	1,64	4,93	100
9,57	18,09	4,26	1,06	20,21	4,26	2,13	1,06	6,38	100
8,94	16,70	1,91	2,63	16,17	8,03	4,09	1,27	5,26	100
11,45	17,85	2,17	3,15	15,18	9,60	4,42	1,05	3,75	100
8,82	12,75		7,84	12,75	14,71	1,96		9,80	100
10,34	16,25	2,25	4,55	14,28	7,17	2,86	1,19	4,50	100
11,77	18,46	2,46	4,19	15,67	8,16	3,25	1,35	3,69	100
8,91	17,44	2,48	3,52	17,69	7,45	3,74	1,69	3,99	100
7,08	17,33	3,05	5,69	17,55	7,30	2,42	1,43	4,66	100
8,68	14,48	2,70	5,19	15,79	8,74	2,60	0,91	4,71	100
6,34	7,56	2,93	3,90	10,98	10,24	3,17	0,98	15,37	100
10,38	17,45	2,26	3,47	15,84	8,49	3,85	1,25	4,21	100

<i>Kovácsna</i>	<i>Hargita</i>	<i>Hunyad</i>	<i>Máramaros</i>	<i>Maros</i>	<i>Szatmár</i>	<i>Szilágy</i>	<i>Szeben</i>	<i>Temes</i>	<i>Összesen</i>
17,70	23,72	1,72	2,07	13,56	8,81	3,33	1,34	3,79	100
1,64	16,39	1,64	4,92	11,48	8,20	3,28	3,28	9,84	100
9,46	17,52	1,90	2,13	16,79	8,89	4,19	0,94	4,70	100
8,27	23,31	1,50	1,50	10,53	3,01	2,26		0,75	100
11,67	18,46	1,85	3,10	15,69	10,43	4,43	1,06	3,42	100
11,24	10,67	1,12	4,49	24,16	13,48	1,69	0,56	3,37	100
10,15	17,75	1,50	3,82	14,85	7,80	2,76	1,06	4,00	100
13,00	18,99	2,17	3,95	15,51	9,50	4,35	0,93	3,22	100
10,72	20,56	1,79	3,12	17,68	7,79	3,92	1,40	3,44	100
11,45	18,16	1,94	5,27	17,65	6,58	2,66	1,62	3,33	100
9,03	16,67	3,82	10,42	20,14	4,86	3,65	0,17	1,74	100
9,18	15,69	2,40	4,28	15,46	7,58	2,58	1,00	4,03	100
6,56	9,84	1,64	6,56	19,67	3,28	1,64	4,92	4,92	100
11,25	18,73	1,90	3,32	16,16	8,98	3,95	1,11	3,64	100

Végezetül vizsgáljuk meg a magyar populáció képzettségi szintjét megyei bontásban is. A 33. és 34. táblázatokból látszik, hogy a két magyar többségű székelyföldi megyében (Hargita, Kovászna megyékben) a magyarok felsőoktatásban való részvétele elmarad a magyarok országos átlagától, és ez érvényes 1992-ben és 2002-ben is. 1992-ben az egyetemi végzettségűek rétege – érthető módon – Kolozs megyében a legkiterjedtebb, ám átlag fölötti arányokat mutatnak azok a megyék is, ahol nagyobb, hagyományos (a szocialista időszakban is működő) egyetemi központ vagy erőteljes ipari zóna található: Temes, Brassó, Máramaros, Hunyad, Krassó-Szörény megyék. A helyzet gyökeresen 2002-re sem változott, és noha a székelyföldi megyékben kissé megerősödött a felsőfokú végzettségűek aránya, továbbra is átlag alatti értékeket mutatnak.¹³ A vizsgált 10 évben talán Kolozs megye ilyen értelemben vett pozíciója erősödött, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya itt mintegy 8,5 százalékos, ami jóval fölötte van az erdélyi magyarok mintegy 5,2 százalékos átlagának.

Ha az egyes iskolai végzettség megyei szintű megoszlását vizsgáljuk, láthatjuk, hogy 1992 és 2002-ben a felsőfokú végzettségűek mintegy 60–65 százaléka gyakorlatilag Hargita, Kovászna, Maros, Kolozs és Bihar megyékbe tömörült. Azonban ha az egyes megyék magyar populációjának részarányait összevetjük a felsőoktatási végzettséggel rendelkezők arányával, 1992-ben azt tapasztaljuk, hogy Hargita, Kovászna, Bihar megye alulreprezentált. 2002-ben viszont Maros, Hargita, Kovászna megyék alulreprezentáltak e tekintetben, Bihar enyhe mértékben, míg Kolozs megye nagy mértékben felülreprezentált.

Ha az írástudatlanok, iskolai végzettség nélküliek adatait nézzük megállapíthatjuk, hogy míg 1992-ben ez a réteg a két székelyföldi megyében mintegy 2 százalékot tett ki, 2002-re 2,9–3,6 százalékra tehető, a legnagyobb ugrás Kovászna megyében állt be. Ha megyék szerinti elterjedtséget nézzük, az írástudatlanok több, mint fele gyakorlatilag Hargita, Kovászna, Maros megyékből kerül ki.

¹³ 2002-ben még nem érezhető a Sapientia-EMTE hatása e vonatkozásában, ám feltehető, a következő népszámlálásban már tükröződni fog, hogy Csíkszeredában is működik felsőoktatási képzés.

Rövid összegzés

Tanulmányunkban igyekeztünk a rendelkezésünkre álló adatforrások alapján áttekinteni, milyen változások álltak be 1992 és 2002 között a romániai magyarok foglalkozási rétegződésében, illetve iskolai végzettség szerinti szerkezetében. Összehasonlító elemzésünk azonban nem csak a magyar populációra, hanem az országos adatokra is kiterjedt, illetve adatsorokat település típus, nemi megoszlás, korcsoport, átlagéletkor szerint, illetve helyenként megyei bontásban is közöltünk.

Az aktív és inaktív populáció 1992 és 2002-es adatait összevetve megállapítottuk, hogy a vizsgált időszakban országos szinten az aktívak száma mintegy 1,6 millió fővel (15,4 százalékkal) csökkent, míg az inaktívak száma mintegy félmillióval (3,9 százalékkal) növekedett. Az aktív/inaktív aránya magasabb az összes populáció körében, mint a magyarok körében, ebből kifolyólag pedig az egy aktívra jutó inaktívok száma a magyarok körében magasabb, mint az országos értéke – és ez így volt mindkét referencia évben.

Az aktív népesség foglalkozási főcsoportjait vizsgálva kimutattuk, hogy a vizsgált 10 éves időszakban a demokratikus átalakulás és a piacgazdaságra való áttérés magával hozta a gazdasági és politikai elit számbeli megerősödését, ugyanakkor a szocialista gazdaság iparosításának leállásával csökkent a különféle szakképzettséget igénylő munkások iránti kereslet. A piacgazdaságra való áttérést tükrözte a szolgáltatásban, kereskedelemben foglalkoztatottak rétegének közel 50 százalékos megerősödése is. Hasonló változásokat mutatnak a magyar populációra vonatkozó abszolút számok is: a gazdasági, politikai elitbe sorolható személyek, valamint a szolgáltatásokat végzők száma növekedett, az összes többi foglalkozásé csökkent. Kivételt a mezőgazdaságban foglalkoztatott számánál találtunk, itt ugyanis abszolút értékben a magyarok esetében csökkenést, országos szinten pedig enyhe növekedést regisztrálhattunk. A foglalkozási rétegeket település típus szerint vizsgálva, megállapítottuk, hogy 10 év alatt a városi magyarok körében megháromszorozódott a felsővezetők aránya, igaz, e réteg az országos adatokhoz képest továbbra is keskenyebb.

Az aktív népesség nemzetgazdasági ágazatok szerinti megoszlásait is vizsgáltuk, és megállapítottuk, hogy a 2002-es népszámlálás éve bizonyos értelemben fordulópont volt: megállt a primer szféra több évtizede tartó összezsugorodása, és ezzel párhuzamosan a szekunder szféra viszonylag nagy arányú csökkenését, illetve a terciér szféra gyarapodásának új

lendületét tapasztalhattuk. Az adatok szerint a tercier szféra kiterjedése nem mutat lényegesebb eltéréseket országosan és a magyar populáció szintjén.

A magyarok részarányát az egyes nemzetgazdasági ágazatok szerint vizsgálva megállapítottuk, hogy a foglalkoztatott magyarok korábban is kedvező munkaerő pozíciói a feldolgozó iparban tovább erősödtek, illetve néhány tercier szektorban, mint például a kereskedelem, szálloda, vendéglátás vagy oktatás továbbra is átlag fölötti értékeket mutattak. A primer szektorban látványosabb csökkenést az erdőgazdaság területén tapasztalhattunk, ugyanis itt az 1992-es átlag fölötti részarány lecsökkent átlag körül értékre. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya pedig a korábbi alacsonyabb szintről még kisebb értékre esett vissza.

Tanulmányunk utolsó részében néhány iskolázottságra vonatkozó adatot ismertettünk. A népszámlálás időpontjában a tanuló népesség körében láttuk, hogy 10 év alatt a felsőoktatásban tanulók aránya megduplázódott, ám a magyaroknak az országos adatokhoz képest meglévő strukturális hátrányai e tekintetben továbbra is fennmaradtak. A magyarok körében továbbra is nagyobb népszerűségnek örvendtek az ún. elméleti líceumok, illetve az alacsonyabb iskolai szinteken alacsonyabb a részarányuk is. Az iskolai végzettség korcsoport szerinti vizsgálata azt jelezte, hogy a magyarok részarányos lemaradása mindegyik kohorsz esetében fennmarad.

SZEMLE

DEMMEI JÓZSEF

Mozdulatlan határátlépés

Rudolf Kučera: *Közép-Európa története egy cseh politológus szemével.*

Budapest, Korma, 2008. 165.

Rudolf Kučera könyvét nagy vára-
kozással vettem a kezembe: alap-
vetően pozitív prekonceptióim voltak, ame-
lyek a könyv magyar kiadását tető alá hozó
társadalmi kezdeményezés lelkesedésén és
a kötet felületes áttekintésén alapultak. Vára-
kozásaim – úgy vélem – nem voltak túlzot-
tak. Nem szakkönyvként olvastam, és nem
kerestem aprólékosan a tárgybeli tévedése-
ket. Inkább a cseh *Kelet-európai kisállamok
nyomorúságát* vártam, tehát egy olyan esszét,
amely átlátja a nemzeti viták tarthatatlanságát,
a megegyezésnek a beljünk kódolt lehetetlen-
ségét. Elvárásom az volt – hiszen újra és újra ebben erősített meg a kötet
magyar kiadását lehetővé tevő társadalmi mozgalom –, hogy a sehova
sem vezető nemzeti vitákat felülíró, a párbeszéd lehetséges útjára rá-
mutató könyvvel állok szemben.

A könyv legkomolyabb tétje tehát, hogy sikerült-e Kučerának a nem-
zeti viták paradigmarendszeréből kilépve és azokat meghaladva olyan
szöveget létrehozni, amely akár kiindulási alapul is szolgálhat a tör-
ténelmi gyökerű feszültségek feloldásához. Maga a szerző is ezt a célt
tűzte ki, hiszen esszéjének tanulságát az utolsó bekezdésben így össze-
gezte: „Esetünkben a legfontosabbnak azt tartom, hogy a nemzetállam
eszméjéről térjünk át a Közép-Európa eszméjéhez, ami először is azt

jelentené, hogy maximálisan nyitottak legyünk a régió minden nemzete felé, és hogy valamilyen történelmi kiegyezést érjünk el velük. E nélkül állandóan egy zárt körben fogunk mozogni.” Éppen ez a megjelölt cél hívja fel a recenzenst arra, hogy ne a kritikátlan elismerés hangjával beszéljen a szövegről, hanem vitaanyagként nyúljon hozzá.

Általános szemléletbéli probléma, hogy Kučera nem mindig távolodik el kellőképpen attól a paradigmarendszertől, amelyben az általa kárhóztatott hozzáállás egzisztál, és egy konstruktív, újszerű álláspont helyett egyszerűen térfelet vált. A könyv leggyakrabban idézett bekezdésében például a következőket írja: „Túlságosan hozzászoktunk ahhoz, hogy a különféle áldatlan események és katasztrófák okait leegyszerűsítve és főleg úgy határozzuk meg, hogy magunkat teljes mértékben kivonjuk bármiféle bűnrészességből. Nem, mondogatják sokan, a »Masaryk-követő demokraták«, ehhez vagy ahhoz semmi közünk nem volt, Csehszlovákia »a demokrácia szigete« volt Közép-Európában, s a legtisztább szándékai voltak, gondoljunk csak vissza arra, hogy mit mondott Masaryk vagy Beneš erről vagy amarról a kérdésről. De azt, hogy – eltérően a régi Monarchiától, a népek állítólagos börtönétől, a valóságban egy olyan államalakulattól, amely soha semmiféle drasztikus politikai vagy társadalmi változtatásokkal nem kísérelte meg, hogy a sokféle nemzet keverékéből homogén országot teremtsen – Csehszlovákia drasztikus módon beleavatkozott a magyarok sorsába, azt ma senki nem ismeri be. Éppen úgy, ahogy vissza kell utasítanunk, ha valamely magyar történész Ausztria–Magyarország szétesésének bűnét teljes egészében a csehekre hárítaná, meg kell próbálnunk meghatározni a magyarok konkrét bűnrészességét is a Monarchia bukásában, másfelől el kell ismerünk azt, hogy nekünk is részünk van a magyar nemzet tragédiáinak sorában, amelyek a mai napig tartanak.” Főleg ez az utolsó mondat jelzi, hogy Kučerára nagy hatással lehetett a magyar sérelmi frazeológia, de a Monarchia nemzetiségpolitikájáról írottak is ebbe az irányba mutatnak, hiszen másképpen nem értelmezhetjük azt, hogy a szerző miképp feledkezhet meg a monarchiabéli Magyarország represszív intézkedéseiről, például a többnyire állampolgári magántökből vagy egyházi alaptól létrehozott és fenntartott szlovák kulturális intézményrendszer erőszakos és törvénytelen felszámolásáról¹, az 1879-es és az 1907-es isko-

¹ Tisza Kálmán a Matica slovenská bezárásával kapcsolatban azt írta Grünwald Bélának: „legyen meggyőződve, hogy a Matica ügyét szorgalmazni fogom, ha ez nem vezetne célhoz, *más úton* is fogom az eredményre törekedni. OSZK Kt.

lai nyelvtörvényekről, hogy csak a leglátványosabb „drasztikus politikai vagy társadalmi változtatásokat” említsük. Erről a történetírói attitűdről írta Marc Bloch, hogy „A tartalmatlan kiátkozásokat hiábavaló rehabilitációk követik. Robespierre-isták, antirobespierre-isták, kegyelmezzetek! Csak annyit kérünk, mondjátok meg egyszerűen, milyen volt Robespierre.”² Sajnos Kučera nem egyszer esik ebbe a hibába, és így válik egy történeti munkából szubjektív, politikai esszé, tudományos műből magánvélemény: „De hogy *igazságosak legyünk* a Habsburg-monarchiával: végig az európai béke garantálója volt, mert az első világháború kirobbantásának bűnét, azt a bűnt, amely Anglia, Németország, Oroszország bűnével lenne összehasonlítható, nem tudja meggyőzően rábizonyítani egyetlen bírálója sem.”³ Vagy másutt: „*Nem veszem zokon* Masaryktól, hogy Wilsont felhasználta *saját* célja, az önálló Csehszlovák állam érdekében, mert ő meg volt győződve arról, hogy ez igazságos és szükséges dolog. Ami zavar, az az, hogy Wilson utópista vízióihoz hozzátette a saját vízióit [...] amelyről tudnia kellett, hogy [...] politikai utópia.” Egy bekezdéssel később Beneš-t nevezi „politikai törpének”, ami szintén inkább egy mainstream német vagy magyar politikai vélemény átvételére utal, semmint megalapozott kijelentésre, hiszen egy politikai törpe dekrétumait – vélekedjünk bárhogy is róluk – nem védelmezi az adott politikai közösség egyöntetűen és elszántan, és nem erősíti meg hat évtized elmúltával.

De nem csak a szerző szubjektív magánvéleményének gyakori nyilvánításaikor érezzük úgy, hogy az elemzés félrecsúszott: sok a tárgyi tévedés, a túlságosan lesarkított, ezért tévesnek bizonyuló állítás. Könnyű lenne most a magyar történelemmel foglalkozó fejezet hibáit alaposan kielemezni, de mivel egy cseh politológusnak és egy magyar történésznek a magyar történelemről más-más mélységű ismeretei vannak, inkább egy másik példát választok. Az Adalékok a szlovák politika történetéhez című fejezetben azt írja Kučera, hogy a „szlovák vezetők körében nagyjából két irányzat, két orientáció fejlődött ki. Az egyik csoport államjogilag gondolkodott, és a nemzeti, elsősorban a kulturális

(Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest) Tisza Kálmán, Grünwald Bélához. Budapest, 1875. június 27.

² Marc Bloch: *A történész mestersége. Történetelméleti írások*. Budapest, Osiris, 1996. 99.

³ Tegyük hozzá, hogy ha el is fogadnánk a felelőség szubjektív kategóriáját – amelyre itt gondolhat Kučera – az első világháború akkor is a Monarchia hadüzenetével robbant ki.

emancipációra törekedett a fennálló alkotmányjogi kereteken belül – azzal együtt, hogy nekik is megvoltak a maguk elképzelései a politikai változásokról (például Š. M. Daxner, J. Francisci-Rimavský), míg a másik csoport, élén Ludovít Štúrral (J. M. Hurban, M. M. Hodža) arról álmodott, hogy államjogilag kiválik a magyar korona országainak kötelékéből. A kezdeteket egy olyan dokumentum jelentette, amelyben túlsúlyban volt az első csoport befolyása. Ez a szlovák értelmiség mintegy ötven képviselőjének 1848. május 10-én Liptószentmiklóson kidolgozott és Pestre küldött petíciója volt.” A néhol zavaros megfogalmazástól most tekintsünk el: Kučerának igaza van abban, hogy a szlovák nemzeti értelmiség két táborra oszlott a 19. század folyamán, csakhogy ezek a legkevésbé sem hasonlítottak az általa felvázolt csoportokhoz. A különböző törésvonalak mentén megosztott szlovák elitről ugyanis elmondható, hogy az egyik döntően katolikus és a magyar politikai elitel való kiegyezés híve, míg a másik evangélikus és az előzőnél jóval konfrontatívabb. Az a két csoport, amelyet Kučera felsorolt, valójában együvé tartozik, mégpedig a nemzeti mozgalom evangélikus szárnyába. Daxnerék ugyan néhány évvel fiatalabbak, mint Štúrék, de ez valójában még a csoporton belüli generációs különbséget sem jelentett. Dilettantizmusra vall Kučera kategorizálása is, hiszen az elszakadás és a különálló politikai formáció igényét a szlovák nemzeti mozgalom csak egyszer, 1849 tavaszán jelentette be, amikor úgy gondolták, hogy az Olmützi alkotmányt kihirdető Ferenc József megnyerhető az ügynek. Ráadásul nem tudunk róla, hogy Daxner vagy Francisci ellenezte volna, az viszont bizonyos, hogy Kučera „elszakadó csoportja” is döntő szerepet játszott az „államjogi csoport” általa említett dokumentumának elkészítésében, hiszen például maga a találkozó Michal Miloslav Hodža parókiáján valósult meg, Ludovít Štúr elnökletével.⁴

Kučera azon kijelentéseit pedig, hogy „Szlovákiában nem létezett egyetlen tiszta szlovák vármegye vagy község sem”, vagy hogy a dualista Magyarországot „a demokrácia teljes hiánya” jellemezte, a tények tükrében értelmezni sem igen lehet, és sajnos majdnem minden lapra jut hasonló módon megkérdőjelezhető éles, sarkosan megfogalmazott kijelentés.

⁴ Daniel Rapant: Slovenské povstanie roku 1848–49. Dejiny a dokumenty. Diel prvý. Slovenská jar 1848. I/1. Turčiansky Svätý Martin, 1937. 295–296.

Ráadásul ezeknek sokszor a cáfolata is szerepel a könyvben, például, ahogy a fentebbi idézetekből is látható, az 1867 utáni Magyarországot a nyolcadik fejezet első lapján teljesen antidemokratikus államnak, egy lappal később a kisebbségeket sem elnyomó demokráciának tartja.

Összességében tehát nem lehet eléggé értékelni Kučera teljesítményét azért, mert az általános történeti kánon adta keretek közül képes volt kilépni, és megpróbálta megérteni a másik felet, ugyanakkor a szöveg legnagyobb hibája, hogy nem tud kilépni a kiengesztelhetetlenül ellentétes nemzeti érvrendszerek közé szorított vitából. Azok a mondatok, hogy „Trianonban a Magyar Királyságot teljesen értelmetlenül tönkretették”, és hogy „a főbűnösöket ismerjük, név szerint: Masaryk, Beneš, Goga és Bratianu”, akár csehül, akár magyarul írjuk le, olyan merev állítások, amelyek kizárólag a vita egyik résztvevőjéhez állnak közel.

A cseh politológus szövegén sokat javíthatott volna egy történész szaklektor, ám a szerkesztés ezen fázisa – úgy tűnik – kimaradt, annak ellenére, hogy a Popély Gyula által a könyvhöz írt utószó eredetileg lektori jelentésként készülhetett el. Az ő szövege azonban Kučeraénál is nagyobb problémákat vet fel. A sérelmi kiindulópont révén néha egészen elképesztő kijelentéseket tesz. Például: „A nemzeti eszme tette tönkre a Monarchiát, állítja a szerző. Nem inkább a nemzeti önzés? A látható és tapintható politika irányítói mögött nem valamiféle láthatatlan világhódító ideológia fogta be saját szekerébe ezt a rombolni képes ösztönt?” Reméljük, Popély Gyula itt nem azokra gondolt, akikre célzott. De érdemes még néhány példát idézni: „a magyarságot koncnak vetették a reája már évtizedek óta acsarkodó kis ragadozók, a csehek, a románok és a szerbek elé”, vagy „az ezeréves hazájától erőszakkal elszakított milliós nagyságrendű magyarságtól mi módon lehetett volna elvárni, hogy egy megszégyenítő módon levezényelt [...] rablóbéke után lojálisan kebeleire fog borulni rabtartóinak?”

A valós kisebbségi sérelmeket a legkevésbé sem szeretném ignorálni, ugyanakkor a konstruktív vita alapját semmiképpen nem képezhetik effajta kijelentések. Ha párbeszédet akarunk kezdeményezni, akkor a „Te vagy a hibás” típusú állítások vitaindítóként aligha kecsgetnek akár a legcsekélyebb eredménnyel is.

A kötet kiállítása egyébként rendkívül igényes, gazdag képanyag és tíz kétoldalas térkép egészíti ki, ez utóbbiak azonban funkcionálisan csak lazábban kötődnek az írásokhoz.

A könyvnek Kučera szemléletmódja mellett még van egy nagyon fontos pozitív tanulsága, mégpedig az, hogy nem áll mögötte komoly tudományos intézet vagy jelentősebb könyvkiadó. A magyar kiadás állampolgári kezdeményezésként jött létre, számos magánszemély lelkes együttműködésének köszönhetően. Ez a civil megmozdulás példaértékű, és a magyar-nem magyar kapcsolatok alakításánál mintául szolgálhat.

KÖNCZEI CSILLA

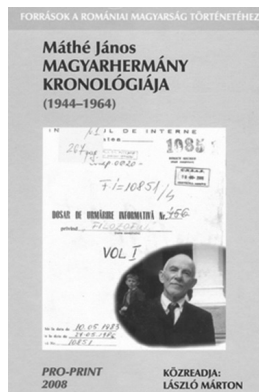
A kiaknázatlan téma: a szekusdosszié

Máthé János: *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*.

Közreadja László Márton, Pro Print Kiadó, 2008

A mint a volt securitate iratai részlegen kutathatóvá váltak, a közelmúlt értelmezése előtt új lehetőségek nyíltak meg. Mivel az egykor titkosított dokumentumok az elmúlt rendszerről, annak működéséről, a maga alá tepert emberi kapcsolatokról, társas viszonyokról lényegi információkat tartalmaznak, a szekusdossziék tanulmányozása megkerülhetetlenné vált mindazok számára, akik ezt az időszakot korhűen kívánják megismerni. László Márton élt az új lehetőséggel, és Máthé Jánosnak az általa közreadott 1944-től 1964-ig folyó magyarhermányi kronológiája kapcsán egy komplex módszerrel készült tanulmányt közöl, amelyben forrásai közé az eddig kiadatlan kéziratok, az általa készített interjúk, a felhasznált visszaemlékezések és levelek mellé bevonta Máthé János megfigyelési dossziéit is.

Mindezekből a forrásokból László Márton felépít egy történetet, és a történeten keresztül megrajzolja a magyarhermányi Máthé János figuráját, akit a szerző egyszerre tekint egyedinek és tipikusnak, a korszakra jellemzően erdélyinek. A portré Máthé Jánost (1898–1986) hosszú életű vidéki autodidakta értelmiségiként, helytörténészként, publicistaként

mutatja be, aki 1944 előtt jól szituált gazda, a helyi politikai élet vezető figurája volt, és aki a saját bevallása szerint az Erdélyi Párt helyi vezetőjeként tevékenykedett. 1950-től 1956-ig kuláknak minősítették, a 60-as évektől azonban újra megjelent a közéletben, nyilvános beszédeket tartott, és publikálni kezdett a helyi és a magyarországi sajtóban. Mindezek mellett faluja helytörténetén dolgozott, falumonográfiát írt, amelyiknek egyik példánya egy 1983-as házkutatás nyomán, mint megtudjuk a könyvből, a securitate-hoz került. (Pikáns adalék, hogy a falumonográfiát a securitate 1986-ban Pető Sándor magyar szakos tanárnak adta ki véleményezésre...) A történet attól kezd izgalmassá válni, hogy Jordáky Lajos hagyatékában megtalálják Máthé János 1944–1964 között vezetett kronológiáját, és attól teljesedik ki igazán, hogy a CNSAS-nál végzett levéltári kutatások során rábukkannak a róla készített megfigyelési dossziéokra. Mindez így, együtt nagyon hálás kutatási anyaggá válhatott László Márton kezében.

Bár a kötet címe magára a magyarhermányi kronológiára helyezi a hangsúlyt, számomra ez a munka elsősorban azért érdekes, mert lehetőséget ad több, párhuzamosan haladó történet olvasatára, illetve ezek puzzle-szerű összeillesztésére. Úgy olvastam tehát a könyvet, hogy a László Márton által rekonstruált élettörténetről folyton átlapoztam a kronológiára, illetve a securitate dossziékról összeállított fejezetre. Mivel a megfigyelési dossziék forrásanyagát a kötet sajnos nem tartalmazza, az összehasonlítást csak korlátozott mértékben lehet elvégezni, de így is tanulságos. A három narratívát – a László Márton által megrajzolt életpályát, a Máthé János kronológiáját és a titkosszolgálati dossziék elemzéséből kialakított történetet – párhuzamosan olvasva nagyon sok kérdés merül fel, a történetek elemei sehogy sem állnak össze egységes egészzé a túl sok ellentmondás és fennmaradó hézag miatt. Ezért találok egy kissé meglepőnek, hogy László Márton tanulmányában kiemelt beszédmódot alkalmaz, alig tesz fel kérdéseket, és nem igazán fejezi ki kételyeit.

Mutatóban következnek néhány számomra feloldatlan kérdés. A László Márton által közölt adatok szerint Máthé Jánost a securitate 1954. február 16-án vette nyilvántartásba. (Lásd a 349. sz. dossziét a volt „kizsákmányolók” témakörben.) Ehhez képest megtudjuk, hogy már négy évvel korábban, 1950. október 26-án felkerül a kulák-névjegyzékre, ahol a munkásosztály ellenségeként jellemzik, aki régebben szolgát tartott és az erdő kizsákmányolója volt, és ahol azzal vádolják, hogy 1944. augusztus-

tus 23-a előtt az imrédista párt helyi vezetője lett volna... Mi történhetett 1950 és 1954. között? És mi történhetett 1954 és 1962 között? Mert bár Máthé Jánost 1954-ben vették nyilvántartásba, László Márton ismeretei szerint az első megfigyelési dossziét 1962-ben, tehát a kulákká nyilvánítás után 12 évvel indították el. Nem közömbös az sem, hogy kiderül, az 1962-ben induló megfigyelési dosszié, bár meglepően alacsony számban, de tartalmaz az ötvenes évekből származó dokumentumokat, mégpedig olyanokat, amelyek az akkoriban aktuális hatalom szempontjából terhelő értékűek voltak. A mindössze három irat közül az első az 1954. február 12-én datált, Németh Károly néptanácsi alelnök által tett nyilatkozat, amelyik életrajzi, gazdasági adatokat és egy rövid jellemzést tartalmaz, a második egy 1954. március 22-ei folyamodvány, amelyikben a securitate Sepsiszentgyörgyi Osztálya „kompromittáló adatokat” kér Máthé Jánosról a Magyar Autonóm Tartomány C (szabotázselhárítási?) osztályától, a harmadik pedig egy kihallgatási jegyzőkönyv (románul „proces verbal de interogatoriu”), amelyik arról tanúskodik, hogy Szatmári Kelemen hadnagy 1955. március 3-án kihallgatta Máthé Jánost, aki ezúttal azt nyilatkozta, hogy 1944 előtt ő lett volna az Erdélyi Párt helyi vezetője.

A probléma egyik vetülete formai jellegű. Más szekus dossziék ismeretében tudhatjuk azt, hogy a különböző dokumentumok meg kellett, hogy feleljenek bizonyos „műfaji” kritériumoknak. Az egyes iratok nem lehettek elszigetelt, önálló életű szövegek, hanem föltétlenül szöveg-együttesekbe ágyazódtak be, amelyek szigorúan megszabott fejezetekbe rendeződtek. Amennyiben az ötvenes évekből csak ez a három dokumentum állt a kutatók rendelkezésére, föltétlenül fel kell tennünk a kérdést, vajon milyen hiányzó szövegegyüttesekből származnak azok? Hol lehet például a a MAT C osztályának válasza a sepsiszentgyörgyi securitate levelére? A másik vetület viszont tartalmi jellegű. A korszakra gondolva nehéz megérteni, hogy 1950 és 1961 között, ami egybeesik a securitate legvéresebb időszakával, ennyire csekély nyoma volna a titkosszolgálati irattárban egy olyan személynek, akiről azon kívül, hogy osztályellenségnek tekintették és a kulákklistán szerepelt is, a hatalom azzal vádolt, hogy az imrédista párt helyi vezetője volt.

Furcsállom a dossziék méreteinek aránytalanságát. A hatvanas években készített dosszié, amelyik az 1962-es és az 1968–69 évek történéseit öleli fel, „csupán” 87 oldalt tartalmaz, az 1970-es években összeállított dosszié pedig mindössze 99 oldalt. Csak az 1983-ban indított és a haláláig, 1986-ig vezetett dosszié nevezhető „normális” terjedelműnek, azaz szokványos

méretűnek. Ez utóbbi 267 oldalra rúg. Az első két dosszié mennyiségi mutatói alapján fel kell tennünk a kérdést, hogy vajon nem ún. „fésült dossziékkal” állunk-e szemben, és ha igen, vajon mi lehet ennek az oka.

Forráskritikai elemzéssel rákérdézhetnénk arra is, hogy Máthé János miért és milyen körülmények között gépelte át az 1960-as években a negyvenes években elkezdett kronológiát, és hogy mennyire tekinthetjük ezt azonosnak egy olyan mára már nem létező variánssal, amelyet a korabeli folytonos jelenidőben naplószerűen írtatott. Mint ahogyan azt a kérdést is boncolgatni lehetne, hogy a kronológia miért csak az 1944 és 1964 közötti időszakot öleli fel. Gondoljunk csak arra, hogy 1944-ben Máthé János már 46 éves volt. Vajon korábban nem voltak hasonló ambíciói? Szembetűnő ezenkívül, hogy bizonyos, Máthé János életében fontosnak tekinthető eseményekről hol a megfigyelési dosszié hallgat, hol maga a kronológia. Nem számol be például a kronológia az 1955. március 3-i kihallgatásról. Ebben az időszakban február 25-e és július 10-e között egyébként egyáltalán nincs semmi feljegyzés. Arról sem számol be a kronológia, hogy mint ahogyan az későbbi levelezéséből kiderül – 1956-ban, abban az évben, amikor egy általános rendelet alapján törlik a kuláklistán, az a „helyi pártember”, aki annakidején felvette őt, börtönbe kerül.

Több adat is arra utal egyébként, hogy Máthé Jánosnak a hatalommal való viszonya korántsem egyértelmű, hanem meglehetősen ellentmondásos. Pontos dátumhoz nem köthető, beidézett szavai szerint saját maga állítja, hogy „kapcsolata volt”, ezért a számomra ismeretlen körülmények között börtönbe jutott „helyi pártembernek” a feljelentését a párt állítólag semmibe vette: „A börtönviselés után megmondhatam [a helyi pártembernek, aki feltette őt a kuláklistán]: ...megkaptad, te hitvány! ... A feljelentést a pártnál papírkosárba dobták. *Kapcsolatom volt* [kiem. ered.], ezt hamarosan megmondták. Egy újabb találkozásnál ismét lepecskondiáztam. Írhatod a másik jelentést.” (15. o.) A vicces és az abszurd között mozog az a másik, a könyvből megismerhető történet, ami szerint amikor a securitate 1983-ban elkobozta az írógépét, vissza tudta szerezni azt, írásos levelében többek között arra hivatkozván, hogy Ceaușescu-t 50. születésnapján rovásírással köszöntötte.

A korszak hatalmi viszonyainak ellentmondásossága leginkább az 1968 utáni időszakból származó dokumentumokban sejlik fel. Ezeket olvasva belepillanthatunk abba a gépezetbe, amelyben a magyar értelmiségi pártnomenklatúrának igen zavaros szerep jutott. A vezető

pozícióban levő értelmiségiek beosztásuknál fogva hivatalból szolgáltatnak értesítéseket a gyanúsnak ítélt személyekről, akár írott jelentések formájában is, sőt, esetenként az ún. „pozitív befolyásolás” stratégiáját is vállalták. Így például Sylvester Lajos, a Kovászna megyei Néptanács Művelődési Bizottságának elnöke azt a megbízatást kapta, hogy befolyásolja Máthé Jánost abban, hogy kiknek a kezére bízva kéziratait. „A kapott tájékoztatások alapján a nevezett Máthé Jánossal többször kapcsolatba lépett S. L. Elvtárs, a K. Megyei Néptanács M.i Bizottságának vezetője, olyan irányba befolyásolva, hogy ne adjon többé közlés céljából a munkáiból, idegen személyeknek.” Árvay József, a sepsiszentgyörgyi állami levéltár igazgatója, egyenesen írásban tesz jelentést egy Gödri nevű szekus tisztnek a Máthé Jánosnál tett látogatásáról. Különös szimbiózis létezhetett az értelmiségiek körében: ugyanazok a személyek, akik egymásról a securitatenak jelentgettek, védelmet, pártfogást is nyújthattak egymásnak. Sylvester Lajos, miközben több dokumentum tanúsága nyomán Máthé Jánosról a titkosszolgálat irányába oda-vissza „közvetített”, egyik irányban információkat szolgáltatva, a másik irányban utasításokat hajtva végre, a nyilvánosság szintjén Máthé János mentoraként mutatkozik. Ő kéri fel arra, hogy beszédet mondjon a Benedek Elek emlékház avató ünnepségén, 1969-ben pedig úgy ír róla a Megyei Tükörben, mint Erdővidék legműveltebb emberéről, és gyakorlatilag ő járul hozzá ahhoz, hogy publikálni kezdjék írásait. Ezekből a példákbl is kitűnik, hogy mennyire tisztázatlan a kisebbségi történelemnek ez a fejezete, valamint az, hogy mennyire kifinomult módszerekre volna szükségünk arra, hogy a hatalom és a polgárok közötti viszonyt ne egyszerűen az elnyomók és az alávetettek kategóriáiba helyezve szemléljük, hanem a maga összetett alkufolyamataiban, az adok-kapok bonyolult esetein keresztül.

László Márton elfogult főhősével szembe, ami érthető, ha arra gondolunk, milyen sok energiát fektetett bele annak a személyiségnek az életművének és sorsának a tanulmányozásába, aki egy olyan társadalmi réteghez tartozott, amelyiket az 50-es évek Romániájában erőteljesen diszkrimináltak, és amelynek a helyzetét korábbi kutatásai alapján László Márton alaposan ismeri. A külső szemlélő azonban nem biztos, hogy Máthé Jánost egyértelműen pozitív figuraként értékeli, legalábbis esetemben ez egyáltalán nem sikerült. Az átolvasott dokumentumokból sokkal inkább egy ellentmondásos, néha kiismerhetetlen ember arcéle rajzolódik ki, aki gyakran indulatos, néha egyenesen szélsőséges kijelentéseket tesz embertársairól – meg kell jegyeznem, hogy nemcsak az

ellenségként beállított pártaktivistákról. A kronológiából és levelezéséből megismerhető bátor szókimondását beárnyékolja a László Márton által is kritikusan kezelt antiszemitizmusa, és nem egy, a mai szóhasználattal élve gyűlöletbeszédnek nevezhető kifakadása, mint amilyen például a „mosdatlan piszkos cigánynépség gyüledéke” szintagma. Bár nem áll rendelkezésünkre kellő mennyiségű és minőségű adat arra, hogy ezt a kérdést eldöntsük, remélem, hogy Máthé János figurája nem reprezentálja teljességében a tipikus vidéki erdélyi értelmiségit.

Végül is egy mikrotörténeti kutatás számára nem az az érdekes, hogy alanya szimpatikus-e vagy sem, hanem az, hogy pályája mennyire releváns az adott korszak megismerése szempontjából. Azt gondolom, hogy Máthé János esetében László Márton egy olyan gazdag témára talált, amelyik még nincs kimerítve, és amelyiket érdemes tovább kutatni, további dokumentumok előbukkanásának a reményében.

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

Eltévedtek

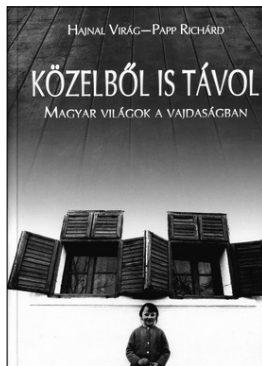
Hajnal Virág – Papp Richárd:

Közelből is távol – Magyar világok a Vajdaságban.

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Timp Kiadó,

Budapest – Zenta, 2008, 160 oldal

Efolyóirat hasábjain, de másutt is többen többször, így jómagam is szóvá tettük hol puhább, hol élesebb formában, hogy a tudományos igényű kisebbségkutatás címkéje mögé nem lehet csak úgy elbújni, lett légyen szó arról, hogy maga az adott kisebbség tagja „kutatja” közösségét s közöl a témában „tudományos” publikációt, akár a maga szerkesztette lapban is, sőt, saját maga szerkesztőjeként – hovatovább minden tudományos próbát kiálló műnek, „igazságnak” kinyilvánítva azt és az abban foglaltakat. Ilyenkor persze nem marad el a „sorstársak” vállveregetése sem, a díjak, elismerések osztogatása, az esetleges ellenvéleményeket, fenntartásokat pedig azzal hessegetik el, hogy a közösség „veszélyben” van, hiányótló kutatásról van szó stb.; továbbá semmiféle szakmai kritériumok számonkérésének helye és értelme nincs, vagyis ez számukra maga a „szakma” – kit érdekel, hogy se hipotézis, se kutatási módszertan, se alapos feldolgozás, és se verifikáció és/vagy falszifikáció sincs, a kritikai élet hiányáról nem is beszélve. A kisebbségi kisebbségtudományos

tudományoskodásból pedig el lehet lenni akár anyagilag is – és az is szinte tipikus, hogy a döntéshozó arra a kutatásra ad pénzt, amit aztán ő maga vezet, s végül ő is szerkeszti meg az adott kötetet. Minél kisebb egy közösség, erre annál nagyobb az esély.

Persze legyinthenénk e fenntartásokra, hisz tényleg, még a műkedvelő kutakodás, a félig tudományos ismeretterjesztés is több a semminél, avagy a büntetőjog kifejezésével élve: bűncselekmény nem történt, vagy ha igen, az a társadalomra nem jelent veszélyt.

Ez utóbbiról azonban én nem teljesen vagyok meggyőződve: a tudományos sarlatánság bizonyos esetekben igenis büntethető, habár a társadalomtudomány terén ilyen esetről még nem hallottunk. Csakhogy akkor felvethető az a kérdés is: az effajta kutakodásnak, publikálásnak ugyan egyáltalán mi az értelme, azon kívül, hogy megélhetési áltudományoskodásról van szó, ami kiválóan alkalmas arra is, hogy a tudományos mezőben az adott kutató, szerző újabb pontokat szerezzen az ún. tudományos fokozat eléréséhez.

Mindez még inkább problematikusabbá válik, ha nem is egy adott közösségen belül folyik a kóklerkedés, a kvázi-tudományos munkálkodás, hanem ha a közösségen kívülről érkezik valaki, aztán úgymond hipotézist állít fel, kérdez, adatot gyűjt, kutat, elméleteket tesztel, bizonyít és cáfol. Aztán ezt ott, azaz egy helyi kiadónál publikálja, hogy aztán mindezt olyan tudományos publikációként adja el másutt, mintha valamiféle tudományos próbán, vitán is átment volna az anyag, azaz mintha a szakma is feltétlen áldását adta volna a publikálásra.

Fentieknek egy igen furcsa konstellációja áll fenn ama kötet esetében, melyről alant szólni kívánunk. Azt persze nem állítjuk, hogy a fenti típusokba beleillene, de fölöttébb sok mindenről lehet beszélni Hajnal Virág és Papp Richárd kötete kapcsán, mely alcíme szerint a vajdasági magyar világokról szól.

Azon kevésbé csodálkozunk, hogy egy házaspár közösen publikál könyvet, hisz mindketten kulturális antropológusok, érdeklődési körük megegyezik, sőt, közösen is kutatnak és publikálnak. Az azonban már fölöttébb „érdekes”, ha a közösen kiadott kötet szerkesztői – ők maguk ketten. És ha az egyik felelős kiadó sem más a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet igazgatójaként, mint Hajnal Jenő, a kötet szerzőinek édesapja, illetve apósa. Az effajta családi hangulat még akkor is ellentmond a tudományos világ megszokott logikájának, elveinek, ha a tanulmányok megjelentek valamilyen tudományosnak szánt folyóiratban vagy

kötetben, bár egy jelzett tanulmánykötet esetében maga a férj volt a feleség tanulmányának beszerkesztője.

Azt talán nem kell bizonygatni, hogy családi körben nem feltétlenül lehet oly erőteljes és komoly a szakmai kritika, ellenőrzés, mint a tudományos közegben magában, vagyis még inkább szükség volna a szakmai kritikára, hisz úgy tűnik, a kötet mint egész nem ment át semmiféle szakmai vitán, pedig így, egészében látszódik meg az is, hogy az egyes tanulmányok önmagukban sem tesznek ki egy kerek egészet.

Mindez már kitűnik a kötet alcíméből, illetve az Előszó kérdésfelvetéséből is. Amely meglepő módon formailag is igen furcsán indul:

„A kulturális antropológia kultúrán egy meghatározott embercsoport tanult hagyományát, életmódját érti, amelyben osztoznak az adott csoport tagjai. (Boglár, 1995: 5).” (7.o.)

Itt jegyezzük meg azt, hogy ugyan a kultúrát lehet így definiálni – egyes kultúranropológusok és –szociológusok kedvenc időtöltése éppen az, hányfajta kultúradefiniációt tudnak összeszedni –, de elég merész így kijelenteni, hogy a kulturális antropológia mit ért kultúrán, lévén a szakterületen belül sem egységes az álláspont. Az is merőben szokatlan, hogy itt sem idézőjel nincs, sem azt nem tudjuk, Boglár Lajos fogalmaz-e így, vagy esetleg az előszó írói foglalják így össze Boglár mondanivalóját. Például nehezen érthető a „tanult hagyomány, életmód” jelzős szerkezet is, mert rögtön feltehető a kérdés, mit értünk akkor mondjuk nem tanult hagyományon?

De ez még semmi ahhoz képest, ami jön:

„A Vajdaság és ezen belül a vajdasági magyarok kulturái különösen izgalmas kérdéseket vetnek föl az említett kultúradefiníció kapcsán. Nevezhetjük-e a Vajdaságban élő magyarokat egy közös kultúra birtokosainak, hiszen anyanyelvük, identitásuk, etnohistóriájuk egyaránt a magyar nemzeti kultúra része?” (7.o.)

A kötet alcíme pedig: *Magyar világok a Vajdaságban* – s itt a „világok” szó voltaképpen a „kultúrák” megfelelője. Tehát Hajnalék – mivel utóbbi kérdés a kötet hátoldalán kiemelve is szerepel – feltesznek egy kérdést, ami önmagában véve értelmetlen, tautologikus, ugyanakkor már eleve megválaszolják ezt „az izgalmas kérdést”, de fölöttébb ellentmondásosan: előbb többes számban beszélnek – kulturái –, aztán egy közös kultúrára

kérdeznek rá, ami ismét csak egy nemzeti kultúra része... Vagyis nem kérdeznek semmit. Ezt ragozza tovább az Előszó, hiszen épeszű ember nem állítaná azt, hogy az észak-bácskaiak ugyanúgy élnék meg magyarságukat (itt már nem is kultúráról van szó!), mint például a szerémségiek, vagyis világos, hogy természetesen a vajdasági avagy délvidéki magyarok valamilyen téren csak másként identifikálják magukat, mint a magyarországiak vagy a szerbek. Ugyanitt viszont olyan lényegi elemként emelik ki – ahogyan ők írják – mentalitáskategóriaként „a jó balkáni”, „déli temperamentumú” jelzőket, amelyeket Dobradón járva igyekeznek kimutatni – ám hogy ez úgy általában a vajdasági magyarokra oly jellemző lenne, sem más terepmunkák, sem a mindennapi tapasztalat, s különösen empirikus adatok nem bizonyítják. Jómagam is vajdasági (származású) vagyok, de az ott töltött évtizedek alatt nem tapasztaltam azt, hogy önmeghatározásunkban *a balkáni*, s különösképpen *a jó balkáni* mint jelző ott lett volna, vagy ha igen, kizárólag önironikusan vagy élcel volt hallható, vagy – s ami megint egy külön eset – a Magyarországon tanuló, dolgozó vajdasági magyarok identitásában jelent meg mint egyfajta megkülönböztető szempont más határon túli és a magyarországi magyar közösségekhez képest.

Egyébként ez a módszer – ti. hogy a szerző felteszi a kérdését, és aztán a kérdésben megfogalmazott választ fogja megerősíteni, ha törik, ha szakad – már jelen van Papp Richárd önálló kötetében is (*Etnikus vallások a Vajdaságban?*), ahol ismét csak úgy felemlés adatokra, mint a mindennapi tapasztalatoknak ellentmondva (vagy azokat szelektíve alkalmazva) az etnikai közösségek esetében különösen fontos jelentőséget tulajdonít a vallásosságnak, fittyet hányva éppen a vajdasági magyarok körében oly jelentős szekularizációs folyamatoknak, s ami különösen kitűnt a többi határon túli magyar közösség vallásosságával való összevetések során. Mert amikor egy etnikai közösség többsége nem vallásos, eléggé kacifántos dolog az egész közösségre vonatkoztatva azt vizsgálni, mennyire szövődik át vallás és etnikum – mert akik nem vallásosak, azok esetében nem feltételezhetjük ezt minimális szinten sem.

A „Majd kiszeditek belőlünk, ami nektek köll” – Egy szerémségi magyar szórványközösség kutatásának módszertani tapasztalatairól c. Hajnal Virág-tanulmány (13–20. old.) kissé hosszadalmas, de annál iskolásabb, szemináriumi dolgozatos jellegű, s az elméleteket gyorstalpaló módon összefoglaló bevezetője után arról szólna, hogy a házaspár hogyan épült be kutatóként egy szerémségi falu, Dobradó magyar szórványközösségébe. Hajnal „*a befogadás, 'a beavatás'*” kifejezést használja

annak leírásakor, hogyan fogadta be őket úgymond a falu közössége, hogyan várták őket második érkezésükkor – nekünk viszont az az érzésünk támad, hogy vagy a spanyolviaszt fedezi(k) fel társával, vagy pedig a dobradóiak naivak, tudatlanok, elmaradottak, legalábbis a leírásokból ez tűnhet ki. Ugyanis a szerző szerint azáltal, hogy a faluban több Hajnal és Papp vezetéknevű van, mintegy rokonokká váltak, amikor kiderült a számtalan névazonosság, meg hogy a dobradóiak azt is elmondták, hogy biztosan van közös ősrük, „mert mindannyian magyarul beszélünk”. Szó se róla – ám Hajnalék az effajta tréfálkozást készpénznek veszik, ahogyan annak a szokványos, mindenütt tapasztalható szimpátiának is különösen fontos jelentőséget tulajdonítanak, ami nem csak Dobradóban támad két azonos vezetéknevű ember közt, akik szintén eljártszanak a gondolattal, hogy rokonok, de voltaképp mindenki tudja, hogy erre milyen kicsi az esély. Különösen megmosolyogtató az, hogy az elterjedt Papp név kapcsán merül fel itt ez a „gondolat”. Meg hogy ennek mintegy módszertani jelentősége lenne.

E tanulmányban merül fel – úgy tűnik, a kötet kulcsmomentuma ez – az a gondolat is, hogy „*A közösség kultúrájának egy első pillanattól fogva döntőnek számító aspektusa a kávézás*” (18.o.), de ennek semmitmondó voltáról, félreértéséről majd még alant, a csak erről szóló írás kapcsán szólnunk majd. Ezen munkából most csak pár trivialitást említünk meg, s habár cinikusan hangzik, de másképpen nem fogalmazhatunk: egyszerűen azért kár volt elutazni Dobradóba és ott „beépülni”, hogy megtudják, az emberek bizony ott is kávéznak, hogy az asztalnál ott is van ülésrend, hogy az embereknek van ragadványnevük, vagy hogy a falusiaknak nem idegen a másik ember, ha városi, hisz rokonai, gyermekei élnek városban, és bizony-bizony, láttak már városi embert.

Következő tanulmányában, az Egy szerémségi magyar szórvány-közösség világai címűben (21–34.o.) Hajnal Virág hosszú, de annál klisészerűbb „tudományos” kérdést tesz fel: „*Tanulmányom meghatározó kérdései: milyen válaszokat adnak, adhatnak a Dobradóban élő mikroközösség tagjai a folyamatosan változó politikai-gazdasági-társadalmi változásokra, milyen hatással vannak ezek a közösség interetnikus kapcsolataira, válaszaik mennyiben fogalmazódnak meg másként a vajdasági tömbmagyarság válaszához képest, valamint melyek azok az identitást meghatározó tényezők, amelyek végigkísérik a közösség minden napjait, továbbá mennyiben különülnek el mindezek a vajdasági tömbmagyarság közösségeiben végzett terepmunkák eseteiben megtapasztaltaktól?*” (21.o.)

A bonyolultan feltett kérdés leegyszerűsíthető lenne – hogyan élnek, mit csinálnak, miről mit gondolnak? –, de Hajnal Virág nem ezt az újságírói (vagy méginkább: szimplán mindennapi, emberi) kérdést teszi fel, hisz ő terepmunkán van, ezért még le is alázza az újságírókat, hisz azt állítja, abban, hogy befogadták a közösségbe, az is szerepet játszott, nem újságíró: „*nemcsak gyüössz meg mész, mint az újságírók, akik egy óra hosszát maradnak, aztán meg azt írják, amit akarnak*” (21–22.o.). Ebben ugyan lehet valami, csakhogy egy újságírónak nem kell többnapos vagy akár többhetes terepmunka mindahhoz, amit Hajnal észrevett s megírt.

Hajnal szerint „*a dobradósiai mikrotársadalmának legalapvetőbb közösségbe rendező konstrukciója a nagycsalád, majd pedig a nagycsaládra épülő faluban fellelhető három pólus*” (22.o.). Ám sem a nagycsalád definícióját nem kapjuk meg, sem azt, ténylegesen hány ilyen „konstrukció” akad a faluban (ellentétben a vajdasági magyar falvakkal, ahol egyre feltűnőbb az idős egyedülállók száma), de ez még mindig aprócska észrevétel ahhoz képest, hogy a pontosan definiálatlanul maradt „három pólus” kapcsán felfedezi azt, ami szinte mindenütt a világban tetten érhető: hogy az emberek viszonyítanak, a közösségen belül, majd a körülöttük és a tőlük távolabbra élők vonatkozásában is, magyarán, hogy van *mi, ti, ők*... Hajnal mintha valami sosem látott, most felfedezett dologról beszélne akkor, amikor arról szól, bizony, a dobradósiaiak számára referenciacsoportot jelentenek a szerbek, a vajdasági magyarok, sőt a magyarországi magyarok is. Ráadásul hibát vét azzal is, amikor szerinte „az 'északi világ' magyarjaival való különbséget hangsúlyozzák a dobradósiaiak akkor is, amikor mint '*szrémi magyarok*' a tisztaság fogalmán keresztül interpretálják mindezt.” (26.o.) Mit is? Hát hogy náluk nincs fürdőszoba, csak lavór. Csakhogy ez nem észak-dél kérdése, hanem a társadalmi státusé: nemcsak a szerémségi magyar települések idősebbek által lakott régi házaiban nincs fürdőszoba, hanem pl. a bácskaiakéban, vagy a magyarországi tanyákon sem stb. De a több napot ott töltő nem-újságíró terepkutató ezt máshonnan nem tudja, közben pedig megszeg egy fontos szakmai szabályt is: az interjúalanyok idézése után zárójelben sosem adja meg (és Papp Richárd sem), milyen nemű, milyen idős, esetleg milyen foglalkozású, társadalmi státusú személyről van szó. Persze ez nem feltétlenül kötelező, főképpen, ha az interjúalanyok anonimitását védi (a kérdés csak annyi, hogy ez esetben erre szükség van-e mindenáron), de zavaró, hogy az alanyok szocio-demográfiai jellemzőiről semmit sem tudunk. Legfeljebb találgathatunk, fiatal munkásnő, középkorú földműves férfi vagy

idősebb, iskolázatlan háziasszony mondja mindezt – pedig nem mindegy. De ez az egész kötetre jellemző hiányosság, amit az sem „fed el”, hogy ismét furcsa módon még a Bibliát is feltüntetik a Bibliográfiában. Miért?

Papp Richárd tanulmányai szintén hosszabbak, mint egy újságcikk, ám esetében is a tudomány, ez esetben a kultúrantropológia nem más, mint némi elméleti bevezetővel, lábjegyzetekkel és bibliográfiával kibővített újságcikk, melynek megírására a szerzőnek szintén nem egy-két nap, hanem akár hetek-hónapok is rendelkezésére álltak. Papp tanulmánya¹ arról, miképpen hatott az ominózus december 5-i népszavazás a kettős állampolgárságról a vajdasági magyarok identitástudatára, nem más, mint riport, amelyben gyakran az ünnepségeken hallott beszélgetésekből származó idézetek képezik a „bizonyítékokat” – a módszer kapcsán persze az is felmerülhet bennünk, hogy konstruált idézetekről van szó. Innentől kezdve ez aligha tekinthető tudományos igényű dolgozatnak.

Nála is megjelenik a vajdasági magyarok identitásában megjelenő „jó balkáni” toposza, de mint már említettem volt, én ezt vajdasági magyaroktól inkább negatív kontextusban hallottam: a balkáni a piszkosat, a lustát (is) jelentheti, és használatát szerintem Pappék egyszerűen félreértik, az ironikus kontextusra, az önirónia lehetőségére nem is gondolnak. Ismét csak fölöttébb zavaró, hogy az idézett „beszélgetőtársak”-ról semmit sem tudunk meg, se a korukat, se más releváns független változót.

Papp Richárd munkásságában inkább a vallás vizsgálata áll a központban – 2003-an már publikált egy ilyen tárgyú kötetet, amely már címével is, noha kérdez, állít: *Etnikus vallások a Vajdaságban?*² Maga a cím is szerencsétlen, hisz sugalmaz, nem is csodálkozunk hát, ha ezt részben be is bizonyítja feketicsi (bácsfeketehegyi) és zentai terepmunkája során, és miközben nem adja meg a pontos hivatkozást, olyan szociológiai állításokat tesz, zömmel a riportalanyok véleménye nyomán, hogy „*a feketicsi montenegróiak és szerbek többsége viszont ateistának vallja magát*”. Papp Richárd mindent készpénznek vesz, amit ott és akkor valaki mondott – egy ember véleményéből így lesz megkérdőjelezhetetlen állítás.

Öt évvel később Papp Richárd visszatér a témájához, e kötetben a *Református identitás és magyarságtudat a Délvidéken* c. tanulmányában (57–80.o.), amelyben újfennt az azt bizonyítja be, amit mindenki tud – ti.

¹ Többes kötődések a délvidéki magyarok identitástudatában december 5-e tükrében, 81–94.o.

² Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései. MTA Kisebbségtudományi Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003

hogy az etnikai és vallási identitás közt lehet és van összefüggés, de nem mindig perdöntően, sőt; másrészt ismét „családi terepen” kutakodik, harmadrészt újra bizonyítatlan állításokat állít be premisszáinak: „*a zentai szerbek pravoszláv vallásúak, míg a bácsfeketehegyi [azaz feketicsi] montenegróiak és szerbek többsége ateistának vallja magát*” (57.o.) – tehát ismét hivatkozás nélkül (pl. népszámlálási adatok), ráadásul különbséget sem téve aközt, hogy valaki csak az egyháznak bejegyzett tagja-e, vagy tényleg él-e vallásos életet is stb. Ráadásul sem a szekularizáció jelenségére nem utal, sem az újabban megjelenő posztszekularizációs szociológiai elméletekre sem – kijelentései kvázi-tényítéletekre alapozott értékítéletek, amelyeket leginkább az adott közösség, a bácsfeketehegyi református magyarok iránti szimpátia határoz meg.

Majd egyenesen a futurologia mezején találjuk magunkat: „*Figyelmesen olvasva az interjúrészleteket, egyfajta közeledést lehet érezni a két etnikum között, s ezen közeledés hídja lehet a 'vallásosság'.*” (59.o.) Vagyis interjúrészletek alapján leszögez valamit mint „társadalmi tény”, aztán a *lehet* kifejezést használva felerősíti a vallás szerepét. Egyébként meg saját könyvére hivatkozva bizonyít, ám itt is hihetetlen triviális állításokat téve, majd azokból túlzó kijelentéseket fogalmazva meg: „*a bácsfeketehegyi magyarok elkülönítik magukat mind a szerb nemzetiségűektől, mind a vajdasági magyaroktól, de a magyarországi magyaroktól is*” (59.o.). Azaz Papp nem csak általánosít, de felfedezi, akárcsak Hajnal Virág, hogy egy közösség más közösségekhez képest is definiálja saját csoportját – a csoportidentitás-elméletek itt persze meg sem jelennek –, hogy aztán odáig jusson, amit egyébként semmivel sem igazol: hogy a bácsfeketehegyi magyarok (így, általában, mindegyikük) ugyanolyan távol áll a szerbektől, mint a vajdasági magyaroktól és általában a magyarságtól. Ez egyszerűen nevetséges. És erre csak egy lapáttal tesz rá akkor, amikor görcsösen, mindenáron kimutatja azt, amit ki akar mutatni: hogy Bácsfeketehegyen mennyire összekapcsolódik a református tudat a nemzetivel, bár ezt is csak úgy tudja megindokolni, hogy magabiztosan, szintén premisszaként leszögezi: „*a falu helyi, saját kultúrájának és értékrendjének alapja a református vallásosság*” (58.o.), ami alapján többek közt azt is gondolnunk kéne, hogy a falu néptánccsoportha is vallásos dalokra táncol... Szintén hasonló premisszaként jelenik meg, hogy „magukat materialistáknak valló montenegrói kommunisták költöztek Bácsfeketehegyre”, ha tudjuk, hogy sokukat erőszakkal telepítették oda (és akár többször is visszaszöktek Montenegróba), s hogy éppenséggel senki sem vizsgálta akkor, minek is vallották magukat akkor

ezek az emberek. Ráadásul nem minden partizán volt kommunista, és annak is jelentős irodalma van már, miképpen kapcsolódtak össze a szerbeknél és a montenegróiaknál a kommunitárius eszmék a kommunista ideológiával, illetve a pravoszlavizmussal.

És sorolhatnánk tovább, végeláthatatlanul: Papp Richárd magánéletében lehet elfogult az egyházak, a vallás iránt, ez nem tartozik ide, de tudományosan beállított munkássága során nem állíthat olyat, hogy a Vajdaságban „*a magyar egyházak*” „*a helyi társadalmakban olyan 'közösség-megtartó', integráló funkciókat láttak el, amelyek környezetükben a saját kultúra és vallás továbbadásának tradícióját alakították ki*” (61.o.). Papp nem veszi figyelembe sem a szekularizációs folyamatokat, de még nagyobb szakmai hiba, hogy elfeledi a társadalmi integráció más alrendszerait: mintha az egyházon múlott volna minden, és semmi a családon, semmi az oktatásügyön, a magyarul tanítókon, a művelődési egyesületeken, azon belül is a neves bácsfeketehegy-i tánccsoporton, tágabban a Durindón meg a Gyöngyösbokrétán, meg aztán semmi a vajdasági magyar irodalmon (amiről meg az irodalmárok állítják, hogy az tartotta meg a magyarságunkat, hovatovább a bácsfeketehegy-i származású Bányai János, Podolszky József, Vajda Gábor, Papp Tibor is a vajdasági magyar irodalom fontos alakjai), semmi sem múlt a magyar színházakon, a médián, vagy a Középiskolások Művészeti Vetélkedőjén stb.

Érthetetlen egyébként, hogy maga a részbeni kiadó, mely jelenleg egyébként Papp Richárd munkáltatója is, azaz a Magyar Tudományos Akadémia Nemzeti-Etnikai Kisebbségkutató Intézete hogyan bólinthat rá olyan publikáció megjelentetésére, amely hemzseg az olyan, egyes véleményeken, semmi másra nem alapuló kijelentésektől, mint a fentiek, vagy pl. hogy „*Bácsfeketehegyén a kommunista rendszer alatt is elsősorban az egyház integrálta a magyar közösséget*” (61.o.). És itt abba már bele sem kell kötni, hogy az a rendszer vajon tényleg kommunista lett volna, mert nyilván nem volt az, csak magukat kommunistáknak valló emberek voltak hatalmon, avagy csak ez is egy otromba publicisztikai húzás, aminek komolyabb sajtóorgánumokban szerkesztők helyet sem adnának. De megkérdezhetjük azt is: ha *elsősorban* az egyház integrált, másod-, harmad- és sokadsorban mi integrált még? Miért nem esik szó az oktatásról, vagy például a jugoszláviai öngazgatású szocializmusnak nevezett rendszer sajátos szerveződéséről a munka világában, az ún. társult munka alapszervezetekről, vagy a politikai élet sajátos szerveződéseiről, például a Szocialista Ifjúsági Szövetségről vagy a Dolgozó Nép

Szocialista Szövetségéről, a pártról nem is beszélve? Ezek mit integráltak? Vagy az egyház ezek ellenében (is) integrált? Mind olyan kérdés, amelyek feltevéséről sincs itt szó, nemhogy vizsgálatáról.

Nem kötünk bele, mert már arra is csak tágra nyílt szemekkel meredünk, amikor Papp Richárdnál ezt olvassuk: „*Ismételten láthatjuk tehát, hogy a katolikus többségű vajdasági magyarság 'nemzeti mintaként' tekint a református magyarok identitástudatára s az ennek megfelelő kulturális, interetnikus gyakorlatára.*” (79.o.) Hogy a vajdasági katolikusok erre mit mondanának, nem tudom (Papp Richárd elfelejtette őket megkérdezni, ahogyan a „vallásilag botfűlüeket” is), ám ez itt némiképp most lényegtelen – de Papp esetében nem lehet észrevenni azt a hibát, hogy a református magyarok közt beleszeretett saját témájába, egy számára új közösségbe. És ha mindez hitbéli kérdés maradt volna, semmi probléma. Így viszont nincs semmi más, mint az ámulás azon, hogy vajon hol is járt voltaképpen Papp Richárd?

Mert nem a világvégén fedezett fel egy törzset, hogy aztán impresziói alapján bármit leírhasson *messzire ment* emberként. Még szerencse, hogy alighanem a vajdasági magyarok nemigen olvassák szentenciáit, mert az összegzésben már tényleg olyan kijelentések szerepelnek, amelyek egyenesen sértik a nem vallásos, illetve az egyházakhoz nem tartozók nemzeti identitását is, hisz azt, bár implicite, Papp alapjaiban kérdőjelezi meg: „*a vajdasági magyarságot mint egységes etnikus közösséget, vagy nemzetrészt tekintve a reformátusok jelentik a 'hiteles' magyar nemzeti identitás felvállalásának mintáját*” (80.o.). Kész szerencséje az is, hogy a hiteles szót idézőjelbe tette, máskülönben végképp egy olyan diskurzusban, a haza-avagy nemzetárulás diskurzusában találjuk magunkat, amelyben Papp szerint azon vajdasági magyarok nemzeti identitása nem is hiteles, akik nem reformátusok, illetve nem a reformátusoktól tanulják el azt.

Ezek után már szinte fölösleges lenne kritizálni Hajnal Virág és Papp Richárd munkáját, hisz nemcsak szakmai hibáktól hemzseg a kötet, de közösségükbe, témájukba beleszeretve annak jelentőségét felnagyítva tesznek kétséges kijelentéseket. Még egy tanulmányra azonban kitérünk, mert köztösen is jegyzik: a „*A mi kávénk*” – *Kulturális határok és mentálitáskategóriák három délvidéki magyar közösség kulturális gyakorlatában* címűt (111–128.o.) olvasván ismét azon ámulunk, hogy felfigyelnek egy témára, vagy ahogyan maguk mondják, egy *apró jelenségre*, hogy végül bebizonyítsák, enélkül élet sincs szinte, ez a jelenség strukturálja az időt, határozza meg a barátságokat, a beavatást, hisz rítusról van szó. Vagyis a kávéról, a kávézásról. Nem is jutunk máshová, mint amiből az „elméleti

bevezető” során kiindulnak: „*A ritualizált mozzanatok strukturálhatják tehát az adott kultúrát a közösségi identitás reprezentálóiá válva a mindennapok kulturális gyakorlata során.*” (111.o.) S meglehet, most talán túlzó az ironia, de azt mondhatjuk, hogy Hajnal és Papp számára az a jelenség válik a megvizsgált közösség körében a legfontosabb identitásképző elemnek, amit éppen vizsgálnak: ha a vallást, akkor a vallás, ha a kávé, akkor a kávé.

És alapjáraton nem is lett volna balgaság, ha azt vizsgálják, a kávézás szokásának milyen eltérő rituáléi vannak, ha nem játsszák ezt túl. És ha utánanéznék annak is, nem valamiféle balkáni és vajdasági magyar specifikumról van szó – ha már arról értekeznek, miképpen fontos a kávézás azért, hogy az emberek beszélgessenek és kivel is tegyék ezt, talán utalhattak volna a szakirodalomra, hisz e témakörben tényleg nem szűkölködhetünk, és mondjuk megemlíthették volna Jürgen Habermas *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása* c. alpművét, amelyben azt is vizsgálja, milyen szerepe volt a kávéházaknak (és nem csak a kávénak mint olyanak!) a polgári és irodalmi nyilvánosság kialakulásában. És akkor a szerzőpáros sem állít többet, mint amennyit lehet és ildomos. Vagy teszem azt, mintaként vehették volna a lengyel kulturális antropológusnak, Roch Sulimánának a mindennapok antropológiájáról szóló tanulmánykötetének *A piálás szemiotikája* c. tanulmányát, és a túlzott komolykodás helyett talán még szórakoztató is lehetett volna írásuk.

De nem ez történt. A mi kultúranropológusaink nyilván minden beszélgetés során kávé kaptak beszélgetőtársaiktól (és meg sem említi, hogy ennek egyik oka, hogy a kávé mindig olcsóbb, mint például a márkás üdítőitalok, amelyekből nem is tartanak otthon az emberek), azaz összekeverték az eszközt a céllal, az okot az okozattal. És bizonyosak vagyunk abban, hogy ha nem a kényelmes székeken ülve hallgatják interjúalányaikat, hanem más terepet is választanak, például a munka világát, amibe beletartozik egymás kisegítése is a földeken, az állatok körül, az építkezéseken stb., minekután elsöröznek-pálinkáznak az emberek, akkor ez utóbbi italokról mutatják ki, hogy milyen identitásképző szerepük van.

Csakhogy a munka világa a terepen sem nem kényelmes, sem nem illatos. Mint a kávé...

SIPOS GÉZA

Az összedobottól a tartalommenedzsmentig

A MTA társadalomtudományi intézeteinek honlapjairól

Acélok meghatározása. A célcsoport azonosítása. A design-
elemek fontossági sorrendjének megállapítása – hogyan
akarjuk „vezetni” a felhasználó szemét? Navigáció, a tájékozódás opti-
malizálása. Tipográfia. Használhatóság, áttekinthetőség, letisztultság,
konzisztencia. Az egyik vezető webdesign-nal foglalkozó blog (smas-
hingmagazine.com) cikkeiből leszűrhető tanulság szerint egy weboldal
tervezésekor és kialakításakor a fentebb felsorolt elveket érdemes figye-
lembe venni. Jelen szövegben a Magyar Tudományos Akadémia társa-
dalomtudományi intézeteinek honlapjait tekintjük át arra figyelve, hogy
a szájtok megrendelői, tervezői és készítői hogyan érvényesítették ezeket
a szempontokat.

A kritikai áttekintés nem öncélú. Tekintve, hogy a MTA a tudomá-
nyos alap kutatások egyik legfontosabb, államilag finanszírozott háttér-
intézménye, egyáltalán nem mindegy, hogy a kutatóintézetek működé-
se nyomán milyen mennyiségű és milyen szempontok szerint struk-
turált tudáskészlet kerül be a tudományos közélet körforgásába, és ezen
túl mit szán az adott intézmény a tágon értelmezett köz hasznára. A hon-
lapok felépítése, tartalommal való feltöltöttsége közvetett módon azt
mutatja meg, hogyan vélekednek az intézményvezetők az intézetükben
felhalmozott tudásbázis megosztásáról és megoszthatóságáról, meny-
nyiben hajlandók a tudásmegjelenítés szolgálatába egy olyan felületet,
a World Wide Webet állítani, ami radikálisan más, mint az 1990–95-ig

megszokott eszközök, vagyis a konferenciák, szakmai tanácskozások, szakpublikációk, folyóiratok stb. Természetesen a kutatóhelyeknek nem az tudományos ismeretterjesztés a feladata, azonban szerencsésebb, ha egy kutatóintézet honlapja nem merül ki önmaga és kutatóinak egyszerű bemutatásán. Egy kissé buta, de releváns hasonlattal élve: az ideális kutatóintézeti honlap strukturáltságában, az általa közvetített információ mennyiségében és felhasználóbarát mivoltában – és főleg közszolgálati jellegében – a BBC webhelyére (www.bbc.co.uk) hasonlít inkább, és nem a portfólióját bemutató reklámügynökség oldalára. A felhalmozott tudás „webre szabása” ezért is nehéz feladat, továbbá elsődlegesen azt igényli az elsősorban szövegben–publikációban gondolkodó intézményvezetőktől és kutatóktól, hogy a honlapra elhelyezett szövegekre elsősorban nem szöveggént, hanem az olvasóval-látogatóval kapcsolatot teremtő interfészként tekintsenek.

Az alant következő áttekintés kiindulópontként azt feltételezzük, hogy az intézeti honlapok célja közös és a felhasználói célcsoportok között is számos átfedés van. A szájtokat elsősorban az intézethez kapcsolódó szakma nyilvánossága, továbbá egyetemi oktatók és hallgatók használják, és csak harmadsorban az „érdeklődő nagyközönség” látogatja. Ebből nagy biztonsággal lehet arra következtetni, hogy a felhasználó számítógépkezelési ismeretei az átlagosnál szolidabbak, szokva van a webes felületek kezeléséhez – sőt el is várja, hogy egy öt szakmai szempontból érdeklő oldalon minél több információval lássák el, és ehhez a tudáshoz minél rövidebb idő alatt hozzájusson.

Az Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet honlapja (www.mtaki.hu)

A MTAKI honlapjának felépítése azt mutatja, hogy elsősorban a kisebbségi kérdés és a kisebbségkutatás iránt érdeklődőket kívánja kiszolgálni (jelen szöveg készültének pillanatában 2009. január 7-én frissült). Az oldal tervezője klasszikus, négyhasábos designt alkalmaz, melyben a baloldal és a jobboldali elem a navigációt szolgálja, a középső kettő jeleníti meg a tartalmat. A főoldalon a kategóriákba sorolt hírekre és az új intézeti kiadványokra kapunk közvetlen linkeket, tehát a felhasználó egy kattintással eljut a szájtt legfrissebb tartalmaihoz.

Az információk fontossági sorrendje viszont nem tükröződik az oldal szerkezetében. A baloldali szöveges és a jobboldali, logókat tartalmazó navigációs hasábon kívül még van egy felső, az intézet logója alatt elhelyezett linksor is, mely az MTAKI-hoz kisebb-nagyobb mértékben kötődő aloldalak, tematikus válogatások, kutatási adatbázisok linkjét tartalmazza. A linkek elnevezése sokszor nem egyértelmű: a *Cultural Diversity* feliratú link például egy 2007-es workshop honlapjára mutat, a *Határon túli adatbázis* pedig rákattintás után két adattár közös főoldalának bizonyul. A látogató tájékozódását az egyértelműbben megfogalmazott linkek segítenék. A felhasználók navigációját a főoldalon az is nehezíti, hogy a design hasonló tónusú színfoltokból van kialakítva, pedig az erőteljesebb kontraszt támogatná az olvasót az egyes információcsoportok elkülönítésében. A sötétzöld-fehér-mohazöld kontraszt viszont jól működik a baloldali navigációs hasámban.

Tipográfia: az oldal kialakítása során lehetett volna szélesebb margókat alkalmazni, egyértelműbbé tenni a hasábközöket, ezáltal a középső (két) hasábra tördelt szöveges tartalom könnyebben lenne olvasható. Feltűnő, hogy némelyik belső oldalon kisebb méretű az alkalmazott betűtípus. Az oldal tervezője a weben leginkább megszokott talp nélküli betűtípust, az Arialt használta, mely képernyőn a legsimábban olvasható fontok közé tartozik.

Az oldal használhatóságát keresőfelület és holnaptérkép növeli. A mtaki.hu designjának kialakítása apróbb bakiktól eltekintve következetes, a tartalom meggyőző mennyiségű és folyamatosan frissített: a MTAKI honlapját több fehér felület beiktatásával csak a „fellazítani” kéne, illetve kigyomlálni néhány nem működő linket, például a munkatársak névsora szerint rendszerezett *Digitális szövegtárban*.

A Földrajztudományi Kutatóintézet (FKI) honlapja (www.mtafki.hu)

Az FKI honlapjának nyilvánosan elérhető változata nem teljesíti a frissítéssel kapcsolatban megállapítottakat. A szájtot a főoldal alján olvasható jegyzet szerint 2007. októberében frissítették utoljára. Az oldal célja elsősorban az intézet munkatársainak és kevésbé az érdeklődők kiszolgálása. A kétosztatú főoldal felső felén az FKI kétnyelvű oldalát lehet elérni, alsó felén a jelszóval rendelkező felhasználók léphetnek be. A főoldalról gya-

korlatilag csak azt tudjuk meg, hogyan néz ki az intézet logója és mi a pontos angol neve a kutatóhelynek. Az oldal tervezője azzal, hogy régimódi, csak a felhasználói nyelvek közötti választásra (magyar vagy angol) koncentrált, ún. belépőoldalt hozott létre, megnehezíti az összes felhasználó tájékozódását, hiszen minden fontos információ „egy kattintással beljebb van”, mint kéne – az oldal eleve felhasználóbarátabb lenne, hogyha már a mta.fki.hu-ra kattintással az információkat tagoló menürendszerhez jutnánk. A nyelvek közötti választást a lehető leghagyományosabban, két animált GIF-formátumú képfájllal jelzi az oldal, ami a web korai időszakának (1993–1997) volt a jellemzője, az egész honlap háttéréül pedig egy márványozott hatást keltő illusztráció szolgál.

Az FKI tulajdonképpeni főoldalán a képernyő felső csíkjában elhelyezett navigációs sáv fogad, mely az egér fölévittele után lehulló menükkel tagolja a szájon elérhető tartalmat. A menüpontok elrendezése némiképp esetleges: az *Intézet*, az *Osztályok* és a *Munkatársak* menüpont után nem a *Projektek* és a *Könyvtár*, hanem a *Megközelíthetőség* következik – hogyha a balról jobbra a fontosabtból a kevésbé fontos információ fele haladunk, akkor az intézet elhelyezkedését mutató térképnek és a kutatóhely címének a *Linkek* után lenne a helye. A menüpontokban továbbá következtesen a Természetföldr. és a Társadalomföldr. rövidítések jelennek meg, feltehetően azért, mert a kiválasztott menürendszer-sablonba nem fér el a többi karakter. Ez meglehetősen amatőr hatást kelt: nem a design alkalmazkodik a tartalomhoz, hanem fordítva.

A menüpontokat átnézve feltűnik, hogy viszonylag kevés a link az FKI honlapján: például a *Jelenkori felszínfejlődés kutatási munkacsoport* munkatársainak mind elérhető az önéletrajzzal ellátott személyes honlapja, a *Geomorfológiai és negyedkorkutatási munkacsoport* tagjainak viszont nem. Huszonhat természetföldrajzi projekt közül belinkelve hétről érhető el további információ, a társadalomföldrajzi projektek egyike sincs belinkelve.

Az oldal tipográfiája esetlegesnek tűnik. Az aloldalakat feltehetően egy szövegszerkesztőben hozta létre a webmester, majd simán HTML-álmányokká mentette át, egybelinkelte őket, és így kerültek fel az FKI webszerverére. A szövegszerkesztőben készült weboldalak jellegzetesége a túl nagy hasábszűlesség, így a képernyő szélső sávjába kilógó sorok nagyon megnehezítik az olvasást, és alig használhatóvá teszik az oldalt, melyen nincs kereső és honlaptérkép sem. Az intézeti könyvtár online kereshető katalógusa a felhasználóbarát jelleget tekintve szerencsésen

töri meg az összképet, viszont teljesen más designnal készült, mint az oldal többi része, ám ez a konzisztencia követelményének nem felel meg. Összefoglalva: az FKI honlapja megérett a lecserélésre.

A Közgazdaságtudományi Intézet honlapja

(www.econ.core.hu/)

Áttekinthető, világos struktúrájú oldal az econ.core.hu: a szinte szabványnak számító szokás szerint a fő navigációs menü a bal hasábjában található, a nyitóoldalt a legfrissebb hírek, beszámolók és az új publikációk linkjei foglalják el. Fontos, hogy az intézet egyik legfontosabb szolgáltatására, az Adatbank létezésére külön link és leírás hívja fel a figyelmet a főoldalon. Az adatbank (adatbank.mtakti.hu) oldalán az adatok lekérdezése online, táblázatos formában történik, ez indokolja, hogy a szolgáltatás külön, az egész képernyőszélességet elfoglaló desinget kapott. A látogató navigációját segíti, hogy egy jól kiemelt linkkel azonnal visszajuthat az intézeti főoldalra.

A főmenü alpontjai egy kattintással elérhetők, szerencsés módon a menürendszer nincs túldesignolva, mindig egyértelmű, honnan indul és az oldal melyik rovatába érkezik a látogató. A listában külön figyelmet érdemel a naprakész tartalommal feltöltött *Publikációk* fejezet: itt 1996-tól található meg az intézet kutatóinak külföldi szakfolyóiratban közölt tanulmányai. Az intézeti kiadványok közül a *Munkapiaci tükkör* 2000-ig visszamenően, fejezetenként tölthető le, akárcsak a *Munkatudományi kutatások*, a *Budapesti munkagazdaságtani füzetek*, a *Verseny és szabályozás* című kötet, a műhelytanulmányok stb. A fejezetenkénti letöltés lehetősége kiemelten felhasználóbarát: így a látogató csak az előszó és a tartalomjegyzék letöltésének alapján el tudja dönteni, melyik részre van szüksége az illető publikációból.

Az oldal tipográfiai szempontból letisztult, a két képernyőn a legkönnyebben olvasható betűtípust használta a designer-webmester, a halványkék két árnyalata nem hivalkodó. A szájon honlaptérkép és kereső golyóként található, ez utóbbi gyakorlatilag a Google szolgáltatása.

AMTA Néprajzi Kutatóintézete honlapja

(www.etnologia.mta.hu)

Az oldal egy mára elavultnak tekinthető megoldással, a webes keretek egybeépítésével (frame) készült. Emögött valószínűleg az a megfontolás áll, hogy a kutatóintézet nevét ábrázoló fejléc állandóan látható legyen. Az etnologia.mta.hu tervezője és fenntartója ebből ítélve fontosabbnak tartja a csupán dekoratív funkciót ellátó fejlécet, mint az intézet három közhasznú adatbázisát, a *A Kárpát-medence néphagyományai* oldalt, a *Samanizmus archívumot* és a *Tudástárat*. E három adatbázis az oldal legalsó részén kapott egy-egy linket, az impresszummal egy sorban, azonos betűmérettel és színnel. Az oldal szerkesztője azt az alapvető webdesign-elvet nem tartja be, hogy a legfontosabb tartalmakat lehetőleg a képernyő középvonala fölött érdemes elhelyezni, az oldal alsó részén az utolsó frissítés időpontja, a webmester neve, a copyrightjelzés stb. szokott szerepelni. További gond, hogy *A Kárpát-medence néphagyományai* (www.ethnography.hu) a kritika készültének időpontjában nem elérhető.

A bal oldalon elhelyezett navigációs menü nem túlbonyolított és jól kezelhető: a már kattintott menüpontokat halványabb színnel jelöli. A tartalom a középső hasámban jelenik meg, de mivel a hasáb túlzottan széles, az átlagosnál nehezebben olvasható. Az itt elérhető szövegek a struktúrából, az alcímezésből és a linkelésből ítélve egy, az intézetet bemutató, szövegszerkesztőben készült dokumentumok sima reprodukciói. A *Kiadványok* menüpont csupán listázza a bibliográfiai alapadatok megadásával az intézet gondozásában megjelent köteteket, ám egyik sem tölthető sem kivonatolva, sem fejezetenként, sem egészben. Az intézet jubileumi kötete viszont külön menüpontban elérhető, és fejezetenként le is tölthető. A *Samanizmus archívum* és a *Tudástár* az intézet főoldalához képest nagyobb mennyiségben tartalmaz letölthető publikációkat, kutatói beszámolókról, előadásokról online nézhető filmfelvételeket, és praktikus, hogy a *Tárban* van olyan tanulmány, aminek interaktív változata is felkerült az oldalra.

Az www.etnologia.mta.hu tipográfiája korrekt, a barna-narancsdrapp-kék színpaletta segíti a tájékozódást az oldalon. Ám az oldal csak félig-meddig felhasználóbarát: a *Tudástár* és a két további aloldal anyagát praktikusabb lenne integrálni a főoldalba.

Elismerésre méltó, hogy az oldal impresszuma pontosítja, hogy az oldalon közzétett minden tartalom Creative Commons szerzői jog elvei

szerint használható, azaz jelölni kell forrásként, nem kerülhet kereskedelmi forgalomba és a tartalom nem módosítható (a Creative Commons a klasszikus-papírelvű szerzői jogi struktúra az internetes tartalommegosztás igényei szerint átalakított verziója). A kutatóintézeti honlapok közül ez az egyetlen, amely RSS-híreket is kínál – ez azt jelenti, hogy feliratkozás után RSS-hírolvasója segítségével a honlap frissüléséről mindig tudomást szerez a látogató anélkül, hogy bizonyos időközönként ellátogatna magára az oldalra. Nem szerencsés viszont, hogy az etnologia.mta.hu-n sem kereső, sem honlaptérkép nincs.

A Nyelvtudományi Intézet honlapja (www.nytud.hu)

A nytud.hu első pillantásra szokatlan struktúrájú oldal: a navigációs menü a megszokottól eltérően a képernyő jobb oldalán található, de mivel itt található a böngészők görgetősávja is, az itt elhelyezett menüsor az egérrel navigálóknak kézreesik. A főoldalon három, könyvjelzőszerűen keskeny hasámban található meg az intézet címét, a legfrissebb programok, hírek és információk linkjeit. A design elemei azonban ezen a szájon sem tükrözik a fontossági sorrendet: a navigációs linksor mintegy magában áll a felület jobb szélén, nem kapcsolódva semmihez; az intézet történetét pár sorban összefoglaló szöveg esetlegesen került az oldal aljára, akárcsak a honlap létrehozását-fenntartását támogató intézmények logói is.

Nem igazán szolgálja a felhasználó tájékozódását, hogy az egyes tartalmak esetleges módon nyílnak meg új böngészőablakban, vagy töltődnek be az aktuálisan megnyitott oldal helyére – ez a programok és a hírek rovatokra jellemző. A navigációs listából elérhető tartalmak (*Osztályok, Könyvtár, Programok, Pályázatok* stb.) egyazon böngészőablakban érhetők el. Itt a felhasználó tájékozódását az aktuális rovatot és az alrovatokat mutató linksor segíti, vagyis mindig lehet tudni, hogy a főoldalhoz képest merre járunk, az összehatást viszont lerontja az, hogy semmiféle csík, színfolt vagy lénia nem tagolja egymáshoz képest az oldalakon felhalmozott információkat.

A navigációt, a fontos információk gyors megtalálását nehezíti, hogy a Nyelvtudományi Intézet szerverén tárolt, hatalmas jelentőségű adatbázisok – például a Magyar Nemzeti Szövegtár – a szűkszavú *Adatbázisok* link mögött találhatóak, vagyis az az érdeklődő, aki nem tudja eleve,

mit keressen, nem biztos, hogy megtalálja. A nytud.hu használhatóságát az rontja le, hogy csak felerészben használja ki információközlésre a főoldal felületét: egy jól szervezett szájton megérné az „anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített utónevek jegyzékén” vagy a Magyar helyesírás szabályain túl a többi közérdekű szolgáltatásra, tudásbázisra is felhívni a figyelmet.

Ami a tipográfiát illeti, az oldal tervezője következetesen egy betűtípust használt, a képernyőn jól olvasható Verdanát. A következetlenségek a tipikusak: egyes aloldalak nem illeszkednek az oldal design-jába, változó méretűek a margók, az olvashatóságot nehezítően szélesek a hasábok. Keresni a Google beépített szolgáltatásával lehet, honlaptérkép nincs. Az összbenyomás az, hogy a nytud.hu igen jelentős tudásanyaghoz biztosít hozzáférést, de az esetlegesen szervezett honlapstruktúra nem felhasználó- és kattintásbarát.

A Politikai Tudományok Intézete honlapja (www.mtapti.hu)

Az eddig áttekintett intézeti oldalak közül ez az első, amelynek linkszerkezetéből az tűnik ki, hogy az oldal nem sima HTML-állományok egymáshoz kapcsolásából áll össze, hanem adatbázis áll mögötte. Ez praktikus azt jelenti, hogy az oldal tartalmi és designelemei szigorúan elválnak egymástól: a tipizált, kategóriák szerint (pl. *Az Intézetről* rovat, *Kiadványok* rovat) elkülönített szövegeket, linkeket stb. az adatbázis tartalmazza, míg az oldal kinézetét a CSS-stíluslap (Cascading Style Sheet) határozza meg. Az így felépített oldal könnyebben frissíthető, designja pedig következetesebb, hiszen minden tartalmat a jól definiált stíluslap jelenít meg.

A tartalomért és a kinézetért felelős technológiák elkülönítése az első és legfontosabb lépés a felhasználóbarát oldalak kialakítása során. A mtapti.hu szerkezete nem is lehetne egyszerűbb: a felső csíkban az intézet neve, baloldalon a jól megszokott menüsor; egyedül a kereső került szokatlan helyre, a bal felső sarokba. Az egyes menüpontokra kattintva nyílnak meg az alovakra vezető linkek. Mivel az oldal tartalma nem különösebben gazdag, további navigációs segédlet – amely az éppen böngészett oldal hierarchiában elfoglalt helyét mutatná – nem hiányzik. Ezzel együtt egy honlaptérképpel ki lehetne egészíteni a szájtót.

Az oldal tudományos osztályok és kutatóközpontok szerinti bon-tásban, valamint névsor szerint is prezentálja az intézeti munkatársak listáját (jó tipográfiai megoldás a színnel kiemelt táblázatolás). Zavaró viszont, hogy a kutatók neve csak a névsoros listában kattintható, és az is esetleges, hogy melyik kutatóközpontnak van saját oldala. Az Etnoregionális Kutatóközpontnak lenne, de nem működik a megadott link, az Euroatlanti Integrációs Kutatások Központjáról és a Euroatlanti Integ-rációs Kutatások Központjáról semmi továbbit nem lehet megtudni, az Innovációs Hálózati Kutatóközpontról a megalakulásról szóló közlemény van feltöltve PDF-ben – viszont a Politikai Diskurzuskutató és a Politi-kai Diskurzuskutató központok saját, önálló fejlesztésű, jól strukturált honlappal rendelkeznek.

Hiányosság, hogy az intézetben folyó kutatások többségéről nem érhető el egy-egy link mögött további információ, és nem felhasználó-barát megoldás, hogy az intézetben létrejött adatbázisokról egy PDF-ál-lomány letöltésével és megnyitásával lehet a továbbiakat megtudni – viszont a fájlok csak tizenöt-húsz sornyi szöveget tartalmaznak, ame-lyet egyszerűbb lenne közvetlenül *Az Intézetben hozzáférhető adatbázisok* alrovatban közzétenni. (A felhasználók további tájékozódását viszont a karbantartott linktár segíti.) Tipográfia: a design egy betűtípusra ala-poz, az adatbázis-és-CSS felépítésnek köszönhetően nincsenek esetleges hatású, az összképből kilógó oldalak. Összefoglalóként annyit jegyezhe-tünk meg, hogy a mtapti.hu plusz szolgáltatásokat, kereshető adatbáziso-kat nem nyújt, de az intézetben folyó munkát kielégítően és korrekt ki-nézetben, áttekinthetően dokumentálja.

A MTA Régészeti Intézetének honlapja (www.archeo.mta.hu)

Jó példa a Régészeti Intézet (RI) honlapja egy betűtípus „ideo-logikus” használatára. A sajtó tervezője arra törekedett, hogy „régies” hatású oldalt hozzon létre, ezért választotta a Palatino fontot a szöve-gek megjelenítésére. A betűtípusok ilyen alkalmazása túlstilizálás-hoz vezet, elfeledkezve arról, hogy egy tudományos intézet honlapjá-nak az információközlés a lényege (különben az *Aktuális hírek* rovatban a legfrissebb közlemények 2008 szeptember-novemberi személyi vál-tozásokról és egy 2008 szeptemberi konferenciáról szólnak). Másfelől

a talpas betűtípusok – a papírfelülettel ellentétben – képernyőn rosszab-
bul olvashatók, így a RI honlap látogatója némiképp az öncélú, szépelgő
design áldozatává válik.

Strukturálisan azért van gond ezzel a honlappal, mert a szájtrészei
egymásba illesztett keretekben (ún. frame-ekben) érhetőek el, ennek
következtében a böngésző megszokott görgetősávjai a frame-ek szélére
kerülnek át, megnehezítve a navigációt. Az oldal designja egy nyomtatott
kiadványéra akar hasonlítani, ebből ered a túldíszítettség és a felhaszná-
lók képernyőn olvasási szokásaihoz nem alkalmazkodó tagolás: a munka-
társak listája például egy olyan, töredezett hatású táblázatban jelenik meg,
amely azt a hatást kelti, mint amikor egy fekvő oldalra szerkesztett táblá-
zatot figyelmetlenségből valaki álló alakú oldalra nyomtat ki.

Ezzel együtt az oldal struktúrája áttekinthető, de nincs is rajta nagy
mennyiségű információ. Ami a keresztszelvényeket illeti, az oldalon
a *Kutatások* rovatból is elérhetőek a munkatársak aloldalai, amit nem lenne
érdemes külön említeni, ha más intézeti honlapokon nem volna hiányos-
ság. Az alaposabb tájékozódást beépített keresővel oldották meg (a hon-
laptérkép erről a szájtról is hiányzik). Esetlegesnek tűnik, hogy a felsorolt
számos kutatás melyikéről érhető el egy-egy link mögött további infor-
máció. Az RI honlapja körülbelül ugyanazokat a szolgáltatásokat nyújtja,
mint a Politikai Tudományok Intézetének szájtra, csak a honlap felépíté-
sét tekintve elavult szerkezetben és túldesingnolt formában.

A Szociológiai Kutatóintézet honlapja

(www.socio.mta.hu)

Az intézet (SZK) szájtra nemrég újult meg, ezért külön érdemes
a figyelemre, ám az áttervezés során meg lehetett volna szabadulni a navi-
gációt egy plusz kattintással bonyolító, az információközléshez semmivel
sem hozzájáruló bevezető oldaltól, amely az intézet székhelyét ábrázolja
egy retusált fotó segítségével. Beljebb lépve azonban áttekinthető struktúra
és jól böngészhető oldal található; a legújabb hír egy 2009. január 9–23.-i
rendezvényt harangoz be. A főoldal tetején az *Események* és az *Elérhetőség*
link van kiemelve az oldaltérkép és a keresőmező mellett, ugyanebben
a navigációs csíkban lehet mindig visszalépni a főoldalra is. A szokásos
menüsor (*Intézet, Kutatóműhelyek, Munkatársak* stb.) a felület baloldalán
található. Praktikus, hogy az éppen olvasott alrovat linkje vörös linkkel és

egy háromszöggel jelölve jelenik meg, és ugyanez a motívum ismétlődik akkor, ha a felhasználó a menüsor fölött mozgatja az egeret (ilyen apróságok tesznek könnyebben kezelhetővé egy weboldalt).

Az SZK szájta bőséges, de kezelhető mennyiségű információt nyújt magáról az intézetről; ezzel együtt tény, hogy a SZK oldaláról nem érhető el olyan kereshető, közhasznú adatbázisok, mint amelyeneket a mtaki.hu-n vagy a nytud.hu-n találhat a felhasználó. A kutatási területek és kutatóműhelyek részletes prezentációja mellett a fontosabb kutatási eredmények rövid összefoglalója is elérhető (sajna, 2007-ben frissült utoljára). Letölthető anyagok a *Kiadványok* menüpontban találhatók.

A technikai háttérrel tekintve a socio.mta.hu is adatbázis alapú oldal, az oldal készítői – a társadalomtudományi intézetek számára példamutató módon! – egy nyílt forráskódú, ingyenesen elérhető tartalommenedzsment-rendszert (CMS), a Typo3-at telepítették fel a szájttá kiszolgálására. Ennek köszönhetően az oldal jól strukturált, tipográfiailag korrekt, nincsenek esetleges módon a designból „kilógó” elemek, s az oldal könnyen frissíthető. A navigációt, a következetességet és a felhasználóbarát mivoltot tekintve a socio.mta.hu korszerű megoldás.

A MTA Történettudományi Intézetének honlapja (www.tti.hu)

Az oldal felépítése hasonló a Régészeti Intézet szájttjéhez: itt is két egymásba integrált frame-ből áll össze az oldal, a megoldás minden, fentebb említett hátrányával együtt. A nyitóoldalon egy 2008. december 4-i konferencia beharangozója és egy november 25-i előadás ténye a legfrissebb hír. Az oldal szerkezete hagyományos: a felhasználó a baloldalon elhelyezett menü segítségével tájékozódik, illetve a praktikus adatokat (telefonkönyv, elérhetőség, kapcsolatok) az oldal tetejére elhelyezett linkeken kapja meg. Ezek viszont pont ugyanúgy néznek ki, mint a főmenü elemei, vagyis a tti.hu designja azt sugallja, hogy a más honlapokra mutató linkek ugyanolyan fontosak, mint például a munkatársak adatlapjai.

A menüsört átfutva azt tapasztaljuk, hogy egyes linkek további aloldalakat nyitnak meg az oldal középső frame-jében, mások viszont további almenüket tartalmaznak – ilyen például a kiadványokra mutató menüpont. Nem felhasználóbarát megoldás, hogy az almenükre semmilyen designelem nem utal: pedig általános tapasztalat, hogy ami egy

honlapon nem kerül ki link formájában a főoldalra, azt jóval ritkábban találják meg a látogatók. Szintén nem szolgálja az információ akadálytalan áramlását az, hogy a főmenü egyik pontja egy letöltendő PDF-állományra mutat, mely a TTI szervezeti felépítését mutatja be. A látogató figyelmét viszont nem hívja fel az oldal karbantartója arra, hogy odakattintva PDF-olvasó indul el a gépén a böngésző mellett. Általános elv, hogy a látogatót értesíteni kell minden olyan lépésről, mely az aktuálisan tanulmányozott oldal elhagyásához vezet (ilyen például, mikor a szajt egyes tartalmai külön böngészőablakban nyílnak meg).

A tti.hu információmennyiségben körülbelül ugyanazt nyújtja, mint a Régészeti Intézet honlapja, azzal a különbséggel, hogy a munkatársak listájában egy helyen találtunk fel nem töltött személyes honlapot. A tájékoztatással mennyiségi szempontból nincs különösebb gond, az információ strukturálásával annál inkább. Az intézeti munkatársak háromszintű listájában például nem lehet visszalépni: hogyha az olvasó eljut egy kutató személyes oldalára, csak úgy tud másvalakit megkeresni, ha a főmenüből előlről kezdi a kattintgatást. A TTI könyvkiadási tevékenységét bemutató aloldal ehhez képest példamutóan szervezett: minden kiadvány a borítójára kattintva érhető el, és mindenik esetében részletes tartalomjegyzéket, esetleg a bevezető vagy előszó szövegét kapja tájékoztatásul az olvasó. Navigációs segédletek – kereső, honlaptérkép – nincsenek.

Tipográfia: ez az intézeti oldal is túldíszített, fölösleges árnyékolás-efektusokkal, csíkozással. Tervezője három, össze nem illő betűtípust alkalmaz az oldalon, s a szűk sortávolság lerontja az olvashatóságot. Előny viszont, hogy a frame-s szerkezetnek köszönhetően áttekinthető szélességűek a hasábok. Összefoglalva: a tti.hu az intézeti étellel kapcsolatos adatok korrekt közlésén kívül plusz információkat nem nyújt, s praktikus lenne a böngészési folyamatot inkább gátló, semmint segítő designt lecserélni.

A MTA Világgazdasági Kutatóintézet honlapja (www.vki.hu)

Mikor a felhasználó az intézet oldalára kattint, a főoldalt részben kitarakó hirdetés fogadja, mely a VKI legfrissebb, *Monitoring Jelentés 2008. Az Európai Unióhoz 2004–2007-ben csatlakozott tízek teljesítményéről* című kiadványát ajánlja az olvasó figyelmébe. A megoldás szokatlanul feltűnő, s éppen emiatt zavarja a honlapon való tájékozódásában az olvasót – gyakori,

hogy a látogatót annyira idegesíti az ilyen típusú hirdetés, hogy mielőtt kiiktatná, meg sem nézi. A VKI webmestere által alkalmazott technika indokolatlan és felesleges, hiszen a kutatóintézet legújabb kiadványára hatékonyabban fel lehetne hívni az érdeklődők figyelmét magán főoldalon.

A vki.hu hagyományos struktúrával, három hasábra osztott felülettel fogadja az olvasókat. A középső és a jobb hasáb tartalmát azonban szerencsésebb lenne felcserélni. Az előbbi ugyanis statikus szöveg, az intézetet két bekezdésben bemutató szöveg, míg az utóbbi a VKI-ban készült legfrissebb elemzéseket listázza (az intézet munkatársai lényeges és aktuális világ-gazdasági kérdésekben fejtik ki véleményüket). A látogató elsősorban gyakran frissített tartalmakat keres egy honlapon, így inkább célszerű lenne az aktuális elemzéseket, linkeket a főoldal centrális elemeként kezelni.

A honlap klasszikus menürendszere jól kezelhető. Az intézetről szóló fejezet az intézmény bemutatása mellett e-mail címlistát és a VKI éves jelentéseit is tartalmazza. A hatékony informálódást viszont gátolja, hogy aki a kutatókra kíváncsi, az tulajdonképpen egyetlen, nagyméretű táblázatra lel, miután a menürendszerben kikeresi az őt érdeklő szakterületet (pl. *Globális átalakulás, Fejlődés és felzárkózás*). A kutatók és témák csoportosítása szerencsés, de inkább segítené a navigációt az, ha minden téma egy aloldalt kapna. Fontos kiemelni, hogy a VKI sajtóján a kutatók többsége naprakészen tartott saját oldallal rendelkezik.

Az *Újdonságok* menüpont alatt az intézet, illetve a kutatói legfrissebb publikációit, előadásainak írott változatát találjuk, melynek többsége teljes szövegében letölthető, vagy a kiadvány fedőlapját és részletes tartalomjegyzékét érheti el az olvasó. Ám az anyagok elérését nehezíti, hogy a megfelelő linkre kattintva előbb egy új, felpattanó böngészőablak nyílik meg, és ott indul el automatikusan a PDF-olvasó. Mivel a PDF-megnyitás általában az internetes böngészőszoftverek egyik legrosszabbul leprogramozott szolgáltatása, a webmester megkímélné egypár valószínű lefagyástól a honlap látogatóit, ha inkább a publikációk sima letöltésére szűrnie be linkeket. Hasznos tartalomszolgáltatás, hogy külön link alatt találjuk a VKI *Technológiai fejlődés* cikksorozatát – sajnos, itt egy 2006. decemberi szöveg a legújabb publikáció.

A honlap egészében nézve jól tipografizált, képernyőn kényelmesen olvasható betűtípusokat használt a webmester, nincsenek felesleges, a navigációt és a tájékozódást gátló, nem funkcionális díszítőelemek. Az oldalon viszont nincs belső kereső és honlaptérkép sem; a *Gyakori kérdések* menüpont „Szerkesztés alatt” áll.

Végeredmény?

Az MTA társadalomtudományi intézetek honlapjai az elérhető információmennyiséget és a designt tekintve túlságosan is nagy változatosságot mutatnak. Míg az FKI honlapja láthatóan amatőr munka, addig az SZI-t kiépítő csapat tartalommenedzsment-rendszert használt az oldal létrehozására. Általánosságban leszögezhető, hogy azok az oldalak felhasználóbarátabbak, melyek a szöveges és egyéb tartalmakat adatbázisban, a kinézetért felelős elemeket ettől független módon, stíluslapokon tárolják. Az a tartalomszolgáltató, mely következetesen strukturált, áttekinthető, formai-tartalmi esetlegességektől lehetőleg mentes oldalt akar előállítani, ennek az elvnek a mentén kell eljárnia. Ebből következően az ideális intézeti oldal a mtaki.hu-ra és a nytud.hu-ra jellemző információmennyiséget tartalmazza, és tagolására, megjelenítésére a socio.mta.hu-hoz hasonlóan valamilyen tartalommenedzsment-rendszert használ. Mivel e rendszerek közül számos nyílt forráskódú, jól bevált stíluslapokkal ellátott, világszerte kipróbált és ingyenesen elérhető megoldás, az intézeti honlapok működtetői és felhasználói egyaránt jól járnának, ha használatuk elterjedne.

Amennyiben viszont technológiaváltást szemléletváltás nem előzi meg, akkor marad a jelenlegi helyzet: a MTA társadalomtudományi intézetek többsége digitális tartalomszolgáltatóként a középmezőnybe (vagy oda sem) tartozik más, közpénzekből fenntartott internetes felületekhez képest. A .hu alatt található tartalom az utóbbi évtizedben jelentős fejlődésen ment keresztül, s több szegmense világszínvonalúnak mondható. Az internet a '90-es évek elején a tudományos világ exkluzív kommunikációs és játszótere volt – de mára olyan megszokott szolgáltatássá vált, mint az áram vagy a telefon. Ideje, hogy az MTA intézetek valódi feladatuknak tekintsék a nem kereskedelmi célú tartalomszolgáltatást, márcsak azért is, mert ez a leginkább költséghatékony módja eredményeik bemutatásának, és nem melleleg a színvonalas ismeretterjesztésnek. Ha pedig egy kutatóműhely ezt nem tekinti feladatának, a teljesen elavult honlapokat legalább tegye elérhetetlenné, megkímélve néhány felesleges kattintástól az internetezőket.

SZÁMUNK SZERZŐI

BADIS RÓBERT, szociológus

Bolyai Tehetségfondozó Gimnázium, Zenta

PALOMA GAY Y BLASCO, antropológus

Szociálanropológia Tanszék,

University of St Andrews, Saint Andrews, Skócia

DEMMEI JÓZSEF, történész

ELTE, PhD hallgató, Budapest

THOMAS HYLLAND ERIKSEN, szociálanropológus

Oslói Egyetem, Osló

SORIN GOG, szociológus

BBTE Szociológia Tanszék, Kolozsvár

GYURGYÍK LÁSZLÓ, szociológus

Selye János Egyetem Szociológia Tanszék, Komárom

KÖNCZEI CSILLA, antropológus

BBTE Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék, Kolozsvár

PAPP Z. ATTILA, szociológus

MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest

SIPOS GÉZA, újságíró

Budapest – Kolozsvár

SZERBHORVÁTH GYÖRGY, szociológus

Magyar Rádió, Budapest

2008. 4. SZÁM

TANULMÁNYOK

A PRÁGAI TAVASZ SZLOVÁK ÉS MAGYAR SZEMMEL

Žatkuliak, Jozef: Az 1968. évi cseh-szlovák föderáció

Popély Árpád: A prágai tavasz és a csehszlovákiai magyarság

CIGÁNY ÖNKÉP ÉS MINDENNAPOK

Békési Ágnes: Magyar cigány és oláh cigány családok Magyarországon

Oláh József: Roma identitás és önreprezentáció

MAGYAR HORIZONT

Péntek János: Termini: magyar nyelvészeti kutatóállomások hálózata
a Kárpát-medencében

AZ ERDÉLYI RENESZÁNSZ EMBER:

125 ÉVE SZÜLETETT KÓS KÁROLY

Pomogáts Béla: A kultúraépítő ember – Arcképvázlat Kós Károlyról

KRITIKA

Cholnoky Győző: Tabló a magyar kisebbségről

Csámpai Ottó: Etnikai szocializáció a hagyományos és modern udmurt
társadalomban

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Stepan, A.: Elméleti összehasonlítás és politikai gyakorlat

(*Lajtai L. László*)

Dumont, G.-F.: Immigráció és Európa (*Kakasy Judit*)

Bolzsen, S.: Délkelet-európai fiatalság: „európai” nemzedék
és Európa-tudat (*Komáromi Sándor*)

- Roger-Machart, J.:* Az Európai Unió új megközelítése Koszovó ügyében
(*Kakasy Judit*)
- Triandafyllidou, A.:* Mindennapi elképzelések a nemzetről és Európáról:
Olaszország esete (*Varga-Kuna Bálint*)
- Duara, P.:* A nemzetek globális és regionális szerkezete Kelet-Ázsiából
nézve (*Varga-Kuna Bálint*)
- Yang, D. L.:* Kényszerített harmónia. Kína olimpiai hullámvasútja
(*Varga-Kuna Bálint*)

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

- Kallen, E-M.:* Kisebbségi „exterritórium”: berlini interjú Végel Lászlóval
(*Komáromi Sándor*)

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

- Pickhan, G.:* Transznacionalitás, interkulturalizmus, mobilitás:
a kelet-európai zsidó történelem tényezői (*Komáromi Sándor*)
- Steindorff, L.:* A nemzeti önmeghatározás felekezeti háttére
Bosznia-Hercegovina népeinél (*Komáromi Sándor*)
- Corner, M.:* Belgium mint nemzet fennmaradása (*Lajtai L. László*)

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

- Raith, M.:* Stabilitástervezés válság idején. Az Európai Unió felelősség-
vállalása a nyugat-balkáni térséggel kapcsolatban (*Lajtai L. László*)

KISEBBSÉGI POLITIKA

- Land, T.:* Szemben a szlovákiai romaüldözés veszélyével (*Kakasy Judit*)
- Schüler, S.:* A politikai kultúra deficitjei Bulgáriában (*Komáromi Sándor*)
- Kavaliauskaitė, J.:* A terror illúziója. A litvániai cigányok identitásának
megfegyvelése (*Varga-Kuna Bálint*)
- Nash, M.:* Fekete bárány, fehér bárány: a svájciak és a bevándorlók
(*Kakasy Judit*)

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

- Cvijić, S.:* Az inga kilengései. A II. világháború története a szerb
és horvát belpolitika és nemzeti identitás összegegyeztetésének
nehézségei tükrében (*Lajtai L. László*)
- Fleming, M.:* Görög „hősök” a Lengyel Népköztársaságban
és a hidegháború geopolitikája 1948–1956 (*Varga-Kuna Bálint*)

Pro Minoritate

2008/TÉL

KÉPZŐMŰVÉSZET A HATÁRON TÚL

Neszméri Csilla: A felvidéki magyar képzőművészetről dióhéjban

Nagy Miklós Kund: Részben az egész? Képzőművészet a marosvásárhelyi Bernády Házban

Almási Tibor: Gyárfás Jenő társadalomkritikai festményei

Csatlós Levente: Önvallomás levél formában

MOLDOVA AZ EU HATÁRÁN

Oazu Nantoi: A moldovai államiság dilemmái

Rakovszki Viktor: Moldovai bel- és külpolitikai helyzetkép a 2009-es parlamenti választás előtt

Tőfalvi Zselyke: Moldova és az Európai Unió kapcsolata

Panainte, Sergiu: Az új Oroszország felemelkedése. Meddig képes túlélni a „független Moldova”?

Protsyk, Oleh – Rigamonti, Valentina: A hatalommegosztás valóságos és „virtuális” elemei a poszt-szovjet térségben.

A gagauziai autonómia esete

LELET

Civil memorandum Dnyeszter-mellék (Transnistria) helyzetéről

SZEMLE

Lásztity Péró: Feledésbe merült budapesti szerb napilapok

Soós Györgyi: Kiáltanak az elfeledett és elnyomott görögországi macedónok

NYOLCVAN ÉV UTÁN ISMÉT MEGJELENT!

FÖLD ÉS EMBER

EARTH & PEOPLES

Szerkesztő: **Keményfi Róbert**

2009. 1–2.

ELŐSZÓ

Kogutowicz Károly: A folyóirat 1921-es előszava

KARTOGRÁFUS – IN MEMORIAM JAKABFFY IMRE (1915–2006)

Balahó Zoltán – Gál Vilmos: Jakabffy Imre életútja a nemzetiségi térképektől a régészeti bibliográfiáig. – Részlet

Jakabffy Imre: A Bánság népei

ASSZÓ

Wolfgang Aschauer: Etnikai térképezés és etnopolitika. Magyarország és a magyarok példája

TÉRTÖRTÉNET

Téperics Károly: A debreceni oktatás területi kapcsolatainak történelmi előzményei

2009. 3–4

TÁJÖKOLÓGIA

Csíki Tamás: A parasztság természetszemléletének néhány sajátossága a két világháború között

Viga Gyula: Alakuló táj, változó társadalom és kultúra (A Bodrogtó 19–20. századi néprajzához)

ASSZÓ (RIPOSZT)

Kocsis Károly: Gondolatok a magyar etnikai térképészet és a politika kapcsolatáról. Vélemény Wolf-gang Aschauer „Etnokartográfia és etnopolitika – Magyarország és a magyarok példája” című tanulmányáról

TÉRTÖRTÉNET

Rózsa Péter: Egy XVIII. század végi angol utazó egri tapasztalatai

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Néprajzi Múzeum
1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.
Kálmánczi Sándorné (aja@neprajz.hu)

Egy szám ára: 990 Ft

Előfizetési díj egy évre: 3300 Ft

Megjelenik: évente négyszer.

ISSN 0865-557X

A REGIO c. folyóiratot
az alábbi könyvesboltokban lehet megvásárolni

Budapesti Teleki Téka

1088 Budapest, Bródy Sándor u. 46.

Írók Boltja

1067 Budapest, Andrásy út 45.

Pont Könyvkereskedés

1051 Budapest, Nádor u. 8.

Kis Magiszter Könyvesbolt

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Atlantisz Könyvsziget

1052 Budapest, Piarista köz 1.

Balassi Könyvesbolt

1023 Budapest, Margit u. 1.

Kódex Könyváruház

1054 Budapest, Honvéd u. 5.

Sík Sándor Könyvesbolt

6720 Szeged, Oskola u. 27.

Két Könyvész Könyvesbolt

3500 Miskolc, Egyetemváros

Széchenyi Könyvesbolt

7624 Pécs, Rókus u. 5.

Cédrus Könyvkereskedés

9400 Sopron, Mátyás kir. u. 34/f.

Könyvesház

9700 Szombathely, Halász Ernő u. 7.

Sziget Könyvkereskedés

4032 Debrecen, Egyetem tér 1.